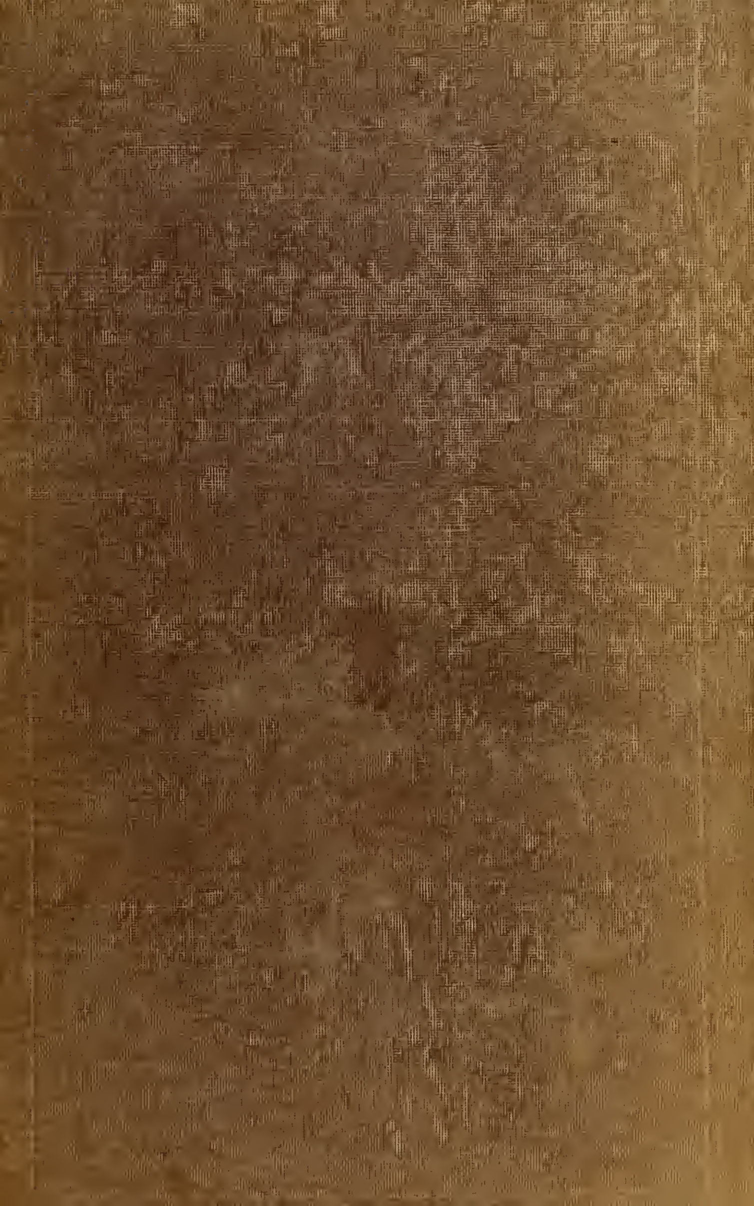

BERÄTTELSER

UR

SVENSKA HISTORIEN.

ELFTE DELEN,

KONUNG KARL DEN TIONDE GUSTAF.

FÖRSTA AFDELNINGEN.

TILL UNGDOMENS TJENST UTGIFVEN

AF

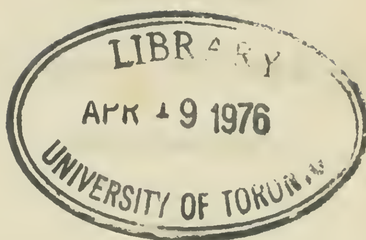
AND. FRYXELL.

STOCKHOLM,

TRYCKT HOS L. J. HJERTA,

1843.

DL
648
F79
1838
del 11-12

INNEHÅLL.

Rättelser:

Sid.	16.	rad.	28.	står:	voro	läs:	var
—	53.	—	13.	—	honom	—	henne
—	55.	—	25.	—	ver	—	van

OM KONUNG KARL X GUSTAF.

FÖRSTA KAPITLET.

OM PFALTSZWEIBRÜCKISKA FURSTEÄTTEN.

Omkring år 900 efter Kristi födelse, och under de sista kejserliga afkomlingarna af Karl den store, lefde uti Bäjern en ganska mägtig man, benämnd Leopold, förmäld med en grefvinna från Schwaben. Han deltog i härtågen mot hedningarna och föll sluteligen i ungerska krigen. Sonen upphöjdes till hertig af Bäjern, men deltog sedermera i ett uppror mot kejsaren och blef afsatt. Hans efterkommande måste intill år 1079 åtnöjas med värdigheten af pfaltsgrefvar till Scheyern. Då för tiden förstod man med ordet pfaltsgrefve en sådan herre, som hade sitt säte på något af kejsarens slott eller så kallade pfalts (palats), och som derstädes i hans namn skipade lag för den kringliggande nejden. Sedermera antog slägten namnet grefvar af Wittelsbach, ett slott öster om Augsburg. En bland dem, Otto den större, hade under kejsar Fredrik Barbarossas italienska fälttåg utmärkt sig genom ovanlig tapperhet; uti honom blef derföre slägten ånyo upphöjd till hertigar af Bäjern och sonen derjemnte till pfaltsgrefve vid Rhen. Detta var ättens äldre blomningstid, så lysande, att tvenne dess medlemmar, Ludvig och Rupert, vunno kejsare-värdigheten. Men vid samma tid började man inom slägten dela besittningarna; först i två grenar,

Bäjern och Kurpfalts, och det sistnämnde ytterligare uti flere smärre afdelningar. En bland de minsta utgjordes af pfaltsgrefskapet Zweibrücken-Kleeburg, bestående af blott en liten befästad köping, två slott och några underliggande byar.

ANDRA KAPITLET.

OM PFALTSGREFVEN JOHAN KASIMIR.

Arfvinge till sistnämnde lilla furstendöme var pfaltsgrefven Johan Kasimir, född 1589. Vid 15 års ålder förlorade han sin far och vistades sedermera trenne år vid lärosätet och hofvet i Heidelberg, besökte derefter Holland, England och Italien, samt tjenstgjorde en kortare tid såsom frivillig under markgrefven Joakim Ernst af Brandenburg. Drifven af vetgirighet, ämnade han sedermera besöka Österlanden; men vänner och slägtingar rådde i dess ställe till norden, hvarest han genom Karl den niondes första gemål hade någon, ehuru ringa slägtskapsförbindelse med svenska konungahuset *).

Hösten 1613 anlände han till Gripsholm och såg der för första gången den då tjugonioåriga prinsessan Katarina; enda ännu qvarlefvande barnet af Karl den niondes första äktenskap. Mellan den fattiga, nästan på äfventyr kringirrande fursten och den fader- och moderlösa prinsessan uppstod snart en ömsesidig tillgifvenhet, och pfaltsgrefven anmälde formligen sin önskan att erhålla Katarinas hand. Svenska hofvet hyste hvarjehanda betänkligheter i anseende till pfaltsgrefvens fattigdom och reformerta trosbekännelse. Hindren häfdes genom så väl Katarinas tillkännagifna önskan, som pfaltsgrefvens egna bemödanden. Han gjorde en resa till sitt fädernesland och återkom snart derifrån med

---

*) *Riksark. Kongliga och Furstliga personalier.* Personalia öfver Johan Kasimir.

försäkring om de äskade villkoren, nemligen religionsfrihet samt morgongåfva och lifgeding af 50,000 riksdaler. Man nöjde sig med denna mindre summa, ehuru prinsessan sjelf i hemgift medförde dubbelt så mycket. Underhandlingarna leddes af Axel Oxenstjerna, Magnus Brahe och Johan Skytte.

Den 11 Juli 1615 firades brölloppet på Stockholms slott. Tillredelserna och åtgången visa tidsförhållandet. Tapeter och sängkläder måste lånas af enskilda. Matvaror hämtades från orterna, hvarest landshöfdingarne, hvar i sin trakt, öfvertalade folket till dylika sammanskott. Öl bryggdes i städerna kring Mälaren och mer än 50 läster deraf blefvo uppdruckna under det 8 dagar långa brölloppet. Borgerskapet i Stockholm klagade, att den stora förtäringen orsakade brist på lifsmedel.

De nygifta stannade några år i Sverge, boende för det mesta på Westerås slott. År 1618 flyttade de slutligen till sitt lilla furstendöme i Tyskland; men just då utbröt trettioåra kriget och sträckte sina härjningar äfven till dessa nejder. Johan Kasimir såg snart sitt land förstördt, sina inkomster bortroffade och nödgades för egen och de sinas säkerhet inflytta till Strassburg. Af medlidande med denna olyckliga ställning erböd dem Gustaf Adolf en lugnare vistelseort uti Sverge och skickade för resan nödiga penningar *). År 1622 återkom fursteparet och erhöll i förläning Stegeborg, hvarest de i stillhet och sparsamhet tillbragte flere år, till dess Gustaf Adolf år 1630 åt pfaltsgrefven anförtrodde svenska kammarverket, hvilket denne förestod intill 1634.

Johan Kasimir var en man af många goda egenskaper, långtänkt vid uppgörandet af sina planer; vid deras utförande försigtigt beräknande alla omständigheter, begagnande alla medel, dock aldrig de oädla; ty ren gudsfruktan och klart förstånd ledde hans handlingar. Sin makas kärlek och Gustaf Adolfs förtroende

*) *S. st.* Johan Kasimirs utkast till Katarinas personalia.

ägde han i hög grad, äfven den sedermera kommande förmyndare-regeringens, ehuru han till densamma råkade i ett nytt och inveckladt förhållande, hvilket vi framdeles skola närmare utreda.

En serskild omständighet låg honom beständigt i vägen. Svenskarna hyste vid denna tiden en uteslutande tillgifvenhet för lutherska bekännelsen, och misstrodde högeligen allt, som afvek derifrån. Att Johan Kasimir var reformert, förblef derföre i deras ögon en vigtig betänklighet. Med mycken omtanka sökte han dock i detta fall undvika allt uppseende, utan att likväl öfvergifva sin tro. Måhända var det likväl för att lugna sinnena och sig sjelf, som han åtskilliga gånger aflade en formlig bekännelse; första gången under en svår sjukdom 1630, andra och tredje gångerna i sorgen öfver Gustaf Adolfs och öfver sin makas död. Sjelfva trosbekännelsen är ett medelting, som endast lätt vidrör båda lärornas tvistepunkter. För att mottaga densamma hade han också valt den fördragsamma Johannes Matthiæ *). Af sin fosterdotter Kristina åtnjöt Johan Kasimir hjertlig tillgifvenhet och orubbadt förtroende samt deraf följande nådebevisningar. Sluteligen upphöjdes han 1651 till hertig öfver Stegeborgs län. Han afled det följande året.

TREDJE KAPITLET.

OM PFALTSGREFVINNAN KATARINA.

Med sin första gemål hade Karl den nionde sex barn, bland hvilka fem dogo i späd ålder. Endast en uppnådde mognare år, nemligen ofvannämnde pfaltsgrefvinna Katarina. Under stilla och anspråkslös verk-

*) *Riksark. Bref till Karl X Gustaf från furstliga personer.* Joh. Matthiæ till Karl Gustaf den 14 Juli 1652. Samt i *svenska drottningars och personers egenhändiga bref,* der sjelfva den ifrågavarande bekännelsen finnes.

samhet såsom maka och mor, drager hon sig blygsamt undan forskarens blickar. Inga lysande egenskaper eller företag tillrycka sig uppmärksamheten; men hvarje drag, som ur tvåhundraårig skymning nu mera kan urskiljas, är ädelt och rent; och bilden står der omärkt och omärklig för mängdens hastigt förbiilande blickar, men skön och vördnadsbjudande för dem, som göra sig möda att uppsöka dess bleknade, men ädla drag.

Katarinas sinnelag var en lycklig förening af fadrens klokhet och kraft och modrens milda ödmjukhet. Dessa egenskaper blefvo än mer utvecklade genom uppfostran under stjufmodren, den stränga drottning Kristina från Holstein. Till sitt tjugonionde år vistades Katarina hos denna furstinna, och man kan likväl icke upptäcka minsta tecken till oenighet eller missnöje dem emellan. Tiden användes till nytta och Katarina förvärfvade den då för tiden ingalunda vanliga förmågan, att tala både tyska och fransyska språken *).

Det finnes spår, att i prinsessans första ungdom har en giftermåls underhandling mellan henne och Henrik de Rohan varit å bana **), men den blef afbruten; och många år derefter ingick hon ofvannämnde äktenskaps-förbindelse med pfaltsgrefven Johan Kasimir. Ehuru pröfvad af fattigdom och motgångar, blef dock denna förening lycklig genom ömsesidig aktning och tillgifvenhet. Katarinas bref innehålla öfver allt osmyckade uttryck af makans och modrens ömhet, omsorger och vård. Barn och husfolk höll hon i ordning och tukt, så väl genom allvar, som mildhet och eget efterdöme. Hvarje dag samlade hon husfolket och läste sjelf för detsamma valda ställen ur bibeln, psalmboken eller postillan. Åt nejdens sjuka utdelade hon råd och läkemedel med vis och gifmild hand, likaså åt de fattiga hjelp och understöd; och när den olycklige ej kunde eller vågade söka det fursteliga slottet, då kom

*) *Riksark. Kongl. och fursteliga personalier.* Personalia öfver Katarina.

**) *Riksark. Acta Historica* 1599, 1600.

hon sjelf in i fattigdomens koja med gåfvan i hand och trösten på läpparna.

Få personer hafva åtnjutit så allmänt förtroende och så odelad aktning. Gustaf Adolf älskade henne på det innerligaste. Hon var den, som innehade och vårdade förtroendet af den nittonåriga konungens kärlek till Ebba Brahe. När denna förbindelse upplöstes, men deremot en ny knöts emellan pfaltsgrefven och Katarina sjelf, sade konungen till den sednare: *jag spår, att du erhåller en son, hvilken kommer att efterträda mig på Sverges konungatron;* och vid utresan till tyska kriget var det åt samma syster, som han med modrens förbigående anförtrodde sin späda dotter. Förmyndareregeringen, ehuru i spänning mot pfaltsiska huset, tvekade ej att med samma förtroende åter uppdraga åt Katarina vården om den unga drottningen; ehuru det måste ske under häftig strid emot modren, Maria Eleonora. Detta uppdrag fyllde Katarina så, att fosterdottern sjelf alltid yttrade för henne aktning och tacksamhet, och att riksförmyndarne oförställdt och öppet beklagade hennes död såsom en i afseende på Kristinas uppfostran oersättlig förlust *). Denna olycka inträffade alltför tidigt. I slutet af 1638 sjuknade pfaltsgrefvinnan så häftigt, att en hvar motsåg den sorgliga utgången. Sjelf gjorde hon det med lugn. *Jag lemnar här många vänner*, sade hon till de sörjande; *men jag har också andra före mig i den boning, dit jag nu ämnar gå.* Två dagar före sin död kallade hon den trettonåriga Kristina till sjuksängen, lät henne uppläsa aftonbönerna och förmanade henne sedermera först till gudsfruktan, sedan till lydnad och tacksamhet mot förmyndarne, ytterligare och med många härliga ord till *kärlek för Sverge och svenskarna samt till samvetsgrannt uppfyllande af sina höga pligter.* Sist och icke utan tårar, anbefallte hon till drottningens understöd

*) *Riksark. Rådsprot.* d. 16 Juni 1639, samt *Axel Oxenstjernas originalbref och copior* N:o 30. Axel Oxenstjerna till Johan Kasimir d 14 Dec. 1638.

och försvar sin efterlemnade make och många ouppfostrade barn. Efter dylika förmaningar äfven till dessa sednare afsomnade hon den 13 December 1638, endast 54 år gammal *). Hon blef begrafven i Strengnäs, bredvid sina föräldrar. Vi hafva ej öfver hennes hvilostad sett någon minnesskrift; men vilja i stället för en sådan anföra tvenne vittnesbörd, afgifna vid sorgebetygelsen till den efterlefvande enklingen. Johan Skytte skrifver så: *hon var af otaliga menniskor älskad, såsom ett efterdöme af gudsfruktan, tålamod, fromhet och alla kristeliga dygder; ja, hon var i sanning en krona bland Sverges konungadöttrar* **). Axel Oxenstjerna skref: *jag beklagar högt pfaltsgrefvinnans död, och det både för hennes efterlefvande makes, för barnens, för fosterlandets och för vår unga drottnings skull. Denna sistnämnda har nu förlorat den mor, som ensam kunnat fullända hennes uppfostran. Om jag vågade uttrycka min saknad, jag skulle ej skyggas vid att bekänna, det jag hällre velat för andra gången begrafva min egen mor* †).

FJERDE KAPITLET.

JOHAN KASIMIRS DÖTTRAR.

Bland Johan Kasimirs sju barn hafva fem hunnit mognare ålder. Sönerne, Karl Gustaf och Adolf Johan, skola framdeles utförligare omtalas.

---

*) *Riksark. Kongl. och fursteliga personalier.* Utkast till personalia öfver Katarina; samt bland *svenska drottningars och fursteliga personers egenhändiga bref*, ett fragment om Katarinas afskedstal till drottning Kristina.

**) *Palmsköld* N:o XVI. T. II. Joh. Skytte till Johan Kasimir, d. 19 Dec. 1638.

†) *Riksark. Axel Oxenstjernas originalbref och copior* N:o 30. Axel Oxenstjerna till Johan Kasimir den 14 Dec. 1638.

Äldst bland systrarna var Kristina Magdalena, ett ganska vackert och behagligt fruntimmer; derföre också omtyckt af enkedrottning Maria Eleonora. År 1637 hade Salvius i uppdrag att forska efter passande förbindelse åt den då tjugoettåriga furstinnan. Flere förslag bragtes å bane; men intet till verkställighet *). Sedermera och i början af 1641 väcktes fråga om en ung och rik markis af Huntley, men utan framgång. I slutet af samma år kom till Sverge markgrefven af Baden Durlach, Fredrik den sjette, som det tyckes, i anledning af en arftvist mellan hans syster, Johan Baners enka, å ena sidan och samma fältmarskalks slägtingar å andra. Han blef snart förtrolig vän med unga pfaltsgrefven Karl Gustaf och begärde samt erhöll systerns, Kristina Magdalenas hand. Den 26 Nov. 1642 eller aftonen före bröllopet, och just när gästerna som bäst dansade på slottet, yppades der en svår eldsvåda, hvilken forstörde flere torn och en icke obetydlig del af byggnaden, så att drottningen måste flytta derifrån, och bröllopet i några dagar uppskjutas. Markgrefven sökte sedermera tjenst i svenska hären, men riksförmyndarne vidhöllo sitt gamla beslut att så mycket möjligt undvika fursteliga befälhafvare såsom alltför sjelfrådiga och dyrlegda. Markgrefven stadnade alltså i sitt fädernesland. Hans gemål, den ofvannämnda Kristina Magdalena, är märkvärdig äfven derföre, att från henne härstamma två svenska konungahus, nemligen från sonen Fredrik Magnus det Holstein Gottorpska; och från dottern, Johanna Elisabeth, vår nuvarande kronprinsessa och hennes barn.

Andra dottern, *Maria Eufrosina,* blott ett år äldre än drottningen, skulle deltaga i dennas uppfostran, men skildes snart derifrån; måhända hade hon ej nog själsförmögenheter och kraft, att kunna följa den snabbtänkta Kristina. Knappt var Maria Eufrosina 17 år gam-

---

*) *Riksark. Svenske mäns bref.* — Salvius till Johan Kasimir. Hamburg d. 24 Jan. 1637.

mal förrän en grefve af Nassau anmälte sig som friare. Underhandlingen derom varade i nära två år. Johan Kasimir vacklade. Karl Gustaf rådde till afslag, eller åtminstone uppskof. Riksförmyndarne deremot tillstyrkte förbindelsen *); likaså den sjuttonåriga drottning Kristina; *ty*, sade hon, *grefven af Nassau är en rik och vacker furste och dertill omtyckt af Maria Eufrosina* **). Dock sedan drottningen blifvit myndig och Magnus Gabriel De la Gardie kommit till hofvet, ändrades tänkesättet. Denne sednare herre hade redan från sitt adertonde år fattat för Maria Eufrosina ett tycke, som ännu fortfor; och Kristina förklarade nu mera öppet, att hon kunde åt nämnde furstinna skaffa inom eget land ett gifte, likaså högt och förnämt, som det med grefven af Nassau. Sjelf började hon också giftermåls-underhandlingarna med så väl bruden, som med dennas far. Kappt några månader hade unga De la Gardie varit vid hofvet, förrän den högtidliga förlofningen var afslutad; i dåvarande omständigheter en bland de mest lysande förbindelser, som någon enskild person inom Sverge ingått. Den långa, skiftesrika fortsättningen deraf och det sorgliga slutet gifva rika ämnen till framtida så väl berättelser som betraktelser.

Tredje dottern, *Eleonora Katarina*, jemnårig med drottning Kristina och hennes beständiga fostersyster, var ett vackert och lifligt fruntimmer; det sednare i något för hög grad. År 1640 kom landtgrefven Fredrik af Hessen-Eschwege till Sverge för att fria, som man först sade, till drottningen sjelf; men det blef i dess ställe till Eleonora Katarina. Johan Kasimir gaf honom likväl ett tvärt och föga smickrande afslag. Den unga landtgrefven var också känd såsom ostadig †), djerf, egensinnig och påflugen, så att saken hade sina många betänkligheter. Men landtgrefven var envis och

*) *Rådsprot.* d. 11 April 1644.

**) *Riksark. Bref till Karl X Gustaf.* — Bref från drottning Kristina d. 5 Jan. 1644.

†) *Rådsprot.* d. 8 Juli 1643.

Kristina ursäktade hans fel och understödde hans begäran. Förlofningen tyckes hafva blifvit afslutad mellan de tvenne unga, men giftermålet uppsköts, äfven på Karl Gustafs begäran; ty denne ville så länge som möjligt qvarhålla sina systrar, Maria Eufrosina och Eleonora Katarina, kring drottningens person för att hos henne motverka alla möjliga stämplingar af hans illviljare och afundsmän. Den unga fursten var blott 20 år gammal, när han uträknade denna plan.

Uppskofvet blef emedlertid olyckligt. Landtgrefven for ut till tyska kriget och stadnade der omkring tvenne år. Vid slutet af samma tid hade han ändtligen erhållit pfaltsgrefvens samtycke och skyndade hem till sin förmälning. Men litet förut hade fästmön låtit förföra sig af en slug och våldsam fransman, en vid hofvet anställd lutspelare vid namn Beschon. Följderna tvingade henne att något efter bröllopet upptäcka förhållandet för sin gemål; och denne var nog ädelmodig att förlåta henne och hålla saken hemlig för alla, utom för Karl Gustaf och Kristina. De stora gåfvor, han af denna sistnämnda sedermera bekom, härflyta måhända från bemödandet att förmå honom till öfverseende med den förvillade fostersystern *). Äktenskapet blef mindre lyckligt. I flere sina bref till den medvetande Karl Gustaf undertecknade landtgrefven sig med namnet: *der arme Fritz* eller *Fredric le malheureux* **). Han ämnade någon tid att i katolska kyrkans sköte söka lycka och lugn, till icke ringa oro och häpnad för den protestantiska slägten, serdeles svärfadern. Det afböjdes; men landtgrefven trifdes dock ej mer hemma och afled redan vid 38 års ålder och i främmande land.

---

*) *Riksark. Bref till konung Karl X från drottning Maria, Kristina*, m. fl. Landtgrefven Fredrik till Karl Gustaf d. 28 Jan.; d. 5 Febr. 1647. Beschon till Eleonora Katarina d. 28 Jan. 1647. — *Karl Gustafs bref till Ulrika Eleonora, Kristina*, m. fl. Karl Gustaf till Eleonora Katarina d. 28 Jan. 1647, och till landtgrefven Fredrik samma dag. ** *S. st.*

Eleonora Katarina sjelf tyckes ej heller hafva tillbragt ett lyckligt lif. I bref till brodern klagar hon, icke öfver sin make, men sitt öfvergifna tillstånd, sina obehagliga tvister med hessiska slägtingarna, o. s. v. Underskriften är ofta: *edcrs majestäts olyckligaste och ovärdigaste syster* *) Hon lefde också nog länge för att se en utaf sina döttrar, upptagen vid svenska hofvet och ämnad att bära dess krona, bortspilla denna sin lycka genom att återupprepa modrens brott, och det med än mera nesa och förargelse.

FEMTE KAPITLET.

KARL GUSTAFS UPPFOSTRAN.

År 1622 den 8 Nov. föddes på Nyköpings slott Johan Kasimirs son, Karl Gustaf. Vanliga sägner om underbara händelser i utmärkta personers barndom saknades ej heller nu. Efter förrättad döpelse skall presten hafva påstått, det han under sjelfva högtidligheten såg kring barnets hufvud en besynnerlig glans, förebudet till blifvande storhet. Spådomen tycktes snart vilja gå i fullbordan; ty redan i spädaste åren röjde den unga fursten ganska utmärkta anlag, och väckte hos en hvar stora förhoppningar. Tillsammans med syskonen åtnjöt han också den "faderliga klokhetens och moder-"liga ömhetens rikaste gerd."

Redan tidigt visade han ett oböjligt mod och en liflig lust för krigiska lekar och sysselsättningar. Ryktet om morbroderns, den store Gustaf Adolfs, förvånande bragder och lysande ära fyllde barnets öron och ingöt i dess hjerta begäret att följa denna härliga förebild; ett mål, som också sedermera oupphörligt sväfvade för tankarna. Som gosse hämtade han vid läsningen af Cæsars arbeten ny näring för dessa drömmar,

*) *S. st.*

som yngling talade han gerna och ofta om Cyrus, Hannibal, med flere; och yttrade dervid ett orubbligt beslut, *att med värjan i hand söka sin lycka.*

Oaktadt denna krigiska sinnesstämning blefvo studierna med all möjlig flit vårdade. Lärare var förnämligast Bengt Baaz, adlad Ekehjelm. Fadren uppsatte med egen hand förhållnings-brefvet derom, dock under ofta inhemtade utlåtanden af Johan Skytte. Denne sednare rådde, *att icke, enligt det då allmänna missbruket, i början besvära den späda lärjungen med grammatiken och dess svårfattliga reglor; utan i stället låta honom någon tid läsa latinska skribenter och först vid mognare ålder och fattningsgåfva företaga grammatiken. Så hade han, Johan Skytte, lärt latinet åt såväl konung Gustaf Adolf, som åt sina egna barn* *).

Vid 15 års ålder skickades Karl Gustaf till Uppsala, först på en kortare tid, sedan för en hel termin, då han nemligen, i Februari 1638, på vanligt sätt antogs som student. Han blef till herberge, kost och undervisning inhyrd hos dåvarande professorn, sedermera erkebiskopen Lenæus. *Käre magister*, skref Katarina till denne sednare: *jag beder, att i velen också under bordstimmarna öfva min son uti latinet, på det han i detta språk må blifva dristig och färdig. Tillika beder jag hälsa och tacka eder hustru, att hon påtagit sig omaket se honom till godo i både helsa och sjukdom; det sednare dock Gud nådeligen afvärje.* Lenæus tyckes hafva hållit sin fursteliga lärjunge tämligen allvarsamt; ty det säges, att han någon gång låtit denne, för kroppsöfnings skull, deltaga i vedsågningen. För öfrigt rådde dem emellan ett godt förhållande. Lenæus sammanskref och tillegnade åt Karl Gustaf en afhandling *om kristna religionens sanning;* ett arbete, på hvilket denne sednare visade sig sätta stort värde.

Ungefär fyra månader stadnade fursten vid hög-

---

*) *Palmsköld.* N:o XVII. T. II. Joh. Skytte till pfaltsgrefvinnan Katarina d. 10 Nov. 1632.

skolan, och bevistade föreläsningar af Lenæus, Loccenius och Mylonius. Tillika lärde han sig känna och kännas af det då uppväxande slägtet, bland hvilka Erik Oxenstjerna och Magnus Gabriel De la Gardie ofta med honom inhemtade gemensam undervisning. Statshandlingar säga att han ådagalade en för sina år ovanlig stadga. Förtroligare meddelanden erkänna dock ungdomlig bullersamhet. Man finner, att de fursteliga hofsvennerna varit inför konsistorium uppkallade och varnade för oordentliga uppträden, i hvilka fursten sjelf enligt sägen torde hafva deltagit.

I början af Maj höll Karl Gustaf ett högtidligt tal till Sverges ära, hvarefter han lemnade högskolan för att anträda sina utrikes resor.

Under dessa förde han med egen hand och på latinska språket en dagbok, hvilken dock blifvit öfversedd och rättad af den åtföljande Baaz. Ett och ett halft år varade färden, under hvilken han besökte Holland, England, Frankrike, Schweitz samt en del af vestra Tyskland. I Bernhard af Weimars fältläger stannade han någon tid för att lära krigareyrket; men lemnade snart vid hertigens död de i oordning fallande tropparna. Äfven i Paris uppehöll han sig en längre tid och begagnade några utmärkta lärares undervisning, som det säges, med mycken flit och uppmärksamhet. På samma sätt jakttog han under hela resan tillfället att lära känna Europas länder, förhållanden och utmärktaste män. Han fick äfven vänja sig att med förnöjsamhet bära en ringare lott. Den fattiga furstesonen, hvilken reste mest på svenska riksförmyndarnes nådegåfvor, måste se sig vida öfverglänsas af den på samma tid kringfarande, bottenrika, unga Magnus Gabriel De la Gardie.

Hösten 1640 återkom Karl Gustaf till Sverge, efter en vid aderton års ålder slutad uppfostran. Han förstod italienska språket, talade det svenska och tyska såsom fäderne och möderne, det fransyska med mycken färdighet, latinet äfvenså, åtminstone för att vara

en furste. I hvarje den tiden öflig vetenskap var han ganska väl underbyggd, och man anser honom hafva bland alla Sverges konungar ägt de största kunskaper.

SJETTE KAPITLET.

FÖRHÅLLANDET MELLAN PFALTSISKA SLÄGTEN OCH DROTTNING KRISTINAS FÖRMYNDARE.

Genom den långtänkta klokhet och ovanliga försigtighet, som utmärkte å ena sidan Axel Oxenstjerna och hans vänner, samt å den andra Johan Kasimir och dess gemål, tvungos båda dessa partier till utomordentlig återhållsamhet i både ord och gerning. Det är derföre ganska svårt att upptäcka och i en klar följd framställa bådas afsigter och inbördes förhållanden. Många gissningar hafva också derom varit uppgifna; vanligtvis tydande saken så, att pfaltsiska ätten blifvit af förmyndareregeringen med orättvisa tillbakasatt och förföljd. Verkliga förhållandet var dock, i korthet sagdt, följande: *politisk strid, men personlig aktning och välvilja;* och detta å ömse sidor.

Dessa sednare känslor kunde omöjligt uteblifva mellan personer af så ljust förstånd och så aktningsvärda egenskaper. Också finner man, att Johan Kasimir förde med Axel Oxenstjerna en tät brefvexling, full af ojäfaktiga vittnesbörd om dylika tänkesätt, hvilka också, sedan den politiska striden upphört, framstodo med all sin glans i förhållandet mellan Karl Gustaf såsom konung och gamla Axel Oxenstjerna. Knappt förmår man efter Johan Kasimir och Katarina uppleta ett enda uttryck af andra tänkesätt. Förmyndareregeringen å sin sida drog icke i betänkande att åt pfaltsiska ätten bekräfta alla af Gustaf Adolf gifna enskilda fördelar, till och med i någon mån öka dem, samt att för nämnde personer visa all den aktning, som tillkom deras furstliga värdighet. På riksförmyndarnes förtro-

ende och välvilja kan ej gifvas större bevis än, när de år 1636, utsättande sig för faran af den retade Maria Eleonoras framtida modershämnd, ryckte ur hennes armar dottern, unga drottning Kristina, och anförtrodde dennas uppfostran åt pfaltsgrefvinnan Katarina.

Men oaktadt denna personliga välvilja glödde mellan båda partierna en städse fortfarande politisk strid. Ömsesidig farhåga och försigtighet qväfde utbrottet; men här och der uppstigande gnistor visa eldens närvaro och riktning. Förhållandet var följande.

Polska Wasarna hade förlorat såväl folkets kärlek, som all laglig rätt till svenska kronan. Enda arfvingen till densamma var efter Gustaf Adolfs död den späda och sjukliga Kristina. I händelse af hennes frånfälle stodo pfaltsgrefvens barn närmast tronen. Johan Kasimirs och Katarinas skarpsinnighet var ej blind, deras föräldrakärlek ej känslolös för detta förhållande. Karl Gustafs utmärkta egenskaper och Kristinas tillgifvenhet, båda tidigt utvecklade, gåfvo än mera näring åt de ärelystna tankarna. Redan från Gustaf Adolfs död skönjer man hos Johan Kasimir bemödandet att åt Karl Gustaf bereda en framtida väg till svenska tronen. Det förnämsta medlet var ofvannämnda förbindelse mellan barnen, Karl Gustaf och Kristina, i följe hvaraf man kunde hoppas, att den förre skulle, jemnte den sednares hand, äfven erhålla hennes krona. För detta och äfven för andra fall begagnades också andra medel. Pfaltsgrefvens barn hade ingen laglig arfsrätt. För att erhålla åtminstone skenet af någonting sådant, sökte Johan Kasimir åtskilliga svepskäl att af förmyndareregeringen få sina barn behandlade såsom hörande till Sverge och det svenska konungahuset; hvarjemnte han tidigt var betänkt på att genom besök vid högskolan, hären och i landsorterna visa den unga, hoppfulla Karl Gustaf och hans lysande egenskaper.

Men dessa planer funno allvarsamt motstånd af oxenstjernska eller rådspartiet. Så länge Kristina lefde, fordrade dessa herras trohetsed såväl mot henne, som

mot fäderneslandet, att tillbakavisa hvarje annan persons anspråk på Sverges krona; hvarje bemödande, att åt en sådan tronsökare vinna hos folket en för Kristina sjelf i framtiden farlig tillgifvenhet. Förmyndareregeringen handlade i öfverensstämmelse härmed. Den visade pfaltsgrefvarna, såsom främmande furstar, i enskild väg vederbörlig aktning och vördnad; men undvek med yttersta noggrannhet hvarje steg, som, å ämbetets vägnar taget, kunde gifva någon slags styrka åt ofvannämnde deras anspråk; och när det blef fråga om den uppväxande Karl Gustafs jagtresor efter folkgunsten, yttrade rådet uppriktigt sitt ogillande deraf.

Riksförmyndarnes uppförande i detta hänseende kan fullkomligen förklaras och försvaras af deras pligt att skydda såväl Kristina från framtida medtäflare, som riket från möjligheten af framtida partier. Men otvifvelaktigt fanns derjemnte äfven en annan bevekelsegrund. De ohyggliga oeh blodiga striderna mellan Gustaf Wasas närmaste afkomlingar, mellan Erik och Johan, mellan Johan och Karl, mellan Karl och Sigismund samt alla af desse arffursteliga tvister härflytande olyckor och eländen för Sverge och svenska folket hade hos mången alstrat mot arflöreningen och mot Wasarna en ovilja, som icke ens minnet af Gustafvernas, den förstes och andres, stora förtjenster mägtade besegra. Detta var isynnerhet händelsen med högadeln. Stående på samhällets höjder, blef den också mest invecklad i och lidande af dess stormar, och voro bäst i tillfälle att bedöma orsakerna. Med minne af äldre tiders sjelfrådighet och med blandadt lynne af högmod och frihetskänsla, föll det dem tungt att underkasta sig arfkonungarnas, Wasarnas, anspråk på en mer eller mindre enväldig regering. De blodiga och olagliga förföljelserna, af Erik den fjortonde mot Sturarna, af Johan III och sedermera af Karl IX mot Sparre, Bjelkarna och Banérerna, allt detta sväfvade för inbillningen och retade till ovilja mot den ätt eller åtminstone mot det regeringssätt, hvarunder sådant kunnat tilldraga sig. Dessa

känslor, jemnte vanlig, mensklig regeringslystnad hade alltsedan medlet af Johan den tredjes regering väckt och underhållit svenska högadelns planer, att inskränka konungamagten och måhända tillintetgöra arfföreningen. Kärlek och vördnad för den store Gustaf Adolf hade tills vidare insöft dessa tankar; men efter hans död uppvaknade de till ny verksamhet. *Jag hoppas,* sade riksdrotset Gabriel Oxenstjerna redan år 1633, *jag hoppas, att svenskarna icke skola hädanefter blifva så slafviskt styrda, som hitintills skedt är.* Det kan naturligtvis icke bevisas, men är ganska sannolikt, att några bland högadeln icke ogerna sett Wasahusets utslocknande och den derigenom framträdande möjligheten att lättare verkliggöra ofvannämnde planer; likaså, att samma tänkesätt bidrog till den vaksamma och ihärdiga striden mot pfaltsiska husets äregiriga afsigter. Man ville förekomma möjligheten af en ny af partiet så kallad *arfträldom,* under en ny arffursteätt *).

Att denna rådspartiets obenägenhet mot pfaltsiska huset har, åtminstone hos ledarne, hvarken sträckt sig till någon hög grad, eller användt några låga medel, dertill kan man sluta just af dessa ledares, Axel Oxenstjernas och Jakob De la Gardies, sansade och ädla tänkesätt; samt deraf, att de lemnade sin blifvande drottning qvar i den pfaltsgrefliga slägten, oaktadt sannolikheten och den redan framträdande verkligheten af en kärleksförbindelse mellan henne och unga pfaltsgrefven.

Johan Kasimir och hans ätt saknade emellertid icke många och mägtiga anhängare. Han blef tvärtom ett slags föreningspunkt för flere olika, missnöjda flockar, hvilka, slutna kring honom och kring hans son, utgjorde ett mångfärgadt motståndsparti, en slags koalition mot de regerande riksförmyndarne. Beståndsdelarna voro ungefär följande.

Först och främst anhängarne af Wasa-ätten, eller

---

*) Se kap. 11.

det egentligen dynastiska partiet, hvilket under tacksamt minne af Gustaf Wasas, Gustaf Adolfs och äfven Karl den niondes stora egenskaper och förtjenster, ännu med varm tillgifvenhet omfattade deras afkomlingar. Hit hörde större delen af ofrälse stånden, hvilka mindre omedelbart lidit af och gjort sig reda för de olyckor, som Wasarnas brödrakrig förorsakat. Förnämsta mannen på denna sida var gamla riksamiralen Karl Karlsson Gyllenhjelm. Naturlig son af Karl den nionde, omfattade han med lifligaste slägtkärlek sina konungsliga anförvandter samt deras ära, lycka och magt. Konungahuset och fosterlandet voro för honom ett. I det längsta sökte han hjelpa den olyckliga Maria Eleonora, då riksförmyndarne ansågo sig nödgade att mot henne vidtaga allvarsammare åtgerder. Också pfaltsiska huset hade i honom sin trognaste anhängare. Han var med detsamma i en oupphörlig och förtrolig brefvexling, berättade allt hvad, som föreföll, och rådfrågades om allt, som skulle företagas. Det var hans älsklingsdröm, att en gång få se på Sverges tron förenade Karl Gustaf och Kristina, Karl den niondes dotterson och sondotter. *Jag önskar hjerteligen,* skref han till Johan Kasimir, *att vår nådiga drottnings, samt hans furstéliga nådes, Karl Gustafs, efterkommande måtte i Sverge blomstra och regera, alltintill verldens slut* *). För att främja detta mål gjorde han, hvad lofligen göras kunde. Han understödde så mycket möjligt Karl Gustafs frieri till Kristina och rådde den förre att söka vinna allmänhetens bevågenhet genom resor inom fosterlandet och genom deltagande i fälttågen. *Det torde väl hända,* skref han till Karl Gustaf, *att något af krigets olycksfall kunde derunder inträffa; men eders furstéliga nåde har en sann gudsfruktan och vet, att vi måste anförtro oss i Herrans hand, som räknat våra hufvudhår. Lefva vi, så lefva vi Herranom; dö*

---

*) *Riksark. Svenske mäns bref.* Gyllenhjelm till Johan Kasimir, d. 8 Jan. 1643.

vi, så dö vi Herranom. Dock hoppas jag, att Gud kröner eders fursteliga nåde med lif och lycka, med land och län, med furstendöme eller konungarike, antingen der ute i Tyskland eller här hemma i fäderneslandet *). Hänförd af samma tillgifvenhet påstod han, att Karl Gustaf i följe af sin börd ägde arfsrätt till svenska kronan; ett yttrande, hvarmed han ställde sig illa hos både Kristina och rådet. Med sådana tänkesätt kunde han ej heller dela dessa sednares kungainskränkande afsigter, och i förtroliga bref till Johan Kasimir klagade han, att i Stockholm fanns *en långsamt smygande plan, riktad mot både arfföreningen och konungamagten* **).

Andra beståndsdelen i pfaltsiska partiet utgjordes af sådana personer, som af ett eller annat skäl voro missnöjda med sin ställning under förmyndareregeringen och väntade mera lycka ära eller magt under någon annan blifvande. De fleste sådana framtidsmän leddes mindre af allmänna grundsatser än af egen personlig ställning. Som sådana kunna räknas, Nils Nilsson Tungel, Adler Salvius, Axel Lilje med flere, hvilka man såg fjäsa kring pfaltsiska slägten. På sätt och vis hade äfven Lennart Torstensson ställt sig på denna sida; drifven, dels af gammal misshällighet med Oxensjernorna, dels af en sednare uppväxt tillgifvenhet för Karl Gustafs person. Utmärktast i afdelningen var dock Per Brahe, från början Axel Oxenstjernas medtäflare och dessutom retad, då han 1634 stängdes från drotsämbetet. Under större delen af förmyndaretiden var han en tillgifven vän af Johan Kasimir och sökte på hvarjehanda sätt främja dennes bästa. Men sedan han år 1641 blifvit riksdrots, och de personliga skälen till missnöje sålunda försvunnit, kallnade äfven den politiska vänskapen för pfaltsiska huset, och han förenade sig mer och mer med oxenstjernska partiet, hvars ari-

*) *S. st.* Gyllenhjelm till Karl Gustaf, d. 12 Mars 1643.
**) *S. st.* Gyllenhjelm till Johan Kasimir, d. 20 Nov. 1639.

stokratiska åsigter han alltid hufvudsakligen hyllat, och det i högre grad än rikskansleren sjelf.

Tredje beståndsdelen i pfaltsiska anhanget utgjordes af det egentliga folkpartiet. Dettas ledare fruktade den ifrågavarande aristokratiska republiken eller adelsväldet såsom serdeles förtryckande, och de visste till skydd deremot intet bättre medel än en stark konungamagt och arfföreningens bekräftande samt utsträckning till pfaltsiska huset, sökande derföre alldeles samma mål, som de först omtalade dynastiens män. I bredd med missnöjet öfver kronogodsens tilltagande försäljning, växte äfven detta folkparti, och räknade bland sig en stor skara ofrälse personer. Förnämst på den sidan var Johan Skytte, dock äfven här med en tvetydig eller rättare sagdt mångtydig ställning. Hans uppförande kan nemligen härledas icke blott från folkväldets grundsatser, utan äfven från medtäflareskapet mot Axel Oxenstjerna och från den mindre lycka, han sjelf ansågs hafva under förmyndareregeringen gjort. Äfven tyckes personlig vänskap för Johan Kasimir hafva i betydlig mån bidragit. Ända från dennes bröllopp år 1615 befinnes Johan Skytte hafva orubbadt stått till honom i ett ganska vänskapligt och förtroligt förhållande. Skytte ansågs vara son till Karl den nionde; måhända, att också här slägtkärlek och dynastiska tänkesätt bidrogo till den politiska ställningen.

Den fjerde och ej minst vigtiga beståndsdelen utgjordes af unga drottningen sjelf, hvilken man lyckats stämma till fördel för pfaltsiska huset och till ovilja mot riksförmyndarne. De för sådant ändamål begagnade medlen voro hennes tillgifvenhet för fosterföräldrarna och för fosterbrodern; samt injagade farhågor för högadelns republikanska planer; och slutligen ovilja mot rikskansleren, såsom den der skulle söka åt sin son Erik förskaffa hennes krona och hand. Redan vid tretton års ålder vexlade hon med pfaltsiska partiet bref af ett för Oxenstjernorna ofördelaktigt innehåll.

Sådant var ungefärliga förhållandet under hela för-

myndareregeringen. Att Axel Oxenstjerna och Jakob De la Gardie förmådde segrande motstå det talrika och mägtiga pfaltsiska anhanget, dertill låg orsaken dels i nämnde herrars stora förtjenster och ovanliga duglighet och i rättvisan af deras sak; dels också deri, att pfaltsiska partiets beståndsdelar voro af så olika åsigter och så löst sammanhang, att den försigtige Johan Kasimir aldrig vågade på detsamma bygga några djerfvare försök.

Efter denna teckning af partiernas inre ställning, vilja vi korteligen berätta de yttre dem emellan förefallna tvisterna.

SJUNDE KAPITLET.

TVISTERNA MELLAN RÅDSPARTIET OCH PFALTSISKA HUSET.

Första brytningen skedde genast efter Gustaf Adolfs död. Denne konung hade utnämnt Johan Kasimir till föreståndare för räknekammaren och låtit verkets förmannaplats, riksskattmästare-ämbetet, stå obesatt. Efter konungens död hoppades pfaltsgrefven få qvarstanna i samma befattning och således åtminstone blifva en bland drottningens förmyndare, kanhända den förnämsta; ty just vid samma tid brukade rådet församla sig i hans rum, nästan som hade han varit en slags ordförande. Men sådant öfverensstämde ej med rådets afsigter. Det förklarade sin tacksamhet för pfaltsgrefvens i sjelfva verket trogna och nyttiga ämbetsförvaltning och bad honom fortfara dermed, tills ordinarie riksskattmästare hunnit tillsättas. Men det förklarade tillika, att pfaltsgrefven kunde till denna plats ingalunda komma i fråga; emedan han vore en främmande furste, vid Sverge icke fästad med något enda band, hvarken som öfverhet eller undersåte. Det enda möjliga vore, att han, som innehafvare af förläning inom riket, kunde betraktas såsom svensk adelsman; men för sådant

ändamål borde han först taga inträde på svenska riddarhuset. Härtill kunde likväl pfaltsgrefven, en sjelfständigt regerande furste, icke beqväma sig. Han måste i stället beqväma sig att lemna den innehafda platsen. — Han begärde då att inför de samlade ständerna få aflägga räkenskap för sin förvaltning. Det hade varit ett tillfälle att som en slags offentelig, till staten hörande person, komma i beröring med ständerna och för dem framträda i en vacker dager; ty hans förvaltning hade varit så lycklig, att till efterträdaren lemnades en kassabehållning af 800,000 riksdaler. Men rådet vägrade; förebärande, att pfaltsgrefven hade icke af riksens ständer utan af förra regeringen, salig konungen, blott enskildt och tills vidare mottagit sitt uppdrag; det borde således redovisas icke offentligt inför ständerna, utan enskildt inför den nu varande regeringen, nemligen riksförmyndarne. — Johan Kasimir ville vid riksdagens öppnande 1633 leda unga drottningen in uti rikssalen och derstädes få för sig en stol framsatt; men båda delarne blefvo af ofvannämnde skäl honom, den främmande fursten, vägrade. Jakob De la Gardie och Gyllenhjelm utsågos att införa drottningen; men åt pfaltsgrefven föreslogs, att om han så ville, såsom blott och bart åskådare, taga plats i någon af fönstersmygarna. Han lär ingen gång hafva gått dit. — Vid samma tid frågade pfaltsgrefven rådet, om hans son, Karl Gustaf, borde uppfostras till Sverges eller Tysklands tjenst. Man svarade, att afgörandet derom tillkom icke rådet, utan honom sjelf, den unga pfaltsgrefvens fader och enda målsman. — En annan gång begärde Johan Kasimir att erhålla ärftlig besittningsrätt på det af honom innehafda Stegeborgs län. Regeringen tillerkände honom berörde län, men icke för längre tid än, tills drottningen blifvit myndig. — Likaledes begärde pfaltsgrefven, att regeringen måtte hos riksens ständer anbefalla hans barn till det bästa; hvarmed åsyftades att få samma sina barn tillerkänd någon slags arfsrätt till riket. Men rådet undvek äfven detta

försök och afslog hans begäran. — Johan Kasimir blef öfver alla dessa motgångar ganska missnöjd och lät tillkännagifva det för rådsherrarna. Dessa sammanträdde, öfvertänkte, men vidhöllo sina förra beslut. Pfaltsgrefven blef än mer uppretad. För rådets sekreterare, Nils Tungel, utbröt han, icke utan tårar, i häftiga klagomål, *att hans fördel blefve i Tyskland illa bevakad, han sjelf här hemma hårdt handterad, och så, att han icke visste, hvad af barnen blifva skulle; han trodde sig hafva förtjent annat af Sverges rike; hade också annat väntat, häldst salig konungen både muntdeligen och, som det sades, i sitt testamente, gifvit bättre löften. Bedragen i alla dessa förhoppningar, ville han lemna Sverge*, o. s. v. Tungel frambar alltsammans till rådet, hvilket beslutade, att Jakob De la Gardie, Johan Skytte, Klas Fleming och Nils Bjelke skulle besöka pfaltsgrefven och förehålla honom hans *orimligheter*. Samtalet blef ganska allvarsamt. Rådsherrarna sade, *att de i frågan om Stegeborgs län gått så långt som möjligt. De kunde ej på sitt förmyndare-ansvar bortgifva ärfteligt furstendöme inom riket, häldst salig konungen sådana afsöndringar alltid frånstyrkt. Derföre kunde man ej heller erkänna pfaltsgrefvens barn såsom svenska furstar utan endast som adelsmän, och detta sednare blott i den händelse, att de vid myndiga år låte intaga sig på riddarhuset. Deremot vore man så villig som skyldig till all den äre- och vördnadsbetygelse, dem tillkom, i deras obestridliga egenskap af främmande furstar. — Pfaltsgrefven hade sagt sig här hemma illa handterad. Rådsherrarna förklarade denna förebråelse oväntad och oförtjent, och bådo pfaltsgrefven förskona dem från sådana ord. — Hvad barnens anbefallande hos ständerna vidkom, kunde man väl förstå, att dermed pekades på arfsrätt till riket. Men rådsherrarna bådo pfaltsgrefven besinna, huru farlig, huru lätt misstydd och lätt missbrukad den saken vore, och derföre icke densamma ytterligare begära. Slutligen bad man*

pfaltsgrefven gifva sig tillfreds och icke uppväcka någon oro i landet. Sverge hade aldrig öfvergifvit barnen af sitt konungahus; de ämnade ej heller öfvergifva hans. Mot dessa allvarsamma och öppenhjertiga anmärkningar kunde Johan Kasimir ingenting hufvudsakligt invända. Slutet blef, att han tackade för rådsherrarnas uppregtighet och lofvade gifva sig tillfreds.

Nämnas bör, att sjelfva pfaltsiska husets förnämsta vänner, Gyllenhjelm och Johan Skytte, båda deltogo i det hufvudsakliga af rådets anförda tänkesätt och beslut.

Alla dessa försök skedde under året 1633. Efter deras misslyckande drog sig Johan Kasimir tillbaka på försvarslinien, och man finner endast några få, outredda spår af hans inblandning i oroligheterna vid 1634 års riksdag. I öfrigt var förhållandet till förmyndareregeringen godt, hvilket bekräftas också deraf, att densamma ett par år derefter åt pfaltsgrefvinnans vård anförtrodde den unga drottningen.

Så fortgick det från 1633 några år framåt. Johan Kasimir lemnade aldrig sitt syftemål ur ögat, men använde för dess vinnande nu mera helt andra medel. Dessa voro förbindelsen mellan Karl Gustaf och Kristina, samt bemödandet att genom resor i landsorterna göra den förstnämnde känd och älskad. År 1637 besöktes i denna afsigt Uppsala, men blott på några dagar. År 1638, när Karl Gustaf för en längre tid kom tillbaka, inhyrdes han hos den för sin renlärighet kända teologie professorn Lenæus; som det sades, för att visa de strängt lutherska svenskarna, att Karl Gustaf icke af sin reformerta far ärft någon obenägenhet för landets bekännelse. Den unge pfaltsgrefvens offenteliga tal vid universitetet hade till ämne: *Sverges ärepris;* och man hörde honom ofta och med stolthet åberopa sin börd från Wasarna, men aldrig sin tyska, fursteliga härkomst, ehuru på denna sida äfven kejsarekronor funnos bland anorna. Man ville i dessa drag se ett bemödande att smickra svenskarnas stolthet och vinna deras välvilja. Nämnde småsaker är dock allt, hvad man i den vägen

kan uppvisa under den långa tiderymden från 1633 till 1641.

Men i slutet af 1640 återkom Karl Gustaf från sina utländska resor. Han var nu en aderton års yngling, som skulle inträda i det verkliga lifvet; hvad som borde ske, borde derföre ske just nu. Dessutom: han var en yngling med ovanliga kunskaper och för sina år lika ovanlig förmåga, att sjelf leda partiet: han var understödd af Kristinas kända och varma tillgifvenhet; och derjemnte af många med förmyndare-regeringen missnöjda personer; således, hvad som borde ske, kunde också ske nu med mera utsigt att lyckas än kanske någonsin. Nu förnyades också det 1633 afslagna försöket.

Vid återkomsten från utrikes resorna i September 1640 togs hemvägen från Göteborg öfver Vermland, Nerike och Vestmanland, af hvilka de två första hört till Karl den niondes furstendöme och bibehöllo för honom en liflig tacksamhet. Dottersonen Karl Gustaf blef nu också öfver allt emottagen med välvilja och utmärkelse, äfven i Stockholm, der han stannade någon tid. Hans behagliga ungdom, hans stora kunskaper, hans ovanliga omdömesförmåga och hans slägtskap till konungahuset, allt tilldrog sig uppmärksamheten och föranledde en mängd gissningar om den unga furstens framtid. För att vinna närmare kännedom af svenska styrelseverket började han sjelf att i kansliet genomgå statshandlingarna allt ifrån Gustaf den förstes tid, hvarjemnte många bland vännerna och uttryckligen Johan Skytte tillstyrkte att genom besök i landsorterna göra sig känd och älskad. Rådspartiet deremot lät på förhand gifva tillkänna sitt bestämda missnöje öfver sådana färder; och när Karl Gustaf det oaktadt våren 1641, enligt öfverenskommelse med fadern, reste till Uppsala, för att, som det skulle heta, jaga efter fogel, men i sjelfva verket för att jaga efter anhängare bland den studerande ungdomen; då vidblef rådspartiet sitt ogillande och

pfaltsarnas vän Per Brahe bad Karl Gustaf afstå från sådana försök, *ty det vore ännu icke tid, att genom småsaker oroa sinnena.* Också tyckes det, som alla dylika jagtfärder sedermera blifvit inställda. Äfven i andra fall fick Karl Gustaf erfara sin beroende ställning. Vid offentliga statsföreträden blef för honom liksom fordom för fadern ingen plats anvisad, och han fick någon gång flera veckor vänta på företräde hos rikskansleren. Blodet gäste hos den fursteliga ynglingen; *men,* skref han till fadren, *man måste rätta sig efter tiden, ty, vana sine viribus ira* *).

Samma vår föreföll ett oväntadt uppträde. Genom Gabriel Oxenstjernas död blef drotsämbetet ledigt. Riksförmyndarne erbödo Kristina att dertill utnämna den nittonåriga Karl Gustaf. Enda sannolika syftemålet var att nedflytta honom till likhet med andra undersåtare och derigenom hindra hans förmälning med drottningen och indraga honom i högadelns krets. Man känner för öfrigt nästan ingen ting derom mer, än att förslaget icke blef antaget. Johan Kasimir och Karl Gustaf syftade *högre upp.*

Denne sednare var emellertid tvungen att hela återstående delen af 1641 stanna vid hofvet, nästan sysslolös. Det skedde ogerna; ty han fruktade att genom daglig närvaro förlora nyhetens behag både för drottningen och för Stockholm. Missnöjd med sin belägenhet, sökte han fördrifva tiden med kortspel, och det till sådan öfverdrift, att det väckte vännernas farhågor och att dessa äfven derföre önskade skaffa honom annan verksamhet. Ingen kan nu mera uppgifva de hemliga planerna, dock tyckas de hafva varit allvarsamma nog; ty i Januari 1642 rådde Per Brahe Johan Kasimir *att icke för hastigt tillgripa ytterligheter.* Emedlertid förnyades de gamla uppträdena. Johan Kasimir frågade om igen, hvad bana sonen, Karl Gustaf, borde välja. Rådet svarade om igen, att ej de, utan fadren borde

---

*) Vanmägtig är vapenlös vrede.

bestämma sådant *). Vid ett högtidligt tåg måste Karl Gustaf stanna efter och se, huru drottningen leddes af riksskattmästaren Oxenstjerna, och i kyrkan måste han höra, huru vid bönerna för det kongl. huset han och hans syskon blefvo såsom främmande furstar helt och hållet förbigångna. Förmyndare-regeringen vidhöll obevekligt den en gång beträdda banan.

Slutligen valdes den medelväg, att Karl Gustaf skulle resa till hären i Tyskland och deltaga i dess fälttåg, dock icke med någon viss syssla utan endast som frivillig. Pfaltsiska partiet afsåg härvid den dubbla fördelen, att Karl Gustaf finge tillfälle lära krigareyrket och tillika vinna härens tillgifvenhet. Rådspartiet hade ej något skäl att hindra en resa, så enskild och så utan alla anspråk. Likväl när förslaget blef i rådkammaren bifallet, hördes der dessa varnande ord: *om den unge fursten blifver missnöjd med förhållandet här hemma, kan han med fienderna sammansvärja sig, locka soldaterna och anställa stor villervalla. När jag redan vandrat all verldens väg, skolen i komma ihåg dessa mina ord* **). Varnarens namn står ej utsatt. Rösten tyckes vara Axel Oxenstjernas.

ÅTTONDE KAPITLET.

KARL GUSTAFS FÖRSTA DELTAGANDE I TYSKA KRIGET.

I Juli månad 1642 anträdde den nu tjuguåriga pfaltsgrefven sin resa till tyska kriget, hvarvid riksförmyndarne skänkte honom 1000 riksdaler till handpenningar och utrustade för öfverfarten tvenne kronans skepp. Seglatsen gick lyckligt; men det dröjde länge, innan Karl Gustaf fick någon säker lägenhet att från

---

*) *Rådsprot.* d. 7 Febr. 1642.
**) *Rådsp.rot* d. 10 Juni 1642.

Pommern framkomma till svenska hären, hvilken under Torstensson stod djupt inne i de österrikiska arfländerna. Då resan ändteligen anträddes, var han nära att blifva öfverraskad af ett parti kejserliga ryttare, hvilka i sådan afsigt försåtligen infallit genom Polen. Karl Gustaf misstänkte, att dröjsmålet, och kanhända äfven försåtet, härledde sig från oxenstjernska partiet. Men detta med orätt; ty man har ännu qvar rikskanslerens förtroliga bref, hvari denne befallte sonen, Johan Oxenstjerna, hvilken då vistades i Stettin, att med vederbörlig ära mottaga Karl Gustaf och på allt sätt underlätta dennes resa till krigshären.

Under de kommande fälttågen visade Karl Gustaf vid många tillfällen prof af utmärkt tapperhet. Redan förut är berättadt, huru stor del han hade i den ärorika segern vid Leipzig 1642. Likaså utmärkte han sig vid straxt derefter följande belägring af Pleissenburg. Mesta ryktbarheten fick ett uppträde under svältkriget vid Bernburg 1644 om hösten. Karl Gustaf, då redan öfverste, blef under något ströftåg anfallen af en vida manstarkare fiende, hans regemente skingradt, och han sjelf jagad till hörnet mellan tvenne gärdesgårdar och der af åtta fiendtliga ryttare omringad. Med slag af karbinkolfvarne sökte dessa tvinga honom gifva sig fången. Men den tjugotvååriga öfversten förde sin värja så käckt, att han genomborrade tre af fienderna och uppehöll striden, tills några svenskar hunno skynda till räddning. Med lika tapperhet utmärkte han sig i slaget vid Jankowitz, hvarom vi redan hafva berättat *).

I början tjenstgjorde Karl Gustaf såsom frivillig, och utan någon egentlig syssla. Han begärde och erhöll sin fars tillstånd att genomgå alla graderna, till och med som verklig soldat. *Ty*, skrifver han, *jag tror att tropparnas tillgifvenhet på sådant sätt lättare vinnes. Också förvärfvar man duglighet i allt, hvad till krig hörer, mer genom vana och erfarenhet än genom*

---

*) 3 del. 5 sid.

andras undervisning. Först 1643 om sommaren mottog han plats såsom ryttmästare vid Torstenssons lifsqvadron. *Jag kan väl bifalla dertill,* sade Axel Oxenstjerna vid Johan Kasimirs förfrågningar, *ty jag hoppas, att unga pfaltsgrefven icke liknar en hop andra tyska furstar, hvilka aldrig vilja slita ondt, utan vid sådana tillfällen lemna fälttåget för jagtresor och andra nöjen.* Karl Gustaf svarade mot Oxenstjernas förhoppningar, och redan hösten samma år hade Torstensson utnämnt honom till öfverste för kurlänningarne. Det skedde, som man sade, mot regeringens vilja och förslag; men Karl Gustaf hade redan i så hög grad vunnit fältherrens tillgifvenhet och förtroende, att denne gjorde utnämningen på sitt eget ansvar och dessutom meddelade pfaltsgrefven alla, äfven de hemligaste handlingar och bref. Denne fick sålunda ett sällsynt tillfälle att på en gång underrätta sig om både fältherrens, soldatens och statsmannens olika åligganden. Äfven krigshärens tillgifvenhet vann han i hög grad genom så väl sin tapperhet, som det återhåll, hvarmed han mottog befordringarna. Det säges dock, att han för att vinna de gamla öfverstarna smickrat deras svaghet och deltagit i deras dryckeslag så ofta, att det skadade helsan och hotade öfvergå till vana.

Hösten 1645 och litet förr än Torstensson nedlade befälet, lemnade Karl Gustaf hären. Fältmarskalken gjorde till afsked ett stort gästabud, och uttalade dervid den förhoppningen, att hans krigslärjunge, den unga pfaltsgrefven, skulle i framtiden komma att bära Sverges krona.

NIONDE KAPITLET.

KARL GUSTAFS FRIERI TILL DROTTNING KRISTINA.

Från fjerde till trettonde året var Kristina för det mesta anförtrodd i sin fasters vård, och uppväxte alltså

tillsammans med de pfaltsgrefliga barnen. Bland dessa var Karl Gustaf uti snille, mod och läraktighet Kristina likast, och dertill blott fyra år äldre. Slägtskapens och det hvardagliga umgängets förtrolighet jemnte ofvannämnde förhållanden alstrade snart den mellan fosterbarn vanliga tillgifvenheten; och man såg de unga tu ofta tala, leka och dansa tillsammans *). Troligen hafva derunder på vanligt sätt namnen fästman och fästmö ofta blifvit framjollrade, hälften skämt, hälften allvar. Den gryende böjelsen blef af pfaltsgrefvinnan gynnad under långtänkta förhoppningar att derigenom kunna bereda sonen väg till Sverges konungatron. Äfven Gyllenhjelm **), Johannes Matthiæ och andra wasahusets anhängare understödde planen. Den blef ej heller någon hemlighet, hvarföre det också är anmärkningsvärdt, att förmyndareregeringen det oaktadt lät Kristina stanna qvar i pfaltsgrefvinnans vård och i Karl Gustafs sällskap; ja att till och med denne sednare kallades till hofvet såsom en af den fjortonåriga drottningen gerna sedd lekkamrat.

Åren ilade fram; barnen växte upp och leken förvandlades till allvar. Karl Gustaf och Kristina ingingo sinsemellan en verkelig förlofning, ehuru ingen nu mera kan bestämdt säga, vid hvad tid den afslutades. Drottningens första kända kärleksbref till Karl Gustaf är af den 1 Maj 1643 ***); och flere dylika följde under loppet af 1644. Alla innehöllo försäkringar om oföränderlig trohet och tillgifvenhet, samt om hennes öfvertygelse att hos honom finna samma känslor tillbaka. Underskrifterna äro vanligtvis: *eder kärlighets trogna och tjenstvilliga fränka ända till döden.* En annan gång orden: *ungenannt dock wohlbekant* †). En bland de hjertligare af dessa skrifvelser är smutsad och i vec-

*) *Riksark. Bref till Karl Gustaf från fursteliga personer.* Karl Gustaf till pfaltsgrefvinnan Katrina d. 5 Sept. 1635.

**) *Riksark. Svenska mäns bref.* Flere bref från Gyllenhjelm till Johan Kasimir och Katrina från 1638—1649.

***) *Riksark. Bref till Karl Gustaf från fursteliga personer.*

†) *Onämnd, dock välkänd.*

ken mycket afnött; det synes, att den unge fästmannen har troget handterat och länge burit densamma på bröstet. Det bref, som likväl mest upplyser förhållandet, är af den 5 Januari 1644 och af följande innehåll: *Hjertälskade frände! — — Jag ser af de komna brefven, att eders kärlighet icke vågar åt pennan anförtro sina tankar. Vi kunna dock med all frihet brefvexla med hvarandra, blott eders kärlighet skickar mig nyckeln till en teckenskrift och sedan på densamma författar sina bref, och så väl på utanskriften, som inuti sätter tecknet CR* *) *samt förseglar det med ett för sådant ändamål enkom gjordt och förändradt sigill, liksom jag gör med mitt. Sedan kunna brefven sändas till eder syster, pfaltsgrefvinnan Maria. Vi måste iakttaga all möjlig försigtighet, ty man har aldrig varit så mycket emot oss som nu. Men de skola ingen ting uträtta, så framt eders kärlighet blifver så ståndaktig, som jag hoppas. Man talar här mycket om kurfursten* **); *men hvarken han eller någon annan i verlden, han må vara så rik som häldst, skall vända mitt sinne från eder. Min kärlek är så stark, att den blott af döden kan öfvervinnas; och om, hvad Gud förbjude, eders kärlighet skulle före mig falla undan, då skall mitt hjerta vara dödt för alla andra, men låta sitt minne och sin tillgifvenhet följa eder till evigheten och der med eder fortlefva. — Måhända skola några råda eders kärlighet att nu genast offenteligen begära min hand; men jag besvär eder vid allt, hvad heligt är, att ännu några år hafva tålamod, till dess eders kärlighet förvärfvat mera erfarenhet i krig och jag sjelf fått kronan på hufvudet. Jag beder eders kärlighet icke låta denna tid falla sig för lång, utan betänka det gamla ordspråket, att den väntar icke förlänge, som väntar på något godt. Jag*

---

*) *Christina regina.*

**) Fredrik Wilhelm af Brandenburg.

hoppas med Guds hjelp, att det är något godt, som vi båda vänta på *), o. s. v.

Sådana bref från en snart myndig drottning ingåfvo Karl Gustaf både glada och tämligen säkra förhoppningar. Han sjelf sökte på hvarjehanda sätt främja sin lycka och det var vid denna tiden, som han fördröjde sina yngre systrars giftermål för att i dem hafva kring drottningens person beständiga förespråkarinnor. I anseende till Kristinas löften och tänkesätt var ingen bland medtäflarna farlig. Men ett annat oväntadt hinder uppstod några veckor före drottningens anträde till regeringen; ty riksdagspresterne fattade efter mycket tvistande det beslut, att äktenskap mellan syskonbarn skulle anses otillåtna och syndiga. Johannes Matthiæ gjorde allvarsamma insagor deremot, men förgäfves. Detta var visserligen ett hinder, dock ingalunda oöfvervinnerligt; ty många giften mellan syskonbarn hade redan ägt rum, och det tagna beslutet kunde snart häfvas. Så stod saken 1644 om hösten, då Kristina tillträdde regeringen.

Men just från denna tidepunkt och till början af 1646 ligger ett skifte, under hvilket man har nästan inga underrättelser om förhållandet mellan Karl Gustaf och Kristina. Det var i början af denna tiderymd, som grefve Magnus kom till hofvet och blef förlofvad med Maria Eufrosina, och vid dess slut, som Karl Gustaf ifrån tyska kriget återvände till Stockholm. Dessa två tilldragelser äro i nämnde hänseende de enda, man under ifrågavarande år har sig bekanta. Otvifvelaktigt har dock inom ofvannämnde stumma tiderymd någon serdeles märkbar händelse sig tilldragit, ty från början af 1646, när underrättelserna åter vidtaga, röjes en stor förändring uti Kristinas uppförande och planer. Den nittonåriga drottningen hade redan inom sig börjat hvälfva tvillingtankarna på egen tronafsägelse och på Karl Gustafs utnämnande till efterträdare **). Detta höll hon

*) *S. st* Kristina till Karl Gustaf d. 5 Januari, d. 15 Juli, d. 16 Sept. 1644.

**) *Brah. Miscellaneæ.* Fol. 2. Afskrifna rådsprotokoll för

dock tills vidare hemligt för alla andra, och i afseende på det lofvade äktenskapet visste hon att med allehanda förevändningar undvika hvarje bestämdt yttrande, från eller till. Hennes bref till pfaltsgrefven liknade nu mera ej heller de förra. Tyskan, det förtroliga barndomsspråket, lemnar rum för den mer främmande fransyskan; kärleken till Karl Gustaf är i aftagande; sjelfkärleken i tilltagande; äktenskapslöftena helt och hållet försvunna. Hon talar ofta om sin *aktning, sin tillgifvenhet för Karl Gustaf, sin åstundan att visa sådana sina tänkesätt, men*, tillägger hon, *ni bör komma ihåg, att jag är skyldig mig sjelf alltför mycket för att låta någon ting i verlden störa mitt lugn* *). Ett annat bref slutas på detta sätt: *frukta ej, att förklaringarna af edra känslor misshaga mig. Tvärtom såsom bevis på eder tillgifvenhet äro de mig angenäma, så länge nemligen ni behagar hålla dem inom de gränsor, som äro föreskrifna af eder fränka och vän Kristina* **). Hon kunde ej förmås att gifva något bestämdt eller gynnande svar, ehuru Karl Gustaf hade kring hennes person många förtrogna vänner, hvilka sökte på allt sätt arbeta till hans fördel. Detta parti var mägtigt nog. Dit hörde hans båda systrar, svågern grefve Magnus, Per Brahe, Lars Kagg, Lorentz von der Linde, Wachtmeister, Wasaborg, Johannes Matthiæ, Gyllenhjelm och Tungel. Bref från flere bland dessa herrar visa, huru föränderliga utsigterna voro. Man bad pfaltsgrefven skynda till Stockholm, ena gången för att begagna drottningens gynnande sinnesstämning, en annan gång för att skingra hennes uppkommande misstankar. Ena gången rådde man honom, att djerft och tilltagset söka truga sig till drottningens hand; *ty,*

---

den 26, 27 och 28 Febr. 1649. — *Jemför Chanut* III p. 305.

*) *Riksark. Bref till Karl Gustaf från fursteliga personer;* Kristina till Karl Gustaf d. 13 Okt. 1646.

**) *S. st.* Kristina till Karl Gustaf utan dato, men måhända skrifvet i Januari 1647.

sade man, *många qvinnor vilja ej gifva sig sjelfva utan tagas.* Andra gången, och vanligtvis, afstyrkte man alla dylika förhastade åtgerder och bad honom med tålamod afvakta drottningens beslut *). Huru detta beslut, en gång fullmognadt, skulle blifva, det förutsågs redan nu af den skarpsynte Karl Gustaf. *Drottningen,* skrifver han, *har återtagit sina förra löften, och underhandlingen med henne blir allt svårare och svårare. Ack, min bror! Jag fruktar, att jag såsom en förlorad menniska måste löpa verlden omkring efter min lycka* **). Så förflöt året 1646.

Hvad var orsaken till denna första förändring i Kristinas tänkesätt? Under eller närmast omkring året 1645 skall den finnas, ehuru vi ej lyckats densamma uppleta. Var det Kristinas tidigt utbildade egenkärlek och sjelfständighetsbegär? Var det aning eller visshet, att Karl Gustaf icke uppriktigt besvarade hennes känslor? Var det en ny och häftigare kärlek till den just nu framträdande grefve Magnus; en kärlek, som hon måhända sökte qväfva genom att först förlofva grefven med Maria Eufrosina och sedan skicka honom från hofvet; en kärlek, som likväl var nog stark att ingifva motvilja för äktenskapet med Karl Gustaf? Vi vete det ej, och erkänna öppet, att för oss synas hvarken dessa eller några andra gissningar tillräckliga att förklara den vigtiga och besynnerliga tilldragelsen, att Kristina, blott nitton år gammal, uppfattade på en gång de tvenne märkvärdiga tankarna att afstå från sin ungdomskärlek, att nedlägga kronan, och att skaffa tronföljden åt sin afskedade fästman. Framtiden torde en gång upptäcka verkliga orsaken.

---

*) *Riksark. Bref till Karl Gustaf från furstliga personer,* samt *bref till Karl X från drottning Maria, drottning Kristina,* m. fl., uti hvilka två häften finnas en mängd bref från M: G: De la Gardie, Linde, Joh. Matthiæ, och från Karl Gustafs systrar.

**) *S. st.* Karl Gustaf till Magnus Gab. De la Gardie d. 22 Juli 1646.

Början af år 1647 tycktes medföra gynsammare utsigter för pfaltsgrefven. Genom systern Maria Eufrosina, erhöll han af drottningen inbjudning till hoffvet samt förhoppning om lyckligare utgång. Han följde kallelsen och kom till samma sin systers bröllopp med grefve Magnus. Vid ett enskildt samtal sade då drottningen honom midt i ansigtet, *att hon för honom icke mer hyste något personligt tycke; så att, om hon lemnade sitt bifall till äktenskapet, skedde sådant icke för hennes och pfaltsgrefvens, utan för ständernas och fäderneslandets skull.* En gång var äktenskapet beslutadt, och Kristina uppdrog åt Per Brahe att derom göra en framställning hos de nu församlade ständerna; men innan detta hann verkställas, ångrade hon sig och återtog uppdraget *). Emedlertid begärde samma ständer, *att drottningen måtte förmäla sig, på det genom gustavianska arf-liniens fortsättande trontvister och andra dylika vådor kunde undvikas. Ständerna önskade häldst, att hon valde en luthersk och inhemsk furste.* Detta pekade tydligt på Karl Gustaf, fast namnet icke utsattes. Kristina uppkallade i rådkammaren ett ständernas utskott och aflät på förestående deras begäran följande svar, nemligen, *att hon förbehöll sig rättigheten utvälja tid och tillfälle för sitt blifvande giftermål, och att hon, när något sådant komme i fråga, ämnade främst hafva ett nådigt öga på pfaltsgrefven Karl Gustaf.* Ständerna förklarade sig nöjda och tackade *). I ett utkast till ständernas förenämnda anhållan finnes också den punkten upptagen, att de begärde, det *drottningen, i händelse hon icke ville gifta sig, måtte med det första låta till efterträdare utvälja någon af den kongliga stammens ättlingar, sig och fäderneslandet till styrka och stöd.* Vi veta ej, om denna punkt någon gång blef framdragen; men märkeligt är, att utkastet, hvari den förekommer, är förségladt

---

*) *Arckenh. Mem.* 1. 164. Jfr. *Anteckn. af P. Chanut.* p. 151.

**) *Rådsprot.* d. 22 Mars 1647.

med Gyllenhjelms sigill och bär påskriften: *detta lemnas hans fursteliga nåde hertig Karl att öfverses* *); ett tydeligt bevis, huru nämnde furste hade sitt finger med i detta vigtiga riksdags-ärende.

En egen omständighet yppade sig på samma gång. Riksdagspresterna förklarade nemligen, *att äktenskap mellan syskonbarn vore stridande, om icke mot Guds bud, åtminstone mot allmän anständighet.* De mente ock, *att af sådana förbindelser sällan födas några afkomlingar.* När ständerna sedermera tackade för Kristinas ofvannämnde löfte att hafva Karl Gustaf i åtanka, voro presterskapets ord kallare än något af de andre ståndens. Orsaken till detta deras uppförande är svår att gissa. Man skulle kunna tyda det såsom en ingifvelse från högadliga partiet; men presterna vore till detta parti i en så fiendtlig ställning, att intet dylikt inflytande kan antagas. Sannolikare är, att presterna leddes af nit för de gamla stadgarna, ett nit, som kanske än mer uppskrämdes genom Karl Gustafs reformerta härkomst och genom de synkretistiska stridigheter, som just vid denna riksdag föreföllo mot hans förtroliga anhängare, biskop Johannes Matthiæ, och hvilka väckte mycken oro inom ståndet. Efter 1647 spordes en stor förändring i åsigter. Förut hade presterna talat emot ifrågavarande äktenskapsförbindelse. Efter 1647 blefvo de deremot pfaltsgrefvens mest tillgifna och afgjorda anhängare. Månne detta kan stå i något förhållande till den omständigheten, att före 1647 anfördes ståndet af erkebiskop Paulinus, som var tillsatt af Axel Oxenstjerna; efter riksdagen 1647 deremot af erkebiskop Lenæus, Karl Gustafs fosterfar, vän och ifriga anhängare.

Genom Kristinas uppförande och löften under sistnämnde riksdag hade emellertid Karl Gustafs förhoppningar om hennes hand blifvit åter igen betydligare ökade.

---

*) *Riksark. Kongl. bref. Karl X Gustaf.* Nämnde utkast i hufvudskrift. Jfr. *drottning Kristinas arbeten af Gjörwell* 2. 62.

I Tyskland och mångenstädes i Sverge ansåg man saken helt och hållet afgjord *). Man stärktes i denna förmodan genom andra Kristinas ynnestbevis mot pfaltsgrefven. Hon beslöt nemligen gifva honom i förläning slotten Räfsnäs och Ulfsunda samt städerna Torshälla och Eskilstuna. Hon skickade Tungel att öfver detta förslag inhemta Axel Oxenstjernas mening. Svaret var ej lätt. Likasom alla sednare tiders statsmän ansåg han det vara för riket ganska vådligt att återinföra några större förläningar eller furstendömen. Å andra sidan kunde det vara för honom sjelf ganska vådligt att sätta sig emot en fördel, tillämnad åt den furste, hvilken för närvarande hade så stora utsigter till Sverges konungatron. I början satt också den gamle en stund helt tyst. Slutligen utbrast han: *jag önskar, att man aldrig begärt mitt råd i en så svår sak. Ty, som jag ännu ej vet hennes majestäts mening med pfaltsgrefven, så kan jag ej heller derpå grunda något mitt utlåtande. Ämnar drottningen taga honom till gemål, så är underhållet ingalunda för stort; men i annan händelse måste jag helt och hållet afråda en sådan förläning, såsom vådelig. Dessutom höra både Eskilstuna, Räfsnäs och Ulfsunda till enkedrottningens lifgeding. Om nu denna återkommer, månne hon då är nöjd med att taga penningar i stället för dessa sina bästa lägenheter?* o. s. v. Inkastet hjelpte ej. Förläningsbrefvet utfärdades.

Oaktadt dessa till skenet för Karl Gustaf lofvande tilldragelser, fortfor dock i äktenskapsfrågan Kristinas

*) *Riksark. Bref till Karl Gustaf från furstеliga personer.* Från Fredrik af Hessen Eschwege den 11 Febr. 1647. Från Elenora Katrina i April 1647. I *Riksark.* bland konung Karl X Gustafs egenhändiga bref förvarades äfven ett betyg, utfärdadt af en med. dokt. A. N. Bonethi af innehåll, att Karl Gustaf blifvit i början af 1647 förmäld med drottning Kristina. Troligen har författaren till denna obestyrkta och osannolika uppgift blifvit lockad genom någon förändrad och utvidgad sägen om Kristinas nyssomtalade löfte åt ständerna.

obeslutsamhet, eller rättare obenägenhet. Detta insåg Karl Gustaf sjelf mer än väl. *Jag har intet annat än motgång att förvänta,* skrifver han, *och det bästa, som kan hända är, att drottningen beslutar skicka mig till hären i Tyskland* *).

Men fram på sommaren syntes åter en stråle af hopp. Karl Gustafs syster och svåger bådo honom skynda till Stockholm. *Nu,* skrifver De la Gardie, *nu är motståndaren Axel Oxenstjerna frånvarande. Nu eller aldrig bör ers nåde fria, ty jag finner hos drottningen stor benägenhet. Audaces fortuna juvat* **). *Man måste förjaga all fruktan och med raskhet begagna tillfället. Det finnes hjertan, som vilja besegras, men ej frivilligt gifva sig. Mången försvarar sig tappert, som likväl icke önskar någon ting högre än att blifva eröfrad. I en så vigtig sak måste man våga allt,* o. s. v. ***). Pfaltsgrefven svarade: *Min kära broders goda förhoppningar borde visserligen ingifva också mig ett godt mod; men när jag betänker allt, hvad jag nu under två års tid erfarit, så ser jag för mig endast olycka och motgång* †). Emedlertid reste han till Stockholm. Dels genom Johannes Matthiæ, dels mundteligen förehades nu flera underhandlingar. Pfaltsgrefven *önskade se sina erhållna förhoppningar mera stadfästade, och ämnade eljest oförtöfvadt resa till kriget.* Kristina *ville ej gifva honom hvarken mer eller mindre hopp än förut;* men tillkännagaf, *att hon ämnade våren 1648 skicka honom som generalissimus till tyska hären.* Karl Gustaf *invände, att han kommit med helt andra förhoppningar, nemligen om hennes egen person. Så framt dessa icke ginge i fullbordan, önskade han genast resa ut till kriget.* Kristina

*) *S. st.* Karl Gustaf till M. G. De la Gardie den 21 Juni 1647.

**) Lyckan står dem djerfvom bi.

***) *S. st.* M. G. De la Gardie till Karl Gustaf den 24 Juli 1647.

†) *S. s. t.* Karl Gustaf till De la Gardie den 4 Aug. 1647.

blef stött och svarade: *att han icke skulle inbilla sig genom sådana infall kunna truga sin vilja fram. Hon sökte uppriktigt hans bästa; vore han dermed icke nöjd, så kunde han sköta sig sjelf. Det blott ville hon säga, att i händelse han nu mot hennes vilja reste till hären, kunde han icke erhålla annat än sin förra öfversteplats, och i sådan händelse förklarade hon förbindelsen dem emellan helt och hållet upphäfven.* Karl Gustaf var envis; drottningen likaså, och samtalet slutades dermed, att hon helt tvärt önskade honom lycka på resan. Per Brahe, Jakob De la Gardie och Johannes Matthiæ kunde icke utan möda och med anförande af Karl Gustafs afböner beveka Kristina till nytt samtal. Pfaltsgrefven underkastade sig nu helt och hållet hennes vilja och skulle alltså tills vidare qvarstanna i Sverge.

Hvad var orsaken till denna andra brytning mellan Kristina och Karl Gustaf? Vanligaste förklaringen är, att grefve Magnus både nu och 1645 sökte ingifva Kristina motvilja för pfaltsgrefvens person och för en förmälning med honom. Detta säger Kristina uttryckligen sjelf *); och Karl Gustaf samt hans närmaste vänner hyste i detta fall ej fullt förtroende till grefven **). Men å andra sidan bör anmärkas, det bemälte grefve, att dömma efter skenet och egna och sin gemåls bref, ifrigt arbetade för Karl Gustaf. Han förde med honom en tät och förtrolig brefvexling, underrättade honom om drottningens yttranden och sinnesstämning och meddelade i anledning deraf de råd, han ansåg bäst; allt detta med ett nit och en uppriktighet, som verkeligen synas komma från hjertat †). Det fin-

*) Dock vid ett tillfälle, då hon var ytterst uppbragt emot grefven och ville mot honom uppreta äfven Karl Gustaf.

**) *Riksark. Bref till Karl Gustaf.* Bref vexlade mellan pfaltsgrefven, M. G. De la Gardie samt Lorentz von der Linde.

†) *S. st.* En mängd bref från M. G. De la Gardie till Karl Gustaf, från denna tid.

nes ej heller någon rimlig anledning, hvarför De la Gardie skulle motarbeta Karl Gustaf. De la Gardie hade nemligen i Mars 1645 blifvit offentligt förlofvad, och i Mars 1647 förmäld med Karl Gustafs syster. Ingen ting kunde derföre vara De la Gardie förmånligare än, att hans svåger erhölle Kristinas hand och i följe deraf Sverges krona. När man från denna sida betraktar saken, blir det i högsta grad osannolikt, att De la Gardie motarbetat den ifrågavarande äktenskapsförbindelsen — Mindre omtaladt, men vida troligare är, att Karl Gustaf sjelf haft någon del i Kristinas ökade köld. Man har nemligen qvar en stor mängd af hans bref till drottningen. Uti intet enda af dem röjer sig den varmare andan af innerlig och personlig kärlek. Deremot äro de öfverfyllda af ord, ödmjuka, studerade, smickrande, konstlade; men kalla. Man finner stundom flere rättade utkast till ett och samma bref. När sedan underhandlingen misslyckades, röja pfaltsgrefvens förtroliga skrifvelser en djupare sorg öfver kronan, än öfver kärlekens förlust *). Detta kunde ej undfalla den skarpsynta Kristina, häldst det bekräftades af än tydligare bevis. Oaktadt det pågående frieriet till Sverges regerande drottning var Karl Gustaf nog obetänksam att inlåta sig i åtskilliga andra kärleksäfventyr. Ett sådant rykte gick om en vacker ladugårdspiga vid Eskilstuna slott **); och med en lättsinnig borgareflicka från Stockholm, dotter till köpmannen Klas Allerts, fick han en sedermera erkänd son, hvilken föddes 1647 eller just vid denna tiden. Det är mer än sannolikt, att sistnämnde allmänt kända sak också kommit för Kristinas öron och bidragit att än mer vända hennes sinne från Karl Gustaf. Det berättas äfven, att denna furstes korta, undersättsiga och redan nu ganska

---

*) *Riksark. Bref från Karl Gustaf till drottning Maria,* m. fl. En mängd bref till Kristina, M. G. De la Gardie, Johannes Matthiæ, Lorentz von der Linde.

**) *Palmsköld. Acta historica Caroli Gustavi,* T. 2, pag. 131.

feta och frodiga kroppsbyggnad väckt motvilja, så att hon på spe kallat honom *den lille borgmästaren.*

Hvad än orsaken må hafva varit; säkert är, att hösten 1647 rådde emellan Karl Gustaf och drottning Kristina ett ganska obehagligt förhållande. Han sjelf vistades sällan vid hofvet, utan dels på Eskilstuna, dels på Stegeborg. Flera bland vännerna drogo sig tillbaka och vågade ej mer vidröra en sak, som började antaga ett så betänkligt utseende. Då man talte med drottningen om Karl Gustafs tillgifvenhet för hennes person, svarade hon: *Jag känner pfaltsgrefven bättre än i alla!* För öfrigt vidhöll hon sitt förra tal, nemligen, *att hon värderade pfaltsgrefven ganska högt och ville för honom göra mer, än han kunde begära; men beklagade* med tårar i ögonen, *att han icke för henne hyste förtroende, eller ville erkänna välmeningen af hennes afsigter* *). Dessa afsigter kunna ej hafva varit andra än att undvika äktenskapsförbindelsen och i dess ställe låta utnämna pfaltsgrefven till tronföljare. Antingen var Karl Gustaf ännu okunnig om denna plan, eller ock ansåg han densamma vara låtsad, eller vådlig, eller overkställbar; ty hans sinnesstämning vid denna tiden visar en till ytterlighet drifven förtviflan, orsakad af gäckade förhoppningar, sårad stolthet och tillbakastött ärelystnad. I bref till skötesvännen Lorentz von der Linde klagar han sig vara den *eländigaste menniska på jorden, omgifven af gropar och försåt.* Ena gången ville han med djerfhet och åberopande af Kristinas förra löften truga sig till hennes hand; en annan gång ville han af sina motståndare utkräfva hämnd och sedan lemna det olyckliga Sverge och genom en lång frånvaro visa sitt missnöje. Vanligaste planen var, *att till penningar förvandla alla tillgångar och sedan fara ut i främmande land och der med fördöljande af sin fursteliga börd samt under antaget adeligt namn*

---

*) *S. st.* M. G. De la Gardie till Karl Gustaf d. 26 Sept. 1647.

söka sin lycka i kriget. Lorentz von der Linde svarade: *jag ser, att eders fursteliga nåde är ännu såsom förut en otålig sjelfplågare, med allehanda oroliga föreställningar och förtviflade beslut. Men jag kan intet bättre råd gifva, än att man hafver tålamod och i Jesu namn befaller Gudi alltsammans, både med och mot. Går det väl, så är det väl; och ingen skall deröfver fröjda sig mer än jag, eders fursteliga nådes aldratrognaste tjenare. Ja!*

Då skall jag städse vara glad;
Och prisa Gud i allan stad.
Kyrie Eleeson!

Men om också edert hopp slår helt och hållet felt, så hjelper det icke att krypa ur skinnet. Det blifver ändå bäst att, enligt mitt, grefve Magni och andra vänners råd, visa tålamod och undergifvenhet för drottningen. På henne hänger dock all lagen och profeterna. Förblifver hon eder välvillig, så lärer hon ock begåfva eder, om icke med sin hand och sin krona, dock med rika konungsliga förläningar, så att i kunnen lefva furstligt i fäderneslandet, der i ären känd, älskad, ärad och med konungahuset beslägtad. Huru mången furstelig person skulle icke önska sig en sådan lycka? Men om i föraktén dessa råd och fatten åtskilliga förtviflade och förhastade beslut, då fruktar jag, att i sjelf störten eder i de omtalade groparna, den ena efter den andra. Genom att visa ondska och missnöje och resa ut till främmande land, dermed lären i, nådige herre, ingen ting vinna; än mindre genom enskild och våldsam hämnd; aldraminst genom det förhastade och förtviflade förslaget att söka truga eder till drottningens hand. Deri förmår ej hela riket att tvinga henne, och genom en sådan förhetsning skolen i endast skaffa eder en onådig drottning och gifva henne och edra motståndare vapen i händerna till edert fall, och då skall min nådige herre först i sjelfva verket få godt skäl att kalla sig den «eländigaste menniska på jorden.» Jag beder eder för

Guds skull hafva klokhet och kraft nog att öfvervinna slika förtviflade tankar, som äro fanens ingifvelser till eder egen olycka. — I viljen skaffa eder penningar och dermed resa ut i kriget; men den summan lärer icke länge räcka för ett lefnadssätt efter eders fursteliga nådes stånd. När då penningarna äro slut, och ingen vill skaffa eder andra i stället, och i sjelf, såsom varande i onåd hos eder drottning, icke emottages vid något främmande hof, då har min nådige herre kommit i den rätta «olycksgropen» och får erfara, hvad en verkelig förtviflan vill säga. — Eders fursteliga nåde talar om att dölja sin härkomst och utvandra i verlden såsom en simpel adelsman. Men sådant går ej så lätt. Jag känner edert fursteliga blod; det är allt för stolt att länge kunna vandra under en simpel adelsmans kappa. Min nådige herre har allt för länge varit prins och har ett allt för stolt sinne, för att kunna som en fattig man lefva, lida och krypa till en annans fötter. Nej, nej, nådige herre! Det går ej an att begå en så förtviflad galenskap. Tålamod och undergifvenhet är det bästa, det enda råd; och den, som tillstyrker annat, han må väl vara klokare och förnämare än jag, så, tage mig fanen, om han icke råder såsom min nådige herres ovän, och det säger jag tryggt, ehvem han ock vara må, hög eller låg, o. s. v.

Karl Gustaf upptog med välbehag vännens ord *), och rättade sig derefter. För öfrigt blef hans tålamod ej länge pröfvadt, ty Kristina gjorde vid samma tid ett nytt uppslag i saken, hvarom vi i nästa kapitel skola förtälja.

---

*) *S. st.* Lorentz von der Linde till Karl Gustaf d. 1 och 22 Oct., 6 och 26 Nov. 1647, samt ett odateradt dito.

TIONDE KAPITLET.

KARL GUSTAFS ANDRA UTRESA TILL TYSKA KRIGET.

Karl Gustafs frieri till drottning Kristina var nu mera tämligen hopplöst. Det fortsattes dock, men är från denna tiden så nära sammanveckladt med åtskilliga statshandlingar, att det endast i sammanhang med dem kan framställas.

En sådan, och det nya uppslag, hvarom vi nyss talat, var Kristinas beslut att sända Karl Gustaf såsom generalissimus till tyska hären. Frampå hösten 1647 kallade hon fursten till Stockholm. *Jag ber om ursäkt*, skref hon, *om jag faller eder oläglig med denna min anhållan. Jag skulle också vara ledsen öfver att afbryta edra landtliga nöjen, om jag ej trodde, att ni njutit deraf tillräckligt, och att ombyte i lefnadssätt medförde nytta. Var dock i alla händelser öfvertygad, att jag för eder skall göra allt, hvad som kan göras, sans prejudice de la personne de*

Christine *).

Karl Gustaf reste till Stockholm, och annandag jul började underhandlingen mellan honom och drottningen. Denna sednares förslag var, *att pfaltsgrefven skulle som generalissimus resa till Tyskland,* hvaremot hon lofvade att i allt främja hans bästa och aldrig taga någon annan till gemål. Men Axel Oxenstjerna och Jakob De la Gardie ville alldeles icke åt den unga fursten anförtro Sverges hela krigsmagt, *så framt ej Kristina tillika lofvade med honom förmäla sig.* De voro envisa. Gamla rikskansleren framställde å ena sidan uppriktigt för Karl Gustaf sjelf sin mening och och sina betänkligheter; å andra sidan gick han upp till drottningen och sökte visa allt det för henne vådliga i hela förslaget, men fåfängt. För att öfvervinna

*) *Utan att nedsätta värdigheten af Kristinas person.*

motståndet begagnade Kristina slutligen följande konstgrepp. Hon försäkrade nämnde herrar, *det hon en gång för alla beslutat sig till det ifrågavarande äktenskapets fullbordande; men att hon förut ville genom generalissimi-tjensten dertill göra pfaltsgrefven mera värdig.* Efter denna förklaring gåfvo de sitt bifall. För yttermera säkerhet tillkallades dock en mindre och förtroligare rådsförsamling, bestående af Per Brahe, Jakob De la Gardie, Gyllenhjelm, Axel Oxenstjerna samt Åke Natt och Dag. Kristina begärde dessas *mening om pfaltsgrefvens antagande till generalissimus öfver hären.* De frågade tillbaka, *om drottningen ämnade gifta sig med pfaltsgrefven?* Kristina svarade: *om jag gifter mig, tager jag ingen annan än honom.* Rådsherrarna genmälte: *detta är ej nog. Vi kunna ej tillstyrka att lemna krigsmagten i pfaltsgrefvens händer, så framt han icke förut blifver fullkomligen försäkrad om eders majestäts hand.* Sålunda bragt i trängsel, gaf ändteligen Kristina det uttryckliga löftet, *att taga pfaltsgrefven Karl Gustaf till gemål;* och nu lemnade rådsherrarna också det begärda bifallet *), hvarefter alla nödiga förberedelser gjordes.

Inemot midsommar samma år och litet förr än utresan skulle anträdas, begärde Karl Gustaf ett samtal med drottningen angående ofvannämnde förhållanden. Kristina emottog honom i närvaro af grefve Magnus och Johannes Matthiæ, och öppnade sjelf samtalet. *Jag har,* sade hon, *velat tillkännagifva eder min afsigt i dessa tvenne personers och vittnens närvaro, på det ni må veta, att hvad jag säger icke är något fagert snack utan fullkomligt allvar. Mitt beslut är följande. I afseende på giftermålet vill jag hvarken gifva eller betaga eder något hopp, vidhåller dock mitt löfte, att, om jag träder i äktenskap, icke taga någon annan än eder. Ytterligare lofvar jag, att, i händelse*

---

*) *Brah. Miscellanea* T. 2. *Rådsprot.* för den 26—29 Febr. 1649.

förmälningen uteblifver, skall jag i dess ställe låta utnämna eder till min efterträdare. Högre kan jag ingalunda gå. Är eders kärlighet dermed icke nöjd, så kan jag omöjligen hjelpa saken. Vid dessa bestämda och kanske oväntade förslag kunde Karl Gustaf i början icke komma sig före med något svar. Efter någon tystnad fortfor drottningen att tämligen omständligt förklara, *det hon vidtoge alla dessa åtgerder, hvarken för sin eller Karl Gustafs person, utan för fäderneslandets bästa och säkerhet.* Karl Gustaf tackade, men förklarade, *att hans afsigt varit uteslutande fästad vid drottningens person och vid föreningen med henne. Misslyckades detta, ville han ock låta allt det andra fara.* Kristina bannade honom *för oförstånd och envishet, bad honom vara öfvertygad om hennes uppriktiga välmening och lofvade omigen, att på nästa riksdag föreslå honom till efterträdare.* Karl Gustaf bedyrade ånyo, *att hela hans åstundan ginge ut på giftermålet; i jemförelse dermed aktade han allt annat som ett intet. Förlorade han hoppet om hennes person, så ville han aldrig mer se Sverge, utan skulle nöja sig med ett stycke bröd hvar som häldst.* Kristina svarade: *detta är en envishet och ett oförstånd, som gör eder ovärdig min nåd; och när eders kärlighet en gång kommer i nöd och brist, skall han nogsamt ångra en sådan halsstarrighet. Vår herre har icke skapat eder att som enskild sitta och sköta hushållet på eder faders gods. Jag känner edert lynne, och att det icke gifver sig tillfreds med sådana småsaker: och hvad ni nu talat i den andan, är endast löst prat och ett stycke ur en roman.* Karl Gustaf bedyrade omigen och på det heligaste, *att det vore hans fulla allvar: han hade sett, huru hans enträgenhet ådragit honom drottningens ovilja och skulle kanske en gång ådraga honom hennes fullkomliga onåd. För att undvika en sådan olycka,* tillade han: *har jag ofta bedt Gud vända mitt sinne och hjerta från dessa tankar; men jag har icke varit mägtig drifva dem ur*

bröstet. Tvärtom har min kärlek och åstundan till eders majestäts person dagligen ökats, så att jag icke varit mig sjelf mägtig, utan genom yppandet af sådana känslor ådragit mig ovilja. Kristina svarade: *till erkänsla för denna eder tillgifvenhet lofvar jag, att, i händelse ständerna ej kunna förmås erkänna eder som efterträdare, skall jag taga eder till äkta och det med det första, så snart några nuvarande hinder blifvit undanröjda.* Karl Gustaf talade åter om sin *åstundan till hennes person ensam, och åberopade det i barndomen gifna äktenskapslöftet.* Kristina svarade: *det löftet gaf jag i ungdoms oförstånd, och då jag icke ägde magt skänka bort en bondegård, än mindre mig sjelf; hvarföre jag också förklarar dessa gamla förbindelser alldeles ogilltiga.* Karl Gustaf upprepade omigen *sin tillgifvenhet för hennes person; bad Gud bevara sig från allt beroende af de svenska herrarna, med hvilka han aldrig kunde komma till rätta utan att söla sina händer i deras blod.*

Efter mycket fram- och återtalande stannade hvar och en vid sin mening; Kristina vid det beslut, hon redan i början yttrat; Karl Gustaf vid den enträgna begäran, att i händelse äktenskapet icke beviljades, få för alltid qvarstanna i Tyskland. Sluteligen ålade Kristina pfaltsgrefven att för alla och i synnerhet för rådsherrarne, men aldramest för Axel Oxenstjerna och Jakob De la Gardie tala och ställa sig så, som vore giftermålet mellan honom och drottningen en i allo afgjord sak. För att än mer utbreda tron derpå vidrörde hon i ett bref till Karl Gustaf Wrangel sitt ifrågavarande äktenskap med pfaltsgrefven; detta likväl i så försigtigt valda ordalag, att hon deraf icke kunde i framtiden anses bunden *).

Några veckor härefter afseglade Karl Gustaf som generalissimus till Tyskland. Hans deltagande i trettiåra kriget samt i exsekutions-traktaten i Nürnberg haf-

*) *Brah. Miscellanea* T. 2. *Rådsprot.* d. 27 Febr. 1649.

va vi förut berättat *). Vid afseglandet från Sverge lät han slå en skådepenning. Ena sidan visade pfaltsgrefvens bild; den andra ett brusande haf och på dess böljor en vapenprydd båt, utan styre och segel, dock bestrålad af ett sken från höjden. Öfverskriften lydde: *in Jehova sors mea: ipse faciet* **).

ELFTE KAPITLET.

KARL GUSTAF UTNÄMNES TILL DROTTNING KRISTINAS BLIFVANDE EFTERTRÄDARE.

Kristinas ihärdiga beslut att utnämna Karl Gustaf till efterträdare är en omständighet, hvars orsaker ännu ej kunnat nöjaktigt angifvas. Första tanken på något sådant har hon, efter egen uppgift, fattat i början af 1646 ***). Nästa spår förekommer i Mars 1647, när pfaltsgrefvens vänner uti förut nämnde ständernas skrifvelse †) till drottningen framkastade någon ting deråt. I samspråket med Karl Gustaf, före dennes afresa 1648, uttalade ändteligen Kristina sjelf nämnde förslag. Ryktet derom utbredde sig och väckte förvåning, misstro och motsägelse, och det hos alla partier. Ännu fanns nemligen ingen enda, som kände eller anade, att Kristina ville till Karl Gustafs fördel sjelf nedlägga kronan och det så snart. Hennes närvarande förslag att icke taga fursten till gemål, utan att deremot ställa honom, den unga, tilltagsna och ärelystna mannen, som tronföljare vid sidan, syntes derföre alla som ett för både farligt och olycksbådande försök. Rådsherrarne, af anförda, dels fosterländska, dels ståndsegennyttiga

---

*) 8:de delen, sidorna 45 och 80.

**) *Jag har mitt öde Gud befallt;*
Han skall utföra allt.

***) *Brah. Miscellanea* T. 2. Rådsprot. d. 26 Febr. 1649. Jfr. Pufend. de Rebus Suecicis. p. 953.

†) Se sid. 35.

orsaker, afstyrkte förslaget såsom vådligt, både för Kristina, Karl Gustaf och fäderneslandet; så framt nemligen fursten ej derjemnte försäkrades om Kristinas hand. Samma språk fördes ock af så väl Karl Gustafs, som af Kristinas enskilda anhängare. I bref till unga pfaltsgrefven säger Johannes Matthiæ: *hennes majestät vill nästa riksdag föreslå eders fursteliga nåde till tronföljare, dock utan något visst beslut om äktenskapet. Jag har i underdånighet visat alla olägenheter af ett sådant steg, men förgäfves; hon står orubbligt fast vid sitt beslut* *). Bengt Skytte, pfaltsgrefvarnas verksammaste vän och handtlangare, yttrade, och det just till sistnämnde herrar, att *Kristinas nåd för Karl Gustaf vore ganska underlig och långt öfver hvad man kunde vänta* **). Karl Gustafs trogna vänner och anhängare, Lars Kagg och Lennart Torstensson, röstade i rådet bestämdt mot den utan äktenskap föreslagna tronföljden ***). Kristinas mor, Maria Eleonora, sökte på allt sätt främja äktenskapet; men förr än detta gått i verkställighet, ville hon ingalunda bifalla Karl Gustafs utväljande till efterträdare, och Kristina kunde ej öfvertala henne på annat sätt än medelst *det svepskäl, att giftermålsförbindelsen skulle sålunda lättare kunna fullbordas* †). Äfven den kloke Johan Kasimir afrådde sonen från att mottaga anbudet om tronföljd, så framt ej dermed förenades ett bestämdt löfte om drottningens hand, *ty*, skrifver han, *utan detta villkor skulle din ställning som tronföljare blifva förenad med många*

---

*) *Riksark. Virorum Illustrium Literæ.* Joh. Matth. till Karl Gustaf d. 17 Nov. 1648.

**) *Riksark. Svenske mäns bref.* B. Skytte till Johan Kasimir den 10 Mars 1649. Jemnför Scand. Samf. Handl. IX. 200.

***) *Brah. Miscellanea.* T. 2. Rådsprot. d. 26 och 27 Febr. 1649.

†) *Riksark. Konung Karl X:s egenhändiga bref.* — Spejarebref från Stockholm till Joh. Kasimir i Febr. 1649.

obehag och faror, och likväl kan hända i framtiden af ingen nytta *). Karl Gustaf sjelf hyste samma åsigt och trodde till och med Kristinas förslag vara helt och hållet overkställbart; hvarföre, och om ej giftermålet beviljades, han önskade för alltid lemna Sverge och dess tjenst. Så blef denna Kristinas plan i början bedömd till och med af pfaltsgrefvarna sjelfva och af deras vänner.

Emellertid ville detta parti ej förr än i yttersta nödfall släppa den en gång gifna tråden. Karl Gustaf, som ännu vistades i Nürnberg, kunde ej sjelf leda verket; sådant skedde i dess ställe af fadern. Genom Maria Eleonora och andra anhängare vid hofvet, sökte denne öfvervinna Kristinas äktenskapsleda; tillika lofvade han, att genom *vänner och väns vänner vid den blifvande riksdagen ställa så till, att ständerna skulle på allt sätt söka förmå Kristina till den ifrågavarande förmälningen* **).

Riksdagen sammanträdde i början af 1649. Hos alla fyra stånden röjdes en allmän och liflig önskan, att giftermålet mellan Kristina och Karl Gustaf måtte gå i verkställighet. Den 22 Februari uppkom till drottningen ett ständernas utskott, hvilket framförde ofvannämnde deras anhållan. Kristina svarade, *att den enträgenhet, hvarmed folket yrkade giftermålet, tvang henne att redan nu framställa de tankar, hon eljest ämnat för sig behålla ända till kröningen. För att uppfylla ständernas önskan om tronföljdens betryggande, ämnade hon nemligen föreslå pfaltsgrefven Karl Gustaf till tronföljare.* Tillika förklarade hon, och det ganska bestämdt, *att hon alldeles icke skulle gifta sig, förrän pfaltsgrefven blifvit antagen till hennes efterträdare* ***).

*) *Riksark. Bref till Karl X från fursteliga personer.* Joh. Kasimir till Karl Gustaf d. 17 Dec. 1648.

**) *Riksark. Bref till kon. Karl X från drottn. Maria,* m. m. Johan Kasimir till Karl Gustaf d. 17 Dec. 1648.

***) *Riddarhusarkivet.* Acta vid riksdagen 1649.

Nu var det vigtiga ordet offentligen uttaladt. Kristina ålade visserligen utskottet att tills vidare hålla saken hemlig, men den blef snart allmänt bekant. Redan dagen derpå föredrogs den inom ståndsutskotten. Adeln och borgerskapet ogillade förslaget och inom det sistnämnde föreställde borgmästaren Nils Nilsson, *huru stora vådor för fäderneslandet deraf kunde föranledas*. Presterna voro deremot benägna för att bifalla; men Kristina afbröt utskottens öfverläggningar genom tillsägelse, att hon, innan någon ting vidare företoges *), ville inhemta riksrådets tankar.

Samma dag, det var den 23 Febr. 1649, hopkallade Kristina alla i staden varande rådsherrar; Axel Oxenstjerna och Lennart Torstensson voro dock af sjukdom hindrade. Kristina framställde nu sitt förslag sålunda. *Ständerna hade enträget yrkat hennes giftermål med Karl Gustaf för att dymedelst trygga statens framtid. Men för att, ehuru på annat sätt, vinna samma mål ämnade Kristina hos ständerna föreslå Karl Gustaf till efterträdare, hvarföre hon nu ville derom förut inhemta rådets mening.* Jakob De la Gardie svarade, *att en så vigtig sak fordrade lång betänketid.* Kristina medgaf sakens vigt, *men fordrade, att den genast skulle företagas till öfverläggning*, hvarpå hon aflägsnade sig. Rådets beslut blef helt och hållet afstyrkande. Kristina, missnöjd, *befallte dem inhemta Axel Oxenstjernas och Lennart Torstenssons mening och sedan ånyo öfverväga ärendet* **). Så skedde, men rådet fann intet skäl att afvika från sitt beslut, hvilket också delades af Oxenstjerna och Torstensson.

Den 26 Febr. sammankallade Kristina rådet om igen och om samma ämne. Jakob De la Gardie framställde nu de hufvudsakliga skäl, hvarföre rådet afstyrkte förslaget, nemligen: 1:o *Redan i fjol kunde rådet ej bifalla det farliga försöket att lemna hären i pfalts-*

---

*) S. st.

**) *Brah. Miscellanea.* Fol. 2. p. 82. Rådsprot. d. 23 Febr 1649.

grefvens hand, förrän drottningen gifvit denne sednare bestämdt löfte om förmälning. Detta drottningens löfte kunde fem riksråd, på en gång närvarande, bevittna. Om nu en så högtidlig försäkran återtages, och man i dess ställe lofvar pfaltsgrefven en möjligtvis ganska aflägsen och osäker tronföljd, så kan han deraf drifvas till åtskilliga förtviflade beslut; ty 2:o eders majestät är yngre och bör efter naturens ordning honom öfverlefva; således skulle han måhända aldrig få kronan på hufvudet. 3:o Då eders majestät icke vill nu i ungdomen taga honom till gemål, så lär det ej heller framdeles ske. Men så länge eders majestät är ogift, torde han hafva betänkligheter vid att förmäla sig med någon annan; och sålunda kunde han få tillbringa hela sin ungdom och mannaålder i ensamhet och utan deltagande i riksärenderna. 4:o Om nu ers majestät ändrar sinne, tager en annan gemål och får med honom barn — hvad blir då af pfaltsgrefven och den tronföljd, man nu vill tillerkänna honom? och huru skall han sådant upptaga? Eller 5:o om eders majestät och han, hvar på sin sida med andra förmälas och bekomma barn, då få vi här i landet två kullar tronarfvingar, af hvilka endera måste stötas undan, hvilket ej lär aflöpa utan oro, blodsutgjutelse och landsförderf. 6:o Om eders majestät och följakteligen äfven pfaltsgrefven förblifver ogift och denne sednare dör utan barn, så har man ju förfelat det åsyftade målet. Eller, 7:o om pfaltsgrefven icke får barn, torde han framdeles, liksom eders majestät nu gör, vilja påtruga oss sin bror eller några sina slägtingar som arfherrar, hvilka då till rikets betungande måste förses med furstendömen eller underhåll. 8:o Drottningen är blott 23 år gammal, således finnes ingen skälig eller brådskande anledning, som tvingar till ett så rådligt beslut. 9:o Sist får man ej heller förtiga en annan fara, nemligen möjligheten af missförstånd och tvist emellan pfaltsgrefven och drottningen sjelf. Så var förhållandet mellan gamle kong

Gösta och hans son Erik, sedan denne sednare blifvit utnämnd till arfkonung; så ock mellan Erik och Johan, mellan Johan och Karl, mellan Sigismund och Karl; till och med mellan Gustaf Adolf och Karl Filip spordes början till något dylikt. Detta är ett ämne, för ömtåligt att kunna omständligen utvecklas; men också för vigtigt att kunna af oss, riksens råd, med stillatigande förbigås; ty det är vårt och fäderneslandets skinn som vid konungahusets arfsträtor får sitta emellan. — Vi unna pfaltsgrefven allt godt, serdeles, att han må vinna eders majestäts person och få med honom lifs- och tronarfvingar, och vilja vi då för honom och dem våga lif och blod. Vi bekänne ytterligare, att, om eders majestät nu skulle utan arfvingar falla undan, så finnes ingen, som icke inom sig ämnar kronan åt pfaltsgrefven Karl Gustaf. Men att nu i förväg, på det föreslagna vådeliga sättet utnämna honom till tronföljare; det kunna vi, rikets edsvurna råd, omöjligen tillstyrka.

Drottningen sökte vederlägga De la Gardie. Hennes förnämsta skäl voro, *att tronföljden borde bestämmas för att förekomma alla partier, tvister och oroligheter, i händelse hon utan arfvingar skulle aflida. Om hon och pfaltsgrefven hvar å sin sida förmäldes och finge afkomlingar, så förbehölle hon visserligen åt sina barn företrädesrätten till kronan: dock kunde hon aldrig tro, att en sådan händelse skulle komma i fråga. Men om äfven något dylikt inträffade, så vore det bättre att två träite om kronan än tjugo, eller kanske hundrade, hvilket skulle blifva händelsen, om riksdrotsens och rikskanslerens planer ginge i fullbordan; ty,* sade hon, *jag vet ganska väl, att rådsherrarna vilja afskaffa arfsrätten och återinföra valfriheten. Det är bäst, att i ären uppriktiga och sägen rent ut, att i icke viljen hafva några arfkonungar mer, utan i dess ställe införa en aristokratisk republik.*

De la Gardie svarade: *eders majestät må icke förtänka oss, om vi uttala, hvad som ligger oss på*

hjertat. Vi anse nemligen ganska betänkligt, att göra oss till trälar; och vore det ej för eders majestäts person, så skulle vi aldrig tänka på pfaltsgrefven såsom arfkonung.

Kristina. *Hafven i då varit arfträlar under de förra tider, då riket hade arffurstar?*

De la Gardie (undvikande). *Gamle kong Gösta hade om Sverge mångfaldiga förtjenster. Han frälste våra själar från det påfviska mörker, och vårt fädernesland från danskens ok, samt från invärtes oro; likväl öfverlades i fyra hela år, innan man tillerkände honom arfsrätt till riket.*

Kristina. *Jag söker rikets bästa, men här finnas många, som tycka om sådana konungaval, som de polska.*

De la Gardie. *Eders majestät misstänker oss utan orsak; och riksdrotsen och rikskansleren, hvilka här blifvit ogillande nämnda, äro dock redliga fosterlandsvänner. Hvarken de eller någon annan hafva tänkt på att införa republiken. Om vi önskat något dylikt, så hade vi lätt kunnat verkställa det, när salig konungen var död och eders majestät blott ett sexårigt, värnlöst barn. Men under de tolf omyndighetsåren hafva vi med yttersta flit sökt afskära hvarje anspråk på eders majestäts så väl hand, som krona, på så väl giftermål, som arfsrätt; på det eders majestät, kommen till myndiga år, måtte i båda fallen äga full frihet följa sin egen vilja.*

Kristina. *Detta var af eder mägta väl gjordt; men såsom en enskild person vill beställa om sitt hus, likaså är det för mig vigtigt att veta, hvem som blir min efterträdare.*

De la Gardie. *Allernådigsta drottning! Att byta om herrar är ej heller för oss någon barnlek.*

Kristina. *Sådant ombyte måste dock ofta ske, ty ingen regent kan lefva till evig tid: och då är också arfrike bättre än valrike. Jag vet, det man yttrat, att den, som är under ett ärftligt konungadöme, den*

är också under träldom: men jag säger eder, att det kan vara lika stor träldom under många, som under en.

Erik Ryning med flere bedyrade, *att sådana omdömen öfver arfsrätten aldrig fallit dem i tankarna.*

Kristina. *Jag säger eder, att i ett arfrike kan vara lika stor frihet som i ett valrike; och att tjena sin konung är icke någon träldom; men torde hända, att mången skulle gerna vilja hafva två konungar, liksom under nu varande oroligheter i England och Frankrike.*

De la Gardie. *Man hyser i Frankrike inga onda tankar mot konungen; men kardinal Mazarin har öfvat stort tyranni mot ständerna, utsugit deras egendom, undansnillat rikets inkomster och sålunda riktat sig sjelf. Detta missbruk är det, som parlamentet velat afskaffa. I England deremot, har en laglig domstol erkänt, att, om konungen följt goda råd, hade han aldrig kommit i så stor olycka.*

Kristina. *Det torde nog inträffa, att ni skaffar er en herre, som blir eder konung, väl icke till namnet, men så mycket mera till gagnet; så att i samt och synnerligen i stället för en konungs undersåtare blifver drängedrängar. Betänken eder! Hvad i talen om eder kärlek till pfaltsgrefven, om edert beslut, att framdeles taga honom till konung; allt sådant är blott toma ord. Om, innan detta förslag blifver antaget, min person sölle undan, så släppte ni aldrig pfaltsgrefven fram till tronen; derpå vill jag våga mina båda öron.*

De la Gardie. *Pfaltsgrefven är illa belåten med tronföljden, så framt han ej får eders majestäts hand. Om den ej beviljas, så lärer han aldrig gifta sig.*

Kristina. *Ingen fara! hans kärlek brinner ej uteslutande för en enda; och kronan är en så vacker flicka, att han af dess ägande nog blifver tröstad. Dessutom, för en så liten furste, är det väl mycket begärdt, att få en drottning till gemål. Det är honom ära nog, att sådant någon gång varit i fråga.*

Så fortgick tvisten ännu en stund, men utan att leda till något afgörande beslut, och Kristina stämde rådet tillbaka till följande dagen, då de borde hafva om igen öfverlaggt saken sins emellan och med rikskanslern.

Dagen derpå möttes efter aftal drottningen och rådsherrarna. Desse sednare jemnte den å nyo tillsporda rikskanslern vidhöllo förra beslutet. För att deremot så litet som möjligt stöta dem för hufvudet afstod Kristina från sin första plan, nemligen att skaffa Karl Gustaf arfsrätten, och begärde nu åt honom endast den personliga tronföljden; men häri var hon också oböjligt envis.

Efter åtskilligt tvistande befallte hon rådet skrida till omröstning, *huruvida man för närvarande borde till ständerna hemställa frågan om denna Karl Gustafs tronföljd.* Bengt Skytte röstade bifallande och i det närmaste enligt drottningens önskan. Han var om denna mening den enda. Pfaltsarnas vän, gamle Gyllenhjelm, yttrade, *att emedan drottningen redan för utskottet omtalt saken, hvarigenom den blifvit allmänt bekant, så kunde den ej mer nedläggas; likväl borde den föredragas för ständerna till betänkande, men icke till afgörande denna gången.* Med honom instämde några bland de yngre rådsherrarna. Alla de andra, utgörande flertalet, yrkade uppskof, till dess rådet fått saken ytterligare öfverväga. Bland dessa afrådande voro sådana män, som öfverståthållaren Knut Posse, amiralen Erik Ryning, rikmarskalken Åke Natt och Dag, fältmarskalkarna Lars Kagg, Gustaf Horn och Lennart Torstensson, samt slutligen rådspartiets båda hufvudmän, Jakob De la Gardie och Axel Oxenstjerna. Kristina förklarade sin ledsnad öfver att finna sådant motstånd. *Men,* sade hon, *emedan i så envist yrken min förmälning, nödgas jag yppa, hvad jag hittills och äfven hädanefter ämnat till någon tid behålla för mig sjelf. Jag har nemligen en oöfvervinnelig afsky för äktenskap, detta ok, som ej kan afkastas; och jag har*

ett för högt sinne att kunna böja mig under en hustrus pligter. Det vore visserligen vackert och ädelt, att för fäderneslandets skull underkasta sig äktenskapet, och jag har ofta bedt Gud vända mitt sinne deråt, men förgäfves. Det är således och blifver fåfängt att söka dertill beveka mig; häldst rikets åsyftade säkerhet kan vinnas på det andra, af mig nu föreslagna sättet. Hon började nu omigen söka öfvertyga, men slutade med att söka öfvertala, nästan bedja. Detta gjorde verkan. De la Gardie svarade: *Eders majestät säger sig i tre år hafva tänkt på detta ärende. Det hade varit väl, om rikets råd fått derom i förväg en eller annan månad öfverlägga. Nu har eders majestät dragit saken först för ständernas utskott och sedermera till oss, hvilkas rådplägning sålunda kommer efteråt och alldeles försent. I egenskap af rikets råd måste jag afstyrka såsom vådliga alla vidare åtgerder i saken. Men, emedan det är eders majestäts oföränderliga vilja och ärendet dessutom redan påbörjadt och allmänt bekant, så må det hafva sin fortgång. Jag kan det icke tillstyrka, men vill det ej heller längre hindra. Det kan både lyckas och misslyckas: jag ställer utgången i Guds hand.*

Häruti instämde alla de öfriga rådsherrarna. Kristina tackade för medgifvandet och utsatte följande dagen till sammanträde mellan sig, rådet och ständernas utskott. Sluteligen sade De la Gardie: *Jag anhåller, att allt, som vid denna rådplägning blifvit sagdt, måtte i protokollet upptagas, så att riksens råd må vara urskuldadt, om i framtiden någon fara eller olycka häraf kan följa; och på det efterverlden må se, att vi jemnlikt vår pligt oförfäradt och uppriktigt tillstyrkt det, som vi vetat vara hennes majestät och fäderneslandet nyttigast* *),

*) *Brah. Miscellanea.* T. 2. Rådsprot. d. 26 och 27 Febr. 1649. Jfr. Puf. de Reb. Gestis. Sueticis lib. XXI. §§. 109—114. — Det är märkvärdigt att ofvanstående högst vigtiga rådsprotokoll saknas i riksarkivet. Men Aman.

Dagen derpå eller den 28 Febr. samlades rådet kring drottningen, då man på hennes framställning beslutade att i propositionen uttryckligen förklara, det Karl Gustaf icke hade minsta arfsrätt till tronföljden, utan att denna lemnades honom endast af Kristinas förtroende och välvilja. Nu infördes hemliga utskottet från adels-, preste- och borgareständen. Kristina höll ett förberedande tal och Bengt Skytte uppläste propositionen. Adeln svarade, att den nu som alltid önskade, det drottningen måtte förmäla sig med pfaltsgrefven; men att frågan om denna sednares tronföljd utan förmälning vore en alltför kinkig punkt att för det närvarande framdraga för ständerna. Erkebiskop Lenæus svarade detsamma för presterna samt borgmästaren Nils Nilsson för borgerskapet. För att besegra detta allmänna motstånd ingick Kristina i ett vidlyftigt samtal, hvarunder i synnerhet landshöfding Berndes och biskop Johannes Matthiæ mot henne försvarade ständernas åsigt. *Ers majestät*, sade Berndes, *fordrar af oss ett helt hjerta, men genom detta förslag söndras det i två delar.* Kristina började tala om *Gustaf Wasas arfförening.* Berndes svarade: *kong Gösta var då en gammal herre, som regerat i tjugo år; men ers majestät är ung och kan lefva längre än pfaltsgrefven.*

Kristina. *Det är icke så säkert; ty man ser på väggen lika många kalf- som oxhudar. I talen om giftermålet, men det hindras ej genom tronföljden.*

Biskop Johannes Matthiæ. *Vi äro ej så enfaldiga, att vi icke förstå, det eders majestät vändt sitt sinne från detta äktenskap. Men hvad kan vara orsaken till en sådan förändring; i synnerhet efter det löfte, som eders majestät redan gifvit?*

---

hr. Kn. Geyer har sedermera upplyst, att vid rådsprot. d. 22 Febr. finnes antecknadt, huru Gyllenklou fört ett serskildt protokoll för d. 23, 26 och 27 Februari; och ytterligare, att kon. Gustaf den tredje ur arkivet lånat samma serskilda protokoll, hvilket sedermera icke blifvit tillbaka lemnadt. — Att den på Skokloster af förf. funna afskriften är äkta, ses vid jemnförelse med Pufend.

Kristina. *Jag säger eder icke ett ord om giftermålet, förrän pfaltsgrefvens tronföljd är bifallen.*

Biskopen. *Att nu gifva ett sådant formligt bifall är omöjligt. Det torde vara nog, om råd och ständer förklara, att de i händelse af drottningens död icke vilja tänka på någon annan tronföljare än pfaltsgrefven.*

Kristina. *Jag är dermed icke nöjd, utan fordrar ett afgörande svar, bekräftadt med hand och sigill.*

Jakob De la Gardie. *Ständernas utskott bör få veta, att rådet yrkat drottningens förmälning, men deremot afsagt sig allt ansvar för det nu framställda förslaget, hvilket rådet aldrig tillstyrkt.*

Biskopen. *Arfföreningen åsyftar, att Sverge städse må hafva regenter af gamla kong Göstas slägt. Eders majestät är alltså förbunden att träda i äktenskap.*

Kristina. *Ingen, hvarken i himmelen eller på jorden skall dertill kunna tvinga mig, så framt jag sjelf icke vill. Om jag ämnar gifta mig eller ej, det säger jag eder icke nu, utan till kröningen.*

Biskopen. *Då beder jag, att också ständerna måtte till dess blifva förskonade från bestämmandet af tronföljden.*

Kristina. *Nej, ty då får en hop oroliga hufvuden tillfälle att hindra den goda saken. Derföre befaller jag eder genast öfverväga ärendet samt fatta deröfver beslut, både bestämdt och välbetänkt. Tagen det så, att i icke derföre framdeles misten håret* *).

Nu började öfverläggningarna i stånden. Adeln hade sitt betänkande snart färdigt. *De tillstyrkte äktenskap; men anmärkte, att tronföljden vore svår att bifalla, ty den kunde föranleda oenighet och partier mellan drottningen och pfaltsgrefven, alldenstund många hällre tillbedja den uppgående än nedgående solen. Saken vore äfven svår att afslå, ty derigenom skulle man stöta för hufvudet pfaltsgrefven, hvilken dock alla älskade. Ridderskapet och adeln bad der-*

*) *Brah. Miscellanea.* Rådsprotokoll T. 2. d. 28 Februari 1649.

före Kristina förskona dem från denna svåra angelägenhet och återtaga förslaget. Af vördnad för drottningen ville de icke uttala allt, hvad mot detsamma kunde anföras; men de lofvade, att snarare öka än minska hennes magt och försäkrade, att detta deras beslut vore taget efter bästa förnuft och samvete, och att de ville detsamma försvara för Gud, drottningen och för hvar ärlig man *).

Detta svar blef på riddarhuset två gånger föreläst och gilladt och sedermera af ståndets utskott till drottningen framlemnadt. *Men då,* heter det, *vankades hårda och märkeliga ord och det å ömse sidor.* Kristina *hotade komma ihåg dem, som satte sig emot hennes vilja, och bad dem också besinna faran af att motarbeta den konung, som de ändå genom de andra ståndens enhälliga beslut skulle nödgas antaga. Hon befallte dem att icke lemna in skriften i kansliet utan i dess ställe lägga den till handlingarna.* Adeln uppsköt då sitt beslut, tills den inhemtat rådets **).

Lättare gick det hos de andra stånden. Presterna kommo först med ett långt, varmt och jakande svar, innehållande mycket beröm för den *högt bepriseliga vasa-ätten* och mycket tal om *valrikens villor och vådor.* Ståndet begärde till och med redan nu ett serskildt furstendöme åt pfaltsgrefven ***). Sedan kom borgerskapets svar, gillande, fast man häldst önskat med tronföljden förena giftermålet; derpå äfven böndernas bifall. Sist kom adelns, kallt och kort; *de låta bero vid drottningens och rådets beslut.* Alla prester och borgare hade personligen underskrifvit sina svar, adelns deremot var undertecknadt blott af landtmarskalken †). Kristina brådskade. Samma dag, adeln lemnade sitt bifall, eller den tionde Mars, lät hon alla ständerna utfärda en förklaring, hvarigenom de antogo pfaltsgrefven

*) *Riddarhusarkivet. Acta vid riksdagen* 1649.
**) *S. st.*
***) *Prestetståndets arkiv.*
†) *Riksark. Riksdagshandlingar* 1649.

Karl Gustaf till tronföljare, i händelse Kristina skulle utan lifsarfvingar aflida.

På denna handling samlades nu alla riksdagsmännernas underskrifter. Kristina tyckes hafva fruktat hinder och motstånd af den sjuke Axel Oxenstjerna. Man gömde honom derföre till sist och skickade grefve Magnus att förut på förklaringen skaffa den likaledes sjuke och gensträfvige Lennart Torstenssons underskrift. Sedan detta var gjordt, anbefalltes Tungel bära pappret till rikskansleren. Så snart ärendet nämndes, steg ett moln öfver den gamles panna. *Denna sak,* sade han, *känner jag föga och ville gerna vara så långt borta, att jag derom icke visste ett enda ord. Jag har densamma aldrig tillstyrkt och vill ej heller bära namnet derför. Jag bekänner, att om grafven stode öppen, så tage mig fanen, om jag icke häldre ville deri nederlägga mig än underteckna denna skrift. Nog är den väl sammansatt; men för sen ånger blifver dock följden deraf. Jag är dock, Gudi lof, så gammal, att jag kan hoppas slippa se det sorgspelet. Men kanhända jag af ålderdoms svaghet ej förstår bedömma saken, och efterverlden får säga, att jag varit en tok, som ej kunnat sådant begripa.* Tungel invände, *att rådet och ständerna enhälligt gillat förslaget.* Oxenstjerna svarade: *om deras hjertans tankar vore på taflor uppskrifna, skulle drottningen få läsa helt annat. Ja! om hon blott sjelf vände sig på en annan bog och sade sig efter mognare öfverläggning hafva ändrat beslut; då skulle man få se hela svärmen med än mera brådska följa denna drottningens nya åsigt. Vi minnas alla fullväl, hvad stridighet var mellan Gustaf Adolf och arffurstarna Johan och Karl Filip. Om Gud ej tagit bort de två sistnämnde, hade här troligen blifvit en blodbadstuga i riket. Ingen klok och redlig man vill inleda sitt fosterland i en sådan fara. Så sker dock genom detta förslag. Så länge Svea rike stått, har aldrig en så vådlig och svår sak varit ständerna förelaggd, och jag tror, att ingen ko-*

nung i hela verlden frivilligt försatt sig i en så farlig ställning, som vår drottning nu trugar sig till. — *Mig faller ock i tankarna salig konungens ord, då han i Preussen var nära till döds sårad. Han talte med sina vänner, om hvem som i händelse af frånfälle skulle blifva tronföljare. Någon nämnde pfaltsgrefven eller dess son: men konungen svarade: «Gud bevara eder derifrån! ty ett sådant val skulle medföra «snar ånger»* *). — *Dock, jag måste väl lyda befallningen och underteckna detta förhastade beslut. I fyrti år har jag, ovärdig, varit Svea rikes kansler, men aldrig så nödigt underskrifvit någon handling. Om för fäderneslandet något ondt deraf följer, då skola mina ben det i grafven begråta.* Han undertecknade papperet och saken var afgjord.

Att pfaltsgrefvarna hade sin hand med i hela detta spel, det kan man ana, förmoda, men ej bevisa. De voro båda alltför kloka att låta med sådant ertappa sig; likväl hafva ej alla spår kunnat igensopas. Man ser ofta Bengt Skytte, som mellanlöpare hos dem, drottningen och ständerna. Att Johan Kasimir lofvat uppägga dessa sednares enträgenhet i giftermålssaken, hafva vi redan berättat. Uti riksarkivet finnas utkast till så väl drottningens proposition om tronföljden, som till ständernas jakande svar derpå. Båda utkasten äro öfversedda och rättade af Johan Kasimirs egen hand **), ett säkert bevis på hans nära deltagande i riksdagsrörelserna, ehuru han under tiden lefde på sina gods i skenbar overksamhet.

Vid underrättelsen om hela förloppet visade Karl

*) Dessa ord äro osannolika i både konungens och rikskanslerens mun. Märkas bör, att berättelsen om hela detta samtal blifvit uppsatt af Tungel, hvilken är nogsamt känd som ovän till Oxenstjerna, lycksökare hos Kristina och Karl Gustaf, och dertill som en i hög grad oärlig och bedräglig man. Denna hans berättelse är dessutom uppsatt just för att sändas till Karl Gustaf, hvilket också skedde.

**) *Riksark. Riksdagshandlingar* 1649.

Gustaf mycken förvåning, det tyckes som han icke väntat en sådan, eller så hastig och lycklig utgång. Han visste ej rätt, huru han skulle taga saken och bad biskop Johannes ställa så, att intet offenteligt meddelande måtte sändas eller något svar infordras, förrän pfalsgrefven hunnit med sig och andra öfverväga ärendet. I hemlighet blef dock ständernas beslut genast skickadt af Tungel; hvarjemnte Johan Kasimir, Bengt Skytte och grefve Magnus rådde på det ifrigaste, att Karl Gustaf skulle låtsa, som detta allt kommit honom helt oförtänkt uppå. Han skulle tillika under lifliga tacksamhetsbetygelser enskildt taga mot anbudet och derjemnte akta sig från att genom förmycken enträgenhet i giftermålssaken oroa drottningen, utan i dess ställe söka hennes välvilja genom fullkomlig undergifvenhet *). Karl Gustaf följde rådet. I afseende på sjelfva riksdagsbeslutet har han aldrig aflåtit något offenteligt svar. Orsaken var måhända följande. I ständernas skrift stod uttryckligen, att Karl Gustaf icke hade någon arfsrätt till riket. Detta var en punkt, som han naturligtvis icke ville medgifva; men i närvarande förhållande ej heller vågade motsäga; bäst var derföre att undvika hvarje yttrande derom.

Redan förut hafva vi nämnt, att Karl Gustafs enträgna anhållan om Kristinas hand icke var grundad på någon uteslutande kärlek för henne sjelf. Detta vinner ytterligare bekräftelse genom hans uppförande under ifrågavarande tid. Medan vännerna i Stockholm omtalade, huru svenska tronföljden aldrig skulle kunna trösta honom öfver förlusten af Kristinas person; just vid samma tid inlät han sig i en hemlig kärlekshandel med prinsessan Emilia af Hessen Kassel. Hon var äldsta dottern af den ryktbara landtgrefvinnan Amalia Elisabeth och sjelf året förut gift med hertigen af Ta-

*) *Riksark. Svenske mäns bref.* B. Skytte till Joh. Kasimir d. 10 och 20 Mars 1649. — *Bref till Karl X från drottning Maria,* m. fl. Johan Kasimir till Karl Gustaf d. 21 April 1649.

rent, Henrik Karl De la Tremouille, en då för tiden aktad härförare. Vid ett besök i Kassel förtjustes Karl Gustaf af den tjugotreåriga, utmärkt sköna, qvicka och lifliga furstinnan; tycket blef snart ömsesidigt och medförde ett förtroligt och som det tyckes brottsligt förhållande. Landtgrefven Fredrik af Hessen Eschwege, på en gång Karl Gustafs svåger och Emilias farbror, lånade sig till deras förtrogne, och genom honom och Lorentz von der Linde gick brefvexlingen. För att bättre bevara hemligheten voro prinsessans namnlösa bref ställda likasom till en son; Karl Gustafs deremot, som till en mor. Denna förvexling gaf ämne till många qvicka och lifliga vändningar i brefven. Furstinnans skrifvelser utmärkte sig i synnerhet genom dessa egenskaper. Hjertan och kärlekspilar omgifva betydelsefullt de hemlighetsfulla namnteckningarna. Brefven äro gifna *de France en Allemagne* och ställda, den ena gången *till den mest lysande och hjeltemodiga krigare, som solen beskiner;* en annan gång *till den mest lysande och fullkomliga hjelte i verlden, till dess egna vackra händer.* Kring omslaget virades trådar, sammanslingade af svart och nackarödt silke; och till båda dessa färgors ära skref furstinnan och sände några ganska nätta verser.

Förbindelsen varade helt kort. Den afbröts, när Karl Gustaf från Kassel återvände till Nürnberg, och än mer, när furstinnan måste följa sin man till Paris, der hon beskrifves såsom den mest lysande och förledande tjuserska vid hela hofvet. I slutet af 1650 och nästan på samma gång reste Karl Gustaf till Sverge och Emilia med sin gemål till Neapel. *Jag måste,* skrifver hon i afskedsbrefven, *följa mitt öde, ehuru svårt och tungt det också är. Eders kongl. höghet reser åt norden, i hvars hårda luft eder tillgifvenhet för mig snart skall afkylas, ja helt och hållet bortfrysa. Jag deremot far till södern, hvars mildare himmel skall än mer öka värman af mina känslor, hvilka äfven skola följa mig till verldens och lifvets slut* *).

*) *Riksark. Bref till Karl Gustaf från furstliga personer, riksens råd och enskilda.* Flere bref från Februari 1649

TOLFTE KAPITLET.

KARL GUSTAF FÅR ARFSRÄTT TILL SVENSKA KRONAN.

Fastän Karl Gustaf blifvit utnämnd till efterträdare, fortsatte han dock frieriet till Kristina; dock lamare, ovisst om af beräkning eller af bristande hopp. Emellertid öppnades den ryktbara riksdagen 1650. Genast i början af densamma kom Karl Gustafs sak å bana. Borgerskapet först och sedan presterna och bönderna ämnade hos drottningen begära, att hon måtte gifta sig med Karl Gustaf och denne sednare få arfsrätt till riket *). Adeln var ej genast färdig att deltaga i förslaget, hvadan det afstadnade, måhända också derföre, att Kristina, uppretad af franska hofvet, var vid denna tiden ganska missnöjd med Karl Gustafs uppförande i nürnbergska fredsunderhandlingen.

Längre fram på riksdagen och i medlet af September anlände Johan Kasimir till Stockholm och Karl Gustaf väntades oförtöfvadt efter från Tyskland. Just i samma dagar begynte prester, borgare och bönder att omigen yrka på Kristinas giftermål med den sistnämnde. Äfven adeln sade sig på det högsta önska samma sak, men ansåg mindre passande att åt drottningen föreskrifva, hvem som borde blifva hennes gemål. Slutligen förenade sig alla stånden derom att i allmänhet anhålla, det drottningen måtte träda i äktenskap. Kristina framställde saken för rådet **). Här föreslog hon att åt Karl Gustaf och dess barn gifva arfsrätt till riket, hvarjemnte hon uttryckligen förklarade, *att hon aldrig ämnade gifta sig*. Axel Oxenstjerna inföll: *detta*

---

till December 1650 från Emilia, Fredrik af Hessen-Eschwege och Karl Gustaf; d:o ett bref från *D'gous* (Davaugour?) till Karl Gustaf från Paris, utan dato.

*) *Riddarhusarkivets riksdagshandling* 1650.

**) *Riddarhusarkivets protokoll* 1650.

tal är, som vore eders majestät ett fruntimmer om 30, i stället för 20 år.

Kristina: *Ni yrkar så mycket detta giftermål, ty ni vet, att jag ändå aldrig går in derpå.*

Axel Oxenstjerna: *Ers majestät gör oss orätt. Som rikets råd och ärlig karl försäkrar jag, att vi alla önska ifrågavarande förmälning.*

Kristina: *Derom må de oväldige döma; men det är allmänt bekant, att många bland eder önska valrike.*

Oxenstjerna: *Det torde väl hända. Valriken äro stundom mer, stundom mindre lyckliga. Arfrike synes dock bäst, ty der gå konungabyten utan mord och blod. Sverge är dessutom folkrikt och mägtigt och kan endast som konungadöme styras. Om det ej af en konungs myndighet sammanhålles, går allt öfverända. Detta hafva vi nogsamt erfarit, vi, som under eders majestäts minderårighet haft så mycket besvär med att hålla riket tillhopa.*

Kristina: *Kanske jag misstagit mig; men då vi nu äro af samma mening, hvarföre skola vi längre tvista?*

Oxenstjerna och Jakob De la Gardie: *Om eders majestät genast i början omtalat hela sin plan nemligen att sjelf förblifva ogift, men öfverflytta arfsrätten på pfaltsgrefven, hade saken långt för detta och utan så mycket motstånd kunnat blifva afgjord. Men detta förslag är för eders majestät sjelf så vådligt och ofördelaktigt, att vi aldrig kunnat ana eller föreställa oss något sådant.*

Några af rådet tillade, *det förslaget om Karl Gustafs arfrätt vore så farligt för Kristina sjelf, att om också alla stånden talade för detsamma, borde drottningen för sitt eget bästa ensam tala deremot.* Andra sade: *efterverlden skulle aldrig gilla vårt bifall till ett så vådligt förslag, så framt ej det underverket inträffat, att det är eders majestät sjelf, som derom gifvit sin befallning.*

Sist beslöts att dagen derpå föreslå saken för stän-

derna. Kristina bad Oxenstjerna uppsätta propositionen. Denne förebar sina många göromål och anvisade Salvius, hvilken också åtog sig ärendet. Ännu en gång frågade Oxenstjerna, *om man ej finge hoppas på drottningens giftermål?* Kristina vägrade bestämdt. Oxenstjerna utropade: *hvad skall jag säga? Alla eders majestäts handlingar äro utomordentliga! Jag tager mitt förnuft till fånga! Bland 1[illegible]000 personer skulle icke en enda tro det, som vi i dag hafva sett och hört* *).

Följande dag, d. 25 September, uppkallades ständerna. Efter ett förberedande tal af Axel Oxenstjerna, uppläste Bengt Skytte sjelfva propositionen om arfsrättens öfverlemnande åt Karl Gustaf och dess efterkommande. I afseende på giftermålet yttrades ingen ting. I propositionen talades äfven *om de oredor och olyckor, som åtfölja valriken, enligt både Sverges och andra länders erfarenhet;* likaså, *huru Sverge vore passande icke till en republik, utan till ett konungadöme,* m. m., som enligt då rådande tidsanda skulle falla de tre ofrälse stånden på läpparna. Det oaktadt mötte förslaget många betänkligheter och allvarsamt motstånd. Bönderna ensamma förklarade, *att de kastade sin vilja under drottningens.* Adel, prester och borgare begärde besinningstid.

Redan dagen derpå var presterskapet färdigt med sitt svar, hvilket efter anförande af några betänkligheter, likväl slutade med att ovillkorligen bifalla drottningens förslag. Ridderskapet och adeln öfverlade saken med mycket allvar och förklarade slutligen, *att ingen åsyftade republik, att alla önskade Karl Gustaf till arfkonung; men om han blefve det utan förmälning med drottningen, fruktade adeln två arflinier och deraf följande tvedrägt inom riket. De ville derföre icke afgöra om arfsrätten, förrän drottningen bestämdt förklarat, huruvida hon ämnade gifta sig eller ej.* Borgerskapet och äfven bönderna ansågo vid närmare efter-

---

*) *Rådsprot.* d. 24 och 30 Sept. 1650.

sinnande detta adelns beslut vara det rådligaste. Vid underrättelsen härom ångrade presterna sitt redan lemnade ovillkorliga bifall och ville förena sig med de andra tre stånden. Erkebiskop Lenæus arbetade deremot, men fåfängt; och alla fyra stånden ville besöka drottningen i ofvannämnde afsigt. Men Kristina afböjde deras uppsåt och förklarade bestämdt och offentligt, att hon ämnade aldrig träda i äktenskap; och nu gåfvo alla stånden sitt slutliga bifall till pfaltsgrefvens arfsrätt *).

Sedan kom man till villkoren. Kristina var i detta hänseende ganska försigtig. Det frågades, om Karl Gustaf skulle få säte i rådet eller på riddarhuset? Kristina vägrade båda delarna; ty *Guisernas exempel i Frankrike visade faran af att sätta furstliga personer i beröring med rikets ständer eller råd.* — Adeln fordrade, att Karl Gustaf, innan arfsrätten formligen beviljades, skulle stadfästa dess privilegier och innehafvande gods. Vid ryktet härom förklarade ofrälsestånden, att de i sådan händelse ville öfvergifva riksdagen. Brytningen undveks derigenom, att Karl Gustaf enskildt lemnade åt rådet ett slags löfte om den fordrade bekräftelsen. Det blef fråga om, hvad plats den nya kronprinsen skulle taga vid offentliga tillfällen. Förut hade arffurstarne setat vid sidan af konungen, men på något lägre stolar. Nu föreskref Kristina, att Karl Gustaf skulle taga plats helt och hållet nedan för tronen och midt emot de fem höga riksämbetsmännen. Det måste bifallas; men prinsen undvek att någonsin förr än vid tronafsägelsen intaga detta nedflyttade rum. De tre ofrälse stånden yrkade med mycken enträgenhet, att Karl Gustaf borde erhålla ett eget furstendöme att styra, likasom Gustaf Wasas söner haft. De föredrogo saken formligen i rådet **). Erkebiskopen Lenæus och borgmästaren Nils Nilsson talade ifrigt å de tre ståndens vägnar; Per Brahe och Axel Oxenstjerna å rådets. *Be-*

*) *Riksark.* Riksdagshandlingar 1650. *Riddarhusarkiv.* riksdagshandlingar 1650.

**) *Rådsprot.* d. 14 och 15 Okt. 1650.

tänker, sade Oxenstjerna, *huru vådligt det är att inom riket gifva en furste eget land och folk att styra. Sådant brukas icke i andra stater. Vår egen erfarenhet lockar ej heller till efterföljd. Vi minnas furstendömena åt Gustaf Wasas söner och alla deraf föranledda olyckor. Om salig konungen icke haft så mycken återhållsamhet, hade vi kanske sjelfve fått upplefva dylika sorgespel. Det har också derföre varit en statsgrundsats att aldrig mer gifva sådana furstendömen. Prinsen kan och bör dessförutan bekomma tillräckligt underhåll.* Man talade länge öfver saken; men ingen kunde öfvertyga den andre *). De tre ofrälsestånden gingo i sin ifver till drottningen, ehuru man visste saken icke vara henne behaglig. Svaret utföll också tämligen tvärt. *I gode män*, sade hon, *förstån icke, hvad i begären, och huru farligt för rikets lugn det vore, om furstendömen åter infördes. När jag besinnar sakens vigt, skall jag till och med för yttermera visso skull i prinsens försäkran insätta den punkten, att han aldrig får mottaga något furstendöme.* Man vågade ej längre sätta sig emot hennes vilja; men någon af Karl Gustafs anhängare föreslog, att denne för mer ära och anseende skull måtte åtminstone få titteln af något furstendöme. Kristina svarade, *att titteln af Sverges kronprins gåfve honom ära och anseende nog.*

Sedan sålunda alla hinder voro undanröjda, blef Karl Gustaf formeligen förklarad för Sverges kronprins med arfsrätt åt sina manliga bröstarfvingar och med årligt underhåll af 50,000 riksdaler. I Februari 1651 gaf Kristina honom dessutom hela Öland att vårda och regera; det var en slags ersättning i stället för det vägrade furstendömet.

Vi hafva i ofvanstående sju kapitel utförligen framställt det sätt, hvarpå man åt Karl Gustaf skaffade arfsrätt till svenska tronen. Orsakerna till denna vår omständighet äro flera. Valet af en ny konungaätt vid

---

*) *Riksarkiv* och *Riddarhusarkiv*. Riksdagshandlingar 1650.

Wasaslägtens förestående utslocknande är redan i sig sjelft en i Sverges häfder så vigtig händelse, att den förtjenar noga utredas; häldst man derigenom äfven får närmare kännedom om tidens åsigter, partier och personer. Ännu en orsak. Man finner, att arfsrättens öfverflyttande på Karl Gustaf var uteslutande Kristinas eget verk, en plan, som hon sjelf uppgjort och länge höll ganska hemlig för en hvar; ty alla partier och personer visade genom villrådighet, missnöje och motstånd vid hennes besynnerliga förfarande, att de i det längsta voro okunniga om slutliga afsigten. Så både hennes och pfaltsarnas enskilda vänner, Gyllenhjelm, Johannes Matthiæ, Torstensson, gref Magnus, och enkedrottning Maria Eleonora; så pfaltsgrefvarna sjelfva, far och son; så äfven Axel Oxenstjerna och hans vänner. Hvad var orsaken till hela denna hennes plan? till första uppfattandet 1646? till de lika besynnerliga som besvärliga krokvägarna i utförandet? På dessa frågor har man försökt åtskilliga svar, mer eller mindre sannolika, men intet fullt tillfredsställande. Kanske är det en af desse stundom förekommande efter vanliga förnuftsgrunder olösliga gåtor uti Kristinas besynnerliga och osammanhängande karakter? Kanske ock är det åt framtiden förbehållet att ur häfdernas natt framdraga nya upplysningar, hvilka kunna förklara så väl detta förhållande som första brytningen mellan henne och Karl Gustaf? Vi åtminstone tilltro oss icke att kunna för närvarande gifva någon fullt antaglig förklaring, utan hafva i dess ställe lemnat de förnämsta handlingarna, på det läsaren med stöd af dem må bilda sitt eget omdöme.

TRETTONDE KAPITLET.

KARL GUSTAF PÅ ÖLAND.

Karl Gustaf hade haft många tillfällen lära känna Kristinas ömtålighet om hennes egen magt. Denna

egenskap hade blifvit tillräckligt ådagalaggd så väl genom uppförandet mot Axel Oxenstjerna, som genom de inskränkande villkor, hon föreskref Karl Gustaf sjelf sånom kronprins. Den sistnämnde beslöt derföre att så litet som möjligt gifva anledning till afund och misstankar. Efter kröningshögtidligheterna 1650 begaf han sig ned till Öland och lefde der stilla och indraget, höflig mot alla, men utan att serskildt fästa sig vid någon. Under riksdagen 1652 besökte han icke hufvudstaden, och under den långa tidrymden från 1650 till 1654 såg man honom derstädes blott trenne gånger, nemligen vid hans krigsläromästares Lennart Torstensons, vid fadren Johan Kasimirs och vid slägtingen Jakob De la Gardies frånfällen. Sista gången företogs resan endast på denna sednares uttryckliga begäran, och prinsen kom utan sällskap och tog ej egna rum, utan bodde hos brodren. Alla tre gångerna var han endast några dagar i staden och talte derunder med högst få personer. Uti allt visade han en fullkomlig och blind undergifvenhet för drottningens vilja.

Hans verksamma själ behöfde dock sysselsättning. En sådan söktes under landtliga arbeten och byggnader. Alltsedan Johan den tredjes tid hade Borgholms slott varit lemnadt i förfall. Karl Gustaf uppförde ånyo en och en half sida deraf. Han förbättrade trädgården och planterade med egen hand flere dess fruktträd. På den vidsträckta Skedmossen började odlingar; öfver de ofruktbara hedarna såddes grankottar och en lång mur uppfördes mellan inägorna och den stora allmänna betesmarken. För oinvigda ögon visade sig Karl Gustaf helt och hållet upptagen af dessa sysselsättningar och utan tanka på något annat; ty drottningen regerade och kunde ännu i 30 eller 40 år fortfara att regera. *Jag bygger*, sade han, *mitt lifstidsresidens här på Borgholm.* För Per Sparre visade han ett kapell, som stod under arbete, sägande: *här ämnar jag välja mitt blifvande hvilorum.* Sparren berättade alltsammans för

Kristina. Hon skrattade och sade: *än har man aldrig hört, att någon kronprins aflidit på Öland.*

Kristina bedömde honom rätt. I Borgholms slott hade han valt sina rum på norra sidan, med utsigt åt segelleden till Svea rikes hufvudstad. Det är en bild af sinnesstämningen, ty ditåt voro alla hans tankar riktade, och på denna bana fortgingo alla hans sträfvanden. Sjelf syntes han dervid mera sällan, men förtrogna vänner arbetade i hans ställe och fyra serskilda personer lemnade underrättelser om allt, som vid hofvet föreföll *). Vid medlet af 1651 omtalades, huru han önskade deltaga i riksrådets öfverläggningar. Kristina vägrade och nedtystade anspråket genom en gåfva af Rörstrand. År 1652 ville han blifva guvernör öfver Sverges tyska landskap för att sålunda komma i någon offentlig verksamhet. Kristina vägrade, men lofvade i dess ställe öka hans förläning med Gottland. Det syntes att buren var för trång för den stängda örnens vingar. Obehaget af hans läge ökades genom penningebrist. Underhållssumman och inkomsten af förläningarna räckte ej till utgiften. Han måste af Salvius låna penningar till fadrens begrafning och af borgrarna i Kalmar sängkläder åt sitt folk. Kristinas uppförande hade äfven sina kanter. Ihärdigt och strängt afböjde hon hvarje hans försök att deltaga i regeringsärenderna. Hon afslog såväl hans, som ständernas begäran, att låta honom uppbära några inom förläningen kronan tillfallande inkomster **). Vid besöket i Stockholm 1652 blef han mottagen med synbar köld. Drottningen tycktes till och med låta förstå, huru hon önskade att så fort som möjligt se honom återvända till det obemärkta Borgholm. Prinsen lät ej en sådan vink gifvas två gånger. Han afreste genast.

Fyra eller fem år derefter hade han sluppit denna

*) *Riksark.* Bundtarna innehållande Karl X Gustafs brefvexling.

**) *Bond.* Kongl. bref Fol Bref mellan Bjelkenstjerna, Karl Gustaf och Kristina i Jan. 1653.

nu så motbjudande overksamhet. Han bar kronan och alla dess bekymmer och var dessutom djupt invecklad i polska kriget, hvars svårigheter och faror med hvar dag tillväxte. Då hördes han en gång utropa: *o mitt goda Öland! Huru lugn och lycklig jag var på din strand! En gång, när jag blir trött vid bullret, skall jag der sätta mig i ro, och låta min son slitas med regeringsbesvären.*

Nu deremot i ungdomens fulla styrka och verksamhet kände Karl Gustaf leda för lugnet och sysslolösheten. För att fylla de tomma timmarna tillgrepos åtskilliga tidsfördrif och i synnerhet jagten. Sägner gå, att kärleksförströelser ej heller saknades. Som prinsens barn sedan denna tiden omtalas en gosse, som blef kapiten vid flottan, och en flicka som blef gift i Stockholm. Glaset var dock det tidsfördrif, som mest anlitades; icke så mycket af böjelse, som ej mer af ledsnad och för att behaga de gamla öfverstarna, hvilka ofta besökte honom och sedan trettioåra-kriget bibehållit smak för dylika nöjen. Missbruket gick likväl så långt, att man fruktade för prinsens helsa och för en vana, som i framtiden kunde medföra de skadligaste följder. Kristina blef orolig och ville, att han skulle förmälas. Prinsen svarade, med någon bitterhet, *att han för närvarande icke hade lust till äktenskap och att, om han också vore dertill benägen, skulle han ändå veta akta sig från att taga en gemål, för att göra henne och hennes barn till olyckliga tiggare.*

Kristina, som kände prinsens tänkesätt och tilltagsna lynne, var någon gång orolig, befarande uppror eller andra svåra följder *). En lös sägen berättar, att hon en gång ämnade låta afdagataga prinsen för att befria sig från alla dylika farhågor. Säkert är, att förhållandet dem emellan var till en tid ganska spändt. Der-

*) *Riksark. Bref till Karl Gustaf från furstеliga personer.* Uttermark till Karl Gustaf 1652.

till bidrog mycket, t. ex. folkets allmänna och allmänt kända tillgifvenhet för kronprinsen och år efter år ökade ovilja mot drottningen; rättegångarna mot Messenierna och mot Bengt Skytte, med de misstankar, som dervid uppkommo; allt omständigheter, hvar för sig tillräckliga att väcka afund och misstro i ett sinne sådant som Kristinas. Axel Oxenstjernas och Jakob De la Gardies spådomar om framtida oenighet tycktes alltför snart vilja gå i fullbordan,

Men det var icke på detta våldsamma sätt, som Karl Gustaf ärnade uppnå sitt mål. Man ser visserligen, att han smickrade och sökt vinna och begagna både Bengt Skytte och Messenierna. Men han var förmycket både ädel och klok att deltaga i de sistnämndas blodiga förslag. Deremot sökte han genom sina i Stockholm varande vänner att medelst allehanda tal och förespeglingar uppägga Kristinas lystnad efter södern och påskynda hennes afsägelse. Klas Tott, kanske ock biskop Johannes Matthiæ tyckas hafva härtill lånat sitt biträde *). Han var emellertid så försigtig, att endast rykten, inga bestämda bevis kunna i detta hänseende anföras. *Jag måste lovera för att komma fram*, sade han ofta, och det just under denna tiderymd. Också är det nästan omöjligt att följa hans spår. Sedan fadren var död, hade han icke någon enda förtrogen vän, mer än den sedermera så ryktbare generalen Paul Würtz, hvilken en längre tid vistades på det ensliga Borgholm. Öfver deras samtal, planer och förehafvanden hvilar ett hittills ogenomträngdt mörker.

FJORTONDE KAPITLET.

KARL GUSTAF BLIFVER KONUNG.

Uti berättelsen om drottning Kristina hafva vi redan anfört det hufvudsakligaste om hennes afsägelse

*) *S. st.* Uttermarks bref. Jfr. Linköp. Bibl. Handlingar I. 305, 304, 309.

och om de partier, som vid 1654 års riksdag förefunnos. Vi åberopa denna teckning *) och vilja här blott tillägga en eller annan Karl Gustaf serskildt rörande omständighet. Ju närmare det led till den afgörande stunden, desto mer visade prinsen likgilltighet för kronan och blind undergifvenhet för drottningen. Under tiden vidtogos dock i tysthet flere försigtighetsmått. Bredvid Kristina stod vännen Klas Tott, som till prinsens fördel ledde hennes tänkesätt. För den händelse, att rådspartiet skulle blifva alltför gensträfvigt, lät han tvenne sig tillgifna öfverstar, Kruse och Erik Karlsson Oxenstjerna, föra vestgötarna och småländingarna till trakten kring Uppsala, för att i nödfall kunna under Arvid Wittenbergs ledning användas, och till mellanlöpare hos partierna begagnades Schlippenbach. En dag satt prinsen tyst och tankfull. Någon frågade efter orsaken. *Jag besinnar*, svarade prinsen, *huru svår min ställning i Uppsala blir. Jag har dock till fullo bestämt mig att der antingen taga kronan eller tillsätta lifvet.* På vägen dit och när han red öfver Örsundsbro i Uppland, sade han till följeslagaren Mörner: *då jag nästa gång kommer denna väg, är jag antingen ett hufvud högre eller lägre.* Det vill säga hans längd skulle antingen ökas genom kronans tillkomst eller minskas genom hufvudets förlust.

Det är redan i förra delen omtaladt, huru högadliga partiet ville, innan Karl Gustaf kröntes, föreskrifva honom några villkor, som inskränkte såväl hans magt i allmänhet, som hans rätt att återtaga kronogodsen **). En partiskrift berättar, huru Schlippenbach hälsat Oxenstjerna, *att om denne fortfarande arbetade mot prinsen, så vore han icke för gammal att med sitt hufvud betala en sådan djerfhet.*

Högadelns förslag kunde ej genomdrifvas; och det var de tre ofrälse stånden, hvilka i denna strid hjelpte Karl Gustaf och konungamagten. Hvad under-

---

*) Del. 10. p. 191. **) *S. st.*

handlingar och öfverenskommelser dem emellan i sådan afsigt föregått, känner man ej. Blott ett dylikt spår har kunnat upptäckas, men detta är märkvärdigt nog. Det befinnes nemligen, att Karl Gustaf har under riksdagen 1654 utdelat inom presteståndet 3503 $^5/_8$ lod silfver och 1260 R:dr i reda penningar. Lenæus och Johannes Matthiæ fingo mest, den förre 243, den sednare 242 lod; de andra mindre, hvar i mån af grad och förtjenst. Ingen blef lottlös; hvar prest bekom åtminstone 24 R·dr. Det står ej antecknadt för hvilken tjenst de erhöllo denna utomordentliga belöning *).

Kristina öfverlemnade regeringen åt Karl Gustaf, hvilken samma dag på eftermiddagen kröntes i domkyrkan. På förmiddagen vid afsägelsen hade han varit helt och hållet svartklädd. På eftermiddagen vid kröningen bar han en drägt af silfverduk och red på en snöhvit gångare.

Det är en sägen, att när Karl Gustafs fordna Uppsalavärd, nu mera erkebiskop Lenæus kom fram för att sätta kronan på hufvudet, frågade konungen honom småleende och halfhögt: *skola vi nu såga ved, kära far?*

Denna kröning firades med mycket mindre prakt än de förra; ty Kristina hade uttömt skattkammaren och från de kongliga slotten bortfört deras dyrbaraste prydnader. Man måste derföre af enskilda personer och i synnerhet af Karl Gustaf Wrangel låna en mängd tapeter och andra husgeråd till såväl kyrkans som slottets prydande. Vid kröningsmåltiden blef för fruntimmerna och för ridderskapet maten framsatt på silfvertallrikar, men lånta. Prester och borgare måste äta på tenn — bönderna på träd; för de sista kunde man icke ens skaffa duk på bordet I hela det stora slottet hade Kristina ej qvarlemnat mer husgeråd än en gammal säng i Karl Gustafs eget rum samt tapeter uti detta och i en af salarna.

*) *Nord.* Oinbunden quart N:o 125. — En utförlig förteckning öfver gåfvorna.

Karl Gustaf fortfor dock ihärdigt att bevisa sin företrädarinna samma vördnad och tacksamhet som förut. Han slog en kröningspenning, som föreställde, huru Kristina satte kronan på Karl Gustafs hufvud. Öfverskriften var, *med Guds nåd och Kristinas.* Dessa ordalag tadlades, såsom innebärande en opassande sammanställning af Guds majestät och drottningens, hvarförutan ständerna ansågo sig dervid förbigångna, emedan äfven de bidragit till Karl Gustafs upphöjande. För den förstnämnde anmärkningens skull ändrade man ofverskriften och satte: *af Gud och af Kristina,* och dervid fick det förblifva.

Så snart drottningen lemnat Uppsala, afslutade Karl Gustaf riksdagen hastigt, och äfven lustigt; ty det skedde med ett gästabud, hvarvid både han och ständerna togo ganska öfverflödigt till bästa.

FEMTONDE KAPITLET.

AXEL OXENSTJERNAS DÖD.

Ingen enskild svensk har genomgått en på samma gång så lång och så lysande bana som Axel Oxenstjerna. Han hade nu i fyratiofem år setat vid rådsbordet, och i fyratiotvå år förvaltat rikskanslersämbetet, statens då för tiden vigtigaste syssla. Två gånger hade han varit riksförmyndare, först under Gustaf Adolfs, sedan under Kristinas minderårighet; sista gången i tolf års tid nästan uteslutande styrt riket, och det så, att denna förvaltning är måhända den mest lysande Sverge någonsin haft. Han hade ock afslutat frederna i Knäröd och Brömsebro samt stilleståndet i Stumsdorf, och ehuru blott svensk ämbetsman, likväl som director styrt evangeliska furste-forbundet i Tyskland. Att uppräkna alla af honom fullgjorda serskilda uppdrag är omöjligt, också obehöfligt. De förnämsta deribland hafva vi redan omtalat; likaså sättet, huru de utfördes. Blott en an-

märkning må tilläggas. Under tre hvarpå sitt vis utmärkta regenter, Karl den nionde, Gustaf Adolf och Kristina, åtnjöt han ganska stort förtroende, störst hos den störste deribland; men hos alla så stort, att han för det mesta var vid ärendernas ledning deras högra hand, alltid i nödens stund deras pelare och stöd. Detta förhållande är ett ojäfaktigt bevis på såväl ovanlig ämbetsmanna-duglighet som ock lika sällsynt oegennytta och redbarhet. Om af honom några betydligare fel blifvit begångna; de hade otvifvelaktigt också blifvit som medel till hans fällande begagnade af de många, som ätlas och trängas om att störta den magtägande och intaga dess plats. Om hos honom någon större svaghet förefunnits; den hade otvifvelaktigt blifvit triumferande framdragen af de många, som med uppmärksamma och afundsamma blickar mönstra de högt uppsatte och utbasuna deras fel. I brist på verkligheter företog man sig efter vanan att med förtydningar och tillägg skapa mörka beskyllningar och sprida lömska vanrykten; och äfven Axel Oxenstjerna fick genomgå statsmannaprofvet att till en tid misskännas, till och med hatas af såväl det folk, som den regent, för hvilkas väl han uppoffrat sina bästa krafter. Men

«det bor oväld uppå framtids tunga
och all förtjenst till slut sin krona har.»

Efterverlden har återställt hans bild i dess egna herrliga ljus och kastat de tilldiktade svarta skuggorna tillbaka på dessas upphofsmän, den tidens i mörker smygande författare och vinglande lycksökare, en Nils Tungel, Arnold Johan Messenius, Bengt Skytte med flere. Äfven samtiden gjorde honom slutligen rättvisa, och ur de skingrade töcknen nedgick hans äras sol i förklarad glans. Sjelfva Kristina vände sig med aktning och förtroende tillbaka till den förut åsidosatta rikskansleren; och den omkring år 1650 mot honom tillkonstlade förbittringen i allmänna tänkesättet lade sig så snart, att redan vid riksdagen 1652 var det han, som måste anlitas, och som äfven lyckades att utverka ständernas bi-

fall till de förslag, hvilkas genomdrifvande Kristina ansåg medföra svårigheter. Karl Gustaf gaf honom utmärkta vördnadsbevis och en eller annan förläning, samt erkände sig stå till honom i ganska stor förbindelse *), detta redan som kronprins. Som konung bemötte han honom, om möjligt, med en större utmärkelse, begärde ofta hans råd, följde dem och kallade honom vördnadsfullt *«sin fader»*.

Oaktadt den höga åldern bibehöll Axel Oxenstjerna i mer än vanlig grad både själs- och kroppskrafter. De tillryggalaggda sjuttio åren läto dock känna sitt inflytande. Man anmärkte hos honom en mer och mer tilltagande långsamhet, stundom en öfverdrifven försigtighet; likaså ålderdomens böjelse för vidlyftigt språkande om hvarje förefallande ämne. Han sjelf brukade skämta deröfver och bedja åhörarne ursäkta denna hans *«senilem garrulitatem»* **). Föremålet för densamma var, som vanligt, de yngre åren och deras händelser, i synnerhet den konungslige ungdomsvännen Gustaf Adolf och dennes herrliga egenskaper, ord och bragder.

Under den tiden, Axel Oxenstjerna var i onåd och derföre mindre användes i statsangelägenheter, återtog han såväl ledningen af sitt landtbruk, som ock sysselsättningen med sin ungdoms gunstlingsämnen, de gamla romarnes skrifter samt bibeln. Detta stod i sammanhang med de fordna teologiska studierna. För afhandlandet af sådana ämnen böd han ofta till sig ortens presterskap; äfven till välfägnad och skämt. På Wärnanäs frågade han en gång vid middagsbordet, hvilken bland de samlade lärda männen kunde åstadkomma den bästa öfversättning af Virgilii ord: *Deus nobis haec otia fecit* †). Flere mer eller mindre lyckade försök gjordes. Slutligen uppstod en komminister med trefligt

*) *Brah.* Fol. 186. Karl Gustaf till Axel Oxenstjerna d. 2 Juli 1652.

**) Gubbaktiga pratsamhet.

†) *En Gud har förunnat oss denna hvila.*

och glädjestrålande ansigte, lyftade glaset och uppgaf följande förslag: *Gud vare lof för godt sjelfsvåld!* Under allmän munterhet tilldömdes honom priset.

Prisämnet var måhända ett uttryck af Axel Oxenstjernas mer eller mindre låtsade belåtenhet med den hvila, hvari han genom Kristinas onåd blifvit försatt. Denna öfverensstämde likväl hvarken med hans lynne, vana eller önskningar; varade ej heller länge, och redan de sista åren af Kristinas regering ställdes den pröfvade styrmannen åter vid statsrodret. Efter hennes afsägelse lemnade han kanslisakerna åt sonen Erik och sysselsatte sig sjelf nästan uteslutande med kammarverket och rikshushållningen, hvilka nu också mer än allt annat behöfde ordnande tillsyn. *Jag kunde ej tro*, sade han sjelf, *att tillståndet var så olyckligt.* Vännerna varnade för det myckna arbetet och bådo honom betänka sina år och tilltagande bräcklighet. Oxenstjerna svarade: *jag är till arbete vand, har deruti lefvat, vill ock häldre deruti dö än vara sysslolös.*

Så skedde ock. En dag under öfverläggningarna i konungens egna rum blef den gamle så hättigt illamående, att han måste ledas till sin boning. Sjukdomen, en hetsig feber, ökades och antog vådlig beskaffenhet. Då kom Karl Gustaf sjelf till besök och till betygande af sin högaktning och sin tillgifvenhet. Uppträdet var hedrande för båda och vid afskedet förärade Oxenstjerna åt konungen en till 30,000 riksdaler *) uppskattad diamantring, hvilken han sjelf af Ludvig den trettonde egenhändigt bekommit. Dödsberedelsen var allvarlig och värdig, och de sista stunderna stilla och jemna; båda svarande mot hela hans föregående lefnad. Han frågade slutligen efter nyheter om den nu utresta drottning Kristina. Man berättade, hvad man visste. Oxenstjerna utbrast: *hon kommer att ångra sig, det har jag sagt henne förut; men hon har blifvit förryckt. Dock*, tillade han med en djup suck: *hon är ändå den store Gustaf Adolfs dotter.* Dessa ord

*) Andra säga 12,000.

voro de sista. Han dog klockan sju e. m. den 28 Augusti 1654.

Karl Gustaf, som före bisättningen skulle resa ur staden, kom för att ännu en gång se den aflidne. Försjunken i tankar stod han framför liket och utbrast sluteligen: *lycklig den, som så lefvat; lycklig den, som så dör!* Till sonen Erik Oxenstjerna skref han sålunda: *i eder fader har Sverge förlorat en redlig och välsinnad fosterlandsvän, och jag en minister, hvars like Sverge aldrig, och Europa knappast någonsin ägt. Mig har han städse varit trogen och bevisat så stora tjenster, att jag dem näppeligen belöna kan* *).

Bisättningen skedde den 31 Augusti och i Jakobs kyrka. Kistan blef buren ur huset af Svea rikes råd i egna personer och sedan till kyrkan af hofråd statssekreterare och andra ämbetsmän i kanslìet. Den 18 Mars 1655 skedde i storkyrkan den högtidliga jordfästningen, bivistad af konungen, drottningen och en stor skara menniskor. Liket bars af 32 öfverstar och predikan hölls af Emporagrius. Regnbågar och vädersolar på himmelen och Maria Eleonoras samma dag inträffade död väckte än mera uppmärksamhet och gåfvo ämnen till tal och uttydningar efter hvars och ens olika åsigter.

De ojemnförligt flesta voro dock nu mera gynnande. Man känner 15 serskilda till Axel Oxenstjernas äreminne utgifna skrifter, och det blott inom loppet af första året efter hans död. Det torde vara nästan omöjligt att uppräkna alla, som i sådan afsigt både då, förut och sedermera utkommit.

Rikskanslerens stamgods Fiholm ligger i Södermanland och Jäders socken. I nämnde kyrka hvilade hans närmaste slägtingar. Med sonlig tacksamhet, med broderlig ömhet, med faderlig kärlek hade han låtit derstädes uppsätta serskilda minnesvårdar öfver sina föräldrar, syskon och förut aflidna barn. Här hade han

*) *Palmsköld.* Acta ad hist. Karl Gustaf p. 1. Karl Gustaf till E. Oxenstjerna d. 2 Sept. 1654.

också valt sin egen hviloplats fjerran från stadens och statslifvets buller och prakt; kännande sig ej mer den mägtige rikskanslern, stående vid tronens granskap, utan endast och fasthäldre menniskan bland menniskor, sonen bredvid sina föräldrar, fadren omgifven af sina barn, husbonden af sina underhafvande. Kistan af ek, öfverdragen med svart kläde, är en af de enklaste bland de många i kyrkans hvalf förvarade. I henne hvilar Sverges måhända störste man.

SEXTONDE KAPITLET.

KARL' GUSTAFS FÖRMÄLNING.

Under ungdomsresorna åren 1639 och 1640 såg Karl Gustaf i Paris den då tjugonioåriga hertiginnan af Mantua, Lovisa Maria Gonzaga. Fastän elfva år äldre, säges hon dock hafva ingifvit honom en känsla, som bar stämpeln af ungdomens värma; men ockå af dess flygtighet. Vi nämna förhållandet derföre, att hon tyckes sålunda hafva varit Kristinas första medtäflarinna i Karl Gustafs rymliga hjerta. Hon blef sedan gift, först med Uladislaus och sedan med Johan Kasimir af Polen; och som den sistnämndes drottning var hon, näst Czarnecki, den farligaste motståndare, Karl Gustaf hade under sina polska fälttåg att bekämpa.

Frieriet till Kristina hafva vi redan utförligen omtalat. För att undvika eller afleda hans enträgenhet, framkom denna sednare med några andra giftermålsförslag. Den första, hon i sådant hänseende omtalade, var Maria Sofia De la Gardie, äldsta dottern af gamla riksmarsken och Ebba Brahe, samt syster till grefve Magnus och enka efter rikskanslerns brorson, Gustaf Gabrielsson Oxenstjerna. Hon var tre år yngre än prinsen och af så utmärkt skönhet, att hennes porträtt nästan öfverträffar den ryktbara moderns. Derjemnte åtnjöt hon mycket anseende för den klokhet och ovan-

liga duglighet, hvarmed hon förestod sitt hus, och äfven hofvet; ty en tid var hon drottningens öfverhofmästarinna; alltid ägande dennas utmärkta förtroende. Redan 1649 begynte Kristina arbeta på nämnde förbindelse, och när Karl Gustaf i början af 1651 skulle resa till Öland, framställde hon ett formligt förslag derom. Prinsen vägrade, ty grefvinnan var af en nyss i Sverge inkommen slägt samt enka efter en simpel baron, och dessutom belastad med tvenne stjufbarn. Hennes anhöriga närde dock ännu någon förhoppning, men fåfängt. Grefvinnan lefde sedermera nära 50 år som enka, men derunder aktad och älskad af alla, som ägde hennes bekantskap. Äfven Karl Gustaf som konung visade, genom gifna förläningar, sin bevågenhet för grefvinnan sjelf, fast han icke ville sätta henne bredvid sig på Sverges konungatron.

När prinsen försmådde grefvinnan De la Gardie, föreslog drottningen i hennes ställe den sköna Ebba Sparre, hvilken åtminstone var af en uråldrig svensk och fordom med konungahuset förbunden slägt, ej heller belastad med några stjufbarn. Men prinsen afslog äfven detta anbud; *ty,* sade han, *jag har för bemälte fröken icke nog tycke för att taga henne till gemål.* Den sköna gunstlingen blef sedermera, såsom vi nämnt, förmäld med Jakob Kasimir De la Gardie.

Kristina var dock outtröttlig i sina giftermålsplaner. Knappt hade Karl Gustaf försakat Ebba Sparre, förrän drottningen föreslog den tjugosexåriga furstinnan Sofia Agnes af Meklenburg Schwerin. Detta var mer i prinsens tycke; men när hertigen, furstinnans far, lät uti Wien anföra bittra klagomål mot Sverge, blef man deröfver i Stockholm så missnöjd, att giftermålsplanen alldeles afbröts. Furstinnan lefde sedermera nära 50 år och dog i ett kloster.

I hennes ställe började Kristina omtala de holsteinska furstinnorna. Under fälttåget 1644 hade prinsen sett dem som barn. Både han och hertigen, deras far, voro böjda för förbindelsen; men Karl Gustaf upp-

sköt alla dertill syftande åtgerder, så länge ännu Kristina satt qvar på Sverges tron. Men knappt hade hon lemnat densamma, förrän giftermåls-underhandlingen begyntes. Hertig Adolf Johan, som händelsevis reste genom Holstein, hörde sig före hos gottorpska huset och fick gynnande svar. Men ännu var det ej bestämdt, till hvilken af furstinnorna konungen skulle fria. Han skickade derföre sina båda gunstlingar Paul Würtz och fruntimmerskännaren Lorentz von der Linde att beskåda föremålen och bestämma valet. De återkommo med begge furstinnornas porträtter, men röstade för den yngre, Hedvig Eleonora; drottning Kristina, som på utresan också tagit dem i ögnasigte, talade deremot för den äldre, Magdalena Sibylla. Karl Gustaf följde karltycket, hvilket också efter porträtternas betraktande blef hans eget. Så bestämdes Hedvig Eleonora till Sverges blifvande drottning. Erik Oxenstjerna ledde sedermera de formliga underhandlingarna och hemförde bruden. Brölloppet firades redan i Oktober 1654 under ringränningar och högtidligheter, så praktfulla, som rikets tömda tillgångar kunde medgifva. Kristina kallade dem *några fattiga och ömkliga fester.*

Karl Gustaf hade i flera år tänkt på förbindelse med någon holsteinsk furstinna, utan att dock hafva sedan deras barndom sett dem och utan att veta med hvem. När han nu anmälde sig, var Hedvig Eleonora bestämd åt en meklenburgisk furste, hvilken dock holsteinska hertigen då afskedade, för att i stället få konungen af Sverge till måg. Allt visar, att detta giftermål var å ömse sidor icke hjertats, utan beräkningens verk. Det var ett fastare tillknytande af den förbindelse emellan Holstein-Gottorp och Sverge, som först grundlades genom Karl den niondes giftermål med furstinnan Kristina och ytterligare af Axel Oxenstjerna utbildades under danska kriget 1644 och freden i Brömsebro 1645, och som sedermera ända till 1719 fortvarade samt utöfvade stort inflytande på fäderneslandets öden.

Oaktadt denna frånvaro af all fästmanskärlek blef

dock Karl Gustafs och Hedvig Eleonoras förening ganska lycklig. Utan att visa spår af någon särdeles ömhet och kärlek vardt dock den förut så flyktige Karl Gustaf efter förmälningen sin drottning orubbligt trogen. Hon sjelf var af ett kallare och lugnare lynne, och hennes bref till sin gemål äro stela och betydelselösa *). Likväl tyckes hon hafva för honom fattat så mycken tillgifvenhet, som en dylik natur kunde hysa. Under sina sagolika polska framgångar hösten 1655, hann konungen icke skrifva till drottningen så ofta, som hon önskade. Hedvig Eleonora ansåg detta komma af kallsinnighet och sörjde stilla men djupt **). Några månader efter Karl den elftes födelse och tidigt på våren 1656, besökte hon sin gemål i Preussen och stadnade der till sent på hösten. När konungen efter freden i Roskild år 1658 kom till Göteborg, mötte drottningen derstädes och följde honom sedermera nästan oupphörligt 1658 och 1659. Under motgångarna på slutet af det sednare året, var det flera gånger fråga om, att hon skulle ensam återvända till Sverge, men hon ville ej †) utan stannade hos konungen ända till hans död.

SJUTTONDE KAPITLET.

OM FJERDEPARTS RÄFSTEN.

Lågadeln och ofrälsestånden hade ifrigt önskat Karl Gustafs upphöjande på svenska tronen. Deras mål och hopp var att genom honom få verkställd kronogodsens återindragning; till statsverkets underhjelpande, till an-

---

*) *Riksark.* Svenska drottningars och fursteliga personers egenhändiga bref. Hedv. Eleonoras bref till Karl Gustaf 1657—1659.

**) *Riksark. Bref till Karl X.* Gambrotius till Karl Gustaf Sthm. d. 8 och 29 Sept 1655.

†) *De la Gard* Joh. Ekeblad till sin far d. 19 Nov. 1658. Jfr. *De la Gard. arkiv.* 8. 229, 240.

dra skattdragandes lindring, måhända ock till nedsättande af den fruktade och afundade högadeln. Man väntade derföre med spänd uppmärksamhet, hvad konungen skulle i denna väg företaga. Rikets behof fordrade snar hjelp, och det berättades, att Karl Gustaf tillstyrkt de redan år 1654 af Kristina verkställda räfsterna. Men å andra sidan berättades ock, att nämnde drottning afstyrkt honom från att inlåta sig i ett så inveckladt och farligt företag; och den utmärkta aktning, hvarmed han efter kröningen behandlade Axel Oxenstjerna och hela rådspartiet, den fullkomliga tystnad, som länge rådde i kronogodsfrågan, väckte ofrälseståndens farhåga att se sina forhoppningar bedragna.

Det säges, att Herman Fleming varit den, som i hemlighet uppmanat Karl Gustaf till ifrågavarande räfst, och meddelat honom nödiga upplysningar. Äfven Krister Bonde arbetade mycket i samma väg, och yrkade nödvändigheten af indragningar *). Saken var dock sådan, att den talade för sig sjelf och kunde ej längre utan stora olägenheter uppskjutas. Konungen synes dock icke hafva på förväg uppgjort någon bestämd plan dervid, utan låtit leda sig af de för tillfället förefallande omständigheterna.

En sak ville han dock iakttaga; det var nemligen, att först med rådet och sedan med adeln enskildt uppgöra hela reduktionsstadgan, innan densamma förelades de tre ofrälsestånden. Sannolika afsigten dervid var att undvika ensidiga, bittra och långvariga ståndsträtor.

Första öfverläggningen företogs sålunda inom rådet. Åtskilliga hinder och motförslag blefvo framkastade t. ex. *svårigheten att undersöka och afgöra, hvad som borde återtagas eller icke; faran af att låta befälhafvarne i det redan beslutade polska kriget sväfva i fortfarande ovisshet, om hvad de här hemma ägde eller icke ägde. Adeln kunde i stället för räfst åtaga sig*

*) *Bond. Om kammarsaker.* Två Krister Bondes betänkanden om reduktionen, skrifna 1652 och 1655. Det första synes dock af innehållet vara författadt 1654.

en passande bevillning för sina egendomar, o. s. v. Men konungen fordrade räfsten ovillkorligt, och rådet fogade sig deri.

I början af Mars 1655 öppnades riksdagen. Sedan polska kriget blifvit så godt som beslutadt, och, märkvärdigt nog, just ögonblicket derefter, då, men icke förr, blef frågan om reduktionen framställd för ständerna och det till en början endast för adeln. Erik Oxenstjerna ledde å konungens vägnar underhandlingen. Han bad ridderskapet betänka *statens nöd och bidraga till dess afhjelpande. Det var endast denna nöd, som framtvingade reduktionsförslaget; ty konungen ville adeln intet ondt, utan önskade just med densamma och med rådet i förväg öfverlägga om hela saken. Adeln borde derföre gerna gifva, hvad som blifvit föreslaget; eljest torde hända, att nätet droges dem alla öfver hufvudet.* Förslaget blef i allmänhet väl mottaget och flertalet ropade *ja!* till alla punkterna. Öfverstarna Lars Kruse och Krister Horn samt några andra ville utsträcka räfsten vida längre än konungen ämnat, hvarvid de kommo i en ganska bitter ordvexling med Per Brahe och åtskilliga andra af högadeln *).

Det nu gjorda förslaget angick emellertid endast återtagandet af en hop kungsgårdar, soldat-, matros- och bergshemman, samt gods i så kallade omistande orter, d. v. s. der afyttring af kronogods var alldeles förbuden, likaså, att egendomar, bortgifna till allodial, skulle antaga egenskapen af Norrköpings-beslutsgods; samt att alla *afväntningsbref* **) förklarades ogilltiga. Konungen fann dock snart, att denna räfst skulle blifva alldeles otillräcklig. Den 26 April föreslog han derföre i rådet, *att adeln borde bevilja antingen en serkild årlig skatt af 200,000 riksdaler, eller ock indragning*

*) *Riksark.* Rådsprot. d. 23, 24, 28, 30 Mars 1655. *Riddarhusarkivet.* Riksdagsprotokoll d. 27 Mars 1655.

**) *Afväntnings-gods* kallades de, som blifvit åt *afväntaren* lofvade efter innehafvarens (exspektantens) framtida död, eller innehafvande slägtens framtida utslocknande.

af en fjerdedel bland ståndets till skänks erhållna gods. Protokollet vid den vigtiga öfverläggningen är afbrutet. Der finnes dock antecknadt, hur Erik Oxenstjerna yttrat, det konungen *icke ämnade behålla de sålunda indragna fjerdeparts godsen längre, än till dess han genom hemfallna afväntnings- och Norrköpings-besluts-gods bekommit motsvarande ersättning* *). På ett annat ställe berättas, hur konungen gifvit en skriftelig försäkran *att aldrig fordra någon reduktion mer än den nu föreslagna* **). Sluteligen finnes på ett tredje ställe upptecknadt, det konungen, strax efter riksdagens slut, har till belöning för adelns uppoffringar formligen bekräftat dess privilegier ***). Hur ock öfverenskommelsen mellan konungen och rådet blifvit afslutad; säkert är, att rådet beviljade den föreslagna fjerdeparts räfsten.

Nu kom äfven detta förslag till ridderskapet. Hufvudsaken blef visserligen bifallen; men reglorna för verkställandet föranledde häftiga tvister mellan hög- och lågadeln, hvilken sednare ville förhållandevis afstå mindre andelar af sina gods än den förra gjorde. Slutligen fogade man sig dock i det närmaste tillsammans †).

Sedan konungen, rådet och adeln sålunda efter sitt godtfinnande uppgjort förslaget, och först 14 dagar sedan dessas hufvudsakliga beslut derom var fattadt, blef det ändteligen framställdt för de öfriga stånden, med hvilka man förut om saken talat endast i allmänhet och likasom i förbigående ††). Tillika återstodo af riksdagen numera endast några få dagar, hvarförutan polska kriget var färdigt att utbrista, hvilket också inom tre veckor derefter skedde, så att konungen ifrigt på-

---

*) *Rådsprot.* d. 26 April 1655.

**) *Fryxells handlingar.* I. 415.

***) *Riddarhusarkiv.* Vid riksdagsprotok. 1655 finnes på ett löst blad denna anteckning, af M. Schiller gjord efter Kempensköld. Uppgiften är dock osannolik.

†) *Rådsprot.* d. 2, 3 Maj 1655. *Engestr.* Rosenhanes dagbok, d. 2 Maj 1655.

††) *Rådsprot.* d. 24 April 1655.

skyndade öfverläggningarnas slut för att sedan få med de nästan färdiga tropparna afsegla till Polen. Sådant allt tycktes tillkännagifva, att man ville under tillställd och beräknad brådska och öfverraskning vinna ofrälseståndens bekräftelse på det gjorda reduktionsförslaget.

Det var först den 7 Juni, som saken blef hos de sednare föredragen *). Böndernas första utlåtande känna vi ej. Prester och borgare ogillade förslaget *såsom allt för lindrigt mot adeln och ofördelaktigt för kronan; också derföre, att de ej hade tillräckligt rådrum att öfverväga ett så vigtigt ämne. De ville också, att tiden för reduktionen skulle tagas från 1604, i stället för 1632, samt bådo konungen att för all del icke släppa saken så lätt, utan bättre iakttaga sin, kyrkans och kronans fördel; och häldre uppskjuta ärendet till nästa riksdag, då man kunde hinna det samma riktigt öfverväga och dermed gå i botten* o. s. v. **). Oaktadt dessa insagor, och fast ej heller adeln ännu var fullt ense om alla punkterna, lät man renskrifva riksdagsbeslutet och deri inrycka den föreslagna reduktionsstadgan med tillägg, att ständerna lofvade henne *såsom obrottslig lag evärdeligen hålla.* Detta riksdagsbeslut lades för ständerna till antagande. Det mötte ett allmänt och häftigt motstånd ***). Adeln skickade ett utskott till rådet, men landtmarskalken Erik Fleming sprang förut och ställde så till, att det ej fick komma fram. Dagen derpå, eller den 16 Juni ville ståndet afskicka sina anmärkningar skrifteligen, men Erik Fleming uteslöt egenmägtigt flera punkter deribland. Ståndet ville nu vända sig till konungen sjelf, men Erik Fleming kom med den hälsning, att konungen icke ville taga emot dem. Fyra dagar efter riksdagens slut blef

*) *Preste ståndets arikiv. Riksdagsacta* 1650, 1659. protok. d. 7 Juni 1655.

**) *S. st.* Presteståndets betänkande d. 14 Juni 1655. *Rådsprot.* d. 13 Juni 1655.

***) *Rådsprot.* d. 16, 17 Juni 1655.

denne Erik Fleming upphöjd till riksråd, under mycket ogillande från riddarhuset *).

Hos presterna mötte förslaget lika motstånd. Biskop Laurelius förklarade, *att ståndet alldeles icke ville underskrifva reduktionsstadgan, ty kronans rätt var icke tillräckligen bevakad.* Doktor Emporagrius ville nödvändigt ha tiden från 1604 och anmärkte dessutom, *att ständerna icke ägde bevilja någon reduktion, ty en sådan var konungens ensak.* Laurelius sade slutligen; *vi tre ofrälse stånden ogilla så väl sjelfva stadgan, som att hon i riksdagsbeslutet införes såsom obrottslig lag. Vi vilja sjelfva gå upp till konungen och bedja honom läsa den skrift, som vi vid 1650 års riksdag inlemnade till drottning Kristina, och af hvilken han kan finna våra skäl, samt att han ensam har rättighet bestämma lagarna för reduktionen* **).

På samma sätt gick det med borgareståndet, hvars taleman Prytz förde alldeles samma språk som presterna; och när Erik Oxenstjerna och grefve Magnus sökte skrämma honom för några fällda utlåtelser, svarade han: *orden äro ej mina utan ståndets, hvilket orubbligt vidhåller sitt beslut* ***).

Bönderna yttrade: *vi äre allt för okunniga för att mägta rätt bedöma hela reduktionsstadgan; likväl måste vi henne ogilla, ty eljest blifva vi af hemmavarande medbröder ihjelslagna; såsom de der gifvit bort deras hus och hem. Också strider hon mot konungens af oss besvurna höghet.* Brahe sökte visa dess nytta för kronan. Talemannen svarade; *men vi bönder frukta, att hon drager öfver oss den liffländska seden* †. *Vi önska derföre antingen uppskof med hela räfsten, eller att konungen sjelf beslutar derom* ††).

*) *Engestr.* Rosenhanes dagbok; hvarur dessa anteckningar om Er. Flemings uppförande äro tagna. Innehållet smakar dock af partisinne.

**) *Riksark.* Rådsprot. d. 16, 17, 18 Juni 1655.

***) *Riksark.* Rådsprot. d. 15, 16, 17 Juni 1655.

†) D. v. s. lifegenskapen.

††) *Riksark.* Rådsprot. d. 16 Juni 1655.

Efter mycket talande fram och tillbaka, medgåfvo dock ständerna, att den föreslagna reduktionsstadgan fick intagas i riksdagsbeslutet, dock sålunda, *att konungen skulle deröfver sjelf författa en ytterligare förklaring, hvilken ständerna lofvade med hörsamhet efterlefva.* Ordställningen om *obrottslig lag* blef utesluten *).

Ännu återstod en storm, och den mellan konungen och rådet; måhända angående den förres magt öfver godsen. Tvistens innehåll kan ej med säkerhet uppgifvas, ty protokollet är ofullständigt och afbrutet. Det slutar med dessa konungens ord till Schering Rosenhane. *Jag ser nog, hvart du syftar; men viljen i taga saken på det sättet, så måste också jag taga mina och rikets rättigheter i akt. En kung bör väl ha lika stor magt, som en adelsman; men i, gode herrar, hafven begynt att här i riket lägga en grundval, som jag alldeles icke kan tåla. Jag beskyller icke alla, men vet nog hvem.* Derpå steg konungen upp och gick ut **). Hvad sedermera föreföll, känna vi ej; men d. 25 Juni underskrefvo ständerna riksdagsbeslutet, hvaruti också den föreslagna reduktionsstadgan var intagen.

Det hufvudsakliga innehållet af denna stadga var i korthet följande:

1:o) Till kronan skola indragas alla gods, som blifvit från densamma bortgifna på grund af falska uppgifter om antingen egendomarna och deras värde, eller om gåfvotagarens eller dess förfäders förtjenster; hvarjemnte de, som vid köp eller byten förorättat kronan, skola återgälda skadan.

2:o) Lagen har strängeligen förbjudit, att från kronan afsöndra så kallade omistande lägenheter eller hemman i omistande orter. Derföre skola till kronan ovillkorligen återtagas alla dylika, de må hafva blifvit från henne afyttrade medelst gåfvor, förpantning eller till och med köp. Innehafvarne, som mottagit de olagliga gåfvorna, må skylla sig sjelfva för förlusten. De an-

*) *Riksark.* Rådsprot. d. 13 Juni 1655.

**) *Rådsprot.* d. 16, 17, 18 Juni 1655.

dra återfå vid godsens aflemnande sin pant eller köpeskilling. Som omistande orter anses kronans slott, ladugårdar, ängar, parker, fiskerier, qvarnar, krutbruk och fästningar; likaledes hemman, som blifvit anslagna till boställen eller löner åt presterskapet, läroverken, bergslagerna, postverket, häradshöfdingar, länsmän, soldater, äfven åt städer. Ytterligare hela Norrland jemnte Åland, hvilka äro bestämda till matrosers anskaffande och flottans underhåll. Sluteligen också tullar, hamnar och en del stadsskatter.

3:o) Alla egendomar, som blifvit bortgifna till *allodial*, d. v. s. enskildt arf och ägo, skulle förvandlas till *Norrköpings beslutsgods*, d. v. s. sådana, som vid sista manliga bröstarfvingens död hemfalla till kronan.

4:o) Oberäknadt ofvanstående medgifvande skulle till kronan återtagas $1/4$ af alla de gods, som adeln till skänks erhållit. Efter denna den vigtigaste punkten, har hela åtgerden bekommit namn af *fjerdeparts-räfsten.*

5:o) Alla dessa indragningar gälla endast de gods, som blifvit skilda från kronan efter den 6 Nov. 1632, d. v. s. efter Gustaf Adolfs död.

Sådan var uppkomsten och beskaffenheten af den så mycket omtalade 1655 års fjerdeparts reduktion. Man ser tydligen, hur den var ett adelns försök att genom denna uppoffring komma från strängare efterräkningar; samt att Karl Gustaf också ingått i planen, antingen derföre, att han ansåg den billig, eller ock, att han skyggde tillbaka från det myckna obehag, de inbördes tvister, måhända oroligheter, som af mera hårdhändta åtgerder kunnat föranledas. Hvad i stadgan mest saknades och tadlades var, att ingenting blifvit bestämdt om den mängd skattehemman, som genom skatternas försäljande till adeln blifvit, eller höllo på att blifva förvandlade till frälsehemman, och deras ägare från sjelfständiga bönder till bundna frälse-underhafvande. Detta var troligen orsaken till bondens fruktan för den *liffländska seden,* och bidrog jemnte de

andra skälen till ofrälseståndens missnöje med hela stadgan

Hvad under Karl Gustafs regering ytterligare i detta hänseende vidgjordes, skola vi framdeles omtala.

ADERTONDE KAPITLET.

KARL GUSTAFS FÖRSLAG ATT ANFALLA POLEN.

Som bekant är, hade polska Wasarna ännu icke formligen uppgifvit sina arfsanspråk på Sverges krona. Kristinas afsägelse tycktes lemna ett godt tillfälle att göra dessa gällande; ty pfaltsiska ätten härstammade från Gustaf Wasa endast på mödernet, Sigismunds afkomlingar deremot på fädernet och dessutom äfven från en äldre gren. Tillståndet i Sverge var på sätt och vis lockande till sådant försök. Det var allmänt bekant, huru Kristina uttömt rikets tillgångar. Bremiska kriget, hvilket just då började antaga en för Sverge olycklig och vidlyftig vändning, borde afskrämma sistnämnde rike från att inlåta sig i andra stridigheter. Ledd af dessa skäl, beslöt Johan Kasimir bevaka sina påstådda rättigheter. Han affärdade sändebudet Canaziles till Stockholm under sken att förnya fredsunderhandlingarna. Några dagar före drottningens afsägelse fick denne företräde, och yttrade då under hälsningstalet också följande ord. *Åt Gustaf Adolf och Kristina har Polen visserligen gifvit svenska konungatitteln, men att hädanefter också lemna den åt en ny furste-ätt dertill äro vi hvarken skyldiga eller villiga. Vår konung har likaledes till någon del kunnat fördraga, att hans närmaste slägtingar varit i besittning af Sverges konungarike; men han kan deremot alldeles icke medgifva, att detta hans fädernearf hädanefter tillfaller en helt och hållet främmande slägt.* På denna anmärkning svarade Kristina helt kallt: *min slägtinge, Karl Gustaf, skall med 30,000 vittnen bestyrka sin lagliga rätt till Sver-*

ges krona. I anseende till den snart förestående utresan, brydde hon sig icke vidare om saken. Canaziles deremot, för att i fullständigaste måtto bevaka sin herres bästa, aflät till erkebiskopen och till alla ständerna en formelig uppmaning, *att icke sätta kronan på Karl Gustafs hufvud; ty de skulle derigenom begå en orättvisa mot Johan Kasimirs ärfda anspråk.* Dessa polackens åtgerder blefvo hos alla med missnöje ansedda. Öfver allt yttrades betänkliga hotelser. *Det vore högst oanständigt af Canaziles att vilja oroa, till och med öfverändakasta den stat, till hvilken han var skickad som fredlig underhandlare; än mer att framkomma med sådant inför drottningen, kronprinsen och alla ständerna; han hade derigenom förverkat det skydd, honom som gesandt tillkom; ja, man kunde gerna till lifvet straffa en sådan förbrytare mot svenska rikets majestät,* o. s. v. Karl Gustaf lugnade sinnena, men yttrade derjemnte högt och bestämdt: *då Gud, drottningen och ständerna gifvit mig Svea rikes krona, så skall jag också veta försvara den, mot hvem det vara må.* Ingen enda svensk fällde ett ord för polska Wasarna, och kröningen försiggick utan minsta hinder. Vid denna sakernas vändning ändrade Canaziles ton och erböd nu Polens vänskap samt förbund mot Ryssland. Karl Gustaf svarade, *att Polen hade medelst Canaziles' djerfva och obilliga yttranden brutit stilleståndet med Sverge och gifvit anledning till nytt krig. Karl Gustaf ämnade också med ett sådant straffa Polens förmätenhet, så framt ej Johan Kasimir genom ny beskickning till Stockholm utplånade den tillfogade förolämpningen.* Oroad af dessa hotelser, visade Canaziles för Axel Oxenstjerna ett bref från polska storkanslern, hvari denne tillkännagaf, *att om Canaziles insaga betraktades som en förolämpning, ville man gifva Karl Gustaf upprättelse derför.* Denne sistnämnde vidblef sitt förra beslut och yttrade, att en sådan upprättelse fordrades samt, att Polen borde derom och om fredsunderhandlingen skicka till Sverge sändebud, och det med

riktiga fullmagter, eljest blefve de icke emottagna. Canaziles, ytterligare uppskrämd, lofvade, att en sådan beskickning skulle komma, och skyndade genast till Polen. Det var mer än sannolikt, att den veksinnade och med Ryssland och kosackerna i öppet krig inveckladeJohan Kasimir skulle genom alla möjliga eftergifter söka undvika en fejd mot den unge och ärelystne Karl Gustaf samt mot de, om än fattiga, dock tappra och segervana svenskarna.

Deremot visade sig snart nog, att i Sverge funnos många, som alldeles icke fruktade utan snarare önskade en fejd mot Polen. Först konungen sjelf. Hans krigslystnad från barndomen hafva vi redan nämnt, och om dess oafbrutna fortfarande lemnar hans historia många och ojäfaktiga vittnesbörd. Så var han ock af samtiden ansedd. Ett rykte gick, att han redan 1648 ogerna såg sin krigarebana afbrytas genom westfaliska freden. Hans lynne omtalades såsom oroligt och i hög grad lystet efter magt och utmärkelse, i synnerhet krigarens. Han sjelf lät undfalla sig ord om stora planer, om Sverges välde öfver alla östersjö-stränderna, om holländarnas uteslängande derifrån, om en vidsträckt nordisk monarki o. s. v. Med sådana bilder sväfvande för tankan, var det naturligt, att freden med dess obemärkta, men trägna, svåra och ofta misskända mödor, och i synnerhet att det invecklade och qvistiga reduktionsarbetet, skulle förefalla honom obehagligt och svårt; det var naturligt, att han mer älskade kriget med dess mödor och faror, men ock med dess upplifvande vexlingar och dess bländande ära. Man finner äfven spår, att han genast under första månaderna af sin regering börjat bereda sig till polska fejden, såsom en nästan afgjord sak. De mot Bremen värfvade tropparna höllos tillsammans, äfven efter slutad förlikning. Till Polen inskickades flere spejare för att utforska ställningen och om möjligt för Sverge vinna tänkesättet. Radziejowski, som flyttat till Paris, kom tillbaka till Hamburg, och erhöll Karl Gustafs bekräftelse på de 6000 riksdaler,

som Kristina lofvat honom i årligt underhåll. Redan i början af Oktober 1654 har han under förlofningshögtidligheterna i Gottorp hemligen med Erik Oxenstjerna öfverlaggt om de åtgerder, som borde mot Polen vidtagas *).

Karl Gustafs ofvannämnde tänkesätt delades i Sverge af ganska många. Adeln i allmänhet önskade krig, den rika, för att komma från reduktionen, den fattiga för att vinna byte och befordran. Sistnämnde skäl inverkade ock på de oroliga, de missnöjda, de förstörda bland alla stånd och klasser. Sjelfva folkets gamla vikingalynne, med dess rof- och krigslystnad, dess segervana, dess öfvermod, hade i betydlig mån blifvit upplifvadt genom de sista ovanligt lyckliga fälttågen. Svensken, genom Östersjöns vågor, genom skärgårdarnas klippor, genom nordens köld och sluteligen genom sin egen fattigdom, tryggad mot de flesta fiendtliga anfall, hade jemnförelsevis föga att frukta af ett krig, hvilket nu mera sällan härjade hans egen boning, men deremot nästan alltid förde honom sjelf till seger, till ära och till söderns rikare land och byten. Detta tänkesätt har ingenstädes tydligare och uppriktigare uttalat sig än i den öfverläggning, som inom svenska rådet fördes, när Kristina år 1652 ville angripa Danmark. Då uppräknades följande skäl för kriget: 1:o) *Alla namnkunniga stater hafva uppkommit och bibehållit sig genom eröfringar och genom att injaga fruktan hos grannarna. En ädel romare sade: «genom strid «och eröfringar har Roms välde uppvuxit, icke genom «det klenmod, som de fega hedra med namnet af för«sigtighet.» På samma sätt har äfven vårt Sverge vunnit ära och magt, men också hat och afund. Om vi nu lade oss på latbänken, då vore vi lyckan ovärdige och skulle af henne öfvergifvas samt förlora, hvad vi redan vunnit.* 2:o) *Det är fara värdt, att*

*) *Riksark. Hemliga hvalfvet. Radziejowskis bref.* Protokoll. d. 2 Dec. 1656 och 11 Febr. 1657, vid anställdt förhör med H. Radziejowski.

freden såsom ett Capua förslappar oss, derföre böra vi i likhet med romrarna underhålla kriget, emedan det är brynstenen för vår tapperhet. 3:o) *Fredens vanliga följeslagare är folkets missbelåtna knarrighet och inbördes trätor. Hannibal sade: «ingen stor stat «kan länge hvila: har den ej yttre, så får den snart «inre fiender.» Livius säger: «medborgerliga strider «hafva varit och skola alltid blifva folken mer skad-«liga än krig, pest och hungersnöd.» Äfven här i Sverge hafva oenighetsgnistor visat sig. Dessa kunna ej bättre qväfvas, än genom att gifva folket annat att tänka och arbeta på; häldst ett krig, så att de af fruktan och gemensam fara må sammanhållas. Så gjorde Alexander med sina upproriska soldater.* 4:o) *Ett handlande folk har äfven under freden full sysselsättning; men ett hårdt och krigiskt, sådant som vårt, vet ej, hvad det under fredstider skall företaga sig. Sådana voro de gamla göter; sådana ock vi. Nittio års krig hafva gifvit oss vana dervid och vi hafva af dem befunnit oss väl.* 5:o) *Romrarne och de gamle göterna förde krig för att dermed vinna rikedomar; så hafva också vi från tyska fälttågen hemfört mycket penningar, hvarmed land och städer blifvit odlade och bebyggda. Nu behöfver man i nytt krig söka nya medel och ny sysselsättning. Här i landet finnas nemligen många, som redan slösat bort, det de vunnit, och äro skuldsatta; andra, som förlorat allt anseende och allt hopp att i fredliga tider komma fram, och hvilka endast genom uppror och omhvälfningar kunna räddas; personer, som afundas de redliga, hota det bestående och af missnöje med sin egen ställning vilja omstörta allt. Dessas oroliga verksamhet bör afledas och sysselsättas medelst ett utrikes krig.* 6:o) *Sverge har nu ståtliga generaler, Gustaf Adolfs lärjungar och verkliga Martis fostersöner, hvilkas skicklighet bör begagnas; derjemnte en segervan här, hvilken, då den med betydlig kostnad un-*

derhålles, äfven bör till nytta användas *). Sådana voro de skäl som år 1652 anfördes, och äfven nu framdrogos och gillades, visserligen icke af mängden, men af många; och dessa många voro just de genom lynne och betryck mest högröstade.

Ett sådant tänkesätt fick ny näring genom svenskarnas hat och förakt för polackarna. Hatet hade blifvit alstradt och underhållet genom striden mellan svenska och polska Wasarna, genom religions-bitterheten mellan svenska lutheranerna och polska katolikerna, samt genom minnet af såväl polackarnas öfvervåld vid Sigismunds kröningsbesök, som af fäktningarna vid Stegeborg och Stångebro. Föraktet var en följd af svenskarnas oupphörliga segrar öfver polackarna från 1620 till 1629, samt af förhållandet uti Polen. Ryssar från ett håll och polska kosacker från ett annat öfversvämmade härjande och segrande mer än halfva riket och det tycktes nästan omöjligt för Polen att kunna bestå mot dessa två fiender, serdeles så som polackarna sjelfva uppförde sig. De svenska spejarne lemnade derom följande beskrifning.

Polska staten saknar mynt. På riksdagarna blifva visserligen stora gerder beslutade; men deras utbetalande sker sömnigt, ovilligt och ofullständigt. Polen saknar äfven troppar; när det allmänna uppbådet kallas, då samlar sig en svärm af 40 till 50,0000 man, hvars enda bragd dock vanligen blir att tåga förstörande genom sitt eget land, ty efter sex veckor upplöser den sig sjelf och kan sällan hållas längre tillhopa. Mellan innevånarna sjelfva råder en evigtvarande oenighet; mellan dem och konungen ett lika oupphörligt och ömsesidigt misstroende. Ingen vill lyda, alla befalla. Riksdagarna äro ytterst stormiga. Åren 1652 och 1654 upplöstes de, utan att fatta något beslut. År 1655 gick våldsamheten så långt, att en adelsman med sin dolk genomborrade den andras kindben, och detta i

---

*) *Engestr.* 4:to Consultatio de bello polonico.

närvaro af konungen, rådet och hela riksdagen, — och ostraffadt. Samhället syntes nära sin undergång; katoliker och protestanter tvistade; likaså polackar och lithauer. Dessa sednare ville upplösa föreningsbandet med de förra. Redan 1648 började af en och annan underhandlingar om landets skiljande från Polen och förening med Sverge *). När nu polackarna icke ville eller mägtade skydda lithauerna mot Ryssland, öppnade dessa sednare omigen dylika underhandlingar, och redan hösten 1654 sökte Dünaburg med kringliggande nejder, att komma under svenskt beskydd **). Polen ansågs nästan ohjelpligen förloradt. *Oordningen*, skrifver svenska sändebudet, *oordningen och villervallan i Polen består ännu och skall bestå så länge riket sjelft kan äga bestånd* ***). Per Brahe framställde redan 1654 uti svenska rådet ett förslag, att med ryssens tillhjelp dela Polen †), och inom sistnämnde land uppträdde personer, som trodde sig under syner och uppenbarelser höra från höjden röster, som ropade ve och förbannelser öfver Polen och dess förvillade folk ††).

Ett sådant land skulle efter all anledning blifva lätt byte för den förstkommande fienden. Ryssar och kosacker hade redan plundrat nära hälften och kunde snart taga alltsammans, om ej Sverge skyndade att rycka undan äfven sin andel i bytet. Det är otvifvelaktigt, att detta förhållande och denna beräkning har så väl hos Karl Gustaf som många bland svenskarna ökat benägenheten för polska kriget.

---

*) *Brah.* Fol. T. 21. Bengt Skytte till Per Brahe. Sthm. den 17 Nov. 1648.

**) *Rådsprot.* den 12 Dec. 1651.

***) *Riksark.* Hemliga hvalfvet. Uti en kista fylld med handlingar rörande Karl Gustaf. Johan Kock till Karl Gustaf. Dantzig d. 7 Jan. 1654.

†) *Rådsprot.* d. 12 Dec. 1654.

††) Lauterbachs polnische Chrönick. p. 664.

NITTONDE KAPITLET.

KARL GUSTAFS FÖRBEREDELSER TILL POLSKA KRIGET.

Ett anfallskrig, sådant som det ifrågavarande, kunde likväl icke företagas utan rådets och ständernas bifall. För att erhålla det ena först och det andra sedan, vidtog man följande åtgerder. Den 11 December 1654 sammankallades rådet; dock uteblef konungen sjelf, för att, som han sade, göra deras öfverläggning så fri och obehindrad som möjligt. Den unga rikskansleren Erik Oxenstjerna framställde å regeringens vägnar följande frågor. 1:o *Om ej Sverge, i anseende till grannarnas rustningar och krig, borde sjelft sätta sig i försvarsstånd?* 2:o *Mot hvem sådana rustningar borde rigtas, mot Danmark, Polen eller Ryssland?* — Några talade för freden. Magnus Gabriel De la Gardie sade: *vi böra framför allt söka freden, ty sådant är oss nyttigt och Gudi behagligt. Vi hafva ej heller någon gilltig orsak; utan skulle af blott vinningslystnad börja kriget. Men ett dylikt förfarande kunde måhända anstå hedniska romare, deremot icke oss, som bekänna den kristeliga kärlekens bud.* Bengt Skytte sade: *Sverge har land och ära nog, men hat och afund förmycket; hvilka båda skulle, om vi nu började krig, förena emot oss alla sinnen. Förut, och medan vi voro ringa och obemärkta, var det tvärtom, och våra många segrar mot ryssar och tyskar hafva till en del vunnits genom deras egen oenighet och mången gång med deras eget blod. — Men vi hafva genom dessa krig ådragit oss namnet af ett oroligt och roflystet folk, hvarföre vi också numera säkerligen skola möta allmänt missnöje och motstånd. — Vi böra visserligen försvara oss, men att börja krig utan orsak, det är att göra sig skyldig till ett röfveri, som strider emot Guds bud och kärleken till nä-*

stan. I samma anda talade Herman Fleming, Gustaf Bonde och till en del också Per Brahe. Alla de öfriga voro mer eller mindre böjda för rustningar och krig. Deras talan fördes af Krister Bonde och i synnerhet af Erik Oxenstjerna. Som skäl anfördes de ofvannämnde, de vanliga: *Sverges krigslynne, krigsvana, krigslycka, till och med trefnad under krig; härens behof af öfning och arbete; Polens hotande fall och alltså angelägenheten, att dervid rycka till sig någon del af det rika och lättvunna bytet; det lockande tillfället att begagna Polens oenighet likasom fordom Rysslands och Tysklands, och som man hoppades, med samma lycka,* o. s. v. Flertalets beslut blef att genom underhandling söka fred, men derjemnte företaga en allvarsam krigsrustning; och slutligen att anförtro både det ena och det andra åt konungens ledning och godtfinnande.

Andra frågan var, mot hvem rustningarna borde rigtas? Wrangel, Wittenberg, Krister Bonde och Forbus talade i detta fall om Danmark, men flertalets beslut gällde Polen. Sist begärde Oxenstjerna, att till konungens säkerhet erhålla en afskrift af det nu fattade beslutet, hvilket beviljades *). Sedan denna förberedelse sålunda blifvit afgjord, tog konungen genast och redan följande dagen ett nytt och afgörande steg. Liksom förut i hans frånvaro, men på hans vägnar gjorde Erik Oxenstjerna för rådet följande framställning. *Sedan nu hären enligt gårdagens beslut blifvit rustad, om då Polen afstår från sina anspråk på Liffland och Johan Kasimir från sina anspråk på Sverge; bör då Karl Gustaf nöjas dermed, och på en sådan försäkring, som blott består af bläck och papper, afskeda sina troppar, och åse, huru andra magter, ryssen eller Brandenburg, bortsnappa det för Sverge så välbelägna Vest-Preussen, med dess vinstgifvande tullar? Vore det icke tröghet, dumhet, ja rent af dårskap, att*

*) *Rådsprot.* d. 11 Dec. 1654; samt ett fragment af ett dylikt, hvilket synes vara för samma dag.

försumma ett så gynnande tillfälle till seger och landvinning? alltså, månne ej konungen bör fordra, att Polen utöfver nämnde anspråks nedläggande betalar Sverge kostnaden för dess rustningar och afstår ett landskap till pant och säkerhet, att Polen ej mer ämnar oroa Sverge? Denna fråga, hvilken nästan innefattar en krigsförklaring, blef, besynnerligt nog, bifallen med mer enighet än de förra. Någon förändring, ovisst på hvad sätt, hade föregått; ty några af dem, som d. 11 Dec. talade för fred, förde d. 12 Dec. ett helt annat språk. Magnus Gabriel De la Gardie hade tystnat: Per Brahe talade ifrigt för det nu framställda förslaget, och påstod till och med, att Karl Gustaf borde begagna tillfället och i Sverges skydd mottaga alla de polska landskap, som vilja deråt sig anförtro. Bengt Skytte, med än större omkastning af tänkesätt, talade i samma anda och påstod, *att Sverge borde till pant och säkerhet taga Preussen, som är Lifflands förmur och östersjöhandelns öga och hvilket eljest kunde falla i farligare händer. Likasom Sverge fordom vunnit Liffland och Pommern genom att gifva beskydd åt Revel och Stralsund, likaså borde nu Karl Gustaf i sitt försvar mottaga hvar och en, som både derom, vore det ock hela Polens rike.* Så mer eller mindre ifrigt talade alla för krigiska åtgerder; alla, undantagande Gustaf Bonde och Herman Fleming. Den förre var nöjd *om Polen afstode sina anspråk på Liffland och på Johan Kasimirs arfsrätt till Sverge; de enda gilltiga krigsorsaker, man kunde förebära.* Herman Fleming yttrade detsamma, *och att man ej med för hårda villkor borde tvinga polacken till krig. Man borde ej heller genom att taga polska landskap i sitt beskydd reta andra magter och sätta sig sjelf i vidlyftighet.* Dessa insagor tjenade till ingen ting. Det ojemnförligt största flertalet fattade följande beslut: *konungen bör genast och kraftigt rusta sig mot Polen; han bör ock i sitt beskydd mottaga de polska landskap, som sådant söka; ty det vore okristligt att icke försvara de betryck-*

ta, som ropa om hjelp. Han bör ej heller nedlägga sina vapen, förrän Polen nedlaggt sina anspråk och betalt krigsomkostnaderna, samt lemnat tillräcklig pant och försäkran för framtiden. Gifves detta med godo, är det godt; hvarom icke, tages det med magt; dock bör ej krig begynnas utan ständernas bifall. Ledningen af allt detta lemnades med fullt förtroende i konungens hand *).

Sålunda hade rådet gifvit sitt bifall till kriget; men ännu återstod att utverka ständernas. Vid riksdagen 1655 blef ett utskott af adels-, prest- och borgareständen uppkalladt i rådet. Karl Gustaf var sjelf närvarande och lät genom Erik Oxenstjerna uppläsa en lång framställning, *huru Sverges trygghet hotades genom Danmarks, kejsarens, Brandenburgs, Polens och Rysslands afund, eller rustningar, eller sins emellan förda krig; huru Sverges ära blifvit förnärmad genom Canaziles's uppförande; huru Polen brutit det gällande stilleståndet och afslagit alla Karl Gustafs billiga förlikningsförslag*, o. s. v. *Konungen begärde derföre om allt detta de tre ståndens mening och utlåtande.* Redan vid mottagandet af denna skrift uttalade preste- och borgareständen sina önskningar för fredens bibehållande och adeln fordrade betänketid. Dagen derpå kommo alla tre tillbaka och *anhöllo att få uppriktigt framställa sina tankar. Dem syntes oafgjordt, huruvida Sverge verkeligen befunne sig i någon nödvändighet att bryta freden. Om äfven krigsorsaker blifvit gifna, så föreskrifver dock nittonde punkten i Stumsdorffska stilleståndsfördraget, att man bör först söka sådana i godo förlika. Ständerna vilja alltså för närvarande undanbedja sig kriget och anhålla, att konungen måtte stanna i landet för att afskaffa allehanda der inrotade oordningar.* o. s. v. Efter uppläsandet häraf och till svar förde Karl Gustaf ständerna till sinnes, *huru Polen genom Canaziles' beskickning*

*) *Rådsprot.* den 12 Dec. 1654.

hade förolämpat Sverge och likasom sträckt händerna efter dess krona. Landtmarskalken invände: *men polska regeringen har ju sökt ursäkta detta sitt fel?* Karl Gustaf svarade: *men förolämpningen var med flit gjord och angick ej blott mig enskildt utan äfven hela edert rike. Min afsigt är fredlig; men Polen är så eländigt, att det måste falla sönder, hvarvid Sverge bör passa på och erhålla sin del;* och nu gjorde konungen och Erik Oxenstjerna åter en lång framställning om rikets fara och behof af starka rustningar, o. s. v. Biskop Laurelius åberopade omigen ur polska stilleståndsfördraget den 19 punkten, som handlade om vänligt biläggande af uppkomna tvister. Oxenstjerna invände: *en vänlig förlikning hafva vi sökt och söka ännu, men fåfängt.* Karl Gustaf sade: *polackarna hafva brutit förbundet och vilja i framtiden angripa oss, hvadan sjelfva förnuftet befaller oss i förväg angripa dem.* Biskopen läste åter upp den 19 punkten och mente, *att hvad polackarna mot stilleståndet brutit, vore likväl ingen tillräcklig anledning att ånyo börja ett blodigt krig.* Efter något tvistande lofvade ständerna att ånyo taga saken i öfvervägande. — Två dagar derefter eller den 23 Mars, gåfvo de ändteligen det begärda bifallet. Men till och med vid öfverlemnandet deraf bådo prester och borgare, *att konungen, såvidt möjligt, måtte söka fredlig förlikning; ty rikets utblottade tillstånd försvårade utförandet af ett krig.* Karl Gustaf tackade för deras bifall; *bad Gud gifva det nyttigaste råd; lofvade göra sitt bästa; hoppades ock, att ständerna och deras hemmavarande medbröder skulle såsom förfäderna med trohet och nit stödja sin konung och sitt fädernesland* *).

Bönderna hade icke fått deltaga i dessa det hemliga utskottets öfverläggningar. De vände sig sedermera till konungen personligt och bådo honom *lemna krigets utförande åt sina höfdingar och sjelf stanna hemma*

*) *Rådsprot.* d. 20, 21, 23 Mars 1655.

vid riksstyrelsen. Karl Gustaf svarade: *i bedjen illa och till eder egen skada. Nästan en hvar af eder har en son eller stäglinge i hären, och just för dessas skull måste också jag vara der. Mina höfdingar skulle nemligen behandla dem endast som soldater: jag dessutom såsom medborgare och landsmän, för hvilkas bästa jag anser mig böra vaka, likasom för mitt eget.*

Så utverkades ständernas bifall till polska kriget. Det intogs i riksdagsbeslutet, hvarest man också med tacksamhet omtalade, *huru konung Karl Gustaf berömligen låter vara sig angeläget att med utländska magter på allt möjligt sätt bibehålla vänskap och ett godt förtroende.*

Nu återstod att finna medel till de beslutade rustningarna, och detta var svårare. Ständerna beviljade ansenliga utskrifningar och gerder, men dessa räckte icke till. Karl Gustaf nödgades på en mängd enskilda händer upptaga stora lån, vanligtvis genom Gustaf Bondes, Lejonskölds med fleres tillhjelp. Så svag var dock svenska kronans kredit, att lån sällan erhöllos utan pant och 10 procent för längre och 12 för kortare tid, samt derjemnte betydliga arfvoden åt mäklaren *).

För de sålunda erhållna medlen började stora värfningar, serdeles genom Königsmarck, hvars kända fanor snart omgåfvos af en mängd tyska soldater, trettiårakrigets rofgiriga och segervana fosterbarn. Många utmärktare befälhafvare från den tiden, och i synnerhet den unga partigängaren Ascheberg, blefvo inkallade till Sverges tjenst. Också inom landet rådde mycken verksamhet; regementerna fullständigades och förråden fylldes. Det säges, att man samlat 20,000 man i Stettin under Wittenberg, 12,000 i Stockholm under konungen sjelf, och 18,000 i Liffland under Gustaf Horn; samt att omkring en million riksdaler blef på dessa

*) *Bond.* Fol. Handlingar, angående Bondefamiljen. Karl Gustaf till Gustaf Bonde. Dalarön Juli 1655. — *Bond.* Kammar- och Krigskollegium. Fol. Karl Gustaf till Skyttehjelm d. 10 April 1655. m. m.

företag använd. Tillika sågos flere enskilda sälja eller pantsätta sina gods och för penningarna värfva egna kompanier eller regementen; så säkra voro svenskarna om krig, om seger och om rik ersättning i byten och förläningar inom de länder, som skulle eröfras.

Man ämnade mot det olyckliga Polen begagna icke blott vapen, utan ock stämplingar. Dessa leddes i synnerhet af Radziejowski, hvilken för sådant ändamål hade flyttat från Paris först till Hamburg och sedan till svenska Pommern, der han med upplysningar och råd skulle bistå fältmarskalken Wittenberg. Genom bref och sändebud sökte han på åtskilliga ställen inom Polen tända upprorets låga och vinna folket för svenska konungen. Han underhandlade i sådan afsigt med flere personer och lyckades hos några. — Woiwoden i Posen, Opalinski, en trotsig och egenkär man, ansåg sig vara af konung Johan Kasimir förbigången och var derföre ganska missnöjd. Denne herre inlät sig med Radziejowski och svenskarna, och hans exempel följdes af woiwoden i Kalisch, Grudzinski, och flere bland Storpolens adel. — Oviljan mellan Polen och Lithauen är redan omtalad. Öfverste fältherre-värdigheten i sistnämnde land innehades nu af furst Johan Radzivil, en stolt, ärelysten och egenkär man, ovän med hofvet och afundsjuk på medtäflaren Gosiewski. Radzivil hade dessutom förut egt stora rikedomar, hvilka han till betydlig del bortslösat. Att nu fylla bristen och äfven tillfredsställa hämndelystnaden ingick han i hemlig brefvexling med Radziejowski om nämnde planer *), hvarförutan Gustaf Horn i Liffland sökte genom andra utliggare vinna andra lithauer. — Till den upproriske kosack-anförarn Chmielnicki afskickades i samma afsigt en Radziejowskis skrifvare, likasom, Chmielnicki sjelf hade i Stockholm ett sändebud, hvilket derstädes blef

*) *Brah.* Fol. 176. Radziejowski till Gustaf Horn. Hamburg d. 26 Maj 1655.

mycket fjäsadt och smickradt *). Dessa voro de tre förnämsta inom landet anlaggda minorna. Med Opalinski följde sedermera hela Storpolen, med Radzivil hela Lithauen, och Chmielnicki beherrskade landets södra del.

Karl Gustaf sökte bundsförvandter äfven bland främmande magter. Tartarernas ombud i Stockholm blefvo ganska väl behandlade, med afsigt att framdeles vinna deras biträde. Hufvudsakligaste underhandlingen fördes dock med Brandenburg, hvars kurfurste innehade hertigdömet Ostpreussen såsom län under polska kronan; men ville gerna vinna en alldeles oberode ställning. Många säga, att denne herre inbjöd Karl Gustaf till kriget mot Polen; andra neka dertill. — Svenska ströskrifter påstå, att äfven hertigen af Kurland till någon del umgåtts med dylika planer.

Alla dessa underhandlingar höllos emellertid hemliga. Sverges ofvanbemälte rustningar föllo deremot en hvar i ögonen och väckte mycken oro hos grannarna, i synnerhet så länge ingen visste, hvem det gällde. För att lugna sinnena utfärdade Karl Gustaf till tyska hofven sina försäkringar om fredskärlek och uppmaningar att icke oroas af infallet i Polen. Det språk, hans sändebud förde, var dock stundom besynnerligt nog. Schlippenbach yttrade inför sjelfva kurfursten i Berlin flere gånger följande grundsats. *Gud gifver furstarna nu mera icke genom profeter eller drömmar några uppenbarelser; utan när det visar sig ett godt tillfälle att skada grannen, bör sådant anses som en gudomlig kallelse.* Kort efteråt har samma man inför samma kurfurste omtalat, *huru Karl Gustaf ämnade af Polen icke taga mer än endast Lithauen;* en annan gång deremot nämndes *Vest-Preussen; välförståendes, allt med kurfurstens bifall.* Så lösa grundsatser och så djerfva förslag, yttrade af Karl Gustafs offenteliga sändebud och på samma gång hans förtrogna gunstling,

*) *Riksark.* Hemliga hvalfvet. Radziejowskis bref till Karl Gustaf d. 12 Sept. 1655.

fastän de blefvo af konungen ogillade och återtagna, väckte dock förvåning och misstro, häldst allmänna omdömet var, att Sverge icke hade skälig anledning för sitt tillämnade anfall mot Polen. Likväl förhöllo sig tills vidare alla grannarna stilla, uppmärksamt afbidande, hvad vändning saken skulle taga.

TJUGONDE KAPITLET.

UNDERHANDLINGAR OM FÖRLIKNING MELLAN SVERGE OCH POLEN.

Vi hafva i förestående kapitel omtalat, med hvilka kraftfulla och bestämda åtgerder Karl Gustaf beredde sig till kriget. Johan Kasimir och polska rådet voro deremot i hög grad obeslutsamma och vacklande mellan fruktan för svenskarna och begär att tilltruga sig så stora fördelar som möjligt. Ena gången tillstyrkte rådet, att Johan Kasimir, för att vinna Karl Gustaf, borde till brölloppsgåfva efterskänka sina arfsanspråk; en annan gång ville man endast mot betydlig ersättning afstå derifrån. Emellertid återkom Canaziles och medförde underrättelsen om Karl Gustafs hot, så framt ej polackarne ville till Sverge affärda en fredlig och försonande beskickning. Alla förra underhandlingar rikena emellan hade varit hållna i någon på sätt och vis af båda oberoende stad och i öfvervaro af främmande dertill inbjudna medlare. Att nu deremot Polen skulle, liksom bedjande om fred och derjemnte på Karl Gustafs befallning, och slutligen utan medlare skicka sina underhandlare till Stockholm, sådant tycktes förnedrande. Man ville ej bifalla, vågade ej neka. Slutet blef, att en beskickning verkeligen skulle affärdas till Stockholm, ehuru det led inemot vintern och seglatsen mycket försvårades. Morstein, en slags legationssekterare, reste förut att bereda sinnena. Han afseglade från Riga, men blef af höststor-

marna kastad skeppsbruten mot danska kusten, hvarifrån han for landvägen till Stockholm. Efter honom skulle det egentliga sändebudet, Goraiski, komma; men sedan denne tagit afsked och kring jultiden ämnade anträda den farliga resan, insjuknade han och dog. Det dröjde, innan efterträdare hann väljas och utrustas; hvarföre Morstein skulle under tiden ensam öppna underhandlingen. Vid granskandet af dennes fullmagt anmärkte svenskarna 1:o) Att i Karl Gustafs tittel felades ett *etcetera*. 2:o) Att Johan Kasimir talade i fullmagten om *sina riken*, hvilket åsyftade anspråken på Sverge. 3:o) Att uti polska konungens sigill de svenska tre kronorna voro intagna. Morstein ursäktade det uteblifna *etcetera* genom skrifvarens glömska och lofvade skaffa bättre fullmagt. Med tårar af harm skref Johan Kasimir under en dylik, i hvilken man infört de ändringar, svenskarna begärt. Dock ville han ej helt och hållet gifva efter, utan behöll de tre kronorna i sigillet. Det blef i Stockholm genast anmärkt, och på grund deraf ville Karl Gustaf hvarken antaga fullmagten eller se Morstein. Denne besökte då Erik Oxenstjerna och berättade sitt uppdrag att öfverenskomma om ställe och medlare för fredsverket samt att tillkännagifva, det Johan Kasimir ansåg under sin värdighet att företaga ytterligare underhandlingar uti Stockholm. Men Oxenstjerna svarade *att, så framt polackarna verkligen önskade fred, borde de, såsom Karl Gustaf genom Canaziles föreskrifvit, skicka sina fredsombud till Stockholm och det snart; ty Sverge ville icke för intet hafva med stor kostnad upprättat och underhållit en här, utan att sedermera af densamma få någon nytta.*

Redan förut och under hela denna tid fortgingo Sverges rustningar ifrigt och oafbrutet, och Karl Gustaf utverkade, som berättadt är, först rådets och sedan ständernas bifall till hans mot Polen rigtade åtgerder. Dessutom skref svenska rådet till det polska och anförde en mängd klagomål *öfver polackarnas halsstarrighet och ovilja mot en verkelig fred,* m. m. *Nu*

vore intet annat medel öfrigt, än att Johan Kasimir skulle, såsom Karl Gustaf genom Canaziles fordrat, genast skicka till Stockholm fredsombud med tillräcklig fullmagt. Detta underlåtet, vore ett tydligt bevis, att Polen ej älskade freden så mycket, som det föregaf.

Polackarna hade i det längsta icke velat tro på Sverges krigiska afsigter, hvarföre ock mången med ovilja upptagit, det Johan Kasimir på riksdagen begärde penningar och folk för denna befarade nya fejd. Sistnämnde konung sjelf tyckes äfven hafva gjort sig tämligen säker, såsom man kan se af hans envishet med titteln och sigillet. Men de nu på en gång sammanstötande och ökade ryktena om Sverges stora rustningar och ständernas krigiska beslut jemnte rådets hotande bref; allt detta tillsammanlaggdt öppnade polackarnas ögon för den öfverhängande faran. Man beslöt ödmjuka sig och gifva efter för Karl Gustafs fordringar, ehuru hårda de voro. Polska rådet aflät ett försvarande men undfallande genmäle, hvari de också lofvade, att enligt Sverges önskan skulle polska fredsombud med första komma till Stockholm. Med denna skrifvelse affärdades genast och i förväg en polack för att blidka svenska regeringen och vinna uppskof med anfallet. Men förgäfves. Svenska tropparna voro nära fullrustade, Polens ställning igenom de redan mognade stämplingarna undergräfd; och Karl Gustaf ville ej släppa det rof, han nästan ansåg sig hafva i handom. Polackarnas eftergifvenhet satte honom dock på det hala och gjorde det till en omöjlighet att inför oväldig granskning på dem kasta skulden af fredsbrottet. Han talade visserligen ännu om sin fredskärlek och låtsade vilja företaga underhandlingar, men jagade derunder ifrigt på krigsrustningen och utfärdade redan den 12 Maj föreskriften, huru Wittenbergs infall i Polen skulle företagas *). Hela konungens uppförande

*) *Palmsköld.* Acta ad histor. Carolli Gustavi. T. 1. Karl Gustaf till Arvid Wittenberg d. 12 Maj 1655.

visar, att han ända från början hade inom sig beslutat detta krig.

I slutet af Juni anlände till Sverge den begärda och utlofvade polska beskickningen, nemligen woiwoden Leczinsky med ett sällskap af 160 personer. Han blef väl mottagen och fullmagten befanns enligt önskan; men rustningarna hade blifvit så påskyndade, att Karl Gustaf redan var färdig afsegla med sina troppar. Leczinsky fick derföre genast besök af två svenska rådsherrar, hvilka tillkännagåfvo, att Karl Gustaf genom *polackarnas motsträfvighet i fredsverket varit tvungen tillgripa dessa kraftigare åtgerder, hvilka, liksom hans resa, ej längre kunde uppskjutas. Man frågade derföre, om polackarne ville företaga underhandlingarne derute i kriget eller nu genast här på stället, hvilket sednare dock nästan omöjligen kunde medhinnas.* Polackarne uttryckte sin *förvåning öfver detta förslag. Stilleståndet var ej ännu tilländalupet, ej heller af polackarna brutet; dess fördrag innehöll, att uppkommande misshälligheter borde genom fredlig förlikning biläggas. För att tillvägabringa en dylik hade Polen inom ett års tid affärdat flere beskickningar till Stockholm och nu sednast och enligt Karl Gustafs egen önskan de närvarande ombuden; men vid ankomsten möttes dessa af svenskarnas fullrustade troppar och den nu framställda nästan formliga krigsförklaringen.* Emellertid öppnades underhandlingar med Erik Oxenstjerna. Leczinsky begynte med att erkänna, det *Johan Kasimir icke uppfört sig med så mycken försigtighet, som polska republiken önskat; men nu sökte både han och Polen fred, och det med fullt allvar.* Oxenstjerna svarade. *Som vår konung förlorat hoppet om eder ankomst, har han rustat sig till kriget så fullständigt, att detsamma ej mer kan undvikas. I polackar hafven sjelfva brutit stilleståndet, genom Boths infall i Liffland* *) *och Krokows i Pommern* **), *genom stämp-*

*) År 1639. Se Ber. ur Svenska Hist. D. 8, p. 211.
**) År 1642. Se S. st.

lingarna efter Ösel *), *genom bemödandet att med Hollands hjelp upprätta en flotta i Östersjön, genom Canaziles' uppförande, genom de i Morsteins fullmagter för vår konung skymfeliga bristerna. Fred kan väl ännu vinnas, men då måsten i följa med oss till Pommern och der underhandla.* Leczinsky anmärkte, *att Boths och Krokows infall skett utan Polens vilja och vetskap; att båda dessa företag och det med Ösel hade förefallit för 10 till 15 år sedan och under redan afgångna regenter: att underhandlingen med Holland icke blifvit afslutad; att Canaziles' uppförande hade blifvit ursäktadt och ogilladt; att bristerna i Morsteins fullmagter vore småsaker, hvilka dessutom blifvit rättade. Jag tycker,* tillade han, *att eder konung kan ganska väl uppskjuta sin krigsresa några dagar, inom hvilka freden måhända kunde afslutas,* om *Sverge nemligen på fullt allvar önskar fred. Sluteligen, och till bevis, att sådan är åtminstone vår afsigt, beder jag, att i svenskar framställen edra fordringar, äfven om de äro för oss ofördelaktiga.* Oxenstjerna smålog, gaf ett undvikande svar och upplöste sammankomsten. För att, som man sade, visa sin benägenhet för fred och lemna polackarna tid att underhandla, biföll likväl Karl Gustaf att uppskjuta afresan ännu i fem dagar, men ej mer. Kortheten af detta anstånd uppretade främlingarna. Leczinsky gick till Oxenstjerna och fann denne sysselsatt med nedpackningen af sina saker. Åsynen deraf uppbragte polacken än mer. *I hasten,* sade han, *mycket med eder utresa till kriget. Sådant visar ingen benägenhet för freden och tjenar ej heller att lätta dess afslutande. Det är väl sannt, att vår hitresa, på eder befallning, är oss föga ärorik. Vi hafva dock icke förlorat vårt mannamod ända derhän, att vi ämna som fredstiggare följa eder konung i spåren. Så förtviflad är ej ännu Polens ställning. Kommen ihåg! Frankrike var en gång nästan helt och hållet intaget af engelsmännen, men*

* År 1645. S. st.

fördref dem igen. Rom var en gång, med undantag af Capitolium, helt och hållet eröfradt; och samma Rom slutade dock med att eröfra hela den då kända verlden. Veten i Guds rådslag förut? Eller ären i säkre, att ej detta krig kan medföra edert förderf likaså väl som vårt? Vi söka fred; om i undviken den, välan! så anförtro vi utgången åt härarnes Gud. Dessa ord väckte uppseende, och den 1 Juli började en formlig underhandling, dock blott för sken skull; ty redan hade svenskarna på Karl Gustafs befallning från Liffland infallit i Lithauen, och om tre dagar skulle Arvid Wittenberg från Stettin infalla i Storpolen. Icke vetande, att kriget sålunda redan utbrutit, började polackarna fredsunderhandlingen. Redan första dagen medgåfvo de, att Johan Kasimir skulle afstå från tittel och anspråk på Sverge. Följande dagen den 2 Juli blef det fråga om Liffland, och polackarna hade redan erbjudit sig lemna vid pass ena hälften deraf. Det säges förvisso, att Leczinsky hade tillåtelse afstå hela Liffland och bifalla alla Sverges fordringar med undantag af det landskap, som begärdes till pant. Men just nu voro de fem dagarna förflutna. Svenska regeringen begagnade denna anledning att komma ifrån fredsverket, och Oxenstjerna afbröt underhandlingen, förklarande, att Karl Gustaf följande dagen skulle anträda sin resa. Polackarna harmades och knotade; men måste slutligen gifva efter och tömma förödmjukelsens kalk till botten. De måste lofva att resa efter konungen för att i Stettin den 4 Augusti återbörja de nu afbrutna fredsöfverläggningarna.

Allting visade, huru Karl Gustaf längtade och hastade till kriget; derföre brådskade han med riksdagens afslutande; derföre kunde han icke hinna utfärda någon fullständig förklaring öfver reduktionsverket; derföre afbröt han också den började fredsunderhandlingen. Jemnt åtta dagar efter riksdagens slut och dagen efter fredsunderhandlingens afbrott eller den 3 Juli 1655 reste han till Dalarön, der flottan väntade. Den 5 Juli dit-

kommo drottningen och åtskilliga furstliga och förnäma personer, hvilka undfägnades med ett ståtligt gästabud. Den 9 Juli hissade flottan segel. *Hvar träffas vi härnäst,* sade vid afskedet en af rådsherrarna. *I Warschau,* svarade den stolte konungen.

Samma dag konungen afreste från Stockholm, anträdde Wittenberg från Stettin tåget mot Polen. För att rättfärdiga sitt uppförande lät Karl Gustaf utgifva en serskild skrift. Den uppsattes af en tysk lagklok herre vid namn Mevius, och var lång, lärd och inveckląd; hufvudpunkterna de redan af Erik Oxenstjerna uppräknade. Den mägtade dock icke för Sverges sak vinna allmänna tänkesättet. Då lät Karl Gustaf den ändå lärdare professor Conring utgifva en längre och utförligare försvarsskrift, men också denna utan önskad verkan. Det var med fruktan, oro och ovilja, som det lugna och fredliga Tyskland denna gången såg svenska flottan, lik ett hotande åskmoln, nalkas den pommerska kusten.

TJUGONDEFÖRSTA KAPITLET.

FÄLTTÅGET 1655.

KRIGETS UTBROTT OCH POLSKA KRONOHÄRENS ÖFVERGÅNG TILL SVENSKARNA.

Arvid Wittenberg var den man, åt hvilken Karl Gustaf anförtrodde befälet öfver de troppar, som skulle göra första infallet i Polen. De samlades i Stettin; vid pass 20,000 man, för det mesta gamla krigare, sedan trettiårafejden vana vid fältordning och strid, men också vid rof och plundring. Samma dag Karl Gustaf reste från Stockholm, eller den 3 Juli, uppbröt hären från Stettin och tågade genom Hinter-Pommern mot Polen. Dagen förrän gränslinien skulle öfvergås, sam-

mankallade Wittenberg tropparna och tillsade dem på konungens vägnar högtidligen och allvarligt, att noga afhålla sig från plundring och all slags våldsamhet mot polackarna. Dagen derpå, den 9 Juli, gick hären under trumslag och trumpetstötar öfver gränsen. Samma dag träffades polska staden Tempelburg; den blef mot befälets vilja af soldaterna genast utplundrad, så åtlyddes gårdagsförmaningen; sådant var ock den första polska stadens öde. Samma dag träffades Draheim, ett starkt och välbeläget slott. Dess besättning hade varit 400 polackar; men 2 dagar före svenskarnas ankomst sprungo dessa bort och lemnade stället oförsvaradt åt fienden; sådant var den första polska fästningens öde. Några dagar efteråt möttes svenska och polska förtropparna; de förra jagade de sednare genast på flykten; sådan var utgången af den första träffning dem emellan.

Vid den lilla staden Oustzie, på några kullar bakom Notetzfloden och omgifvande träsk, stodo 15 till 20,000 polackar i en ställning, ganska svår att angripa. Anförare voro Opalinski och Grudzinski, båda Radziejowskis förtrogna. Då Wittenberg nalkades, mötte honom bref från nämnde herrar med begäran om ett samtal till undvikande af onödig blodsutgjutelse. Wittenberg ditskickade genast Radziejowski och Paul Würtz. Den förstnämnde föreställde polackarna med hjerta färger, huru Johan Kasimir förtryckt och skymfat landets adel och sökt inskränka dess frihet. Han uppmanade dem ytterligare att mot den hotande faran söka Karl Gustafs hjelp. Efter något vacklande antogs förslaget, och redan samma dag blef det fattadt i pennan och underskrifvet. Hufvudpunkterna voro följande. *Woiwodskaperna Posen och Kalisch anförtro sig i svenska konungens beskydd och lofva honom samma trohet och lydnad, som förut åt konung Johan Kasimir. Konungen af Sverge äger använda alla de polska kungliga inkomsterna samt det fotfolk, som för närvarande blifvit samladt vid Oustzie. Deremot lofvade samma konung, att landets lagar, troslära och frihe-*

ter skulle lemnas oförkränkta, och landets sysslor anförtros endast åt landets barn; att adeln icke skulle hädanefter som hittills blifva till sin tunga besvärad med allmänna uppbåd; utan att de mot fienden nödiga tropparna skulle af allmänna skattkammaren besoldas och underhållas. Samma dag gaf Wittenberg en ståtlig aftonmåltid åt båda woiwoderna. Dagen derpå skingrades polska tropparna, och de svenska gingo obehindrade öfver det svåra passet. Så gick det med den första polska här, som mötte svenskarna.

Kort efter denna öfverenskommelse öppnade Posen och Kalisch sina portar för Wittenberg, och woiwodskaperna Siradien och Lenczicz följde exemplet. Johan Kasimir hade litat på den nu upplösta hären och ägde derföre ingen annan betydligare styrka att sätta emot svenskarna. Wittenberg hade sålunda lätt kunnat framtränga ända till Warschau; men på befallning stannade han i Schröda för att invänta konungen, hvilken skyndade efter i hans spår.

KARL GUSTAFS TÅG TILL WARSCHAU.

Konungens öfverfart gick lyckligt. Från Stettin skyndade han med 15,000 man efter Wittenberg. Vid ankomsten till Polen möttes flere woiwoder och andra förnäma herrar, hvilka för sig och de sina begärde Sverges skydd. Konungens raska, glada och vänliga uppförande vann mångas tillgifvenhet, och de liknade honom vid den aflidne, mycket omtyckte konung Uladislaus.

Den nuvarande polska konungen Johan Kasimir var deremot i största förlägenhet. Hos Österrike, Spanien, påfven, till och med hos turken, sökte han hjelp, men fick ingen. Hoppet om fred var nästan försvunnet. Karl Gustaf, öfvermodig af redan erhållna framgångar och väntande än större, befallte svenska fredsombuden att hädanefter underhandla endast med polska republiken och icke med dess konung, samt i all-

mänhet att draga öfverläggningarna på tiden. Johan Kasimir gjorde dock ännu ett fredsförsök. Han affärdade till Karl Gustaf sin kammarherre Przyiemsci, hvilken sjelf, jemnte en broder, varit under trettiårakriget i svensk tjenst och der förvärfvat vänner och tillgifvenhet. Denne erböd icke blott nedläggandet af anspråken på Liffland och arfsrätten till Sverge, utan nu mera äfven ersättning för rustningarna, om neml. Karl Gustaf beviljade stillestånd och fred; men svenskarna ville ej höra talas om stillestånd, och *att nu i hast uppgöra en slutlig fred ansågo de vara ganska svårt.* Till sist frågade Przyiemsci, *huruvida Karl Gustaf hade någonting emot, att Johan Kasimir i egen person komme till svenska lägret, för att så mycket vigare underhandla om fred.* Karl Gustaf svarade småleende: *efter vi äro hvarandra så nära, kan jag gerna bespara min frände mödan af en sådan resa; ty jag hoppas snart hafva den äran att sjelf besöka honom.* Przyiemsci måste afresa med oförrättade ärender.

Karl Gustaf hade under tiden kommit till Kolo, hvarest det borde afgöras, om han skulle vända sig emot Warschau eller mot Preussen. Svenska rådet hade med stöd af Gustaf Adolfs exempel tillstyrkt det sednare; *ty Preussen vore ett rikt, dock litet land: dess eröfring skulle lättare göras, försvaras och derjemnte väcka mindre uppseende och motstånd. Deremot hade rådet afstyrkt förslaget om eröfringen af hela Polen. Svenska hären, utbredd öfver så stor yta, kunde omöjligen försvara sig och sin eröfring, hvilken sednare dessutom skulle uppreta de främmande och i synnerhet de katolska magterna.* Mot dessa skäl anfördes nu, *att genom ett tåg till Preussen skulle polackarne få tid att samla sig bakom svenskarnas rygg. Man borde derföre begagna det goda tillfället och förfölja dem i hamn och häl. Man såg deras fruktan för svenska vapnen, deras vördnad för svenska konungen. En eller annan seger till; och polska kronan skulle måhända sättas på Karl Gustafs hufvud.* Det lär i syn-

nerhet hafva varit Wittenberg, som förde detta språk; men att det fann återljud hos konungen, visar sig redan deraf, att denne afböjde alla Johan Kasimirs fredsförslag. Karl Gustafs stolta och djerfva anda hänfördes af de skimrande bilderna och förbisåg de bakom stående svårigheterna. Betagen af en sådan hoppets svindel, försakade han den mindre lysande men säkrare banan, för att under bragder och faror söka ett högre och mer glänsande mål. Han lemnade Preussen å sido och tågade mot Warschau med afsigt att söka eröfra hela Polen.

Johan Kasimir hade till trakten af Lowitz samlat en ny styrka af 10 eller 12,000 man för att dermed stänga vägen till Warschau. Men vid svenskarnas annalkande vågade den lilla hären icke göra motstånd, utan vek undan åt sidan. Johan Kasimir sjelf skyndade till Warschau. Der blef ett sorgligt uppträde. I en stor sal på slottet samlades konungen, drottningen och flere hundrade de förnämsta i staden för att öfverlägga om, hvad i närvarande olyckliga ställning borde göras. Johan Kasimir var förtviflad och beklagade sin olycka högt. Smärtan grep drottningen så djupt, att hon afsvimmad föll till golfvet; men snart reste hon sig åter och uppmanade de närvarande herrarna att tappert och till sista man försvara sin konung och sitt land, hvilket de också med räckta händer och liflig ed lofvade. Derpå inpackades rikets förnämsta skatter och dyrbarheter och skickades till Krakau. Drottningen for efter, åkande i en svart sorgvagn. Johan Kasimir hastade tillbaka till sina troppar.

Warschau, rikets hufvudstad, var en slags fästning, hvarest för närvarande funnos 124 kanoner, 100 tunnor krut och stora samlingar af andra krigsförråd. Men i villervallan lemnades i den vigtiga staden en besättning af blott 200 man och under en oskicklig anförare. Vid svenskarnas annalkande flydde anföraren och staden öppnade sina portar. Karl Gu-

staf tågade derin den 30 Augusti, eller jemnt en månad, sedan han gick öfver polska gränsen.

KARL GUSTAFS TÅG TILL KRAKAU.

Bengt Oxenstjerna förordnades till guvernör uti Warschau. Staden afväpnades, de rika klostren och kyrkorna måste betala ansenlig gerd; och till plundring lemnades alla hus, tillhöriga dem, som med Johan Kasimir lemnat staden. Nu hade ändtligen den efterlängtade stunden kommit för Radziejowskis hämndlystnad. Han hade af Karl Gustaf blifvit i Warschau qvarlemnad till Bengt Oxenstjernas råd och hjelp. Genom sina tjenare och en sin bror *) sökte han locka kringliggande woiwodskaper till Sverges parti, och lät derjemnte de fordna ovännerna tungt känna sin hämnande hand.

Gustaf Otto Stenbock qvarlemnades med några tusen man till stadens beskydd. Det var ett tämligen lätt uppdrag. De enda, som grepo till vapen mot svenskarna, voro några herrar från Mazovien och woiwoden af Plocz, dertill äggade af den sednares fru, en beslutsam fransyska **) och förmodligen vän med polska drottningen. Men vid Stenbocks ankomst blefvo dessa troppar hastigt och utan möda skingrade.

Sedan Karl Gustaf dröjt tre eller fyra dagar i Warschau, skyndade han efter Johan Kasimir. Denne ville försöka öfverraska den ensamme och underlägsne Wittenberg; men Karl Gustaf gissade afsigten, påskyndade sitt tåg och förenades med Wittenberg, innan Johan Kasimir blef färdig med angreppet. Der, vid Czarnowa, stodo änteligen mot hvarandra de båda täflande konungarna; Karl Gustaf med en här, öfverlägsen till antal och öfning; Johan Kasimir med blott 10 till 12,000

*) *Riksark.* Hemliga hvalfvet. Radziejowskis bref till Wittenberg d. 9 Juli och till Karl Gustaf d. 23 Sept. 1655.

**) *Riksark.* Acta Hist. 1620—1657. Utdrag ur Radziejowskis bref till Karl Gustaf d. 29 Sept. 1655.

man, men dessa, kärnan af den uppbådade polska adeln, kanske många bland dem, som nyss förut på Warschaus slott lofvat in i döden försvara sin konung. En skärmytsling började, men afbröts af flödande störtregn. Då föreslogo några bland polackarna, att med sabeln, det urgamla fädernevapnet, kasta sig öfver svenskarna, hvilkas skjutgevär icke för tillfället kunde i anseende till regnet begagnas. Slutet af öfverläggningen blef, att just som störtregnet slutade, störtade hela polska hären i sporrsträck på flykten. Svenskarna skyndade efter, togo 4,000 öfvergifna förrådsvagnar och nedhöggo 1000 af de flyende fienderna. Jagten fortgick i flere dagar, och obehindradt, och ända till Krakaus portar. Äfven dessa voro i villervallan lemnade ostängda och obesatta. Två serskilda gånger hade svenska förtroppar kunnat inttränga, men vågade det ej af fruktan för bakhåll och i anseende till sitt eget ringa antal. På mindre än 14 dagar hade svenskarna från Warschau framträngt ända till Krakaus murar. Det berättas, att den outtröttlige Karl Gustaf har, på den enda dagen vid Czarnowa, tröttridit icke mindre än 10 hästar.

Den andre konungen, den olycklige Johan Kasimir, gjorde ännu ett försök. Vid elfven Donietz, i en stark ställning bakom träsk och hålvägar, hade han samlat 8,000 man. Karl Gustaf ilade dit. Smålands ryttare bröto först genom passet, de andra svenskarna efter. Polackarna försvarade sig i början tappert nog, men blefvo snart slagne och jagade på flykten. Nu hade Johan Kasimir intet hopp, ingen här, nästan intet rike mer. I förtviflan och beledsagad af blott några få trogna, flydde han in åt Karpatiska bergen och derifrån genom Ungern till schlesiska staden Oppeln. Det sades, att han ville nedlägga spiran och begifva sig i kloster.

Denna flykt blef tecknet till allmän upplösning. Johan Kasimir öfvergaf sitt land och sitt folk; derföre ansågo sig båda hafva rättighet att öfvergifva honom. Befälhafvaren i Krakau, den tappre Czarnecki, öfver-

lemnade staden åt Karl Gustaf, dock först efter ett kraftfullt motstånd och med hedrande villkor; ty hvarken han eller staden skilde sin sak från den olyckliga Johan Kasimir. Sextio dagar efter gången öfver gränsen intågade Karl Gustaf i Krakau, som nu, på en tid af 365 år, icke sett någon fiende inom sina murar.

Sedan också denna Polens andra och äldsta hufvudstad sålunda var intagen, syntes äfven rikets och den förra regeringens öde afgjordt. Endast några få försvarade ännu Johan Kasimirs sak. Hoparna deremot, skyndade att genom snar undergifvenhet vinna nåd för den af lyckan så underbart gynnade segraren. Polens enda beständiga troppar voro quartianerna. De kallades så, derföre, att när polackarna icke sjelfva ville skatta till underhållet af en stående här, hade konung Sigismund August för sådant ändamål anslagit en fjerdedel af de kungliga taffelgodsen. Tropparna användes att försvara gränserna mot kosacker och tartarer och ansågos som de bästa och mest öfvade i Polen. 5,300 man af desse quartianer stodo under Koniecpolski ett stycke från Krakau. Wittenberg uppmanade skrifteligen deras anförare att öfvergå till Karl Gustaf, *på det*, såsom han sade, *polska folkets anseende, hvilket under Johan Kasimirs olyckliga regering tämligen förfallit, måtte under den förträfflige, tappre och lycklige Karl Gustaf kunna återupphjelpas och komma till sin förra blomstring.* Quartianerna ingingo på förslaget och sökte urskulda och försvara detta sitt steg. *Vårt fädernesland,* skrefvo de, *är ett tydligt bevis, huru föränderligt, huru obeständigt menniskors väsende är; ty det har nu kommit så långt, att vi måste se oss om efter en annan herre. Icke så, som skulle vår skyldiga trohet och pligt vackla, hvilket vore tvärtemot polska folkets gamla vana; utan derföre, att, emedan Johan Kasimir öfvergifvit oss, så nödgas äfven vi öfvergifva honom,* o. s. v. Karl Gustaf svarade och *berömde detta quar-*

tianernas uppförande; de hade derigenom, sade han, *sörjt, icke blott för sig sjelfva, utan äfven för fäderneslandet; ty,* skref han vidare, *så väl af medfödd mildhet som ock af beundran för polska folkets herrliga bragder har jag alltid varit angelägen om Polens upprätthållande och välfärd. Jag hoppas att vid nästa eder riksdag och i min förvaltning kunna tydligt ådagalägga dessa tänkesätt, samt att sedermera återtaga edra förlorade landskap.* Ytterligare tillade han löften om friheter och belöningar åt de *ädla quartianerna, för hvilkas mandom, tapperhet och ärorika bragder han hade serdeles stor högaktning.* Skriften och smickret medförde åsyftad verkan. Inom några dagar var öfverenskommelsen färdig och quartianerna uppsade Johan Kasimir all tro och lydnad samt antogo Karl Gustaf till konung. Deras skrifteliga försäkran bekräftades den 16 Oktober, då hela troppen, anförd af Koniecpolski, på slätten utanför Krakau aflade personlig trohetsed mot svenska konungen. Dennes belöningar uteblefvo icke. Koniecpolski fick tvenne städer, andra höfdingar fingo andra förläningar; och bland soldaterna utdelades 120,000 gyllen, en del af det rof, som svenskarna nyss utpressat ur polackarnas egen gamla hufvudstad, Krakau.

Straxt efteråt kom en annan och större tropp quartianer, nemligen 11,000 man, anförda af Potocki och Lanckoroncki. De hade tjenstgjort mot kosackerna, blifvit af dem slagna samt sedan af Johan Kasimir återkallade till Krakaus försvar; men kommit försent. Karl Gustaf skref dem till med samma språk, och än större löften än till Koniecpolskis folk. Utgången blef ock den samma. Hela troppen svor Karl Gustaf såsom deras lagliga konung trohet ooh lydnad; och denna gång icke blott honom personligen, utan ock hans afkomlingar och efterträdare i riket.

Dessa exempel följdes inom kort af alla woiwodskaperna kring Warschau och Krakau, så att inom November månads slut var Karl Gustaf erkänd konung

öfver hela stora och lilla Polen samt öfver betydliga landsträckor åt trakten af Wolhynien och Ukrän.

TÅGET ÅT PREUSSEN OCH FÖRBUNDET MED KURFURSTEN FREDRIK WILHELM.

Erhållandet af Vest-Preussen var det först afsedda mål för anfallet mot Polen; det mål, som man alltid hoppades vinna, äfven om de sednare och större planerne på hela polska riket misslyckades; det mål, som, vunnet, skulle blifva bästa länken i kedjan af Sverges östersjövälde, och sedan genom sina tullinkomster lemna medel till samma väldes fullkomnande; det mål, som den store Gustaf Adolf och den store Axel Oxenstjerna derföre så ifrigt eftersträfvat, men hittills fåfängt. Polens svaghet var det, som först lockat och äfven denna gången lockade Sverge att sträcka sin hand efter nämnde besittning. Att dessa försök, oaktadt Polens vanmagt, misslyckades, dertill funnos två orsaker, nemligen staden Danzig och kurfursten af Brandenburg.

Danzig var genom sitt läge nära Weixelns utlopp nästan enrådande öfver all den rörelse, som från Polen och Preussen drefs på nämnde flod; och derföre redan vid pass 1,000 år efter Kristi födelse en betydlig handelsstad. Sedermera växte den oafbrutet, intogs i hanseförbundet och blef snart en bland de rikaste i norden. Myntet gaf mod och magt och snart afkastade staden sina landsherrars, de preussiska korsriddrarnes öfvervälde och gaf sig under Polens beskydd. Man betingade dervid så fördelaktiga villkor, att Danzig i många hänseenden utgjorde en sjelfständig stat. Flere gånger sökte Polen afskaffa dessa friheter; men Danzigerboarna visste alltid försvara dem, dels genom egen klokhet, kraft och ihärdighet, dels genom förbund med främmande stater; i synnerhet med Sverge. Sverge visade nemligen stor ömhet för Danzigs friheter och lika stor beredvillighet att skydda dem mot hvarje försök af

Polen; och det rådde derföre ett serdeles vänskapligt förhållande mellan Sverge och nämnde stad. Sverge önskade, att detta förhållande skulle blifva än förtroligare, och kände sig före, om ej Danzig ville hällre mottaga svenskt, än polskt beskydd. Genom ett på sådant vis sökt och gifvet försvar hade Sverge ur Revel eröfrat Liffland och ur Stralsund Pommern, och hoppades nu på samma sätt genom Danzig komma åt West-Preussen. Men så snart denna punkt vidrördes, var det alltid slut med danzigerboarnas tillgifvenhet och förtroende. Under den städse vanmägtiga polska styrelsen var staden nästan oberoende; men fick genom det vänskapliga förhållandet till nämnde land orubbadt njuta ledningen af all dess handel. I Sverge deremot hade nu under 50 års tid varit en kraftfull och ordnande regering, hvilken med stark hand tvingade hvarje enskild att uppoffra sig för det helas, eller för hvad man ansåg vara det helas välfärd. Så hade man äfven genom tull-lagarna sökt åt det allmänna skaffa så stor del som möjligt af köpmannens enskilda vinst. I dessa omständigheter ligger förklaringen öfver Danzigs fortfarande benägenhet för Sverges vänskap, men obenägenhet för Sverges öfvervälde; och det var derföre som samma stad med så mycken klokhet, mod och sjelfuppoffring försvarade sig mot Gustaf Adolfs både underhandlingar och svärd.

Oaktadt detta afskräckande exempel, beslöt dock Karl Gustaf att våga ett nytt försök. Redan före krigets utbrott lät han genom sitt dervarande sändebud Johan Kock föreställa danziger-rådet, *huru lifligt Karl Gustaf önskade stadens bästa, och huru han i förestående krig icke ville tillfoga den någon skada, så framt stadsboarna å sin sida blefve stilla och icke understödde Polen.* Rådet svarade undvikande och med yttrad förhoppning, att freden kunde bibehållas. Då fick Kock göra ännu ett steg och föreslå, att Danzig borde gifva sig under svenska kronans beskydd. Åtskillig deraf väntad lycka förespeglades. Till ex. *Danzigs*

handel skulle utvidgas och lättas; dess protestantiska trosfrihet bättre skyddas; dess innevånare få vägen öppen till de högsta äreställena inom svenska staten; hvarförutan konungen lofvade att åt staden skänka några i grannskapet belägna andeliga gods, o. s. v. Dessa lockelser verkade ingen ting, och rådet höll sig troget till Polen. Man ämnade då uppägga det lägre folkets vanliga afund och ovilja emot styrelsen; och man hoppades framgång deri, emedan för närvarande just en sådan spänning förefanns, och de tyska danzigerborgrarnes vanliga ovilja mot polackarna blifvit för tillfället än mera uppretad genom några polska troppars omenskliga framfart i trakterna utanför staden. Men detta oaktadt misslyckades försöket. Stadens presterskap började att i sina predikningar ideligen varna för svenskarnas herrsklystnad och förtryck. Denna sinnesstämning stärktes af Sverges eget uppförande. Just nu hade nemligen kriget utbrutit. Sedan hären blifvit öfverförd till Pommern, seglade Karl Gustaf Wrangel med flottan till redden utanför Danzig och stannade der, samt började af alla ut- och inlöpande fartyg fordna en icke obetydlig afgift. Sverge mindes de fordom rika inkomsterna af Preussens tullar, och Karl Gustaf hoppades nu ur samma källa få goda bidrag till sina krigsomkostnader. Men han bedrog sig. Holländarne hade de flesta på Danzig gående handelsskeppen. När dessa i Öresund fingo underrättelse om svenska tullfordringarna, vände de sig åt andra hamnar. Danzigerboarna sjelfva nedlade sin handel och togo icke ens emot de fartyg, som betalt tull åt Wrangel. Denne fick sålunda med svenska flottan ligga hela eftersommaren och hösten sysslolös på redden; under hvilken tid Danzig deremot sökte på allt vis sätta sig i försvarsstånd.

Det andra hindret mot Sverges planer på West-Preussen var det kurfurstliga brandenburgska huset, hvilket dessutom innehade både Hinter-Pommern och Ost-Preussen. Det önskade naturligtvis att hälst sjelf

bekomma Vest-Preussen, som föreningsband mellan sina skilda stater. Dernäst önskade det, att samma land icke måtte tillfalla svenskarna; ty då skulle brandenburgska Hinter-Pommern och Ost-Preussen ständigt sitta i en vådlig klämma emellan de svenska, Förpommern, West-Preussen och Liffland. Brandenburgs fördel bevakades vid detta tillfälle af Fredrik Wilhelm, den så kallade store kurfursten, en man af utmärkt klokhet, kraft och ihärdighet, dock mindre samvetsgrann i valet af medel, eller uppfyllandet af löften. Egna fördelar var enda lagen. Hans och Karl Gustafs underhandlingar äro en oafbruten och tätt sammanflätad kedja af försök att öfverlista hvarandra. Det vore tröttsamt och andamålslöst att följa deras invecklade gång. Vi skola alltså i dessa berättelser blott anföra de mest framstående punkterna; och göra för det närvarande endast följande anmärkning. Båda furstarna liknade hvarandra i mycket; men Fredrik Wilhelms planer, ehuru djerfva, voro dock ej så stort tilltagna som Karl Gustafs, utan vida mer beräknade på tillgångar och tidsförhållanden. Deraf och måhända af större lycka härflöt den olika utgången.

Fredrik Wilhelm hade Ost-Preussen, som län af polska kronan. Hans första afsigt var att blifva fri från denna förbindelse. Så snart ryktet utbreddes om Sverges rustningar mot Polen, ville derföre Fredrik Wilhelm begagna tillfället att fiska i grumligt vatten. Han erböd sig ingå förbund med Karl Gustaf och att understödja dennes förehafvande, så framt Karl Gustaf å sin sida lofvade åt Fredrik Wilhelm förskaffa erkebiskopsdömet Ermeland; någon del af Lithauen samt full suveränitet öfver Ost-Preussen. Detta blef i det närmaste bifallet och förbundet tycktes färdigt att afslutas; men sådant hindrades dock af inbördes misstroende, af tidens korthet, slutligen ock af ändrade åsigter. Karl Gustafs första utomordentliga framgångar ingåfvo icke blott likgilltighet för kurfurstens vänskap, utan äfven nya planer på till och med Ost-Preussens under-

kufvande. Fredrik Wilhelm kastade sig derföre åt Polens sida, samlade troppar och besatte West-Preussen för att försvara det emot svenskarna.

Den 20 Oktober uppbröt Karl Gustaf från Krakau och medförde en stor del af svenska hären samt 7000 quartianer under Koniecpolski. Tåget gick med raska steg åt Preussen. Der mötte genast den stora och starkt befästade staden Thorn. Den blef intagen på följande sätt. En Johan Kasimirs mellanlöpare eller spejare, vid namn Zytkiewicz, hade af polska konungen och rådet blifvit skickad för att underhandla med Chmielnicky och medförde för sådant ändamål flere så kallade hvita fullmagter (chartes blanches), försedde med Johan Kasimirs underskrift. Zytkiewicz ansåg denne konung helt och hållet förlorad och reste derföre till Karl Gustaf samt röjde alla sin förra herres planer. Denne man och Radziejowski användes att locka Thorn. Zytkiewicz låtsade vara affärdad till staden och uppvisade en af de hvita fullmagterna, hvari han öfver Johan Kasimirs namn hade skrifvit ett falskt bref uti hvilket nämnde konung förklarade, *att han nedlagt regeringen och frisade undersåtarne från deras trohetsed.* Rådet i Thorn ville knappt tro sina ögon; men de sågo tydligt konungens namn och sigill och visste, det Zytkiewicz hade hans förtroende. Dessutom, bestormade af Radziejowskis föreställningar och hotelser, öppnade de slutligen sina portar den 24 Nov. för svenskarna, hvilka af der förvarade enskilda dyrbarheter funno ett rof, som man säger af 2,000,000 gyllen. Så blef Thorn just af polackar och genom osanning och förräderi eröfradt åt svenskarna. Detta är en af de svartaste slagskuggorna i den dessutom allt för mörka bilden af polackarnas uppförande år 1655.

Sedan gick tåget till Elbingen. Det var der, som svenska styrelsen haft sitt säte under den tid från 1626 till 1635, som preussiska tullarna och en del af kuststräckan låg under Sverges herravälde. Gustaf Adolf hade ofta uppehållit sig i nämnde stad och Axel Oxen-

stjerna, landets styresman, derstädes bott från 1626 till 1630. Från denna tid hade stadsboarna bibehållit mycken tillgifvenhet för svenskarna och ville nu genast för dem öppna sina portar. Polens och Johan Kasimirs varmt tillgifne vän, häfdatecknaren Rudawski, uppmanade till trohet mot Polen och varnade för svenska tyranniet. Folket svarade: *Johan Kasimir har öfvergifvit oss, så att vi ej mer äro honom någon trohet skyldiga. Och hvad svenskarnas tyranni beträffar, så hafva vi aldrig erfarit något dylikt. Tvärtom, fastän fem och tjuge år förflutit, minnas vi dock med tacksamhet konung Gustaf Adolfs faderliga mildhet, och djupt i vårt hjerta bevara vi orubbadt den varmaste tillgifvenhet för hans vän, den store rikskanslern.* Portarna öppnades och svenskarna tågade in. Med beräkning på folkets tänkesätt, lät man Erik Axelsson Oxenstjerna med sitt milda och vänliga ansigte utgöra hufvudpersonen vid intåget; och borgerskapet uppställdt på tvenne rader mottog med glädje sonen af sin älskade beskyddare. Uppträdet är för Sverge ett bland de skönare i den tidens historia; en solstråle, som från Gustaf Adolfs och Axel Oxenstjernas herrliga sommardag framträngde långt in bland sednare tiders frostiga skuggor.

Inom några veckor var Danzig omslutet, West-Preussen samt större delen af Ost-Preussen öfversvämmadt och kurfursten Fredrik Wilhelm nästan innestängd uti Königsberg. Sålunda tvungen, eller som andra säga blott låtsadt tvungen, afslutade han d. 7 Jan. 1656 förbundet i Königsberg. Förnämsta innehållet varföljande. *Kurfursten erhöll hela biskopsdömet Ermeland, men skulle mottaga både detta och Ost-Preussen såsom län under svenska kronan. Kurfursten skulle ock till Sverges tjenst uppställa* 1,500 *man samt lemna en viss andel af de i Ost-Preussen inflytande tullarna.* Fördragets afslutande firades med ett fem dagars långt gästabud.

Så hade Karl Gustaf inom sex veckors tid eröfrat hela Preussen med undantag af Danzig. Troligen hade

också denna stad snart fallit; men oväntade rörelser i söder påkallade Karl Gustafs närvaro. Innan vår berättelse följer honom åt detta håll, återstår att framställa ännu en vigtig sida af polska fälttåget 1655.

ERÖFRINGEN AF LITHAUEN.

Sinnesstämningen i detta landskap samt Karl Gustafs förberedande underhandlingar med furst Radzivil hafva vi redan omtalat. Den svenska krigsmagt, som från Liffland skulle understödja och verkliggöra dessa planer, ställdes närmast under Gustaf Adolf Lewenhaupt. Den var illa utrustad och regementerna mycket undertaliga. Sjutusen man utgjorde hela den styrka, som skulle eröfra Lithauen. Det sågs tydligt, att dervid också beräknades andra medel än vapnen.

Några dagar efter midsommar 1655, innan kriget var förklaradt, och innan ännu de sista fredsunderhandlingarna i Stockholm blifvit ens öppnade, gick Lewenhaupt öfver gränsen och eröfrade den 1 Juli Dünaburg, hvarpå genast en stor del af den kringliggande nejden visade benägenhet att underkasta sig svenska herraväldet.

Ungefär i medlet af Juli ankom Magnus Gabriel De la Gardie såsom högsta styresman öfver Liffland och dervarande krigshär. Hans hufvudsakliga uppdrag var *att så mycket möjligt undvika all fiendskap mot ryssarna och derföre ock alla af dem besatta lithauiska orter. Men som ryssarna sträfvade till östersjökusten, skulle De la Gardie söka förekomma dem och besätta Kurland och Samogitien. Sjelfva hufvudföremålet, Lithauen, borde behandlas med all möjlig mildhet; och man skulle föreställa folket, att svenskarna endast kommit för att mot Ryssland skydda landets frihet och välfärd. Om lithauiska ständerna d. v. s. adeln, detta oaktadt icke ville underkasta sig Sverges beskydd, borde De la Gardie söka vinna deras underhafvande och lifegna, och genom löfte om frihet locka*

dessa till uppresning mot sina nuvarande herrar. För att drifva nämnda underhandling utvalde konungen Bengt Skytte, hvilken för sådant ändamål medskickades.

De la Gardie följde föreskriften. Brefvexlingen med Radzivil fortsattes, och en hop köpmän mutades att under företagna resor inåt Lithauen tjenstgöra som svenska utliggare. Dessa skulle hos folket inblåsa följande föreställningar, nemligen: *att konung Karl Gustaf hade gerna velat på fredligt sätt afsluta den gamla tvisten emellan Sverge och Polen; men att polackarnas egen konung, Johan Kasimir, genom sitt obilliga uppförande tvingat Sverge gripa till vapen. Det nu förestående infallet i Lithauen åsyftade likväl endast landets beskydd emot ryssarna och borde derföre vara lithauerna välkommet,* o. s. v. För att trygga svenska regeringen för all slags efterräkning i afseende på dessa stämplingar, lemnade man åt nämnde köpmans-spioner ingen fullmagt, eller ens något skrifteligt uppdrag. Det behöfdes ej heller; köpmännerna talade, folket trodde, den ene efter den andra af godsherrarna förklarade sig villig öfvergå till svenska partiet; och redan den trettonde Juli afslutades med furstarna Radzivil ett fördrag, hvari bemälte herrar för sig och underhafvande erkände konungen af Sverge och dess afkomlingar för storhertigar af Lithauen. Emellertid framträngde ryssarna mot Kowno. Då blef ett nytt bref underskrifvet af Radzivilerna, Gosiewski och nästan hela lithauiska adeln, hvilka alla lofvade underkasta sig svenska konungens beskydd. De la Gardie intågade i Samogitien. Den 10 Oktober mötte honom vid staden Keydan lithauiska ständerna, hvilka derstädes i ett högtidligt sammanträde uppsade Johan Kasimir all tro och lydnad samt antogo Karl Gustaf och alla tillkommande konungar i Sverge såsom deras egna rättmätiga konungar och storfurstar utaf Lithauen, dem de med uppoffring af gods och lif städse skulle försvara och lyda.

Under det rum, der denna högtidlighet föregick, hade stockarna af ålder multnat. Bäst en af lithauerna

talte om den ingångna föreningen, brusto bjelkarna och golfvet nedsjönk nära tre alnar. Ingen betydlig skada skedde, men händelsen ansågs som ett olyckligt förebud för det nya förbundet. Svenskarna hade emellertid genom detsamma fått hela nordvestra delen af Lithauen i handom. Ryssland innehade ännu det öfriga.

Genom en hemlig och serskild öfverenskommelse lofvade Sverge åt furstarna Radzivil åtskilliga fördelar och friheter, samt utfäste sig att åt slägtens hufvudman, Johan Radzivil, förskaffa ett eget och sjelfständigt furstendöme, hvilket vid Polens nu tillämnade styckning borde kring hans gamla besittningar uttagas.

Det lilla Kurland var ett län under polska kronan, och innehades som sådant af hertig Jakob. Denne var en klok och välgörande furste, dock med allt för små tillgångar att kunna försvara sig och det lilla landet mot de tre mägtiga grannarna, Sverge, Ryssland och Polen. Han ville förblifva neutral, men ingendera tillät det. Svenskarna stodo närmast öfver hufvudet. Dessa sökte genom löften och hot förmå hertigen att skilja sig från Polen och mottaga Kurland som län under svenska kronan. Han prutade länge och envist emot, blef dock till sist af nöden tvungen att bifalla, och i slutet af 1655 var öfverenskommelsen derom i det närmaste afgjord, ehuru ej undertecknad.

ALLMÄNNA ANMÄRKNINGAR OM FÄLTTÅGET 1655.

Jag besegrade polacken, förr än jag såg honom, sade Karl Gustaf om detta fälttåg och i sanning med rätta. Alla betydligare hinder syntes redan i förväg undanröjda för svenskarna. Endast på några få ställen funno de motstånd. Vid Czarnova föllo 1000 polackar, det var den betydligaste fäktning, den största ansträngning, dessa gjorde till sitt fäderneslands försvar. Och efter ett så latt fälttåg och så kort, ty det varade blott ett halft år, hade Karl Gustaf eröfrat Polens båda hufvudstäder, underkufvat omkring halfva riket och

tvungit dess vasaller i Ost-Preussen och till en del äfven Kurland att ställa sig under Sverges krona. Man använde på dessa förhållanden med rätta Cæsars ord; *veni, vidi, vici* *). Det utomordenteliga uppträdet väckte öfverallt motsvarande känslor; förvåning, beundran jemnte stickande afund mot Karl Gustaf; förakt, leda och vedervilja mot polackarna. Det utkom en smygskrift under namnet *Besynnerligheter, anmärkta år 1655.* Bland sådana besynnerligheter uppräknas följande: 1:o *Konung Johan Kasimir sträfvar efter sitt arfrike, men blir af Karl Gustaf utjagad ur sitt eget valrike.* 2:o *De katolska polackarna hylla en protestantisk konung.* 3:o *För några smärre fels skull öfvergifva polackarna sin milda konung, Johan Kasimir, och hylla Karl Gustaf, som utan skäl angripit dem med ett blodigt krig.* 4:o *Polackarna, de mest frihetslystna republikaner, anse för en ära att lyda Sverge.* 5:o *Polackarna, som ej velat fördraga Johan Kasimirs välde, tänka nu om Sverge, att dess ok är ljufligt och dess börda lätt.* 6:o *Quartianerna, som blifvit besoldade att försvara sitt fädernesland, hjelpa till att förråda detsamma* **), o. s. v.

Oemotsägligt är, att polackarna under detta år ådagalade feghet, oenighet, oförstånd och en sjelfvisk egennytta, för hvilken den enskilda personligheten var allt, fäderneslandet intet. Just genom samma dessa fel, och genom vedervilja för lydnad, sammanhållning och uppoffringar, hade folket redan under en mängd af år gräft den afgrund, i hvilken de nu störtades af svenskar, ryssar och kosacker, hvilka hvar från sitt håll inträngde i landet och funno det försvarslöst, med ringa förråder, få och illa underhållna fästningar, troppar utan ordning och krigstukt, och ett folk, bland hvilket en hvar ville befalla, ingen lyda.

Karl Gustafs utomordentliga lycka alstrade planer

*) *Jag kom, såg, segrade.*

**) *Palmsköld. Acta ad Histor. Caroli Gustavi.* N:o IV. T. I, p. 227. Paradoxa anno 1655 observata.

af lika utomordentlig art. Han hoppades innan kort se Polens krona på sitt hufvud och började redan tänka på anskaffandet af kröningskläderna. Att förbereda denna högtidlighet utlystes i Warschau en riksdag till d. 20 Nov.; och af de woiwodskaper, som ville underkasta sig Karl Gustafs välde, fordrade han hyllning, icke blott för sig, utan äfven för Sverges framtida konungar; ett villkor, som skulle förvandlat Polen till en svensk provins, och som likväl uppfylldes af lithanerna och af Potockis quartianer. Något hvar undrade öfver denna Karl Gustafs tilltagsenhet. *Bland årets besynnerligheter,* säger anförda flygskrift, *är också den, att svenska konungen tror lyckan vara fyrkantig, fastän alla andra, både häfdaforskare, statsmän och geometrer anse henne vara rund, som ett rullande klot.* Efter eröfringen af Krakau, besåg Karl Gustaf dervarande konungagrafvar. Den åtföljande prelaten visade bland annat äfven Uladislai den förstes hvilorum och tillade betydelsefullt: *denna konung blef tre gånger fördrifven från sitt rike, men har alla tre gångerna kommit tillbaka igen.* Karl Gustaf inföll: *men eder Johan Kasimir, som nu har blifvit fördrifven, skall aldrig komma tillbaka.* Presten svarade: *hvem vet? Gud är allsmägtig, och lyckan vänder sig ofta omkring.*

TJUGONDEANDRA KAPITLET.

POLSKA FÄLTTÅGET 1656.

ORSAKERNA TILL POLACKARNAS UPPRESNING MOT KARL GUSTAF.

Polackarnas uppresning mot svenskarna föranleddes af flere orsaker, och var af många både förutsedd och förutsagd. Redan det, att vilja under en konung förena tvänne folk, från hvarandra så vidt skilda genom läge, språk, trosbekännelse, seder och statsförfattning;

tvänne folk, som under nära 100 års krig insupit mot hvarandra ett bittert nationalhat; redan detta företag innebar i sig sjelft så många och stora svårigheter, att något hvar ansåg framgången omöjlig. Karl Gustaf trodde dock på möjligheten och för att göra den till verklighet, vidtog han genast och med förvånande djerfhet de mest afgörande mått och steg. Dessa blefvo dock genom sin orättvisa och sin tilltagsenhet första orsaken till planens misslyckande. Åtgerderna, och på samma gång upprors-anledningarna voro följande. Polen var ett valrike, och satte mycket värde på denna sin valfrihet. Det oaktadt fordrade Karl Gustaf, att polackarna skulle hylla, icke blott honom, utan äfven hans barn och efterträdare och således förvandla sitt land till ett arfrike. — Ost-Preussen var ett län under Polens krona. Utan att höra polska ständerna, lade Karl Gustaf samma land under Sverge, och sökte att med Kurland göra detsamma. — Biskopsdömet Ermeland hörde jemnte West-Preussen till Polen. Karl Gustaf skänkte det helt sjelfrådigt åt sin nu antagna vasall kurfursten af Brandenburg, och förvandlade det på samma gång och sätt från ett polskt till ett svenskt, och från ett andeligt till ett verldsligt län, och uti West-Preussen och Lithauen bortgaf han åt svenska herrar en stor mängd dervarande gods. Allt visade, att han betraktade Polen såsom ett underkufvadt land, hvars enda lag var segrarens vilja och svärd. Polackarna hade förut icke velat fördraga felen och några smärre egenmägtigheter i Johan Kasimirs regering. Det är lätt att förstå, med hvad ögon de skulle se en främmande och kättersk konung sjelfrådigt öfverändakasta deras valfrihet samt sönderstycka och åt utlänningar bortgifva deras egendomar och landskap.

Mellan svenska soldaterna och polska landtfolket förefölło ända från krigets början våldsamma och blodiga uppträden, ömsesidigt orsakade af roflystnad och hat, hvilken sednare känsla med hvarje våldsbragd stegrades. Polackarna retades af sina prester och af åt-

skilliga Johan Kasimirs vänner och anhängare. Förhållandet med svenska tropparna var följande. En stor del bestod af tyska äfventyrare, hvilka endast sökte rof och omöjligen kunde tämjas; ehuru Karl Gustaf under de första veckorna ifrigt bemödade sig om att upprätthålla krigstukten. Snart blef dock äfven han tvingad till efterlåtenhet. Han hade nemligen icke på långt när kunnat anskaffa tillräckliga penningar för fälttåget. Knektarna fingo ofta hvarken sold eller munförråd; i nöden togo de båda från polackarna, och befälet kunde icke straffa dem. — Karl Gustaf ville beständigt värfva nya troppar, men hade ej mynt dertill. Derföre anvisades åt befälet större eller mindre landsorter att derinom utkräfva krigsgerder och för dessa besolda mera folk. Så öppnades portarna för dylika herrars roflystnad och våldsamhet. Polackarna, uppretade, grepo till lönnmord och öfverraskningar, och svenska tropparna kommo efter med blodig hämnd öfver de så kallade förräderierna. I närheten af konungen, uteblefvo visserligen alla uppträden af det råaste soldatlifvet; men plundringen fortgick i stort och för statens eller krigskassans räkning. Från Warchaus slott blefvo en mängd taflor och bildstoder skickade till norden, och mycket af stadskyrkornas silfver och guld vandrade till svenska krigskassan. I Krakau gick det ändå skarpare till. Borgerskapet måste betala 600,000 gyllen i brandskatt, och derjemnte utprässades serskildt 30,000 gyllen åt Arvid Wittenberg. Många enskilda hus och alla kyrkor blefvo plundrade, och presterna med sträckbänk och andra plågor tvingade att omtala, hvar deras skatter voro förborgade. I brist af guld och silfver tillgrepos kyrkans drägter, och katolikerna sågo med vrede och harm de svenska soldaterna och soldatskökorna gäckande bära på gatorna deras heliga skrudar och kyrkokärl. Till och med grafvarna blefvo uppbrutna och de dödas dyrbara prydnader borttagna.

Den ovilja, som dessa uppträden förorsakade, blef till det bittraste hat uppjagad genom katolska prester-

skapet. Denna samhällsklass var under pågående strid svenskarnas envisaste motståndare; ty den fruktade naturligtvis faror för katolska trosbekännelsen. Någon protestantisk ifrare hade låtit prägla en skådepenning, hvars ena sida visade Karl Gustafs bild; men den andra påfvens trekrönta tiar jemnte Petri nycklar, laggda öfver en brinnande eld, med öfverskrift: *påfvedömets slut.* Detta stärkte farhågorna och ökade bitterbeten. Påfven skänkte åt Johan Kasimir 100,000 floriner till krigshjelp och frisade från deras löfte dem, som svurit Karl Gustaf trohetsed, i följe hvaraf polska presterna också vägrade sakramenterna för hvar och en, som icke ville uppresa sig mot svenska väldet. Karl Gustaf förlorade slutligen under årets lopp två bland sina vigtigaste anhängare inom Polen, nemligen woiwoden i Posen, Opalinski, samt lithauiska fursten Johan Radziwil. Den sednare dog under dyster och vild sinnesstämning. Några säga, att fosterlands-förrädaren sjelf förkortade sitt lif.

Förhållandet med Chmielnicki tog också en oförmodad vändning. Denne ryktbare kosack-anförare hade i förbund med Karl Gustaf och i sällskap med ryssarna frambrutit ända till Lublin. Men när Polen tycktes vara ett alldeles till spillo gifvet rof för dessa tre fiender, drog sig Chmielnicki helt oväntadt tillbaka. Man trodde, att han fruktade, efter Polens fall få antingen i ryska tsaren en vildare, eller i svenska konungen en strängare, i båda fallen en mägtigare öfverherre, än den svage och medgörlige Johan Kasimir varit, och att han derföre ville hindra denne sednares fullkomliga fördrifvande. Andra tillägga, att polska konungens sändebud genom knäfall väckt Chmielnickis deltagande, och att polska drottningen genom en dyrbar klenod vunnit hans maka. Alltnog, kosack-anföraren öfvergaf svenska partiet och förenade sig med tartarerna till Johan Kasimirs hjelp. Chmielnickis uppror hade varit första och förnämsta orsaken till nämnde konungs olyc-

ka; Chmielnickis återgång blef den första stjerna, som uppgick på hans lyckas himmel.

Också quartianerna visade snart missnöje med sin nya belägenhet. Den trägna och ordentliga svenska krigstjensten gjorde starkt och obehagligt afbrott mot deras förra, sjelfsvåldiga väsende. I jemnförelse med svenska tropparna kände de sig alltid vara i duglighet och anseende underlägsna, hvilket misshagade deras stolthet; ej heller hade Karl Gustaf penningar nog att mätta deras vinningslystnad, och redan några veckor efter sista trohetseden spordes förebuden till det blifvande affallet.

Denna mer och mer sig utbredande ovilja underhölls och äggades af främmande magter, serdeles af kejsaren. Det ovanliga af Karl Gustafs så väl lycka som planer födde sannolika misstankar om än djerfvare afsigter. Det gick en sägen, att då denne herre var blott svensk generalissimus, hade han i Nürnberg under drömmen hört en ropande röst, som sade: *framåt till Sverge, till Polen, till kejsareväldet!* Ett sådant löpande rykte visar, hvad allmänheten väntade; och Schlippenbachs ord och Karl Gustafs gerningar ökade misstankarna. Statsmännerna sökte dock mot dylika planer uppställa hvarjehanda hinder. Kejsaren mäklade förlikning mellan Ryssland och Polen och uppäggade förstnämnde magt till krig emot Sverge. Holland, med fruktan för sin Östersjöhandel, gjorde på samma sätt med Dannemark, och alla tillsammans uppmanade Johan Kasimir att icke förlora hoppet om sitt rikes återvinnande.

Vid första ankomsten till Oppeln var nemligen denne olycklige konung helt nedslagen och hopplös. Han ville aflägga den tunga och blodiga kronan och söka i ett kloster det lugn, hans själ så ifrigt efterlängtade. Förslaget hindrades af drottning Lovisa Maria samt af de vänner, som i olyckan följt sin konung. Dessa voro ej många; blott några få biskopar och rådsherrar, främst deribland erkebiskopen af Gnesen, hvil-

ken för att hindra Karl Gustafs tillämnade kröning medfört polska konungakronan. I början förbryllade af svenskarnas oerhörda framgång, misströstade dessa herrar om Polens räddning genom egna krafter. Man skickade derföre till Wien grefve Johan af Leszno, hvilken skulle åt kejsaren erbjuda Polen till och med som ärftligt konungarike, för att derigenom så mycket mer ägga denna katolska furste till landets räddande undan de protestantiska svenskarna. Men med ärfd och lågande kärlek till den polska valfriheten, tillät sig nämnde grefve att sjelfrådigt förtiga uppdraget rörande ärftligheten. Han hoppades kunna undvika denna inskränkning af Polens hitintills åtnjutna frihet; han hoppades, att landet, äfven utan sådan uppoffring, skulle mägta afkasta de främmande bojorna; och han dömde rätt, såsom vi af det följande skola finna.

STEFAN CZARNECKI.

Af nu uppräknade anledningar blef allmänna sinnesstämningen i Polen mer och mer fiendtlig mot svenskarna. Men för att utbilda och leda densamma till ett verksamt motstånd; dertill behöfdes en beslutsam och kraftig man, som hade mod, anseende och tilltagsenhet nog att sätta sig i spetsen för rörelsen; en man, som icke ens i olyckans djup förtviflade om fäderneslandet. Till Polens lycka hade det inom sitt sköte en sådan hjelte. Det var Stefan Czarnecki. Hans fädernesland har dock låtit föga anteckna om denna sin räddares lefnadsomständigheter. Fadren hette Stanislaus Czarnecki och hade en dotter samt elfva söner utom ifrågavarande Stefan. Vid krigets utbrott var denne kastellan af Kiow och utmärkte sig redan då, som svenskarnas farligaste fiende. Hans försvar af Krakau var det första allvarliga motstånd, Karl Gustaf vid någon polsk stad mötte. Redan här framstod hans obevekliga beslutsamhet; ty på Johan Kasimirs befallning uppbrände han alla förstäderna, oaktadt invånarnas böner

och klagorop. Öfvermannad och sårad, måste han dock sluteligen uppgifva fästningen. Karl Gustaf sökte vinna en så utmärkt krigare och lät Wittenberg skrifva och skref sjelf till honom bref, fulla af beröm och löften. Czarnecki tycktes lyssna till de vackra orden; men sökte derunder tillfälle att jemnte en hop folk och kanoner smyga öfver schlesiska gränsen till Johan Kasimir. Svenskarna märkte afsigten och gensköto tåget. Czarnecki måste lemna kanonerna, största delen af hans folk gjorde uppror och öfvergingo till svenskarna, och blott med några få trogna lyckades han slutligen framkomma till sin konung. Af denne försedd med mynt och fullmagt, återvände han snart till Polen, uppreste folket, samlade troppar, ordnade försvaret och blef för svenskarna en ytterst farlig fiende, hvars bragder vi ofta skola framdeles i dessa berättelser möta.

Czarnecki var en man af stora egenskaper; en fosterlandskärlek, som ej skydde någon uppoffring; en ihärdighet, som aldrig tröttades, aldrig misströstade; en fintlighet, som aldrig saknade medel; en beslutsamhet, som aldrig skyggde tillbaka vid deras användande; ett hjerta, som aldrig fruktat, och sluteligen en känsla för heder och menskligbet, hvilken, om den ock hade sina fläckar, likväl vida öfverträffade allt, hvad hans landsmän under detta krig i sådant hänseende visade.

POLACKARNAS UPPRESNING MOT SVENSKARNA.

Polackarnas resning mot svenskarna hade öfver allt samma orsaker och utbröt derföre öfver allt ungefär vid samma tid och på samma sätt, nemligen, genom lönnmord och öfverraskningar; först i mindre, sedan i större grad. Deraf utvecklades inom kort det bittraste hat emellan båda folken. Polackarna betraktade svenskarna som orättvisa och roflystna främlingar, och betraktades tillbaka som falska och förrädiska löftesbrytare. Harm gjorde helvete, och snart blossade öfver allt det ohyggligaste dolkkrig, med uppträden nästan lika afsky-

värda, som de vildaste under trettioåra-kriget. Se här ett af de värsta! I Wielun, en liten stad nära schlesiska gränsen, låg den hårdhändta svenska generalen Wresovitz med tämligen stark besättning. En hop polackar, adelsmän och förlupna soldater, rotade sig hemligen tillsammans, smögo en vinternatt öfver stadsmurarna, nedstötte svenska vakten och öppnade portarna för den öfriga svärmen, hvilken nu ohejdad rusade fram öfver gatorna. Svenskarna, som utan ordning, en och en i sender, skyndade fram från sina qvarter, blefvo lätt öfvermannade och nedhuggna. Vid dagens inbrott var staden i polackarnas våld. Då började de sammansvurna ransaka alla husen, och hvarje främling, vare sig tysk eller svensk, ung eller gammal, man eller qvinna, krigare eller resande; alla blefvo utan åtskillnad fasttagna, misshandlade, plundrade och med plågor tvungna att framlemna sina undangömda dyrbarheter; och sluteligen, hvad som var värst, utvräkta på gatan för den polska pöbeln. Vid ryktet om det vunna rofvet hade nemligen från kringliggande byar och städer en stor skara tillströmmat; en vild svärm, väpnad med yxor, liar, klubbor och slagor. Af dessa blefvo de arma främlingarna afklädda, pryglade, stympade och sluteligen jämmerligen mördade. Liken lemnades till rof för svinen, hvilka man såg frossande släpa lösryckta menniskolemmar kring gatorna. Så fortgick det i fyra hela dagar. Till att plundra visade sig svärmen både villig och skicklig; men icke så till att strida. Vid öfverraskningen hade nemligen Wresovitz med 80 svenska krigare instängt sig på slottet. Det var i dåligt stånd och polackarna mångfalldiga gånger starkare. Likväl förmådde de icke eröfra det svaga fästet. Ändteligen kom svensk undsättning, hvarvid polackarna genast skyndade undan; somliga för yttermera säkerhet skull in åt Schlesien, hvarifrån flera af dem tillställt anfallet. Skummande af hämnd, ilade Wresovitz efter. Han aktade ej det främmande området utan bröt in öfver gränsen, tog en mängd flyende polackar och lät utan barm-

hertighet radtals nedhugga dem och uppbrände sedermera rundt omkring Wielun de slott och byar, som ägdes af plundringens tillställare. Det var i början af 1656, som detta så kallade *Wielunska blodbadet* skedde.

Så uppstodo öfver allt frivilliga och oordnade resningar mot svenskarna. Det egentliga och formliga utbrottet skedde bland quartianerna. Elfva tusen man af dessa krigare hade under Potocki och Lanckoroncki blifvit förenade med de svenska troppar, som skulle under Douglas stanna i Lublin såsom vaktare öfver södra Polen. Men af anförda orsaker blefvo quartianerna snart missnöjda och äggades än mer af Johan Kasimirs vänner. Snart rymde Potocki, Lanckoroncki och flera bland det högre befälet. Den öfriga hopen följde flockvis efter, så att af de 11,000 stod snart ingen enda qvar under de svurna svenska fanorna.

Det var den 3 Nov. som Potocki, Lanckoroncki och deras vänner i spetsen för quartianerna svuro Karl Gustaf trohetsed. Nästan jemnt på dagen sex veckor derefter stiftade samma Potocki, Lanckoroncki och samma deras vänner ett annat förbund, hvari de svuro trohetsed åt Johan Kasimir och lofvade offra lif och blod till Karl Gustafs fördrifvande. Det sista var det såkallade förbundet i Tyskowicz den 16 Dec. 1655, bestående af quartianer och deras anförare samt en mängd kringboende adel. Förbundsskriften börjar med följande ursäkt för deras handlingssätt. *Verlden bör icke låta inbilla sig, att det ryktbara polska folket har låtit genom svenska konungens smicker och falska löften bedraga sig ända derhän, att det skulle öfvergifva den furste, som det vid ett lagligt och fritt val utkorat. Detta skulle allt förmycket strida mot den trohet och lydnad för sina konungar, hvilken är polska folket medfödd. Man bör veta och besinna, att det var en af ödet bestämd rikenas omhvälfning, ett den hårda nödvändighetens tvång, ett sammanstötande af alla statens fiender; man bör besinna, säga vi, att*

det var endast denna nödvändighet, som tvingade vår konung att rymma landet, och några af oss sjelfva att gifva den främmande eröfraren en slags trohetsförbindelse. Sedermera kommo en hop anklagelsepunkter emot Karl Gustaf och svenskarna och i följe deraf en högtidlig försäkran, att till dessa främlingars fördrifvande och Johan Kasimirs återupprättande våga lif och blod. Till sistnämnde konung affärdades ilbud med underrättelse om förbundet samt inbjudning att med första återkomma.

Uppmanad af drottning, vänner och bundsförvandter, till och med af stjerntydare, hade Johan Kasimir redan förut beslutat göra ett försök till återvinnandet af sin krona, och alltså den 12 Dec. uppbrutit från Oppeln. I Ratibor möttes ombudet från tyskoviczska förbundet, och gladare påskyndade nu konungen sin färd. Af fruktan för svenskarnas magt och polackarnas ännu vacklande trohet, vågade han likväl icke taga närmaste vägen; utan gjorde, ehuru midt i vintern, en lång krok genom de snöbetäckta ungerska Karpaterna, och for derifrån, söder om Przemisl in i sitt rike igen. Här blef han med öppna armar emottagen, och en större församling bekräftade det tyskoviczska förbundet, samt lofvade, *att till svenskarnas fördrifvande uppoffra allt. Innan detta mål vore vunnet, skulle ingen polack nedlägga vapen eller fordra sold.* Till anförare valdes Czarnecki, och åt alla sidor skickades underrättelse om konungens återkomst samt uppmaning att deltaga i rikets befriande. Dessa budskap verkade hastigt och öfver allt. Kringliggande woiwodskaper reste sig genast. Douglas, med de fåtalige svenskarna vågade icke stadna i Lublin utan drog uppåt trakten af Warschau. Inom några veckor hade hela Lill-Polen med undantag af Krakau och Lublin återfallit i Johan Kasimirs våld, och uppresningen spridde sig hastigt åt Stor-Polen och Mazovien; till och med uppåt Lithauen.

TÅGET TILL JAROSLAW.

I början af 1656 vistades Karl Gustaf i Preussen, hvarest han, såsom vi berättat, först tvingade Fredrik Wilhelm att öfvergå till svenska partiet och sedan under muntra högtider gladde sig åt denna och sina öfriga framgångar. Men nöjena stördes af olycksbud, hvilka, det ena efter det andra, medförde underrättelserna om quartianernas affall, om Johan Kasimirs återkomst, och om resningen i sydvestra Polen. Konungen blef ytterligt uppretad öfver denna polackarnas trolöshet. Han ville genast skynda dit, straffa de affälliga och förjaga den återkomna medtäflaren. Flere bland generalerna afrådde, *såsom alltför vådligt, ett vintertåg inåt södra Polen; de ville i stället angripa Danzig, som vid denna tiden hvarken till sjös eller lands kunde vänta någon undsättning, utan sannolikt snart måste falla i svenskarnas våld. Genom besittningen af denna stad, vore förbindelsen med Sverge obehindrad och eröfringen af Ost-Preussen fulländad och tryggad; ty svårligen skulle de oöfvade polackarna kunna återtaga sådana fästen, som Thorn, Elbingen, Marienburg och Danzig.* Detta var nästan alla svenskarnas åsigt. Radziejowski deremot ville, att konungen skulle gå åt söder, och försäkrade, att den derstädes belägna staden Zamoisc skulle genast öppna sina portar. Konungen sjelf tillade som skäl, att man borde öfverraska och skingra de upproriska polackarna, innan dessa hunnit fullkomligen ordna sig. Mer än andra skäl verkade dock lusten för det stora, det lysande i företaget och begäret att straffa affällingarna. Danzig fick vara i fred. Några tusen man qvarlemnades att skydda Preussen; och med hela den öfriga styrkan tågade konungen åt söder, förenade sig med Douglas och gick vid Kazimiers öfver till östra Weixelstranden. Här lyckades han upphinna Czarnecki och locka denna till drabbning. Af svenska hären hunno dock endast förtropparna, ungefär 5000 man, deltaga i striden; polackarna

voro 8, andra säga 12,000. De försvarade sig i början tappert nog, men togo snart flykten och jagades af svenskarna flere mil utåt fälten. Detta var träffningen vid Golumbo d. 8 Febr. 1656. Den har sin märkvärdighet, icke blott som den första större strid emellan svenskarna och Czarnecki; utan ock derföre, att sistnämnde fältherre ansåg sig genom detta prof fulleligen öfvertygad derom, att polackarna ej kunde i ordentlig strid bestå mot svenskarna, hvarföre han också från denna stund förde kriget nästan uteslutande med ströftåg och öfverraskningar.

Genom nyssnämnde seger hoppades Karl Gustaf hafva stärkt sitt anseende hos polackarna; men blott några dygn derefter smögo Koniecpolski och hans quartianer bort ur svenska lägret och gingo öfver till landsmännen. Det var just samma sällskap, som Karl Gustaf fyra månader förut mutat med förläningar och med en andel af rofvet från Krakau. I ett öppet bref sökte de rättfärdiga sitt uppförande på följande sätt. *Det var icke af trolöshet, utan af oförsigtig lättrogenhet, som woiwoderna af Posen och Kalisch vid Oustzie och sedermera quartianerna vid Krakau underkastade sig svenskarna. Desse sednares framgång hade varit så stor, att den kunde förbrylla och nedslå äfven de ståndaktigaste sinnen. I denna nöd samt lockade af ulfven i fårakläder, af svenska konungens trolösa löften, hade quartianerna och andra polackar underkastat sig Sverges beskydd, såsom enda medlet att bevara fäderneslandet och dess frihet. Och hvad annat medel återstod? Dessutom, hvem borde ej tro konungalöften, med hand och sigill så ofta bekräftade? Hvem blef icke bedragen af den ömt smekande skorpionen? Men den trolösa svenska konungen, det fattiga och roflystna svenska folket kunde ej längre dölja sin natur,* o. s. v. Af alla quartianerna funnos nu vid Karl Gustafs sida qvar endast några få kompagnier, anförda af en Johan Sapieha. Dennes afsigt dervid var dock endast att locka svenskarna djupare i förderfvet.

Utan att afskräckas genom Koniecpolskis förräderi, fortsatte Karl Gustaf tåget åt söder och anlände till Zamoisc. Enligt Radziejowskis förespeglingar, hoppades han der finna vänskap och öppnade portar. Han fann portarna stängda och murarna besatta. På det hastiga tåget hade han endast kunnat medföra smärre och till belägring obrukbara kanoner. Sålunda måste andra medel försökas. Åt stadshöfdingen Johannes Zamoiski erböd man förläning af hela lublinska området, om han ville mottaga svenskarna. Svaret blef *nej!* Karl Gustaf lät afskjuta sina 40 kanoner i flere hvarf för att skrämma invånarne; men förgäfves. Johan Sapieha åtog sig att öfvertala Zamoiski och skickades derföre in i staden; men i stället uppmuntrade han nämnde herre att fortfara i försvaret, och omtalade sin hemliga afsigt, att locka Karl Gustaf in i karpatiska bergstrakten, der denne antingen lefvande eller död måste falla i polackarnas händer. Sapieha återkom naturligtvis med Zamoiskis afslag. Karl Gustaf sökte genom bombkastning tända staden, men kunde ej heller derigenom något vinna, utan måste afstå från alla vidare försök.

Svenska hären var uttröttad af det rastlösa tåget och led brist på förråd och goda qvarter. Karl Gustaf ville likväl icke vända om. Han hörde, att några mil längre i söder låg Jaroslaw, en svagt befästad, rik och af fiender ännu orörd stad; der ville han skaffa sina soldater hvila och förfriskning. Omsvärmad af polska öfverlägsna troppar, hvilka dagligen ökades, var det endast med yttersta möda, som svenska hären kunde verkställa det svåra tåget. Den 28 Febr. inryckte den slutligen i Jaroslaw, utmattad, förföljd och mycket försvagad. Men ännu ville icke de stolta böljorna i Karl Gustafs själ lägga sig; och *framåt!* var ännu hans ord, hans lösen och den förrädiske Sapiehas råd. Douglas skickades med några troppar att intaga Przemyssl, en befästad stad vid foten af Karpaterna; och konungen sjelf ämnade vid infallande frost tåga till Lemberg, som

var beläget på vägen nedåt Ukrän, och hvarest medtäflaren Johan Kasimir för närvarande vistades.

ÅTERTÅGET FRÅN JAROSLAW.

På vägen mellan Zamoisc och Jaroslaw hade Czarnecki med öfverlägset antal lätt beridna polackar städse kringsvärmat svenskarna, aldrig öppnat någon ordentlig träffning, men noga påpassat och nedhuggit hvarje mindre tropp, som aflägsnat sig från hären; deri troget understödd af polska bönderna, hvilka obarmhertigt ihjelslogo till och med de sjuka, som nödgades blifva efter. Utanför Jaroslaw öfverföll Czarnecki svenska trossen och dess betäckning, nedhögg 1,000, somliga säga 2 000 man, tog en mängd förrådsvagnar, deribland en med Karl Gustafs eget bordsilfver; och allt detta i åsyn af den öfriga svenska hären och af konungen sjelf, hvilken, skummande af harm, måste åskåda de sinas nederlag utan att kunna hjelpa dem, ty på den mellanliggande Sanströmmen uppbröt isen just i detsamma och gjorde all öfvergång omöjlig. — Försöket mot Przemyssl gick äfven olyckligt. Staden sökte försvara sig, flere svenskar föllo eller drunknade i San, och slutligen måste Douglas med oförrättadt ärende draga sig tillbaka till Jaroslaw, af fruktan att eljest genom Czarnecki blifva afskuren från hufvudhären. — Äfven inom denna sednare utbrusto förräderier och oordningar. Fyra kompagnier af Johan Sapiehas quartianer rymde; svenska ryttare jagade efter, tillfångatogo och återförde 100 af öfverlöparne. Man väntade öfver dem ett strängt och förtjent straff; men Karl Gustaf bevektes och gaf nåd. Knappt hade han likväl aflägsnat sig, förrän bland svenska soldaterna utbröt ett häftigt missnöje. *Dessa menediska polackar,* knotade man, *komma alltid att stämpla efter vår olycka. Det vore derföre klokare att nedhugga dem allesammans och emellan oss dela deras vapen och hästar.* Sagdt och gjordt. Svenskarna kastade sig öfver de olyckliga, hvilka inom

några ögonblick blefvo till större delen nedgjorda. Sedan vände sig raseriet mot Sapiehas andra qvarblifna quartianer, hvilka darrande väntade hvarje ögonblick samma öde. Men vid larmet hade konungen och Douglas skyndat tillbaka. Endast de, och äfven de blott med möda och med svärdet i hand, mägtade tillbakadrifva de vredgade svenskarna. — Detta var ett af Karl Gustafs sista försök att med mildhet vinna polackarna. Vid samma tid och ungefär i samma afsigt utfärdade han en kungörelse, som gaf frihet åt hvarje kristen trosbekännelse *). Men alla dessa bemödanden tjenade till ingen ting. Polackarnas bitterhet och antal växte med hvarje dag, hvaremot den lilla svenska hären synbarligen sammansmälte genom förräderier, sjukdomar och svärdsegg. — I Preussen och norra delarna af Polen gick redan det sannolika rykte, att Karl Gustaf var död och svenska hären förstörd; hvilka sägner ökade polackarnas djerfhet och förlamade dervarande svenskars mod och motstånd. Underrättelsen om detta förhållande, samt de andra förut omtalade olyckorna mägtade sluteligen besegra Karl Gustafs stolthet, och han beslöt anträda det motbjudande återtåget.

Men huru skulle detta återtåg företagas, huru lyckas? Den lilla svenska hären, omgifven af mångdubbelt talrikare motståndare, befann sig djupt inne i främmande land och utan någon förbindelse med de sina. Närmsta betydliga svenska tropp stod i Krakau på ett afstånd af 40 svenska mil, och dernäst i Warschau, en nära dubbelt så lång väg. Och dessa vägar, i sig sjelfva ganska dåliga, voro nu af vårens töväder uppblöttnade och nästan alldeles ofarbara, dertill afskurna af flere betydliga strömmar, sluteligen omgifna icke blott af öfverlägsna fiendtliga troppar, utan ock af en folkmängd, hvars hat till svenskarna var stegradt till raseri. Karl Gustafs hela magt tyckes hafva utgjort omkring

---

*) *Nord.* Quarto, oinbunden, N:o 125. Karl Gustafs edikt. Jaroslaw d. 10 Mars 1656.

8,000 man. Det var föga hopp, att så liten styrka skulle mägta rädda sig ur så förtvifladt läge.

Första och angelägnaste omsorgen blef att till de andra svenska generalerna framskaffa underrättelse om härens tillstånd och befallning att ila till dess hjelp. Redan detta uppdrag var icke lätt. Det anförtroddes åt öfverstarna Stolzenberg och Wejer. De förtviflade om att kunna framtränga landvägen, satte sig derföre med 16 soldater på en båt för att ro San och Weixeln utföre till Warschau. Polackarna sände ryttare utefter båda stränderna med befallning till landtfolket att hindra båtens framkomst. Flere gånger gjorde man försök dermed, men så lamt och fegt, att de angripande hoparna låto skrämma sig tillbaka af skotten från de 16 svenskarna, hvilka sluteligen lyckligt och nästan som ett underverk framkommo till Warschau med konungens bref och befallningar.

Andra omsorgen blef, att rädda de kanoner och krigsförråd, hvilka ej kunde medföras på de bottenlösa landsvägarna. Man lastade alltsammans på åtta stora båtar, hvilka med en besättning af 200 svenskar skulle föras Sanfloden utföre till Sandomir. Det var en väg af ungefär 24 svenska mil, med båda stränderna beherrskade af öfverlägsna fiender. Likväl gick äfven denna farten lyckligt, och förråderna utskeppades på Weixelns strand under murarna af slottet i Sandomir, hvilket innehades af svensk besättning.

Antalet af Karl Gustafs här sades utgöra 5,000 svenskar och 3,000 quartianer. Med denna lilla styrka uppbröt konungen den 12 Mars från Jaroslaw. Fastän uthvilad, kunde hären på hela första dagen icke hinna mer än två mil; så svåra voro vägarna. Andra dagen blef det än värre; hjulen nedsjönko till axlarna, hästarna till magen. Efter mycket men fåfängt arbete nödgades man tillgripa den förtviflade utvägen att uppbränna alla tyngre förrådsvagnar, och likväl hann man icke på hela dagen mer än en enda mil. Då qvällen kom, fanns blott en liten köping att tillgå som qvar-

ter, och största delen af hären nödgades tillbringa natten ute på fria fältet. Så fortgick tåget från den 15 till den 18 Mars, vadande i gyttja och vatten, hvarföre också soldaterna gäckande kallade det *gåsmarchen*. Härunder svärmade Czarnecki outtröttlig omkring, tillfogade svenskarna mycken skada, unnade dem ingen rast eller ro, och Douglas, Wittenberg samt konungen sjelf måste nästan oupphörligt vara till häst för att möta de många anfallen. Den 18 Mars ville Karl Gustaf låta sina uttröttade och uthungrade troppar erhålla någon hvila och förfriskning i den lilla staden Liskow; men Czarnecki öfverföll deras utskickade förrådsskaffare, nedhögg större delen och jagade efter de öfriga så häftigt, att han med dem framträngde ända till svenska lägret och höll på att inbryta deri. Karl Gustaf var den, som först märkte faran. I ögonblicket aflossade han med egen hand tvänne larmkanoner, befallte trummorna röras, kastade sig på hästen och ilade i spetsen för två finska rytteri-regementer mot fienden. Snart följde de andra svenska tropparne efter och nu måste Czarnecki vika tillbaka, dock under skarpa skärmytslingar, som medförde mycken förlust å ömse sidor; men mest å polackarnas. Två tusen beväpnade bönder hade gifvit sig i sällskap med Czarnecki. De hade fått i uppdrag att försvara en skogsdunge; Douglas angrep och skingrade lätt den oöfvade hopen samt nedhögg deraf omkring 1,200 man.

Emellertid hade polackarnas antal småningom ökats till 25,000 soldater och många tusen bönder, hvilka alla kringsvärmade svenska hären. Denna hade blifvit förd inemot hörnet mellan San- och Weixelflodeina, öfver hvilka återvägen, bevakad af så mägtiga fiender, syntes omöjlig. Så långt hade Johan Sapieha lyckats verkställa sin förrädiska plan, och han afvaktade numera blott ett passande tillfälle att öfvergifva svenska hären. Karl Gustaf å sin sida misstänkte Sapieha och quartianerna, hvarföre han höll dem något afskilda från svenskarna och, när tillfälle gafs, skickade dem främst i fa-

ran för att derigenom spara egna landsmän. Den 18 Mars sände han i sådan afsigt Sapieha och dess 3000 quartianer några mil framför hären. De begagnade tillfället och gingo under natten öfver till landsmännen. Med undantag af tvänne högre befälhafvare, fanns nu i svenska hären ingen enda polack mer. Svenskarnas harm mot det trolösa, det lättsinnigt fram- och återlöpande folket var gränslös, och Karl Gustaf lät på galgen i Sandomir uppspika namnet på de förnämsta bland dess menediga anförare.

Konungens afsigt var att vid Sandomir slå en brygga öfver Weixeln, sedan framtåga till Krakau och förenas med dervarande besättning under Paul Würtz. Den 20 Mars framkom han till det hörn, som bildas af Sans och Weixelns sammanflöde. Men här visade sig först rätt klart det förtviflade i hans belägenhet. På vestra sidan Weixeln, i staden Sandomir och på fälten deromkring stodo Lubomirski och Czarnecki med 16,000 polackar, bönderna oberäknade, färdiga att hindra öfvergången. At norr, på andra sidan om San, stodo med samma afsigt 8,000 lithauer under Paul Sapieha, hvilken för att vara så mycket mera säker hade uppkastat förskansningar längsefter norra stranden. Bakom sig hade konungen Karpaterna och fiendeland. Han gjorde ett försök att gå öfver San, men det misslyckades. Han återtog sin förra plan att gå öfver Weixeln och började derföre arbeta på en brygga mellan sig och slottet i Sandomir. Men Lubomirski och Czarnecki sökte på allt sätt hindra bryggan och från svenskarna eröfra bemälte slott. Det ena anfallet gjordes efter det andra. Karl Gustaf stod på östra sidan af Weixeln och såg de sinas nöd, men förmådde ej komma dem till hjelp. Slutligen kunde slottet ej längre försvaras och konungen sjelf befallte dess utrymmande. Det lyckades för svenskarnas utomordentliga tapperhet att på några små båtar föra hela besättningen och större delen af krigsförråderna öfver Weixeln till Karl Gustafs läger, och detta midt framför fiendernas ögon och kanoner. Två hun-

drade centner krut och 4,000 granater kunde likväl icke medhinnas. Den tappre borghöfdingen, Cronlood var hans namn, lät nedbära allt detta i ett af slottshvalfven, fästade en brinnande lunta dervid och tilläste dörren; allt i ögonblicket, förr än de sista svenskarna lemnade slottet. Polackarna stormade under jublande glädje in i den öfvergifna byggnaden och man såg dem öfverallt uti fönsterna svänga fanor och stöta i trumpeter; — då i ett ögonblick minan tändes och hela slottet med en förfärande knall sprang i luften. Några få svenskar, men 2,000 polackar funno sin graf under dess ruiner.

På motsatta stranden betraktade Karl Gustaf det förfärliga uppträdet. Det var åtminstone en hämndens tillfredsställelse, men som hvarje sådan bitter och kort. Med Sandomirs slott hade han också förlorat sista möjligheten att öfver Weixeln komma till det närbelägna Krakau.

Vid underrättelsen om härens nödställda belägenhet, hade emellertid markgrefven af Baden med 4,500 svenskar uttågat från Warschau till konungens undsättning. Czarnecki fick veta och ville hindra företaget. Han var fullt öfvertygad, att Sapieha och Lubomirski med troppar, hvar för sig öfverlägsna svenskarna, skulle otvifvelaktigt kunna qvarhålla dessa sednare bakom San och Weixeln. Med 4,500, andra säga 12,000 man ilade han derföre norrut och lyckades att öfverraska, slå och förskingra markgrefvens troppar. Nu var sista räddningshoppet förloradt; och öfver allt utspriddes, att svenska krigshären var förstörd och konungen död. Man såg till och med tryckta berättelser, som uppgåfvo de enskilda omständigheterna dervid.

Också var Karl Gustafs belägenhet ganska förtviflad. Fyra dagar hade han stått i hörnet mellan floderna och med hvarje dag förvärrades tillståndet. Blott ett hade han vunnit, och det var befrielsen från Czarnecki, från dess snille, mod och ihärdighet.

Den 25 Mars eller dagen efter sprängningen af Sandomirs slott beslöt Karl Gustaf våga ännu ett försök emot Sapieha och lithauerna. Dertill valdes smalaste delen af San. Femtio kanoner ställdes nära vid stranden, och i skydd af deras eld började och fortsattes brobyggnaden; dock endast med yttersta möda, ty från skansarna midt emot underhöllo lithauerna en mördande eld, så att alla timmerkarlarna inom kort blefvo dödade. Andra kommo i stället och frampå aftonen var bron färdig. Men när svenskarna tågat öfver densamma, befanns, att den ej ledde till andra stranden utan blott till en i floden liggande ö, bakom hvilken en icke obetydlig arm af Sanfloden återstod. Att upptimra en brygga också öfver denna hade fordrat kanske en dag till, och Karl Gustaf vågade icke dröja en timme; ty han fruktade hvarje ögonblick, att Lubomirski skulle sätta öfver Weixeln och förena sig med lithauerna. Händelsevis förefunnos trenne större båtar. På dessa inskeppades 300 fotknektar under öfverstarne Gustaf Kruse och Didrik De la Chapelle, med befallning att vid gifvet tecken sätta öfver floden och, om de lyckades vinna fast fot på andra sidan, skicka tomma båtarna tillbaka efter mera folk. Sedan skymningen inbrutit, tågade konungen sjelf, åtföljd af en mängd svenskt fotfolk, in på ön och började derifrån beskjuta lithauerna. Tillika öppnades en dånande eld från de femtio kanonerna, hvarjemnte trumpetstötar och trumslag hördes från hela svenska lägret. Just under detta döfvande och förvirrande buller, lade de tre båtarne ut från svenska sidan. På den lithauiska höll man vakt på sådant sätt, att båtarna, utan att blifva sedda, landade i skygd af några strandbuskar. Svenskarna sprungo opp och kastade sig angripande in i den närmaste skansen. Lithauerna, alldeles förbryllade af detta oväntade och, som de tyckte, oförklarliga besök, råkade genast i oordning och villervalla Vid samma tid, men ett stycke längre ner mot Weixeln, summo några svenska soldater öfver den Mars-kalla floden och hemtade

tillbaka en hop småbåtar, som lithauerna hade vid sin strand, och med hvilka man äfven här började öfvergången. Det oförmodade och djerfva anfallet af dessa tre till 400 svenskar spridde så mycken förvirring och bäfvan, att redan ett par timmar efter nattens inbrott befann sig hela lithauiska hären i villervalla och hufvudstupad flykt. Karl Gustafs brobyggnad mötte ej mer något hinder. Han sjelf stod hela natten på holmen och dref på så väl detta som annat arbete. Vid midnattstid var bryggan öfver den andra flodarmen färdig. Under efternatten och följande dagen gick hela svenska hären öfver och var med nästan ingen förlust räddad ur den hotande faran. Den var till och med försatt i öfverflöd, ty i lithauernas läger fanns en mängd slagtboskap och flere hundrade vagnar munförråd. Karl Gustaf vågade likväl icke dröja utan skyndade utefter östra Weixelstranden uppåt Warschau. De skingrade lithauerna samlade sig emellertid om igen vid sammanflödet af Weixel- och Wieperzfloderna, hvarest svenskarna kunnat komma i lika belägenhet som vid San. Karl Gustaf förutsåg det och skickade en troppafdelning på vägen åt Lublin, likasom ämnade han besöka och befria sin dervarande besättning. Listen lyckades. Lithauerna skyndade efter och nedhöggo visserligen den till spillo gifna hopen, men emellertid gick Karl Gustaf med hufvudstyrkan obehindrad öfver Wieperz, intågade den 5 April uti Warschau och förenade sig med dervarande svenska troppar. De lära vid den tiden tillsammans icke utgjort mer än 4,000 man *).

Så slutade tåget till Jaroslaw, en bland de märkvärdigaste bragder i fäderneslandets krigshistoria, och ehuru i smått, ett förespel till sonsonen Karl den tolftes ryktbara tåg till Ukrän. Den kraft, den ordning, det oförfärade mod, svenska soldaten under detta tåg visade, höljer honom med en oförgänglig lager. Äfven konungen sjelf inlade minnesvärd ära, såsom en krigare

---

*) *Riksark.* Rådsprot. d. 19 April 1656.

af outtröttelig verksamhet och af det mest oförfärade mod. Vid öfvergången af San stod han hela natten igenom på holmen och ledde svenskarnas arbete, oaktadt lithauernas i början ganska häftiga skjutande, hvarvid också en styckekula flög fram mellan konungens fötter, så att ansigte och kläder öfverhöljdes af den dervid uppkastade jorden. Vid de många skärmytslingarna mellan Jaroslaw och Sandomir, var han flere gånger nära att blifva uppfångad af Czarneckis ströfvare, ty esomoftast deltog han sjelf i dessa strider; och en sägen berättar, att under det svåra tåget har han på en tid af 16, andra räkna 21 dygn ingen enda gång varit afklädd.

FÖRBITTRINGEN MELLAN SVENSKAR OCH POLACKAR.

Sedan svenskarne sålunda blifvit jagade från södra Polen, hvälfdes krigsrörelserna till nejden kring Warschau, Posen och West-Preussen. De bestodo för det mesta af öfverraskningar och småträffningar, onödiga och nästan omöjliga att beskrifva i deras invecklade, osammanhängande och ständigt skiftande gestalt. Ett mer och mer framstående drag i dem alla var dock den ständigt växande, till ett dödligt hat utvecklade förbittringen mellan polackar å ena, samt svenskar och tyskar å andra sidan. En af de betydligaste träffningar i hela kriget föreföll den 27 April vid Gnesen. Der stupade omkring 3,000 polackar; ty mellan båda folken var hatet så stort, att ingendera ville hvarken gifva eller begära förskoning. — Nära schlesiska gränsen ligger den lilla polska staden Lissa. När efter vestfaliska freden kejsaren ville återtvinga Schlesiens invånare till påfveläran, flydde många till främmande land. Så hade äfven uti Lissa nedsatt sig en befolkning af ungefär 10,000 schlesiska protestanter, för det mesta fattigt folk, som öfvergifvit hus och hem hällre än att öfvergifva sin tro. Man har ej tillvitat dem någon förseelse mot polackarna. Dessa sednares hat mot tyskarna,

och katolska presternas äggelser mot de såkallade kättarna förde dock till den olyckliga staden en vild svärm polackar, hvilka uppbrände densamma och nedhöggo en stor del af dess oskyldiga invånare. — Efter svenskarna kan man icke anföra våldsgerningar af fullt så obygglig beskaffenhet, dock skref äfven deras svärd ett blodigt skuldregister. Invånarne i den lilla staden Suin understodo sig att med väpnad hand möta den af hertig Adolf Johan förutskickade qvartermästaren. Hertigen kom genast efter, intog staden och lät till straff nedhugga större delen af dess borgare. — Sjelfva Karl Gustaf blef sluteligen smittad och hänförd af den olyckliga sinnesstämningen. Den 1 Maj hade han till polackarna utfärdat en kungörelse, hvari han *klagade, att de utan anledning blifvit edsbrytare och öfvergifvit honom, deras rättmätiga konung. Ännu ville han likväl icke stänga barmhertighetens dörr, utan ämnade till nåder upptaga alla dem, som inom 20 dagar ångrande återvände. De andre skulle blifva hårdt straffade.* Ingen anmälde sig. Tvärtom kriget, och polackarnas förbittring fortfor att dag för dag uppblossa med ökad häftighet. Då uppblossade ock Karl Gustafs vrede, och utan att afvakta de 20 dagarnas förlopp, utfärdade han den 8 Maj en ny kungörelse af följande innehåll. 1:o) *Den polska adelsman, som åt svenskarna lemnar en annan mot dem upprorisk polsk adelsman, antingen lefvande eller också dess hufvud, skall som belöning bekomma hälften af denne sednares jordagods till ärftlig besittning.* 2:o) *Den bonde eller lifegen, som på samma sätt aflemnar antingen sin godsherre eller någon annan upprorisk adelsman, skall till belöning erhålla icke blott frihet för sin person och sin jord, utan äfven fem års inkomster af den dödade eller tagna adelsmannens gods.* Slutligen lofvade konungen *att skydda de trogna polska bönderna mot deras herrars omenskliga förföljelser och att rensa hela landet från de främlingar, som uppfylla det med krig, mord och elände; samt att försätta det i*

välstånd och kristelig frid. — Till polackarnas ära må nämnas, att vi icke funnit någon enda, som låtit judaspenningen locka sig. Tvärtom, kungörelsen betraktades som krigsförklaring på lif och död, och hvarje försoning mellan Karl Gustaf och polackarna var ifrån denna stund alldeles omöjlig.

ARVID WITTENBERG I WARSCHAU.

Redan i början af Maj blefvo de underlägsna svenskarna jagade från fälten kring Warschau, och Paul Sapieha med sina lithauer beräude staden. Dennes förskansningar voro ganska svaga och utgjordes på många ställen endast af pålverk. Besättningen tycks hafva varit högst 3,000 man, deraf hälften sårad eller sjuk. Men den öfriga hälften bestod af svenska kärntroppar, anförda af Johan Wrangel, Henrik Horn och främst af den gamle, mångpröfvade Arvid Wittenberg. Det säges hafva varit för tjugonde gången, som denne nu förde befälet uti en belägrad stad. I öfvermod och oerfarenhet rusade lithauerna flere gånger mot vallarna, men svenska kanonkulorna nedslogo dem till hundradetal, så att de snart ej mer vågade dylika försök. Då började Wittenberg från sin sida göra utfall mot deras illa bevakade läger, och det nästan alltid med lycka; en gång voro svenskarne nära att i dess eget tält öfverraska och tillfångataga den druckna anföraren Sapieha sjelf. Lithauernas öfvermod försvann slutligen så helt och hållet, att de efter bästa vett och förmåga förskansade sitt eget läger och derinom buro större farhåga för svenskarna, än dessa för dem. Wittenberg lät emellertid så mycket som möjligt förbättra Warschaus fästningsverk. Det behöfdes, ty den 19 Maj kom polska konungen med en ganska betydlig krigshär, hvilken dagligen ökades, så att den i flera veckors tid utgjorde 120,000 man. Johan Kasimir uppfordrade staden genast, men Wittenberg gaf ett vägrande svar. Polackarna började den hårdare belägringen med anfall på anfall, men för-

gäfves; och inom kort hade de förlorat 5,000 man utanför vallarna. Johan Kasimir ville nödvändigt taga staden genom öfverenskommelse och icke med storm. Orsaken var, att de vilda polska svärmarna hoppades och önskade att vid en storm få plundra hela Warschau. Konungen ville naturligtvis rädda sin hufvudstad från förstöring; men misströstade att vid en våldsam eröfring kunna styra sina troppar. Så förflöt vecka efter vecka och ständigt ökades harmen, att se en så stor här sysselsatt af en så liten besättning och mot en stad, hvilken svenskarna förra året utan förlust eröfrat. Slutligen förlorade både konungen och hären allt tålamod. Den 19 Juni inskickades till Wittenberg en ny uppfordring; *om den afsloges, ville polackarna ej mer visa besättningen någon barmhertighet.* Wittenberg svarade, *att polackarna icke borde af en hederlig man begära det, som vore vanhederligt. Det kommer också alldeles icke i fråga,* tillade han, *att mot oss visa någon eder barmhertighet utan snarare eder tapperhet; ty vi ämna till sista blodsdroppan försvara den stad, som vår konung oss anförtrott.* Omedelbart efter detta svar lät Johan Kasimir minorna tändas och 40,000 man löpa till storms. Medelst sitt öfverlägsna antal, sin kännedom om belägenheten, sin förbindelse med folket och sluteligen de många af minor och kanoner gjorda murbrotten, lyckades det polackarna att på flera ställen intränga i de närmast kring muren liggande husen. Men inuti rummen och källrarna mötte dem öfver allt svenskarna med så utomordentlig tapperhet och kraft, att desse flere gånger nedhöggo och kastade ut de inträngda polackarna, och det oaktadt andra oupphörligt kommo i stället. Så fortgick striden från ungefär klockan fem på morgonen till fram på eftermiddagen den 20 Juni. De fåtaliga svenskarna voro nu dels fallna, dels sårade, dels uttröttade af en fäktning, som var i ordets egenteliga bemärkelse ett handgemäng, ytterst våldsamt och så oafbrutet, att knappt en minut lemnades till hvila eller

förfriskning. Nu först begärde Wittenberg dagtinga. Johan Kasimir medgaf för villkorens uppsättande en timmes hvila från stormen. Öfverenskommelsen hann ej på den korta stunden blifva färdig, hvarföre polska svärmarna genast började skria och laga sig till ny storm. Då utgingo svenska öfversten Forgel jemnte sekreteraren Canthersten för att stilla dem, men blefvo af polackarna öfverfallna med bittra ord. *Vi kunna,* ropade man, *taga staden när som hälst. Vi behöfva ingen dagtingan, och för eder, i svenskar, är nådens tid förbi.* — *Välan,* svarade svenskarna, *efter ingen förlikning antages, så skolen i också i oss få att göra med männer, som modigt offra till och med sista blodsdroppan för sin ära och för sitt fädernesland.* Efter dessa ord vände svenskarna stolta om och gingo tillbaka till staden. Polska soldathopar störtade i raseri efter för att nedhugga ombuden. Underfältherren Lanckoroncki ville förekomma ett sådant missdåd och kastade sig hejdande emellan. Det hjelpte föga; ty af sina egna soldater fick han i hufvudet ett hammarslag så hårdt, att han sanslös störtade till marken. De två svenskarna undkommo väl, men polska soldatsvärmarna rusade i vildt raseri åter igen mot staden. Vid denna syn och med tanken på Warschaus fasansfulla öde skyndade flera af de bättre polackarna till Johan Kasimir och bådo honom för Guds skull och Warschaus räddning låta blåsa till återtåg. Det skedde genast. De värfvade tropparna lydde, men den största hopen, nemligen det uppbådade polska landtfolket, aktade ej befallningen utan angrep staden och det kloster, der de få lefvande svenskarna tätt slutna till hvarandra försvarade sig som lejon, dock med förtviflan i hjertat, ty inom några minuter hade det varit förbi med dem. Då kom i spetsen för sina bästa troppar Czarnecki ditsprängande och ropade, att konungen beviljat svenskarna dagtingan, hvarföre striden skulle genast upphöra. Men polackarna ville ej låta hejda sig. De nedsköto Czarneckis trumpetare, misshandlade hans soldater och genombor-

rade hans egen häst. Slutligen lyckades det dock hjelten, att utverka en timmes uppskof, hvarunder han bad svenskarna skynda med punkternas uppsättande. Statssekreteraren Canthersten, darrande af dödsångest, mägtade ej mer föra pennan; öfverste Johan Wrangel uppsatte förslaget och öfverste Forgel ilade dermed till Johan Kasimir, som stod utanföre på fältet. Denne lät i ögonblicket punkterna föreläsas. De voro för svenskarna ganska hedrande. Det oaktadt, och för att rädda Warschau från storm och plundring, blef förslaget genast af konungen och dess rådsherrar underskrifvet. När detta spordes, vände sig massans raseri åt annat håll. Den rusade nu mot det palats, der Johan Kasimir bodde, under rop: *att denne vore polackarnas fiende, men svenskarnas vän. Han hade inkallat de sednare, för att plåga de förra. Derföre var det ock, som han skyddade svenskarna mot polackarnas hämnd; men denna hämnd skulle i dess ställe träffa den krönta förrädaren sjelf,* o. s. v. Men vid hoparnas ankomst till palatset framryckte kungliga lifvakten och nedsköt de främsta och bortskrämde de andra. Dessa rusade i stället med samma blodgiriga hämnderop till rådsherrarna och de förnämsta generalerna, såsom de der vore delaktiga i konungens, som man kallade det, förräderi; men Johan Kasimir ditskickade genast några pålitliga ryttare, som drefvo upprorsmakarna med blodiga hufvuden tillbaka. För att emellertid något blidka harmen öfver det väntade bytets uteblifvande, lät Johan Kasimir åt de oroliga genast utdela 40,000 gyllen hvarjemnte man med tystnadens bifall öfverság plundringen af en hop i Warschau varande armeniska köpmansbodar. Detta retade begäret efter mer och hoparna började angripa också andra delar af staden. Den polska öfverste, som skulle hålla dem tillbaka, förmådde icke med sitt eget folk göra det, utan måste, märkvärdigt nog, dertill begära understöd af den förra numera tillfångatagna svenska besättningen; och med dennas tillhjelp var det, som han skyddade Polens huf-

vudstad från den olyckan att blifva plundrad af polackarna sjelfva.

När Warschau sålunda uppgafs, återstodo af svenska besättningen endast 900 man; kämpar, som genomgått eldprofvet. De hade hållit den stora fiendtliga staden i lydnad och ordning, och på samma gång försvarat dess bristfälliga murar mot en här af omkring 100.000 man; och detta under en tid af 5 veckor. Fastän öfvervunna, blefvo de dock af lyckan belönade. Af anförda skäl måste neml. Johan Kasimir bevilja dem fritt aftåg samt rättighet att medföra, hvad hvar och en ursprungligen ägde, dock ej något i Polen taget rof. Polska hären tyckte dessa villkor vara alltför goda; likväl fullgjordes det, som angick soldaterna och lägre befälet. Deremot ville man alldeles icke släppa generalerna och aldraminst den hatade Arvid Wittenberg. När denne fördes till Johan Kasimir för att taga afsked och sedan hemförlofvas, framträngde på samma gång en stor hop polska adelsmän, hvilka fordrade, att han skulle utlemnas åt deras hämnd. *Wittenberg*, ropade de, *är den, som först lockat och uppäggat Karl Gustaf till polska kriget, tvärtemot besvurna fördrag. Han har brutit Krakaus dagtingan, plundrat kyrkorna och utsugit landet under nu ett helt års tid. Han bör återställa åt godsägarne de penningar, han med hot aftvungit dem; åt kyrkorna de guld- och silfverprydnader, han med våld frånröfvat dem; åt knektarne den sold, han med svek frånstulit dem: under dessa villkor medgifva vi honom lifvet, men friheten aldrig!* I sådant adelns rop instämde rådsherrar, krigare, trosskuskar, alla. Förfärad af dessa blodgiriga röster och dessutom lidande af fotgikt, kastade sig Wittenberg till konungens knän, anropade dess nåd och åberopade dess löften. Johan Kasimir ville visserligen hålla dessa sina löften; men vågade ej motsätta sig det allmänna ropet. Wittenberg jemnte flere bland de förnämsta svenskarna blefvo tvärtemot öfverenskommelsen förda såsom fångar till Zamoisc.

I detta fängelse afled året derpå den ryktbare Arvid Wittenberg. Han var en krigare med dess dygder och fel i hög grad. Warschaus försvar är glanspunkten i de förra; polackarnas beskyllningar och hat äro de mörkaste skuggorna i de sednare.

UNDERHANDLINGAR MED KURFURSTEN FREDRIK WILHELM.

Några bland svenska rådsherrarna yttrade den öfvertygelsen, att Karl Gustaf vid fördraget i Königsberg föreskref Fredrik Wilhelm allt för hårda villkor; och att denne sednare skulle derföre så snart möjligt undandraga sig deras uppfyllande. Detta slog in. När Karl Gustaf blott ett par veckor derefter anträdde tåget till Jaroslaw, började redan Fredrik Wilhelm göra åtskilliga svårigheter vid aflemnandet af de hjelptroppar, han lofvat. Straxt i början af detta tåg visade polackarna en hotande sinnesstämning. Karl Gustaf begynte förtvifla om hela landets eröfrande, och upptog i stället den gamla planen om dess delning. Han ångrade alltså sin förra stränghet mot kurfursten; och knappt en månad efter fördraget i Königsberg erböd honom Karl Gustaf flera woiwodskaper i Stor-Polen; och efter ännu en vecka af det svåra tåget föreslog han en ordentlig delning, hvarvid kurfursten skulle med namn af konung i Stor-Polen få fyra der belägna woiwodskaper till ärftligt och alldeles sjelfständigt rike. Men dagarna derefter kom det ena ryktet efter det andra om svenska härens utmattning, förluster, upplösning, m. m. Fredrik Wilhelm lyssnade derföre ej mer tilll svenskarnas, utan i dess ställe till de nu segrande polackarnas anbud. Han till och med lofvade att återgå till dessa sednare, om de blott ville gifva honom skadeersättning samt trygghet mot Karl Gustafs hämnd. Men polackarna ansågo denne konung och dess här alldeles förlorade, och började föra ett så stolt och pockande språk, att kurfursten skrämdes tillbaka. Just i detsamma bröt också Karl Gustaf fram öfver San och stod räddad vid

Warschau. Fredrik Wilhelm sökte nu blifva neutral och låta polackar och svenskar utträtta hvarandra, för att sedan kunna så mycket lättare af den på slutet segrande utverka sig de bästa villkoren. Men Karl Gustaf tågade uppåt Preussen, och efter mycket prutande måste kurfursten dels med lock dels med pock ingå ett nytt förbund. Det afslöts den 15 Juni i Marienburg. Innehållet var, att kurfursten skulle med sina troppar understödja Karl Gustaf, och till belöning derföre erhålla utom det, som lofvades i Königsberg, äfven de fyra woiwodskapen Posen, Kalisch, Siradien och Lencicz m. m., dessa sista, såsom en alldeles sjelfständig och egen stat.

SLAGET VID WARSCHAU.

Innan underhandlingarna med kurfursten hunnit afslutas, var det för Karl Gustaf nästan en omöjlighet att undsätta Wittenberg i Warschau. Den 15 Juni afslöts visserligen förbundet mellan konungen och kurfursten; men innan denne sednares troppar hunnit ankomma, hade Warschau redan blifvit eröfradt. Karl Gustaf harmades högeligen, men fåfängt; ty vattnet i Bug- och Weixelfloderna steg just i samma dagar så ovanligt högt, att ingen öfvergång kunde försökas, och krigsrörelserna måste till en tid inställas. Ändtligen i medlet af Juli förenade kurfursten sina troppar med konungens; tillhopa 18,000 man *). Denna förenade styrka gick den 17 och 18 Juli öfver Bug, för att angripa de på Weixelns östra sida varande lithauerna.

Vid Warschaus eröfring samt veckorna derefter hade Johan Kasimir kring denna sin hufvudstad församlat en krigshär af mellan 100 och 200,000 man. Konungen ville gerna hålla dem tillhopa; men folket längtade hem och ansåg kriget vara genom hufvudstadens eröfring afgjordt. Just i detsamma som Karl Gu-

*) Andra uppgifva flere olika tal, mellan 16,000 och 28,000.

staf och Fredrik Wilhelm några få mil från Warschau förenade sina troppar i afsigt att angripa polackarna; just då, och jemnt tre dagar före slaget, blef Johan Kasimir öfvergifven af hela utskrifningen från Stor-Polen samt af en hel hop lithauer under Gosiewski *). Återstoden utgjorde dock ännu minst 39,000 man **) eller mer än två gånger den förenade hären. Polackarna trodde sig säkra om segern. På en brygga fördes hela hären öfver till östra sidan för att stödja de dervarande lithauerna. Vid sjelfva bron satt polska drottningen och uppmanade de öfvertågande tropparna till mod och manlighet. Dessa svarade med höga rop och stolta försäkringar, *att med blotta karbasen i hand bortjaga svenskarna.* Hela hären uppställdes på östra sidan om Weixeln och framför densamma gjordes förskansningar åt nordvest, från hvilket håll man väntade de antågande fienderna.

Så stodo ändteligen båda konungarne mot hvarandra, färdiga till en, som det tycktes, afgörande strid. En sådan ville dock franska sändebuden förekomma. De begärde och erhöllo Karl Gustafs tillåtelse att fara till Johan Kasimir med fredsanbud. Men vid deras ankomst och föreställningar svarade polackarna: *det är icke på franska konungens befallning, som ni kommit hit, för att genom detta påhitt stjäla ifrån oss den seger, vi eljest säkerligen inom kort skola vinna. Hela eder underhandling är endast ett konstgrepp af kurfursten. Men om denne ock på sina knän både vår konung om förlåtelse, så är det ändå stor fråga om, huruvida han ens på sådant sätt kan tagas till nåder igen.* Fransmännerna fortforo i sina föreställningar, men Johan Kasimir ville ej veta af någon underhandling. *Jag skall,* sade han, *gifva svenskarna till frukost åt mina tartarer; och kurfursten skall jag sätta, der hvarken sol eller måne skiner.* Med sådant svar

*) Vindiciæ Poloniæ. p. 37, jfr. Rudawski p. 269.
**) Andra uppgifva de olika talen 40,000; 43,000; 84,000; 100,000; 120,000; 150,000; 174,000; 200,000.

återvände fransmännerna till Karl Gustaf. De berättade polska tropparnas antal och afrådde från vågspelet att strida mot så öfverlägsen fiende. Karl Gustaf svarade: *jag känner nog polackarnas antal, men jag fruktar dem icke; tvärtom, jag vore glad, om en hvar bland mina fiender stode framför mig på detta fält, så att jag kunde drabba tillsammans med dem alla på en gång.* Man utdelade fälttecken och fältrop; en halmvase på hatten och orden: *i Guds namn!*

Den 18 Juli på eftermiddagen hann den förenade hären fram till åsynen af den polska. Denna sednare stod bakom bestyckade förskansningar och stödde venstra flygeln mot Weixelfloden samt den högra mot Biallalenka-skogen och mot några smärre träsk. Framför polska förskansningarna samt mellan nämnde skog och Weixeln låg en lång och smal slätt, på hvilken den förenade svenska och preussiska hären framtågade. Fältet var emellertid så trångt, att dessa troppar icke kunde derstädes på långt när utvecklas. Till att emellertid känna sig före framskickades under Karl Gustaf Wrangel och Robert Douglas något rytteri, som skärmytslade med fienden, utan synnerlig förlust å någondera sidan. Men just i detsamma började aftonen skymma, så att man på båda hållen drog sina troppar tillbaka. Detta var första dagen af den så kallade tredagars slagtningen vid Warschau.

Hela påföljande natten tillbragte förenade hären under bar himmel. Tidigt på morgonen redo konungen och kurfursten framåt för att undersöka lägret. Då blef dem emellan uppgjord den plan, som sedermera på följande sätt verkställdes. Kurfursten ryckte nemligen fram mot den punkt, der polackarnas högra flygel stödde sig mot södra ändan af Biallalenkaskogen. Det var ej lätt att genom den sumpiga nejden föra kanonerna dit. Oaktadt denna svårighet och ett häftigt motsånd framträngde kurfursten, eröfrade en mindre höjd och ordnade der kanoner och folk i en ställning, så väl vald, att polackarna, oaktadt förnyade och häf-

tiga anfall, icke förmådde jaga honom derifrån. För att härunder skydda preussarnes högra sida, framryckte svenska hären och ställde sig midt emot den polska. Afsigten var, att så snart kurfursten hunnit taga fast fot, skulle svenska flygeln bakom den preussiska och genom Biallalenka-skogen tåga åt öster och sedan på der varande stora slätt uppställa sig venster om preussarna och slutligen derifrån taga polackarna i sidan. Planen var vådlig. Om fienden gjorde ett häftigt anfall, just medan svenskarna höllo på att tåga genom skogen och således icke vore ordnade till försvar, kunde hela den förenade hären lätt blifva upprifven och tillintetgjord. I början vågade ej heller Karl Gustaf företaga den farliga rörelsen; så mycket mindre, som han af oron i polackarnas läger dömde, att dessa ämnade nästa ögonblick göra ett anfall. Så skedde ock, och det från tvänne sidor. Långt bakom svenskarna frambröt genom Biallalenkaskogen en stor hop tartarer, hvilken ämnade taga de förenade i ryggen. Karl Gustaf sjelf i spetsen för sex sqvadroner af eftertropparna red dit och jagade ströfvarna hastigt tillbaka. Men i detsamma rusade polackarna ut ur sina förskansningar och angrepo bröstet af svenska flygeln. . Svenska kanonerna, laddade med drufhagel, mottogo dem likväl så, att de nödgade draga sig tillbaka inom vallarna. Just detta ögonblick af fiendens nedslagenhet och hvila tog Karl Gustaf akt. Han lät hela svenska hären hastigt göra en rörelse åt venster och på flera ställen genomgå Biallalenkaskogen. Vid framkomsten till de stora fälten på östra sidan blefvo tropparna genast ställda i slagtordning och svängde derefter upp till venster om preussiska flygeln, så att hela den förenade hären nu mera utgjorde en böjd linea framför sidan af polackarnas högra flygel. Men denna flygel med sin öfverlägsna styrka störtade nu från flera håll öfver svenskarna. Ett tusen hussarer, det var polska drottningens lifregemente, samt 4,000 quartianer riktade sitt anfall mot venstra flygeln; mot Upplands, Smålands och Östgöta ryttare. Den kamp,

som på denna punkt uppstod, var jemnte kurfurstens nyss omtalade strid den hårdaste sammandrabbningen under alla tre dagarna. Två svenska sqvadroner, hvilka för tidigt afskjutit pistolerna, ledo ganska mycket och blefvo oaktadt sitt tappra motstånd bragta i oordning. Polackarna ville begagna fördelen och sökte efter vanan att under höga rop genombryta hela svenska hären. Men i andra linien mötte dem Wittenbergs och Sinklairs ryttare samt finnarna under Fabian Berndes. Efter en stark fäktning och tämlig förlust blefvo polackarna drifna tillbaka. På samma gång hade en stor svärm tartarer ridit förbi svenska hären och hotade ryggen på den af hussarerna i bröstet anfallna svenska flygeln. Men Karl Gustaf skickade sin bror med fyra sqvadroner, hvilka lätt nog tillbakakastade de skriande och svärmande halfvildarna, och det så kraftigt, att många jagades i ett träsk och drunknade. Karl Gustaf fick likväl i detsamma se en annan hop af 6,000 tartarer, hvilken från en annan sida sökte taga samma flygel i ryggen. Hastigt satte sig konungen i spetsen för ett regemente och ilade mot de angripande. Striden blef häftig, och Karl Gustaf framträngde bland de skingrade tartarerna så långt, att han skildes från svenskarna och hade vid sidan endast en ryttmästare vid namn Trafvenfelt. De anföllos af sju tartarer, väpnade med bågar och spjut, tre mot konungen, fyra mot ryttmästaren. Med pistolerna nedsköt Karl Gustaf genast två bland sina angripare; den tredje, hvars spjut fastnat i konungens betsel, fick i hufvudet ett så kraftigt värjhugg, att han störtade af hästen. Nu ilade konungen till ryttmästarens hjelp. Två af dennes tartarer voro redan skjutna; de andra två flydde vid Karl Gustafs ankomst. — En annan lifsfara inträffade samma dag, men vid en annan skärmytsling. En polsk hussar, vid namn Kowalofski, sprängde mot Karl Gustaf och var just i begrepp att med sin lans genomborra honom, när i samma ögonblick en svensk störtade fram och skjöt polacken genom hufvudet. — Svenskarnas venstra fly-

gel var sålunda nästan helt och hållet omgifven af angripande fiender. Men dessa blefvo på alla punkter tillbakaslagna. De, som sökte svenskarnas bröst, funno, hvad de sökte; det, och ingenting annat. De, som sökte svenskarnas rygg, funno också på denna sida endast svenskarnas bröst. Det blef sluteligen de angripande polackarna sjelfva, som öfver allt måste vända svenskarna ryggen. Men ännu blef polska hären icke upplöst. Inom det befästade lägret funno de skingrade en säker tillflyktsort. Konung Johan Kasimir red sjelf omkring och sökte återlifva tropparnas mod; och utanför Praga, nästan i sjelfva lägret, satt drottning Lovisa Ulrika omgifven af rådsherrar, och uppmanade polackarna att med tapperhet och kraft mot den hatade svensken försvara maka, barn och fädernesland.

Det blef också hädanefter för de öfverlägsna polackarna verkligen fråga om att försvara sig sjelfva, fastän de hitintills hufvudsakligen varit angripande parten. Sedan nemligen alla deras angrepp blifvit tillbakaslagna och den förenade hären fått tid att hämta sig, blef den af konungen och kurfursten i sin nya ställning omigen ordnad, och denna gången till ett anfall mot sidan af fiendtliga lägret. Men just nu inbröt natten, så att rörelsen måste uppskjutas. — Så ändades stridens andra dag. Ehuru himlen var mulen och en frisk nordostvind blåste, var dock luften mycket qvalmig, och tjocka stoftmoln uppstego för de kämpandes fötter. Man anmärkte som en serdeles lycka för svenskarna, att vinden beständigt gynnande följde deras många rörelser, hvarigenom de förmörkande molnen af krutrök och dam städse drefvos polackarna i ansigtet

Äfven natten mellan andra och tredje dagen tillbragte förenade hären ute på fria fältet och med knapp, nästan ingen förtäring, hvarken för menniskor eller hästar. Morgonen af tredje dagen, den 20 Juli, grydde. Genast ordnades svenskar och preussare och tågade så framåt mot fienden. Dennes förtroppar hade sökt skydd och stöd uti en stor skogsdunge framför Praga, hvar-

ifrån de gjorde mycken skada. Svenskarna Wrangel och Jakob Kasimir De la Gardie, samt preussarne Sparre och Waldeck, skickades mot skogsdungen, hvilken de efter en häftig kamp lyckades intaga. Nu skulle svenskarna från sin sida angripa sjelfva lägret. Men emellertid hade kurfursten på högra flygeln märkt, huru en stor del af polackarnas artilleri var lemnadt helt och hållet försvarslöst. Han skyndade genast dit och tog det utan motstånd. Polska fotfolket på den sidan vågade ej heller längre försvara sig mot de påträngande preussarna, utan begärde underhandla. Det säges, att hertig Adolf Johan vid detta tillfälle på något sätt fördröjt kurfursten, så att polska fotfolket fick tillfälle smyga undan. I stället för att underhandla hastade det nemligen öfver Weixelbryggan till vestra sidan. Ej nog, att det sålunda öfvergaf sina stridsbröder; det började äfven upprifva bron efter sig, hvarigenom högra flygeln blef afskuren och ställd ensam mot hela förenade hären.

Vid anblicken af venstra flygelns försvinnande, började den högra genast blifva orolig. Johan Kasimir hade under hela striden uppfört sig på ett för honom hedrande sätt och vidtagit flere åtgerder, som blifvit af kännare berömda. Nu, i det farliga och afgörande ögonblicket red han omkring än till quartianerna, än till heloterna *) och sökte uppmuntra dem med böner, förmaningar, löften, till och med utdelning af penningar. Polackarna gåfvo honom med höga rop *stor förhoppning om stora bragder;* men det oaktadt gjorde de intet allvarligt motstånd utan skingrades, och inom kort såg man hela högra flygeln i upplösning och flykt utspridd öfver fälten. Striden var ohjelpligen förlorad, och Johan Kasimir skyndade öfver Weixeln till Warschau, till den förut flyktade venstra flygeln. Han hoppades att med denna seduare kunna hindra svenskarna från att öfvergå floden och angripa hufvudstaden. Men Karl Gustaf ryckte genast till stranden och

*) Kallas äfven Hollotter och tyckas hafva varit lifegna, beväpnade med påkar, liar, på sin höjd med sablar.

började beskjuta polackarna på andra sidan. Dessa, en gång slagna och uppskrämda, grepo om igen till flykten. Johan Kasimir följde strömmen, sedan han likväl i hast förordnat en besättning till Warschaus försvar. Utan att förlora ett ögonblick läto dock Karl Gustaf och Fredrik Wilhelm laga bryggan och tågade sedan deröfver mot Warschau. Besättningen och dess anförare flydde och redan följande dagen blef denna hufvudstad af svenskarna eröfrad utan motstånd, och det för andra gången. — På slagtfältet togos all polackarnas tross och 50 deras kanoner. De förenade härarna mistade 4 till 700 man i döda och sårade Polackarnas förlust räknas af somliga till 4,000, af andra till 8,000 man. Den hade säkert blifvit mycket större, så framt ej en fullkomlig utmattning, förorsakad af både hunger och mödor, hindrat den förenade hären från att förfölja och nedhugga de flyende polackarna.

Sådant var förloppet af det ryktbara slaget vid Warschau. Egentligen taladt, räckte det blott tvänne dagar och var hvarken så blodigt eller hårdnackadt, och aldramiust så följdrikt, som åtskilliga andra af Sverge tillkämpade segrar. Det har dock flere för Karl Gustaf och svenskarna så ärorika sidor, att de näppeligen kunna öfverträffas. Så väl konungen, som kurfursten och bådas troppar förvärfvade deri en oförvanskelig lager; tropparna genom den ordning och noggranhet, hvarmed de utförde alla de invecklade rörelserna; det lugna men orubbliga mod, hvarmed de mötte och tillbakaslogo den vildt framstormande fienden; den utomordentliga ansträngning, hvarmed de uthärdade trenne dagars fram- och återtågande, tvänne nätters liggande på fältet och tvänne dagars ständiga träffningar, och sådant allt under en nästan fullkomlig fasta. Efter att hafva genomgått allt detta, stodo dock både svenskar och preussare i lika ordning, lika färdiga och beslutsamma att bjuda bröstet åt fienden. Sällan har någon

tropp genomgått ett svårare prof och genomgått det med så lysande ära.

Karl Gustafs och Fredrik Wilhelms gemensamma utmärkelse var planen för sjelfva striden, ett mästerstycke af snille och fyndighet. Det till utseendet allt för djerfva deri har sin ursäkt i deras beräkning på motståndarens oskicklighet och oförmåga att veta begagna det för svenskarna farliga ögonblicket; en beräkning, som ock slog in. Hvar och en af båda furstarna utmärkte sig äfven vid utförandet. Det var Fredrik Wilhelms och preussarnas mod och skicklighet, som i början af andra dagen eröfrade och försvarade den inemot polska lägret liggande höjden och derigenom gaf en lycklig början åt striden och en fast stödjepunkt för alla dess efterföljande rörelser. Det var också Fredrik Wilhelms blick, som upptäckte, och hans beslutsamhet, som begagnade tillfället, först att borttaga polackarnas öfvergifna kanoner, sedan att angripa och jaga på flykten deras af rytteriet öfvergifna fotfolk. Det var genom dessa tvänne rörelser, som han afgjorde slagets utgång och således vid dess slut förvärfvade lika om ej större ära, än vid dess början.

Karl Gustaf utvecklade under dessa båda dagar de förenade egenskaperna af en tapper krigare och en skicklig fältherre, båda i hög grad. Det var han, som skyddade Fredrik Wilhelms första rörelser och derunder tillbakaslog så väl tartarernas anfall i ryggen, som polackarnas i bröstet. Sedermera var det hans blick, som upptäckte, och hans beslutsamhet, som begagnade ögonblicket af de återkastade polackarnas förvirring, och derunder djerft, hastigt, och likväl med ordning verkställde den farliga rörelsen genom Biallalenkaskogen, och vid framkomsten på dess östra sida åter uppställde och framförde tropparna. Långt ute på dessa fält var det också Karl Gustaf och svenskarnas venstra flygel, som måste nära en half dag bära tyngden af de öfverlägsna polackarnas ofta upprepade anfall. Karl Gustaf var derunder beundransvärd. Med snabb blick

såg han hvarje kommande fara och skyndade antingen sjelf eller skickade andra med förstärkning till den hotade punkten; emellanåt sjelf såsom simpel soldat störtande sig midt i slagthvimlet för att sålunda uppmuntra de andra soldaterna. Efter vunnen seger begagnade han med samma raska beslutsamhet polackarnas förvirring, tågade öfver Weixeln och återeröfrade Warschau. Detta slag är den mest lysande punkten i hela hans historia.

Men slagets följder blefvo på långt när icke så lysande. Polackarna voro blott skingrade, icke krossade, än mindre tillintetgjorda. Några mil från Warschau samlades de på nytt, lika manstarka, lika trotsiga och om möjligt än mer förbittrade på svenskarna. Karl Gustaf ville förfölja dem, men Fredrik Wilhelm kunde omöjligen öfvertalas att deltaga i ett sådant tåg. Han började frukta Karl Gustafs åter uppväxande lycka och sitt eget deraf följande beroende. Han ville dessutom hafva för sitt biträde än större belöningar, i synnerhet suveräniteten öfver Ost-Preussen. Karl Gustaf prutade emot, ingen förlikning kunde träffas; och kurfursten gick med sina troppar hem till Preussen, så att konungen med 8 till 10,000 svenskar stod ensam qvar mot hela polska magten.

Det tyckes, som Karl Gustaf från denna tid än tydligare insett det svåra, nästan omöjliga uti sitt företag och derföre nästan helt och hållet uppgifvit planen om Polens eröfrande. Man började förutse ett anfall af Dannemark, och Karl Gustafs blickar rigtades ditåt, såsom till ett för eröfringslystnaden mer lönande fält. Det var i denna afsigt och för att skydda fäderneslandet, som han kort efter slaget vid Warschau hemskickade flera af de bästa svenska regementerna. I Polen gick han under den återstående delen af fälttåget endast försvarsvis till väga, vare sig af nödtvång eller öfverläggning. Fästningsverken kring Warschau nedrefvos, och svenska tropparna drogos tillbaka till Stor-Polen och West-Preussen. Besynnerligt nog blef slaget vid

Warschau sålunda en vändpunkt i polska kriget; ett förebud, icke som man skulle väntat, till efterföljande segrar och framgångar, utan till hvila och återtåg. Segrande, men mattadt af mödor och blodsförlust, drog sig det svenska lejonet tillbaka för att hvila på sina lagrar och hemta kraft att eröfra nya.

Ännu en följd af slaget vid Warschau bör icke förtigas. Fälten utanför nämnde stad lågo öfverströdda af döda menniskor och hästar, dels sedan striden, dels sedan den föregående långa belägringen. Också staden var af båda dessa anledningar full med sjuka och sårade. Öfver allt detta elände och öfver de torra polska sandfälten glödde Juli-solen med hela sin kraft. Hettan blef brännande, och från de många sjuka eller förruttnande kropparna utbredde sig en stank, så olidlig, att en hvar, som kunde, skyndade med vedervilja ur Warschau, och det var en längre tid nästan omöjligt att gå öfver de kringliggande fälten. Sjukdomarna ökades, förvärrades och snart visade sig pesten. Han följde äfven segraren i spåren och inflätade i dennes blodröda lager sin mörka cypress. För hans hämnande hand föllo flere tusen svenskar, så väl inom som utom fäderneslandet.

SEDNARE DELEN AF FÄLTTÅGET I POLEN 1656.

Efter slaget vid Warschau drogo alla svenska tropparna, med undantag af besättningen i Krakau, åt West-Preussen och trakten kring Posen. Krigsrörelserna leddes icke mer efter någon större gemensam plan och innehöllo ej heller någon vigtigare och märkbar händelse, utan bestodo af skärmytslingar, öfverrumplingar och smärre belägringar. Karl Gustafs syftemål var att försvara sig och sina innehafvande fästen uti Stor-Polen och West-Preussen samt i synnerhet att eröfra Danzig. Att drifva svenskarna ur nämnde länder samt i synnerhet att försvara den vigtiga handelsstaden var deremot Johan Kasimirs hufvudsyfte. I sådan afsigt framträng-

de han med en betydlig här ända till Danzig, bortdref de belägrande svenskarna och undsatte staden, hvilken dessutom fått hjelp från en holländsk i hamnen varande flotta. De mycket underlägsna svenskarna hade vid detta tillfälle kunnat komma i ganska svår belägenhet; men när höst, mörker och köld började försvåra fälttåget, blefvo polska quartianerna under Potocki och Lanckoroncki otåliga.. Dels genom hot, dels genom osanna föregifvanden blef den svage Johan Kasimir af tropparna och af deras anförare trugad och lockad att gifva dem hemlof, hvarpå hela svärmen skyndade åt Polen igen. Sålunda fingo svenskarna friare anderum i Preussen, hvarest de ock hufvudsakligen bibehöllo alla sina förut innehafda fördelar.

Flere härförare utmärkte sig mycket under ofvannämnde krigsrörelser. Sådana voro å svenska sidan Gustaf Otto Stenbock, hvilken den 12 Oktober i den lysande träffningen vid Philippowa slog och förskingrade en mycket öfverlägsen svärm lithauare. — Äfven den stränga general-majoren Wresovitz försvarade sig tappert och huserade strängt i Stor-Polen. Mannen var från Böhmen och hade förut stått i polsk tjenst, men i harm öfver någon af Johan Kasimir tillfogad oförrätt gått till svenskarna; deraf hatet mellan honom och polackarna, det ömsesidiga och bittra. Slutligen blef han på ett nattligt tåg af Czarnecki öfverraskad, hans soldater skingrade, han sjelf af några polska bönder ertappad, igenkänd och på det grymmaste sätt med störar och påkar slagen till döds. — Den utmärktaste partigängaren på svenska sidan var dock Rutger von Ascheberg. Han utförde många minnesvärda bragder; framför allt när han sjelfva julaftonen tillfogade vid Conitz Czarnecki ett betydligt nederlag. Men både denna och andra hans vanligtvis enstaka bragder skola framdeles berättas, när vi komma att mera serskildt sysselsätta oss med denna utmärkte krigare. — Hans förebild, partigängaren sedan trettiåra kriget, Hans Kristofer Königsmarck, skulle äfven deltagit i polska fej-

den, men fartyget blef utan för Danzig uppsnappadt och han sjelf förd fången till nämnde stad, der han nödgades under hela polskt-svenska kriget sitta overksam; till stor skada för Sverge, som behöfde hans anseende, hans mod, hans krigserfarenhet och ej minst hans förmåga att till sina fanor locka hopar af krigare.

Den utmärktaste på polska sidan, eller rättare sagdt, den ende utmärkte var Czarnecki; men denne ende så god som många. Vi kunna ej med orättvisans tystnad förbigå de ärofulla bedrifterna af denna sitt fädernesslands befriare och hjelte, ehuru vår motståndare. Knappt gick en vecka förbi, utan något större eller mindre hans företag; ofta olyckliga, ty svenska krigaren visste vakta och försvara sig; men ofta lyckliga, ty mod och försigtighet kunde ej alltid hjelpa i ett land, der hvarje qvinna, hvarje barn ilfägnades att förråda den hatade främlingen. Inom Augusti och September månader lyckades Czarnecki ej mindre än tre serskilda gånger att öfverraska och till större delen nedhugga svenska betydliga ströftroppar, hvardera till tusen man och derutöfver. Förskräckelsen för hans namn blef så stor, att man ännu länge efteråt hörde svenska soldathustrur skrämma sina barn till tystnad med de orden: *Sst! Czarnecki kommer!* — Ännu en bragd efter samma man. Det var frampå hösten 1656, då drottningen af Polen ämnade resa till sin gemål, som vistades i Danzig, hvars nejd var skådeplatsen för de hufvudsakligaste krigsrörelserna. När hon på denna resa kom till Conitz, en liten stad i West-Preussen, mötte henne Potocki och Lanckoroncki med deras quartianer, de samma, som nyss af Johan Kasimir trugat sig till hemlof och nu voro stadda på återvägen. Drottningen blef i hög grad både harmsen och ledsen, ty fälttågets hufvudsakliga ändamål var genom detta återtåg förfeladt, konungen instängd i Danzig och för henne sjelf en omöjlighet att komma dit och nära nog att komma tillbaka, ty öfver allt kringsvärmades vägen af svenska troppar. Hon talade med de båda anfö-

rarna och besvor dem att återvända mot fienden och bod dem slutligen 30,000 riksdaler att dermed muntra sig och tropparna. Men förgäfves. De båda herrarna klagade *öfver quartianernas olydnad och sjelfsvåld, samt förklarade sin oförmåga att hålla dem i ordning*, hvarpå de sjelfva började taga afsked af drottningen. Men Czarnecki hade under tiden kommit in och hört slutet af detta samtal. Han kunde ej längre styra sin harm. I drottningens närvaro utbröt han med häftighet och frågade: *hvad vill det säga, att edra soldater tillmäta sig ett sådant sjelfsvåld; och hvart har edert eget anseende tagit vägen? I ären deras anförare, men kunnen icke styra dem! Välan! hitintills har jag åtlydt eder såsom mina förmän och emedan statens bästa det fordrat; men hädanefter vill jag ej mer underkasta mig sådana anförare, som ej en gång kunna skaffa sig åtlydnad af egna soldater; och derföre kastar jag härmedelst både bälte och svärd ifrån mig för att slippa en så förnedrande tjenst. Tron dock icke*, tillade han, *att det är af fruktan, som jag vill draga mig undan. Gå ni, hvart ni vill; men lemna åt mig mitt eget regemente och dem bland edra troppar, som af blygsel eller fosterlandskärlek vilja stanna. Förblif ni anförare för dem, som gå hem, och lemna åt mig dem, som stanna qvar! — Det må ske*, sade den gamle Potocki leende, *men akta dig, Czarnecki, att icke, då du vill qvartvinga alla, du blifver öfvergifven af alla.* — Czarnecki skyndade derpå ut och började jemnte öfvertalande ord, att bland de mest ansedda i hären utdela drottningens 30,000 riksdaler. Genom dessa medel lyckades han qvarlocka 6,000 man af Potockis bästa troppar. Denne jemnte Lanckoroncki vidhöll sitt beslut och tågade åt söder med de öfriga skarorna, hvilka upplöste sig, skyndande hvar och en hemåt. Czarnecki med sina trogna blef visserligen af Ascheberg öfverfallen och led stor förlust, dock utförde han med ihärdighet sin föresats, ledsagade drottningen genom svenska ströftropparna öfver Kalisch sö-

der ut ända till det befästade klostret Czenstochow. Derifrån skyndade han tillbaka till West-Preussen, så hastigt, att han säges på 36 timmar hafva tillryggalaggt 36 mil *), och så listigt, att han genom de öfver allt hvimlande svenskarna smög sig in till Danzig och den derstädes belägrade Johan Kasimir. Här hvilade han några dagar och utspridde om det tillämnade återtåget en hop falska rykten. I följe af dessa samlade Karl Gustaf sina troppar i Marienburg för att genskjuta den återvändande. Men Czarnecki tog Johan Kasimir med sig, lemnade Danzig och skyndade på andra vägar, mera åt vester belägna. Han blef väl också nu anfallen af den vaksamme Ascheberg och led betydlig förlust, men lyckades dock att öfver Kalisch föra äfven konungen oskadad tillbaka till Czenstochow. Hela Polen genljudade af bifallsrop öfver den djerfve och lycklige hjelten.

Emellertid vacklade kurfursten Fredrik Wilhelm. Det säges, att å ena sidan Holland med penningar, å andra sidan Polen med smicker och hot sökte locka honom från förbundet med Sverge. Af fruktan, att dessa anbud kunde mottagas, måste Karl Gustaf gifva efter för furstens fordringar. Den 10 Nov. afslöts dem emellan i Labiau ett nytt fördrag. Det var det tredje på det åratalet. Villkoren voro *ömsesidiga hjelptroppar af 4,000 man. Karl Gustaf lofvade åt kurfursten hela Ost-Preussen och Ermeland såsom en sjelfständig stat, fri ifrån all länspligt, vare sig till Sverge eller Polen;* kurfursten deremot *att med all flit understödja Sverges anspråk på skadeersättning af Polen.* Af de olika villkoren ses tydligen, att Karl Gustaf vid deras uppgörande var i nöd och betryck. Hans och Sverges ersättning skulle erhållas genom ett af dessa många delningsförslag, som hans djerfva inbillningskraft på fri hand utkastade. En vid samma tillfälle uppgjord hemlig artikel innehöll nemligen båda furstarnes ömsesidiga

*) *Rudawski* p. 279. Måhända tyska mil? *Puf.* p. 277, säger 40 mil på fyra dygn.

förbindelse att vid den blifvande freden med Polen förskaffa, åt kurfursten de fyra förut omtalda woiwodskaperna i Stor-Polen, och åt Karl Gustaf minst West-Preussen med Pomerellen och Cassuben, Samogitien, Curland, Semgallen och hela Liffland. På dessa villkor lofvade båda hvarandra en ständig och obrottslig vänskap. *Dock,* säger deras gemensamma häfdatecknare, *fortfor det förra ömsesidiga misstroendet;* och vi tillägga, att det på ingendera sidan saknade gilltiga skäl.

SVENSKA FÄLTTÅGET I LITHAUEN 1656.

I slutet af år 1655 hade en betydlig del af Lithauen formligen erkänt svenskarnas herravälde och antagit dessas beskydd. Magnus Gabriel De la Gardie fortfor att föra högsta befälet, men ställningen blef snart ganska vådlig. Förhållandet mellan De la Gardie och hans närmsta man, Gustaf Adolf Lewenhaupt, var icke det bästa. Svenska så väl fästningar som troppar befunnos i ganska dåligt tillstånd. När dessutom Karl Gustaf i slutet af 1655 derifrån bortkallade de äldsta och bästa regementerna till förstärkande af sin egen här, då återstodo hos De la Gardie blott några tusen man, på hvilkas trohet man ej heller kunde synnerligen förlita sig, ty de voro nyvärfvade och bestodo till icke ringa del af kurlänningar och lithauare. Dessa troppar iakttogo ej heller samma lydnad och ordning, som eljest voro bland svenskar vanliga. De la Gardie skickade några regementer till Samogitien att der taga vinterqvarter; men befallde, att tropparna ej skulle för mycket spridas utan läggas kompagnivis i byarna. Det skedde ej. För att erhålla mera beqvämlighet och byte utsträcktes qvarteren så, att i byar af 30 till 40 bönder ofta endast 5 till 6 soldater voro förlaggda. Dessa, sålunda fria från befälets närmare tillsyn, föröfvade en mängd prejerier, våldsamheter och plundringar. Motparten säger, att när innevånarne deröfver klagade hos Lewenhaupt, blefvo de tillbakavista med hårdhet

och hån, och när de i samma afsigt vände sig till Bengt Skytte, fingo de till svar namnen *åsnor, galningar,* o. s. v. Genom dessa omständigheter väcktes ovilja och bitterhet mot svenskarna, och derjemnte tanken på, huru lätt det vore att fördrifva de få, men förhatliga främlingarna. Denna sinnesstämning uppretades än mer, både af katolska presterskapet och af ryssarna, hvilka voro förargade öfver, att Karl Gustaf ville med dem dela Lithauen. Just nu inträffade underrättelsen, först om quartianernas återgång till Johan Kasimir, och sedan om Karl Gustafs tåg till Jaroslaw. Derefter kringflögo åtskilliga rykten, att under nämnde tåg svenska krigshären blifvit förstörd och konungen fallit, att Dannemark förklarat krig emot Sverge, att Ryssland snart skulle göra detsamma, o. s. v. Lithauerna, adel, prester, bönder, alla repade mod, sammansvuro sig och öfverföllo och mördade på ett enda dygn ett eller annat tusen man af de kring landet inqvarterade svenskarna. Med vrede och hämnd störtade De la Gardie och Lewenhaupt mot de upproriska. Flere mötande troppar blefvo slagna, en mängd byar brända och en sammanrotad skock af 1,400 bönder i ordets egentligaste bemärkelse nedsablad; ty man ville eller behöfde ej ens påkosta kulor och krut. För svag att kunna följa de flyende in åt landet, sökte De la Gardie omigen att, oaktadt nyssnämnde blodsbragd, återvinna lithauerna för svenska partiet. Han vände sig med underhandlingar och löften till godsherrarna i Samogitien, men förgäfves. Han vände sig då till dessas underhafvande och lifegna och lofvade frihet och minskade utlagor; men äfven detta förgäfves; ty hos alla brann en lika häftig förbittring mot svenskarna. Det oöfvade folket vågade väl icke någon öppen strid utan drog sig skärmytslande undan till skogar och träsk; men alla polackar och kurlänningar, som funnos i svenska hären, rymde derifrån. Så blef denna än mer försvagad och modlös. Nu kom också underrättelse om Rysslands anfall mot svenska Liffland. Till dettas försvar måste först De la Gardie

och snart derefter Lewenhaupt hasta tillbaka och lemna Lithauen åt sitt öde. Detta blef innan kort återtaget af polackarna. I början af 1657 föll den lilla fästningen Birzen; det var den sista punkt, svenskarna derstädes innehade.

TJUGONDETREDJE KAPITLET.

RYSSKA FÄLTTÅGET 1656.

Under tsar Alexeis regering fortfor Ryssland att växa både till magt och mod. Detta sednare ökades ej litet genom framgångarna mot Polen, i hvilket land ryska härarne segrande framträngt ända till Wilna och Lublin. Redan trodde sig tsaren säker om Lithauens eröfring och började insätta dess namn i sin tittel. I denna sednare fick man också besynnerligt nog läsa orden: *herre öfver Östern, Norden och Vestern och öfver alla de länder, som våra företrädare innehaft.* Dessa nya tillägg inneburo anspråk på svenska Lappland och i synnerhet på Ingermanland och Estland. Att framtränga till Östersjön var och förblef också Rysslands orubbliga syftemål. Med sådana tänkesätt vardt tsaren ytterst uppbragt öfver svenskarnas infall i Lithauen såsom ett försök att dela detta rof, hvilket han ämnat ensam behålla. Hans missnöje äggades än mer af ombud från kejsaren, Holland, Dannemark och Polen; och detta sednare smickrade honom dessutom med förespeglingen att erhålla dess krona. Sjelf smickrade han sig med hoppet att under ett krig mot Sverge kunna intaga Estland och Ingermanland med dess förfallna fästen och svaga besättningar, och att sålunda komma till Östersjön; ja, han talte redan om den flotta, som skulle der byggas och huru för dess framtida bemannande 10,000 matroser skulle tillkallas från stränderna af Svarta hafvet.

Det tyckes, som Karl Gustaf föraktat Ryssland. Han icke blott började polska kriget och fördjupade sig i detsamma, utan han begynte äfven göra eröfringar i Lithauen; allt detta, innan någon ting var derom öfverenskommet med tsaren, hvilken dock hela företaget rörde så nära och så ömtåligt. Ett försök till sådan öfverenskommelse skedde väl och Karl Gustaf erböd delning af Lithauen, och befallte sina krigshöfdingar undvika alla derstädes af tsarens troppar besatta ställen; detta för att smickra ryssarna. Men för att vinna lithauerna, lät han deremot vid inryckandet på samma gång säga och utsprida, det svenskarne kommit för att skydda dem mot ryssarnas välde och råa tyranni. Denna påtagliga dubbelhet föll genast i ögonen och medförde sitt vanliga straff; han blef af ingendera trodd, af båda hatad. Lithauerna öfvergåfvo hans fanor och ryssarna ville ej höra talas om delningen af det land, de ansågo sig ensamma hafva eröfrat. Alla Sverges föreställningar voro förgäfves, dess sändebud blefvo i Moskau fängslade, och jemnte alla andra i landet varande svenskar misshandlade ända derhän, att ett af sändebuden, Gustaf Bjelke, deraf tog döden. Med Polen ingicks först stillestånd och sedan fred, hvarefter oerhörda rustningar företogos och riktades mot svenska gränsen.

Karl Gustaf ville så litet som möjligt dela sina krafter och beslöt derföre att mot ryssen gå endast försvarsvis till väga. Några regementer ditskickades, men på långt när ej tillräckligt för de många fästningarna, den långsträckta gränsen, den ytterst talrika fienden. Svenskarnas ställning var betänklig; sjelfva fästningarna förfallna, förråderna nästan tomma, regementerna få och ofullständiga; soldaterna sjelfva, ju längre dess mer trasiga och uthungrade. Penningar saknades redan i början. Från Sverge kunde ej erhållas annat än anvisningar på inkomsterna af Liffland, Estland och Ingermanland. Men dessa landskap blefvo genast under de första krigsmånaderna så af ryssarna förhärjade, att der-

ifrån nästan inga räntor mer inflöto. Så blef penningebristen fullkomlig. Solden kunde ej ordentligt betalas och redan i medlet af 1656 hade Gustaf Evertsson Horn icke på tvänne års tid kunnat utbekomma något af sin lön *). Nöden och faran blefvo slutligen så stora, att fastän Karl Gustaf sådant förbudit, beslöt dock rådet i Stockholm att från Sverge skicka ytterligare några regementer till Rigas försvar **).

De herrar, som skulle med dessa medel skydda östra gränsen, voro följande: i Finnland Gustaf Adolf Lewenhaupt; i Estland Gustaf Evertsson Horn; i Revel Bengt Horn; i Riga Helmfeldt, och som styresman öfver det hela, Magnus Gabriel De la Gardie. Det var nu för tredje gången och i tredje slägtledet, som Lifflands och Estlands försvar utfördes af en De la Gardie och en Horn tillsammans. Första gången nemligen under Johan den tredje af stamfadern Pontus De la Gardie och af Revels försvarare Karl Henriksson Horn; andra gången under Gustaf Adolf af dessas båda söner Jakob De la Gardie och Evert Karlsson Horn; och nu för tredje gången under Karl Gustafs regering af sonsönerna, Magnus Gabriel De la Gardie och Gustaf Evertsson Horn. Detta sista par kunde likväl icke uppnå förfädernas ära. Inbördes trätor störde kamratskapet †) och båda voro sina företrädare underlägsna i krigisk duglighet och lycka; dock äfven dessa herrars strid för fäderneslandet utmärktes af mandom och sjelfuppoffring, samt af så mycken framgång, som man i anseende till de inskränkta medlen kunde i allmänhet begära.

Krigets förlopp var i korthet följande. I början af Juli inföll med mord och brand en svärm fiender i Karelen och Kajana. De i samma landskap boende

*) *Brah.* Fol. 170. En samling bref från Gustaf Evertsson Horn till riksmarskalken Gustaf Karlsson Horn från Aug. 1655 till Juli 1657.

**) *Rådsprot.* d. 21 Sept. 1656.

†) *Brah.* Den nyss åberopade brefvexlingen.

men under Sverge lydande ryssar öfvergingo till sina landsmän och brände svenskarnas boningar. Första stormen framträngde in emot Tavastland och spridde mycken förskräckelse. Sjelfva riksdrotsen Per Brahe erböd sig att segla dit och försvara sitt älskade Finnland *). Men Karl Gustaf hade redan dertill förordnat Gustaf Adolf Lewenhaupt. Ankommen till Finnland började denne genast att rusta och hålla utskrifningar. I Nyland och Tavastland begärde han hvar tionde man; folket erböd sjelfmant hvar åttonde **). Snart ordnades försvaret och inom årets slut voro ryssarna till större delen fördrifna ur landet.

Under en Petter Potemkins befäl inföll en annan svärm ryssar i Ingermanland, och det så hastigt, att svenskarna måste i Nyen uppbränna 70 000 tunnor säd, på det den icke skulle falla i fiendens hand. Äfven här förenade sig de ingermanländska ryssarna med sina inbrytande landsmän. Alla tyskar och svenskar, som kunde öfverkommas, blefvo utan förskoning dödade. Det flacka landet öfversvämmades; men fästningarna Ivanogorod, Narva, Revel med flere, kunde af de oerfarna ryssarna ej intagas. Från dessa gjorde svenskarna många lyckliga utfall, och under återstående delen af året fördes ströfkriget fram och åter med omskiftande lycka.

Ryssarnas förnämsta anfall var riktadt mot Riga och fördes af tsaren sjelf i spetsen för 90 till 100,000 man. De la Gardie och Helmfeldt hade inom nämnde stad blott 3,800 soldater, borgrarna oberäknade; hvilka dock hyste mot Sverge mindre benägenhet i anseende till den höjda tull, Karl Gustaf för att skaffa sig pengar laggt på deras handel. De la Gardie begick äfven det felet att icke i tid nedrifva de utanför staden varande gärdesgårdar, hus och häckar, hvilka sedermera tjente den angripande fienden till skygd. Karl Gustaf hade dessutom afrådt allt försvar af de vidlyf-

*) *Rådsprot* d. 17 Juni 1656.
**) S. st. d. 31 Juli 1656.

tiga förstäderna. De la Gardie vågade likväl försöket, men insåg snart dess orimlighet; dock försent, ty ryssarnas anfall skedde så häftigt, att svenskarna ej hunno till den egentliga staden införa flera betydliga förråder utan måste uppbränna dem jemnte sjelfva förstäderna. Dessa förseelser kostade De la Gardie många och skarpa sparlakanslexor af den uppretade konungen. Det var svenskarnas lycka, att ryssarna voro så fullkomligt okunniga i belägringskonsten.

Svenskarnas lycka kom också af deras eget tappra uppförande. Knektarna, ehuru illa klädda, och illa underhållna, fullgjorde dock sin pligt med mod och ihärdighet. Anförarne höllo sig icke undan och både De la Gardie och Helmfeldt blefvo på vallarna sårade af ryska kulor. Äfven borgerskapet deltog med mod och verksamhet i försvaret. Alla ryssarnas anfall blefvo afslagna, hvaremot flere de belägrades utfall hade mycken framgång. Så förgick vecka efter vecka. Slutligen började tsaren förlora både hopp och tålamod; han hade ej väntat så hårdnackadt motstånd af så liten styrka. Han bannade de bojarer, som tillstyrkt kriget, och ruskade dem häftigt i skägget. Flere afskräckande omständigheter tillstötte. I en af förstädernas kyrkor hade ryssarne uppsatt bilden af sitt helgon, sankt Nicolas; en svensk styckekula krossade den, hvilket ansågs som ett för ryssarna olyckligt förebud. En mängd kosacker började af otålighet vid belägringsarbetet rymma från hären. Ett rykte sade, att Karl Gustaf nalkades med 30,000 man, ehuru det blott var fråga om Douglas med 5,000. Derjemnte fick man veta, att den förstörande pesten nalkades. Sista skrämskottet var ett utfall af de belägrade, hvarvid desse nedhöggo 2,000 ryssar och togo 70 fanor. Tre dagar derefter eller den 5 Oktober tågade tsaren hem och upphäfde belägringen, hvilken då varat nära sex veckor och, jemnte skärmytslingarna i trakten, kostat ryssarna 14,000 man.

Hela Liffland hade emellertid blifvit öfversvämmadt och härjadt och många dess slott innehades af ryssarna ännu vid årets slut.

Flere svenska höfdingar hafva äfven på denna sida utmärkt sig för mod och fosterlandskärlek. Sådana voro major Frans Grave på Nöteborg, öfverstlöjtnant Johan Willigman i Dünaburg samt kapten Zeddelman och öfverste Henrik Alvendehl i Riga. Vi hinna endast anföra namnen och fästa lagerkransarna deröfver; men icke att berätta de bragder, hvarmed dessa sednare förvärfvades.

TJUGONDEFJERDE KAPITLET.

RYSSKA FÄLTTÅGET 1657.

Utgången af Rigas belägring nedslog det förut stolta modet hos så väl tsaren som ryska folket. Den förre blef också mycket harmsen när han fick veta, att polackarna erbjudit sin krona åt österrikiska huset på samma gång, som åt honom. Deras sednare framgångar mot svenskarna började äfven väcka hans farhågor. Karl Gustaf var å sin sida nu som alltid benägen för fred med tsaren och ville också afsluta en sådan äfven utan någon ersättning för den skada, ryssarna förorsakat. Han gick än längre och erböd sig gifva tsaren titel af Lithauen och Hvita Ryssland, m. m. Måhända hade freden blifvit afslutad, så framt den ej motarbetats af andra magter; serdeles af Dannemark, som just nu ämnade bryta med Sverge.

Således fortgick kriget äfven hela detta år, dock ganska lamt och till det mesta blott försvarsvis och under smärre ströfverier. Ett par gånger ville man dock gripa sig mera an. Grefve Magnus i egen person gjorde med tämlig styrka ett infall mot Augdow, men blef öfverraskad och med förlust jagad tillbaka. På samma sätt aflopp ett ryskt försök mot Liffland. Längre fram

på hösten samlade tsaren en större styrka för att ånyo angripa Riga; men på ditvägen fick han veta, att pesten härjade i så väl sistnämnde stad som i hela Liffland, vid hvilken underrättelse ryska hären vände om. Stora voro också de förödelser, som farsoten anställde i det olyckliga landet, serdeles i Revel. Folket dödde bort, så att boskapen ovaktad ströfvade kring fälten och säden fick oskördad multna på åkrarna. Mångenstädes kunde man ej hinna begrafva de döda, utan stanken af deras förmultning spridde smittan än vidare omkring. De fåtaliga dervarande svenska tropparna glesnade mer och mer, somliga föllo, andra flydde för den härjande farsoten, och i Revel funnos till slutet knappt så många soldater, som behöfdes för att bevaka portarna. Lätt nog hade ryssen vid detta tillfälle kunnat eröfra både land och fästningar, men äfven han drog sig tillbaka från den i så förfärlig gestalt hotande döden. Så slutades ryska fälttåget år 1657.

TJUGONDEFEMTE KAPITLET.

POLSKA FÄLTTÅGET 1657.

FÄLTTÅGETS BÖRJAN.

Under början af året 1657 var Johan Kasimir i Danzig och Karl Gustaf i Marienburg. I denna nejd tilldrogo sig äfven de förnämsta krigsrörelserna, hvilka dock till det mesta bestodo i smärre företag. Karl Gustafs förnämsta syfte var att locka eller eröfra Danzig, men invånarnas trohet och tapperhet bestodo profvet. För att hämnas på den motsträfviga staden sökte han medelst sänkningar och fördämningar leda allt Weixelns vatten till Nogat eller östra utloppsarmen deraf. Afsigten var, att den vestra, som går förbi Danzig, skulle uttorka, och stadens hamn sålunda inom kort af hafvet uppgrundas, och dess handel derige-

nom tillintetgöras. Men företaget misslyckades helt och hållet.

Man begagnade emellertid tillfället af båda konungarnas grannskap och började fredsunderhandlingar. Polackarna längtade efter lugnet och voro mest i behof deraf. För att vinna denna deras önskan erböd Johan Kasimir att nedlägga sin tittel och sina arfsanspråk på så väl Sverges rike, som Wasaslägtens dervarande arfvegods; och å statens, att afstå från alla anspråk på det af svenskarna innehafda Liffland. Han begärde blott rättighet att i sitt vapen föra de tre svenska kronorna, dock endast som minne af sin svenska konungabörd. Men Karl Gustaf fordrade dessutom någon så kallad ersättning, åtminstone West-Preussen, och lät verkeligen just i detsamma af Marienburg och kringliggande nejder hylla sig som arfkonung. Polackarna, hvilka först efter hundraåriga, häftiga strider hade lyckats eröfra det för dem så vigtiga West-Preussen, ville alldeles icke höra omtalas dess afträdande utan förklarade, att de häldre skulle kämpa till sista man. Fredsunderhandlingarna afbrötos och kriget och dess förbittring tändes ånyo. Den 2 Mars utgaf hela polska hären ett öppet bref, hvaruti på det bittraste klagades öfver *svenskarna och serdeles öfver Karl Gustaf, hans eröfrings- och penningelystnad, hans tyranni, oärlighet, brutna löften, m. m., hvarföre polska hären förklarade honom och alla hans hjelpare för polska fäderneslandets fiender. Med böjda knän och liflig ed lofvade hvarje polsk krigare att med uppoffring af lif och gods och ända till sista andedrägten söka på dessa främmande fredsstörare hämnas det oskyldiga blodet,* o. s. v.

Under förra året hade emellertid både Karl Gustaf och svenska tropparna fått mycken afsmak för ett fälttåg i det inre af Polen. Dessutom började man med tämlig visshet förutse ett anfall från Danmarks sida. Konungen trodde derfore säkrast att tills vidare stanna qvar i Preussen och trygga dettas besittning; men att under tiden sysselsätta polackarna genom andra fiender.

För sådant ändamål hade han redan sednare delen af år 1656 börjat åtskilliga underhandlingar. Han sökte vända tartarernas sinne från Johan Kasimir, och åt kosackerna lofvade han en del af Polen, om de med betydligare krigsstyrka ville understödja Sverges afsigter. Vigtigast blef dock underhandlingen med siebenbürgerfursten Ragoczi, hvarom vi, för redighetens skull, vilja tala i en serskild afdelning.

GEORG RAGOCZI,

son af den Ragoczi, hvilken under trettiåra-kriget uppträdde som Sverges bundsförvandt emot kejsaren, hade efter denne sin far ärft det rika furstendömet Siebenbürgen, som län under Turkiet. Sjelf hade han stor personlig tapperhet, men än mera sjelfförtroende och ärelystnad.

Denne mägtige furste blef under då varande oroliga förhållanden ett mål för grannarnas uppmärksamhet och planer. Många polackar kastade ögonen på honom, såsom den der bäst vore i tillfälle rädda deras fädernesland. Några erbödo honom Polens krona; men han ville ej, såsom man fordrade, för dess skull öfvergifva sin ärfda reformerta bekännelse och antaga den katolska. Det var också ungefär vid samma tid, som samma krona erböds åt tsaren och åt kejsaren. Ragoczi fästade derföre mindre uppmärksamhet vid anbudet; utan sökte i dess ställe ingå förbindelse med Karl Gustaf för att erhålla någon större eller mindre del af Polen vid dettas nu förmodade sönderstyckande. Svenska konungen, som just då, nemligen i första början af 1656 var på höjden af sin lycka, ansåg för tillfället Ragoczi vara af mindre vigt. Men framåt våren och efter polska topparnas affall samt det olyckliga tåget till Jaroslaw m. m., blef han angelägnare om furstens biträde. Mot erhållandet af betydliga hjelptroppar erböd han åt Ragoczi Lemberg med kringliggande nejd, som ett sjelfständigt furstendöme. För att genomdrifva

förslaget skulle svenska sändebuden lofva åt Ragoczis son några polska amter och åt Ragoczis gunstling amtet Sambor vid siebenbürgiska gränsen, jemnte en årspenning af 5,000 daler m. m. Men Ragoczi tyckte villkoren för små. När, efter slaget vid Warschau, kurfursten af Brandenburg drog sig tillbaka och den fåtaliga svenska hären, lidande af pesten, måste följa efter, och när dessutom Dannemark hotade med krig och Ryssland verkeligen börjat ett sådant; då blef Ragoczis vänskap än mera dyrbar för Karl Gustaf, och denne nödgades göra det ena medgifvandet efter det andra. Hela sommaren och hösten 1656 förflöto under beständigt prutande och öfverläggande, huru polska staten skulle delas mellan Sverge och Siebenbürgen. Polen och kejsaren varnade Ragoczi från det farliga företaget; likaså och med än mera enträgenhet hans maka, barn och äldre rådsherrar. Men hans begär efter ära och landvinning kunde icke besegras. Att med stora löften smickra dessa lidelser, vardt deremot för Karl Gustaf mer och mer lätt, i samma mån som han sjelf förlorade allt hopp att kunna bibehålla någon betydligare del utaf Polen. Sent på hösten blef ändteligen förbundet genom ömsesidiga ombud afslutadt. Å Ragoczis vägnar lofvades, att med en betydlig krigshär inbryta i Polen, hvaremot svenskarna skulle åt honom afträda större delen af samma land, nemligen från gränsen af Siebenbürgen ända norr ut till Bugfloden, alltsammans att beherrskas under tittel af konung öfver Polen.

KARL GUSTAFS OCH RAGOCZIS TÅG GENOM POLEN.

Till att försäkra sig om dessa utlofvade fördelar samlade Ragoczi en krigshär, bestående af siebenbürgare, moldauer och förbundna kosacker. Med denna styrka tågade han i slutet af December 1656 öfver de redan snötäckta Karpaterna och inbröt i Polen. Att bereda sinnena förut, skickades en kungörelse af föl-

jande innehåll. *Det vore allmänt bekant, huru polska staten, öfvergifven af all mensklig hjelp, lutade till undergång och förstöring. I denna nöd hade polackarna hos furst Ragoczi sökt skydd och hjelp samt genom högtidlig beskickning erbjudit sin krona. Af medfödd välvilja för den ädla polska nationen samt af kristligt deltagande i dess olyckliga tillstånd, hade fursten derföre beslutat söka med Guds bistånd åter förhjelpa det ädla konungariket och dess invånare till åtnjutande af deras förra välstånd och den ljufva fredens behag. De borde alltså med förtroende och välvilja mottaga honom som deras vän och försvarare. I annat fall finge de skylla sig sjelfva för krigets vanliga följder,* o. s. v. Med anledning af denna kungörelse och af det förut gjorda kronoanbudet, hoppades siebenbürgarne och i synnerhet Ragoczi sjelf att blifva som beskyddare mottagne med fester och hyllningar. Men sådana beskyddare-visor hade nu inom kort tid blifvit allt för ofta sjungna för polackarna, och de läto ej längre dåra sig deraf. Ragoczi blef redan i början emottagen som fiende och led åtskilliga smärre förluster. Härigenom vardt han orolig och nedslagen, men fortsatte dock tåget åt Krakau till, för att kunna stödja sig på denna starka stad och dervarande svenska besättning. Dessutom bad han enträget Karl Gustaf skynda till möte och hjelp. Sistnämnde herre hade visserligen häldst önskat stanna i Preussen och spara sina krafter till det annalkande danska kriget; men han ville ej heller ännu öfvergifva hvarje hopp om polska eröfringar; minst nu, när ett så lysande tillfälle erböds. Äfven fruktade han, att Ragoczi kunde antingen lockas öfver till Johan Kasimirs parti, eller ock, att hans vilda svärmar skulle blifva alldeles skingrade af de jemnförelsevis dock vida mer erfarna och krigiska polackarna. Svenskarna kunde dessutom föga förlora vid ett nytt fälttåg tillsammans med Ragoczi; Polen deremot skulle af ett sådant genomströfvande blifva än mera förstördt och derigenom också än mera

oförmöget till Sverges oroande. Dessa skäl verkade beslutet. I början af Mars uppbröt Karl Gustaf från Thorn med 7000, andra säga 12,000 man och tågade utan serdeles hinder söder ut genom Stor- och Lill-Polen. Den 1 April förenade han sig med Ragoczi några mil norr om Krakau. Deras samlade styrka utgjorde då några och femtio, andra säga 70,000 man; en här ganska fruktansvärd till antalet, men ej så till beskaffenheten. Ragoczis folk saknade krigstukt och erfarenhet; att försvara eller belägra en fästning, derom hade de ej minsta begrepp. Fältarbete och ett fortsatt handgemäng voro de ej heller vana att uthärda. De kunde icke under makligt framtågande bibehålla ordningen; och när blott en hare sprang öfver fältet, såg man flere sqvadroner upplösas och spilla tiden med jagt efter det lilla djuret Under allt det sjelfkära skryt, hvarmed sådana halfvildar pläga förhäfva sig, framstack dock tydligt nog deras vördnad för svenskarnas högre kraft och duglighet. Det är märkeligt att läsa, huru alltid och allestädes den lilla svenska styrkan blef, och det af främlingarna sjelfva, ansedd som härens egentliga kärna och kraft, utan hvilken ingen ting kunde företagas, samt huru ungefär 40,000 ragoczianer ansågo sig tryggade genom föreningen med 10,000 svenskar och icke tvärtom.

Konungen och fursten gingo med förenad styrka till östra sidan af Weixeln för att angripa och slå den derstädes samlade polska hären. Men vid deras annalkande vek Czarnecki undan och delade sina troppar. De förenade vände sig öster ut mot Brzesc, en af läge, fästningsverk och 3,000 mans besättning skyddad stad. Karl Gustaf väntade hvarje stund underrättelse om danska krigets utbrott. Han ville derföre ej förlora tid och troppar mot ett fäste som, rätt försvaradt, borde kunna göra långvarigt motstånd. Men flera bland höfdingarna och i synnerhet Dahlberg uppmanade honom att i förlitande på polackarnas vanliga feghet gripa staden an. Så skedde; och efter några dagars skräm-

skjutande mot murarna dagtingade polackarna och uppgåfvo staden, ehuru de ej ännu lidit någon betydligare förlust. Fästningen öfverlemnades åt Ragoczi.

Här fick så väl denne, som Karl Gustaf underrättelse om danskarnas infall i svenska Bremen. Konungen hade redan förut insett nödvändigheten att låta en större del af sina troppar skynda hem till fäderneslandets hjelp. Vid underrättelsen om denna afsigt blef Ragoczi ganska orolig. Han fruktade nemligen att blifva öfvergifven och lemnad ensam mot hela polska styrkan, med hvilken äfven österrikarne hvarje ögonblick hotade att förenas. För att lugna dessa farhågor erböd sig Karl Gustaf att sjelf med en del af svenska hären qvarstanna hos Ragoczi, medan Wrangel med den andra tågade mot danskarna. Ragoczi vacklade. Å ena sidan ansåg han svenskarnas biträde oumbärligt. Men å andra önskade han aflägsnandet af dem och i synnerhet af Karl Gustafs högre personlighet, för att sedan sjelf så mycket lättare och obehindradt kunna utföra sina afsigter mot Polen. Det af dessa stridiga skäl sammanjemnkade beslutet blef, att Karl Gustaf skulle tåga mot Dannemark; men till Ragoczis understöd qvarlemna Gustaf Otto Stenbock med flere svenska regementer. Några dagsleder från Brzesc följdes ännu alla tropparna i riktningen åt nordvest. Den 25 Maj lemnade Karl Gustaf fursten och gick med sin afdelning åt West-Preussen.

Ragoczi med Stenbock tågade mot Warschau för att eröfra denna sin andra tillämnade hufvudstad. Han ville göra det ensam. *Jag skall visa,* sade han, *att också jag med mitt folk förstår att intaga städer, lika så väl som konungen i Sverge med sitt.* Stenbock lemnades derföre efter och Ragoczi började angreppet. Men polackarna gjorde flere utfall och tillfogade dervid ragoczianerna mycken skada, så att fursten redan på tredje eller fjerde dagen bad Stenbock skynda till hjelp. Denne kom, och redan samma dag, svenskarna visade sig, uppgåfvo polackarna staden. Siebenbürgarna be-

falldes rifva murarna, men nekade; ty warschauerborgarne gåfvo dem en brandskatt, dels för detta ändamål, dels för att skonas från plundring. Straxt efteråt kommo deremot siebenbürgarnas bundsförvandter, kosackerna, hvilka helt och hållet utplundrade den olyckliga staden.

Ett par dagar derefter kom till Stenbock Karl Gustafs befallning, att med de återstående svenska regementerna lemna Ragoczi och begifva sig till West-Preussen för att der förenas med konungen och deltaga i tåget mot Dannemark. Sådant var en ganska obehaglig tidning att framföra till Ragoczi. Också utbröt denne i bittra klagomål. *Jag satt*, sade han, *med fred och lugn i mitt furstendöme; men af kärlek till svenska konungen och till vår gemensamma protestantiska lära företog jag detta besvärliga tåg och det midt i vintern; och fastän min maka, mina barn och alla mina grannar afrådde det och varnade mig för svenskarnas bedrägeri. Nu finner jag sanningen af deras ord och att eder konung begagnat mig endast till sin egen fördel; ty omgifven af polackar och österrikare, lemnas jag ensam och hjelplös, likasom på det vilda hafvet ett skepp utan roder och styresman.* Härvid började han bitterligen gråta, dels af oro, dels af harm. Svenskarna sökte vederlägga förebråelserna; men Ragoczi höll fast dervid *att Karl Gustaf icke blott först inlockat honom till detta vådliga företag, utan äfven nu i olyckans stund ville bryta det för fjorton dagar sedan gifna löftet om Stenbocks och de svenska regementernas qvarblifvande och hjelp.* Men all hans klagan hjelpte ej; Stenbock måste enligt sin konungs befallning bortföra svenskarna, och Ragoczi mägtade ej hindra det. Största svårigheten var, att vid underrättelsen härom kunde måhända Ragoczis skaror med hämnd och raseri kasta sig öfver svenskarna, till ömsesidig skada och olycka. Att undvika sådant öfverenskommo Ragoczi och Stenbock sins emellan och i hemlighet om följande åtgerd. Den 13 Juni tågade

hela den förenade hären från Warschau vesterut. Ragoczis folk gick främst och svenska regementerna skulle utgöra eftertroppen. Dessa sednare fördröjde sitt aftåg, så att de redan från början kommo ungefär en half mil efter ragoczianerna. Men när inom en kort stund några höjdsträckningar borttogo utsigten mellan tropparna, vände svenskarne tvärt af åt höger och tågade med ansträngda marcher norrut mot Preussen. Ragoczi förde sitt folk likaledes med jagad fart vesterut, så att när qvällen kom och förhållandet upptäcktes, stodo båda härarna på ett afstånd af många mil ifrån hvarandra. Efter några dagsleder kom Stenbock lyckligt till Preussen och förenade sig med Karl Gustaf. Denne sednare lät i sistnämnde land rifva en hop smärre fästen, men deremot så mycket starkare förskansa och besätta de andra, och i synnerhet Thorn, Marienburg och Elbingen. Öfver de i dessa städer qvarlemnade tropparna förordnade han till befälhafvare sin bror hertig Adolf Johan samt Lorentz von der Linde. Sjelf med den återstående delen af svenskarna, omkring 6,000 man, tågade han österut mot Danmark.

Detta sista med Ragoczi gemensamma tåg hade emellertid kastat mörka fläckar på svenska segerfanorna. Karl Gustaf insåg, att Polen var för honom, ej mer ett förlofvadt, utan ett förloradt land, hvarför han också behandlade och lät det behandlas som ett sådant. Ragoczianerna framforo på förfärligt vis. Städer, kyrkor och byar brändes, af de sednare ensamt för furst Lubomirski ej mindre än 300. Menniskor plågades och mördades på det rysligaste sätt, stektes på spett, sågades itu, sönderhöggos, kokades i bryggkittlar, slungades mot murarna, kastades på elden, o. s. v., så att svenska soldaterna deröfver högljudt yttrade sin afsky. Dessa voro dock sjelfva långt ifrån tadelfria. Redan under tåget till Brzesc började man att hvarje morgon uppbränna de byar, uti hvilka tropparna haft nattqvarter och äfven alla andra, som under dagstågen kunde åtkommas. Än vildare blef förfarandet under vägen

från Brzesc till West-Preussen, sedan det nemligen var afgjordt, att svenskarna genast skulle lemna Polen. Såväl konungens som Stenbocks afdelning härjade och brände, såvidt den kunde nå; och kring Warschau såg man på en gång mer än hundra byar stå i låga. Sjelfva staden var nära att dela samma öde. Huru den mutade sig ifrån siebenbürgarna, hafva vi redan nämnt. Men äfven Karl Gustaf befallte Stenbock, att med sina svenskar icke blott ödelägga landet, der de framgingo, utan äfven och *för all del att förstöra Warschau* *). Till stadens lycka hade Stenbock redan före brefvets ankomst börjat sitt återtåg, hvarunder han likväl förhärjade allt annat, som kunde åtkommas. I bredd med dessa mordbrännerier bedrefvos plundringar och en mängd andra våldsamheter. Stora skaror af röfvad polsk boskap blef bredvid svenska tropparna drifna uppåt West-Preussen, och man såg nunnor och adeliga qvinnor tvungna deltaga i kreaturens fösande. I högqvarteret lefdes deremot lustigt, och konungen och fursten, hvilka ingendera föraktade glaset, togo sjelfva och med sina herrar af det kraftiga tokayer-vinet så rundelig förplägning, att dessa sednare någon gång måste oafklädda föras till bädden, och voro nära att innebrännas, då man efter vanligheten tidigt om morgonen antände nattqvarteret. Det hände konungen sjelf, att han ej vaknade förrän redan närmsta huset stod i ljus låga, och en annan gång, att några svenskar verkligen blefvo innebrända.

Ragoczis hemfärd aflopp ganska olyckligt. Karl Gustaf rådde honom att taga vägen öster om Weixeln för att derunder kunna stödja sig på Brzesc och kosackernas grannskap. Men fursten drömde ännu om polska eröfringar, genom vapen eller genom underhandling. Han tågade derföre på vestra sidan om Weixeln och skref till några polska herrar, *sina goda vänner*, som han kallade dem. Men dessa ville ej kännas vid vänskapen och Lubomirski hade redan gjort

*) *Riksark.* Act. hist. från 1657 till 1660. Ext. ur Karl Gustafs bref till G. O. Stenbock, Thorn d. 12 Juni 1657.

fiendtligt infall i Siebenbürgen. Ragoczi fick på en gång underrättelse så väl om detta, som att österrikare och tartarer stodo färdiga att hvar från sin sida angripa hans furstendöme; tillika att några andra tusen österrikare under Hatzfeld stängde vägen till Krakau, hvilken stad med sina goda fästningsverk och sin svenska besättning Ragoczi ämnat taga till stödjepunkt. I rök upplöstes nu hastigt alla de stora planerna, de lysande förhoppningarna. Full af ångest, skyndade Ragoczi öfver Weixelfloden hemåt, dock icke på den genaste vägen utan mera åt öster, följande kosackerna, hvilka han antingen icke ville eller vågade öfvergifva. Så fingo polackarna tid och, som några säga, genom en förrädisk tjenare, uppmaning att angripa den olyckliga. Af fruktan för den tillsammantågande svenska och ragocziska hären hade neml. polackarna förut hållit sig undan. Nu framstörtade från olika håll Lubomirski, Potocki och först och främst Czarnecki. Vid dessa fienders annalkande flydde kosackerna till sitt numera närbelägna land. Sålunda öfvergifven och sjelf mod- och rådlös började Ragoczi underhandla. Czarnecki gaf honom blott två timmar till besinning och stod derunder sjelf i spetsen för sina slagfärdiga troppar, vakande öfver siebenbürgarne, att dessa icke skulle under tiden rymma undan. Villkoren voro snart afgjorda. Ragoczi lofvade *att återlemna Brzesc och Krakau samt allt i Polen taget byte; tillika att afsäga sig förbundet med Sverge, betala 1,200,000 gyllen åt polska krigshären, 400,000 daler i ersättning åt polska staten, 150,000 gyllen åt tartarerna samt genom offentlig beskickning göra Johan Kasimir afbön.* Fördraget beseglades med ett gästabud hos Ragoczi. De förnämsta polska höfdingarna gingo dit; dock icke Czarnecki. *Nej,* sade han, *jag gitter ej se den tempelbrännaren. Jag kan ej förmå mig visa någon höflighet mot den vilda bödel, som utgjutit så mycket oskyldigt blod.*

Så af polackarna näpst och släppt, fortsatte Ragoczi återtåget. Men efter några få dagar blef han derunder angripen af de till Polens hjelp ankommande vi-

da manstarkare tartarerna. En blodig strid uppstod. Af Ragoczis folk blefvo 7,000 nedhuggna, 11,000 bortförda i fångenskap, och blott med 8,000 lyckades han sjelf komma undan till sitt furstendöme. Här lefde han ännu två år, men i beständig oro och strid med sina undersåtare, flere gånger än nedläggande, än återtagande regeringen; och till slutet angripen af turkarna derföre, att han utan sin öfverherres, sultanens, tillåtelse börjat polska fejden. I en af dessa fäktningar blef han ändteligen nedhuggen, sedan han likväl förut med förtviflans mod sjelf dödat icke mindre än 17 af sina angripare.

Den högst ömkeliga utgången af Ragoczis företag väckte allmän uppmärksamhet och nästan lika allmänt tadel mot svenska konungen; nemligen att denne, som temligen säkert förutsåg danska kriget och, att han för dess skull måste snart lemna Polen, likväl till detta sistnämnde land inlockade den obetänksamme Ragoczi; att han sedermera, i samma mon, som danska kriget nalkades, drog samma Ragoczi med sig allt längre och längre åt Norden, så att, när de slutligen skildes, hade svenska hären blott ett par dagsleder till sina fästningar i West-Preussen, men Ragoczi deremot hela Polen mellan sig och sitt furstendöme; slutligen, att Karl Gustaf icke blott sjelf öfvergaf, utan ock tvärtemot gifvet löfte tog Stenbock och dess regementer ifrån siebenbürgaren. I en serskild skrift sökte Karl Gustaf vederlägga dessa förebråelser. Hans förnämsta skäl var, att Ragoczi aldrig velat stadfästa det mellan ombuden uppgjorda förbundet, utan i dess ställe fört, på sidan om svenskarna enskilda underhandlingar med fienden, hvarföre Karl Gustaf icke var honom någon trohet skyldig. o. s. v. Det säkra är, att båda furstarna, hvar för sig, sökte begagna den andra till sin enskilda, uteslutande fördel. Karl Gustaf var den slugaste; Ragoczi blef offret.

PAUL WÜRTZ'S FÖRSVAR AF KRAKAU.

När Karl Gustaf hösten 1655 eröfrat Krakau, inlade han derstädes en svensk besättning af 3,000 man

under generalmajoren Paul Würtz. Denne satte genast fästningsverken i godt stånd och samlade betydliga både mun- och krigsförråder. Vintern emellan 1655 och 1656, när polackarna aflöllo ifrån Karl Gustaf, blef staden angripen af en hop troppar under Dembinski. De gjorde sin sak icke bättre än, att Würtz vid ett utfall öfverraskade lägret, nedhögg en stor hop polackar och jagade de andra på flykten. Dembinski och hans förnämsta höfdingar blefvo, rusiga och sofvande, tagna ur sina sängar och förda som fångar till staden. Så slutades den första polska belägringen af Krakau.

Drifven af blygsel och harm öfver detta uppträde, hade Dembinskis slägtinge, Mikael Zebrzydowski, kort derefter samlat en stor del af Lill-Polens adel och troppar samt börjat dermed belägra Krakau, i det säkra hopp att återeröfra staden. Men polackarnas angrepp blefvo med förlust tillbakaslagna, hvaremot svenskarna hade mycken framgång. Några veckor efter midsommar 1656, gjorde Würtz ett större utfall, hvarvid de kringströfvande polackarna blefvo öfverraskade, slagne och åt alla håll undanfösta. I detsamma kom underrättelse om svenskarnas seger vid Warschau, och de skingrade belägringstropparna vågade ej vända tillbaka till sitt företag. Så slutades polackarnas andra försök emot Krakau.

Under förvirringen efter slaget vid Warschau, hade Würtz till en tid temligen fria händer, hvarföre han ock sommarn och hösten 1656 ströfvade obehindradt omkring uti nejden. Att se den lilla svenska styrkan, långt skild från de sina, likväl nu nära år och dag innehafva en af Polens hufvudstäder, till folkmängd mångdubbelt större än den främmande besättningen; detta kunde ej annat än harma och förtreta polackarna. I medlet af Oktober 1656 samlade sig under Lubomirskis ledning all adeln från woiwodskaperna Krakau och Sendomir. Dessa förbundo sig medelst skriftelig och dyr ed, att tillsammans angripa Krakau och ej vika derifrån, förrän staden blifvit återtagen. I början af November framryckte den adeliga skaran i spetsen för sina

underhafvande. Vådan syntes hotande. Polska soldaterna och bönderna erbödo sig att genast storma, endast man ville gifva dem det vid stadens eröfring blifvande rofvet. Lubomirski vägrade, troligen för att skona Polens hufvudstad från plundring af sina egna landsmän, och Polens häfder från nesan af ett sådant uppträde; ett motstycke af det, som sex månader förut också vid Warschau tillämnades. Några polacker sade dock orsaken vara, att han ville gömma rofvet åt sig sjelf. Emellertid blef ingen stormning företagen. — Men nu kom polska drottningen och ville passa på tillfället och förskaffa sig äran af Krakaus återeröfrande. Hon skref till Würtz i de artigaste ordalag, talande *om den stora aktning, hon hade för hans person och egenskaper, om sin lifliga önskan att få en sådan utmärkt man i Polens tjenst. För att vinna detta mål och tillika få nöjet att se en så ryktbar krigare ville hon gerna komma och sjelf börja underhandlingen,* o. s. v. Würtz svarade med tacksägelser *för en nåd, som öfversteg hans förtjenst; men förklarade tillika, att ingen ting kunde upplösa hans lydnadspligt mot svenska konungen. Slutligen,* skref han, *ber jag eders majestät icke illa upptaga detta mitt svar, utan tillåta mig utan fläck förblifva eders majestäts ödmjukaste tjenare,* *Paul Würtz* *).

Sålunda måste polackarna fortsätta belägringen. Den gick trögt, långsamt och olyckligt; och tre månader förflöto, utan att någon ting kunde åstadkommas. Mot slutet af denna tid kom underrättelse; först att Ragoczi infallit i Polen, sedan att han framträngde mot Krakau; derjemnte att han anställde svåra härjningar, hvarvid äfven många Lubomirskis egendomar kommo i fara. Denne furste blef orolig och ville skynda de sina till hjelp. Förut gjorde han dock ett försök att till dagtingan öfvertala den, som han trodde, uthungrade besättningen. Som svar och tillika som bevis på tillståndet i stadens visthus, skickade Würtz, som gåfva

*) *Riksark.* Act. från 1620 till 1657.

till Lubomirski, en hop färska rapphöns, jemnte den helsningen, att när hungersnöden blifvit så stor, att en rotta kostade en dukat, då, men också först då, skulle svenska besättningen dagtinga. Ändteligen i början af Februari upphäfde Lubomirski belägringen, hvilken då varat öfver fyra månader. Så slutades polackarnas tredje försök emot Krakau.

Nu kom Ragoczi till staden och strax derefter var det, som han enligt föregående berättelse förenade sig med Karl Gustaf och svenska krigshären. Konungen hade redan åt siebenbürgaren lofvat afstå större delen af Polen och väntade dessutom innan kort danska kriget, till hvars kraftiga utförande behöfdes de under Würtz varande tropparna. Han bad derföre Ragoczi med sina siebenbürgare besätta Krakau, på det Würtz och dess regementer måtte kunna förenas med svenska hären. Ragoczi sökte undandraga sig, ty han kände siebenbürgarnas ovana vid fästningsförsvar. Karl Gustaf deremot påstod, *att om Ragoczi ville vara konung i Polen, borde han också sjelf försvara dess hufvudstad.* Slutet blef, att Ragoczi ditskickade 3,000 man af sitt folk, och att Karl Gustaf till deras anförande lånade svenska öfversten Fabian von Fersen. Würtz deremot skulle med sina troppar skynda till konungen, som då jemnte Ragoczi var stadd på tåget till Brzesc. Men Czarnecki höll så noga vakt, att Würtz omöjligen vågade företaga nämnde rörelse, utan måste jemnte siebenbürgarna qvarblifva innestängd i Krakau. Kort derefter gick Karl Gustaf mot Dannemark och Ragoczi skrämdes tillbaka till Siebenbürgen. Derpå kom först underrättelse, att Ragoczi slutat fred med Polen, och sedermera samma furstes befallning till siebenbürgarna att lemna Krakau. Dessa lydde, men blefvo efter uttåget och tvärt emot gifvet löfte af polackarna illa handterade, plundrade och till en del nedhuggna.

Nu var Paul Würtz med sina svenskar åter den, hvilken ensam skulle försvara Krakau; angripare deremot icke blott hela den nu mera oskingrade polska magten; utan ock, hvad som var farligare, flere tusen

österrikare ledda af Hatzfeld, Montecuculi, Spork och De Souches; så väl troppar som anförare med sedan trettiåra-kriget vunnen ära och erfarenhet. Würtz insåg omöjligheten af ett i längden fortsatt försvar, samt huru ett sådant skulle utan nytta förstöra de pröfvade kärntropparna, hvilkas bevarande konungen laggt honom framför allt på hjertat. Han sammankallade derföre befälet och tilltalade dem på följande sätt. *Mine tappre kamrater! Det är nu på andra året som vi, till svenskarnas evärdeliga ära och beröm, hafva försvarat denna stad. Vi hafva, såsom i en lek, med oförskräckt och glädtigt mod tillbakaslagit alla polackarnas anfall. Så hafva vi med Guds hjelp och med egen tapperhet fullgjort vår pligt så, att, när vi sjelfva redan i jordens sköte förmultnat, skola våra efterkommandes hjertan fröjdas, när de få läsa vår trohet och ihärdighet beskrifna i de tideböcker, der svenska folkets ära och bragder upptecknade varda. Om så kräfdes, skulle vi ock på samma vis fortsätta detta försvar. Konungen och fäderneslandet få likväl vida större nytta af oss, om vi genom i tid uppgjord dagtingan bereda oss säkert återtåg, än om vi begrafva oss under ett, om än långvarigt, dock ändamålslöst försvar,* o. s. v. Alla biföllo; och inom kort var dagtingan uppgjord, och den ganska ärorik för svenskarna. Hela deras tropp, utgörande 2,850 man, tågade ut ur fästningen med brinnande luntor, flygande fanor och klingande spel, samt medförande 18 kanoner och 390 trossvagnar. Würtz och hans förnämsta befälhafvare blefvo af Hatzfeld väl emottagna och högtidligt förplägade.

Sådant var uttåget. Återtåget gaf mera bekymmer. Polackarnas många, lätt gifna och lätt brutna trohetseder mot Karl Gustaf, deras våldförande af öfverenskommelserna med Wittenberg vid Warschau och siebenbürgarna vid Krakau, jemnte åtskilliga andra dylika uppträden, hade helt och hållet förintat trovärdigheten af deras ord. Karl Gustaf hade derföre redan i förväg befallt Würtz, att vid aftåget icke lita på polac-

karnas löften utan så mycket möjligt söka skaffa sig äfven annan säkerhet. I ofvannämnde samtal med sina befälhafvare yttrade också general Würtz, sjelf till börden från Tyskland, följande ord. *Vi kunna, mina bröder, alldeles icke tro polackarnas löften; men nu hafva vi lyckligtvis också att göra med österrikarne, hvilka såsom tyskar äro af naturen redliga och ordhålliga. Vi vilja derföre fordra dessas bekräftelse af vår dagtingan och skydd vid verkställigheten.* Så skedde. Svenskarna begärde, att öfverenskommelsen skulle bekräftas af både polska konungen sjelf och af polska senaten; samt dessutom att österrikiska fältmarskalken Hatzfeld skulle *på sitt redliga ord och på gammal tysk tro och heder utlofva en obrottslig verkställighet af de antagna villkoren.* Würtz ansåg icke ens dessa försigtighetsmått tillräckliga; *ty,* sade han till Hatzfeld, *man kan alldeles icke lita på de trolösa polackarna, dessa råa halfvildar!* Han fordrade derföre ytterligare, att för svenskarnas säkerhet blifva ända till Oderströmmen beledsagad af 1,000 österrikiska och 200 polska ryttare, alltsammans under befäl af en österrikisk, af Hatzfeld dertill utsedd öfverste.

Polackarna, ifriga att med så litet besvär som möjligt återbekomma Krakau, bådo Hatzfeld antaga dessa för dem sjelfva så föga hedrande villkor. Det skedde; svenskarnas fordringar beviljades, och de serskilda stadfästelsebrefven underskrefvos af konung Johan Kasimir, af fältmarskalken Hatzfeld och af de polska närvarande herrarna; deribland också af Czarnecki.

Knappt hade likväl återtåget från Krakau börjat, förrän samme Czarnecki gaf tillkänna sin önskan att förfölja och angripa svenskarna. Hatzfeld ogillade högeligen och förböd ett sådant våldförande af gifna löften; men Czarnecki, glödande af hat emot sitt fäderneslands fiender, medtog en hop egna troppar och följde svenskarna. Österrikarne fullgjorde dock sin pligt så redligt, att Czarnecki icke vågade angripa, utan höll sig något afsides, väntande på bättre tillfälle. Vid ankomsten till Landsberg vid Warta återvände österrikar-

ne enligt öfverenskommelse. Nu frambröt Czarnecki ur sitt bakhåll för att öfverfalla de blottade svenskarna. Han kom jemnt en timme försent. Utan att förlora ett ögonblick hade nemligen Würtz fört sitt folk öfver floden och kom sålunda i säkerhet undan till Stettin. Czarnecki svalkade sin harm genom att härja de kringliggande brandenburgska byarna.

Någon tid derefter blef också Posen af österrikarne under Montecuculi återtaget, så att svenskarna nu mera, vid slutet af Augusti 1657, af sina stora eröfringar i det egentliga Polen icke hade qvar en enda punkt.

SEDNARE DELEN AF POLSKA FÄLTTÅGET 1657.

Vid svenska konungens aftågande från Preussen blefvo, som bemäldt är, hertig Adolf Johan och Lorentz von der Linde förordnade till högsta befälhafvare för dervarande troppar. I början försvarade de sig med mycken framgång, men efter Krakaus och Posens dagtingan kommo polska och österrikiska härarna antågande. Svenskarna förutsågo omöjligheten att på öppna fältet möta en så öfverlägsen fiende; derföre nedrefvo de alla smärre fästningar och bibehöllo endast följande, nemligen: Thorn, Strassburg, Graudentz, Stum, Dirschau, Marienburg, Elbingen, Montauer-Spitz och Danziger-Haupt, hvilka deremot blefvo så mycket bättre försedda. Det borde dock hafva varit lätt för hela Polens nu mera odelade magt att, understödd af österrikiska hjelptropparna, fördrifva åtminstone några af dessa små besättningar; men Montecuculi ville ej genom svåra höstbelägringar för ett annat folks skull förstöra sina österrikare. Polackarna sjelfva ville, eller vågade eller mägtade ej börja någon sådan belägring. Bittra trätor uppstodo mellan de båda förbundna folken. Österrikarne klagade öfver polackarnas otacksamhet, egennytta och grofva löftesbrott; polackarna deremot, sade sig icke hafva haft någon hjelp af österrikarna och mente, att dessa sednare endast sökte tillfälle att förvandla Polen i ett österrikiskt lydland, o. s.

v. Denna fiendtliga stämning mot österrikarna, ursprungligen grundad på vanligt grannhat, blef för tillfället än mera uppretad genom kringspridda flygskrifter och stämplingar, i synnerhet af polska drottningen, hvilken fruktade Österrikes inflytande och planer; ty hon ville sjelf skaffa polska tronföljden åt någon bland sina slägtingar inom franska konungahuset. Under sådana tvister förflöt hela hösten. Slutet blef, att österrikarna gingo i vinterqvarter och polackarna hem, utan att någondera göra ett allvarligt försök mot svenska besättningarna.

När Dannemark sommaren 1657 angrep Sverge, lofvade Polen skicka 6,000 man hjelptroppar. Det dröjde och Dannemark började klaga öfver bristande ordhållighet. Ändteligen fram på hösten 1657 blef Czarnecki med några regementer utskickad. Denne inbröt härjande först i Brandenburg och derpå i svenska Pommern. Sistnämnde land blef ända till Peeneströmmen alldeles förstördt. Flere städer och nästan hvarenda by lades i aska, och det olyckliga Pasewalk blef nu inom 27 år för andra gången plundradt och afbrändt. Nu fick Czarnecki veta, att svenskarna intagit den vigtiga fästningen Fredriksudde på Jutland. I stället för att enligt befallning fortsätta tåget och hjelpa de nödställda danskarna, återvände han jemte sitt folk hemåt, lastade med rof och byten. Hans egen konung Johan Kasimir klagade högt öfver olydnaden och dansken likaså öfver trolösheten; men båda fåfängt.

Om detta årets krigsrörelser på lithauiska sidan är föga att säga. Svenska magten, fullt sysselsatt af ryssarna, gjorde intet enda försök mot Lithauen. Frampå hösten 1657 samlades deremot en betydlig polsk styrka, hvilken under Gosiewski inföll i Liffland och hjelpte ryssen härja det olyckliga landet. Snart blefvo dock båda örnarna, den svarta och den hvita, oense om åtelen. *Jag*, sade ryssen, *är den som från svenskarna eröfrat landet, hvarföre det också tillkommer mig och ingen annan.* — *Jag,* svarade polacken, *har gammal, laglig, aldrig afstådd rättighet till detta land; derföre tillkommer det mig och ingen annan.*

Att undvika svåra tvister, skildes härarna åt. Gosiewski gick till Riga och uppmanade staden och besättningen att gifva sig under Polen, hvarvid han lofvade många friheter och fördelar. Helmfeldt vägrade; *ty*, sade han, *vi svenskar hafva icke samma plägsed som i polackar, nemligen, att ofta och lättsinnigt bryta våra trohetseder.* Gosiewski begynte nu en belägring, hvilken han dock frampå nästa år nödgades upphäfva; sedan nemligen svenska besättningen ofta öfverraskat och illa handterat de polska belägringstropparna.

Så snart Karl Gustaf lemnat Polen, kastade sig denna magt öfver hans bundsförvandt, kurfursten Fredrik Wilhelm. Polackarna under Czarnecki härjade Brandenburg; lithauerna under Gosiewski likaledes Ost-Preussen, Fredrik Wilhelm vände snart seglet efter vinden. Den 9 Sept. afslöt han i Welau med Johan Kasimir en förlikning, i följe hvaraf kurfursten öfvergaf svenska partiet, och Polen deremot erkände honom som nu mera helt och hållet sjelfständig furste öfver Ost-Preussen.

Med fälttåget 1657 var den egenteligen verksamma delen af polska kriget afslutad, och rörelserna under de återstående två åren voro i det hela af föga vigt och medförde ingen betydlig ändring i det nuvarande förhållandet. Man kan derföre också vid denna tidepunkt med skäl taga en öfversigt af hvad Sverge vunnit eller förlorat genom detta med så myoken ifver och under så stora förhoppningar började krig. Sverges enda vinst deraf bestod i att hafva besättningar i förutnämnde städer inom West-Preussen samt den fördelen, att Polen blifvit i hög grad utmattadt. De för Sverge skadliga följderna voro: betydligt ökade statsskulder, förlusten af många tusen medborgare, fallna dels för svärdet, dels för pesten; tre nya fiender, Ryssland, Österrike och Dannemark, hvilka genom Sverges anfall mot Polen blifvit retade eller lockade att sjelfva anfalla Sverge tillbaka; och slutligen, att svenska landskaperna Kajana, Karelen, Ingermanland, Estland, Liffland samt Pommern blifvit mer eller mindre härjade och förstörda *).

*) Förnämsta källorna för ofvanstående behandling af polska kriget äro: *Pufend. Leben Carl Gustafs; Pufendorf, Hist. Frederici Guilielmi; Rudawski, Histor. Polon.; Lengnich, Geschichte der Preussisch. Lande*; *Terlons memoirer; Dahlbergs dagbok;* och *Theatrum Europæum.*

BERÄTTELSER

UR

SVENSKA HISTORIEN.

TOLFTE DELEN.

KONUNG KARL DEN TIONDE GUSTAF.

ANDRA AFDELNINGEN.

TILL UNGDOMENS TJENST UTGIFVEN

AF

AND. FRYXELL.

STOCKHOLM,

TRYCKT HOS L. J. HJERTA,

1843.

INNEHÅLL.

Rättelser:

Sid.	13	rad.	38	står:	måtte	läs:	måste
»	86	»	38	»	Czarnocki	»	Czarnecki
»	142	»	36	»	Foscic	»	Fascic
»	167	»	32	»	kallade	»	kallande

OM KONUNG KARL X GUSTAF.

ANDRA AFDELNINGEN.

FÖRSTA KAPITLET.

OM DANNEMARKS RUSTNINGAR MOT SVERGE.

Den gamla oviljan mellan Sverge och Dannemark fortlefde ännu; denna gång likväl med mesta bitterheten hos sistnämnde rike, hvilket ock under sednaste fejden varit mest lidande. Att hämnas nederlagen och återtaga de förlorade landskapen; dessa tankar, dessa förhoppningar sväfvade oupphörligt för danskarna. Tillfället tycktes gynnande; Sverge var sänkt i skuld, utan kredit, och mattadt genom pesten och genom tvenne års fälttåg; tillika i öppet krig mot Polen, mot Ryssland och snart också mot Österrike. Dannemark deremot kunde vänta understöd af samma magter och af Holland, samt var dessutom efter elfva års fred sjelft tämligen uthviladt. Denna fiendtliga sinnesstämning underhölls och delades af konung Fredrik, hvilken enskildt bar mot Sverge mycken ovilja, såväl för det beskydd, hans fiende, Corfits Ulfeld, åtnjutit och ännu åtnjöt, såsom ock derföre, att svenskarna under trettiåra kriget togo utan ersättning erkebiskopsdömet Bremen, hvilket han som prins personligen innehaft. Man trodde äfven, att Fredrik önskade krig, för att om möjligt med hären i sina händer och med friska segerkransar kring pannan, vinna tillfälle att utvidga sin af rådspartiet mycket inskränkta konungamagt; och det säges, att dessa hans tänkesätt delades och än mer uppäggades af många

inom hofvet samt af en hop unga framtidsmän, hvilka hoppades att genom konungens ynnest och under förändrad styrelseform lättare göra sin lycka. Härtill kom, att flere främmande magter, Ryssland, Polen, Österrike och isynnerhet Holland, uppskrämda genom Karl Gusfafs stora planer och första ovanliga framgång, sökte medelst allahanda löften och förespeglingar locka danska regeringen och folket till ett anfall mot Sverge.

Danskarnas sinnesstämning blef genom dessa bemödanden inom kort uppretad till mycken förbittring mot svenskarna; serdeles var detta händelsen inom hofvet samt inom de lägre samhällsklasserna. Uti båda dessa kretsar ropade man högt och allmänt efter krig. *Nu,* hette det, *nu kunde Dannemark återvinna sin förlorade krigsära, sina förlorade landskap; ja sin nära nog förlorade sjelfständighet. Några år bortåt har det nemligen nödgats i allt foga sig efter den mägtiga grannen i Öster. Men nu vore rätta tillfället att krossa den öfvermodige; det borde ej slå fell, att man vid denna gynnande tidepunkt skulle återvinna åtminstone Halland och Gottland**) *kanske till och med taga hela Sverge***) o. s. v.

Men i sjelfva verket voro utsigterna icke på långt när så lofvande, som de vid första ögonkastet syntes. Sverige var visserligen utmattadt; men hade en krigisk konung, förträffliga härförare och troppar, samt en befolkning, inom hvilken, såsom sjelfva fienden erkände, *bonden, tagen från plogen, var bättre soldat än annorstädes kaptenen med fjederbuske i hatten*†); en här, som blott den komme i främmande land, kunde sjelf kläda, föda och försvara sig. Dannemark å sin

---

*) *Rådsprot.* d. 6 Nov. 1656. *Brah.* Fol. 173. Petter Chambers till P. Brahe. Köpenh. d. 5 Dec. 1656.

**) *Brah.* Fol. 169. Jakob Bradh, till E. Stenbock. Markaryd d. 24 April 1657.

†) *Brah.* Fol. 173. P. Chambers till P. Brahe. Köpenh. den 5 Dec. 1656.

sida var sjelft nedsänkt i skuld, hade små statsinkomster, förfallna fästningar, en flotta, medelmåttigt rustad och med föga sjövana matroser; dessutom härförare och soldater, under en lång fred förslappade och vanda från ansträngning och krigstukt. De oöfvade befälhafvarnas mönstringar med dessa lika oöfvade soldater gåfvo åt Sverges kunskapare rika ämnen till åtlöje och hån. Det hände vid en mönstring i Skåne, att flere ryttare föllo af hästarna, till icke ringa förlustelse för några ditsmugna, åskådande svenskar *), hvilka voro vana att se Smålands sadelfasta ryttare, som under Per Brahes och Fredrik Stenbocks befäl ärofullt genomgått trettioåra kriget. Vid Köpenhamn mönstrades 150 nyss utskrifna knektar. *Man kunde få ondt i magen*, skrifver svenska utliggaren, *vid att se deras oordning och sjelfsvåld. Der var mer bråk och tidsspillan, än om i Sverge 20 regementer blifvit mönstrade; och kan jag väl säga, att deras befälhafvare borde lära sig exercera af våra knektar* **). *Gud skulle synnerligen straffa oss*, tillägger han, *om vi behöfde frukta sådana fiender* ***). Sjelfva svenska sändebudet Durécl, fastän för egen person önskande freden, var dock fullkomligen öfvertygad derom, att striden skulle få en för Dannemark olycklig utgång †).

Denna öfvertygelse delades ock af flere personer inom sjelfva Dannemark. *Svensken*, sade somliga, *är född krigare, och handterar redan som rekryt geväret bättre än en dansk, som tre år varit soldat.* En annan yttrade: *det blir för Dannemark svårt, att återtaga Halland; ty svensken liknar djefvulen; när han en gång intagit ett hjerta, kan han ej mer drifvas*

*) *Brah.* Fol. 169. Jakob Bradh till E. Stenbock, Markaryd d. 22 April 1657.

**) *Brah.* Fol. 173. P. Chambers till P. Brahe, Köpenhamn den 12 Mars 1657.

***) *S. st.* d. 4 Mars 1657.

†) *S. st.* Durécl till P. Brahe. Köpenh. d. 9 April 1657.

derut *). Dessa farhågor spordes mest i gränsorterna, hvilka också mest lidit af krigets följder och derföre i afseende på svenskarna vacklade mellan fruktan och hat. I Skåne förde hvar och en, som kunde, sina varor och dyrbarheter till fästningarna, och bönderna sålde kreaturen för vanpris; ty de befarade att eljest se dem tagna och drifna uppåt Småland **). Tvåhundradesextio utskrifna skånska drängar skulle föras ifrån Kristianstad till Kristianopel; men under vägen bortsprungo etthundradefyratio deribland. *Vi hålla oss vid skogen, så länge,* sade rymrarna; *men om vi se, att dansken får öfverhand, skola vi nog komma fram och hjelpa till att piska på svensken* ***). Andra boddrängar smögo öfver gränsen och antogo svensk tjenst, ty de trodde sig der hafva bättre hopp om seger och byte, än under deras eget fäderneslands fanor †). De, som inom Dannemark mest och ifrigast yrkade på freden, voro likväl rådet och högadeln, serdeles de äldre, och det af följande orsaker. 1:o Dessa herrar med deras nära kännedom om verkliga förhållanderna, kunde långt tydligare än den stora hopen inse företagets vådor. 2:do De innehade större delen af riket, hvarföre ock största tungan af krigsgerder och utskrifningar skulle falla på dem. 3:o De fruktade, att under krigshvälfningarna kunde konungamagten utvidgas och deras egen samhällsklass mista den enskildt lyckliga ställning, de för närvarande innehade. Motståndet blef derföre ganska envist. Jutska adeln ville ej veta af några krigsgerder ††); och efter riksrådet

*) *Brah.* Fol. 173. P. Chambers till P. Brahe d. 17 Febr. 1657.

**) *S. st.* E. Stenbock till P. Brahe. Febr. 1657. — *Fol.* 174. Ett namnlöst spionbref från gränsen, Febr. 1657.

***) *S. st.* den 22 April 1657.

†) *S. st.* Jakob Bradh till E. Stenbock d. 22 April 1657. — *Fol.* 178. Ett namnlöst spionbref från gränsen i Febr. 1657.

††) *Brah.* Fol. 169. Jak. Bradsson till E. Stenbock. Markaryd d. 6 Febr. 1657.

Kristen Scheel härmade man följande ord. *Si Gu, Broer lille! vi vil have Fred. Vil Kongen have Krig, saa maa Han selv skaffe sig Penge* *). Emellan konung Fredrik och riksrådet Kristian Lindenau blef trätan så häftig, att riksrådet fick först smaka käppen och blef sedan förvisad hofvet, till ej ringa förnedring och harm för dess ämbetsbröder **).

Vintern 1657 sammankallades uti Odensee en riksdag, hvarest saken på fullt allvar framställdes till öfverläggning. Konungen och hans vänner samt ofrälse stånden voro ifriga för kriget; men flertalet af adeln hyste helt andra tänkesätt. Detta parti framställde öppet följande sina betänkligheter. *Kriget vore orättvist och skulle också blifva olyckligt; ty Dannemark vore skuldsatt och fattigt, dess fästningar förfallna, dess folk oöfvadt och sinsemellan oenigt. I stället för att återvinna förlorade landskap, torde slutet blifva, att kriget kommer midt in i gamla Dannemark, och det till landets och folkets osägeliga skada. För möjligheten af sådana olyckor borde man ej onödigtvis utsätta sig* o. s. v. Äfven Brandenburg, Frankrike och England bådo Dannemark akta sig från förhetsning; men allt detta hjelpte ej mot den storm, som fattat allmänna tänkesättet, såväl vid riksdagen som eljest i landet. De gamla, varnande rådsherrarna blefvo utskrattade såsom fega och förskräckta gubbar; och ju häftigare och bittrare man utfor emot grannen i öster, desto kraftigare ansågs man ådagalägga sin varma fosterlandskärlek. Skomakare och skräddare i sina verkstäder, ja sjelfva allmogen på landet ropade efter krig ***), och ju okunnigare desto säkrare voro de på sin sak och på Dannemarks seger, på Hallands och Bremens återeröfrande o. s. v. Då man under sällskapliga sam-

---

*) *S. st.* Fol. 173. Duréel till Per Brahe d. 9 April 1657.

**) *Brah.* Fol. 173. Duréel till P. Brahe d. 22 Jan. 1657 och P. Chambers till d:o d. 5 Febr. 1657.

***) *Brah.* Fol. 173. P. Chambers till P. Brahe. Köpenh. d. 6 Jan. 1657.

tal varnade dem för svenskarnas tapperhet och påminte om dessas lysande bragder i Polen, svarade folket föraktligt; *ja det var mot polackarna, hvilka aldrig hålla stånd; men mot oss danskar blir det helt annat* *). Då man berättade, att Ragoczi tågat till svenskarnas hjelp, ville den stora hopen alldeles icke tro det; man lånade deremot sitt öra åt de orimligaste rykten, endast dessa smickrade den för tillfället rådande folkvurmen **). Så hade t. ex. de vidskepliga skånska bönderna framdragit och började hota svenskarna med en spådom, att den gamle kämpen, Holger Dansk, skulle uppstå och hjelpa sina landsmän. *Det torde nog hända,* svarade smålänningarna, *men innan dess hinna vi nog att jaga alla danskarna ut i Öresund* ***). — *Så,* skrifver svenska sändebudet *så uppkittlar Dannemark sig sjelft till en sådan häftig förifring, att den ej kan stillas, med mindre det får störta sig i kriget* †). Slutet af riksdagen i Odensee blef, sedan äfven yngre adeln öfvergått till krigspartiet, att man nästan enhälligt beviljade en ovanligt stor gerd, på det, om så fordrades och tillfället gafs, *konungen måtte kunna upplyfta Dannemarks gamla krigsära och qväfva de svenska grannarnas öfvermod.*

En stor andel i denna sakernas gång tillkommer holländaren Konrad von Beuningen. Han var en stark republikan, redan förut bekant för den stolthet, han visat fransyska konunga-hofvet. Sedermera hade han under sista åren af drottning Kristinas tid varit holländskt sändebud i Stockholm. Han råkade då, man vet nu mera icke af hvad anledning, i en så bitter och nästan personlig fiendskap mot svenska regeringen, att denna vid afresan icke förärade honom den eljest vanliga afskedsgåfvan, och han sjelf sedermera bibehöll en

*) *S. st.* d. 20 Jan. 1657.

**) *S. st.* den 15 Febr. 1657.

***) *Brah.* Fol. 169. Jakob Bradh. till E. Stenbock. Markaryd d. 14 April 1657.

†) *Brah.* Fol. 173. Durëel till P. Brahe d. 24 Febr. 1657

häftig ovilja mot landet. Denne man var vid ifrågavarande tid holländskt sändebud i Köpenhamn, hvarföre han i följe af så väl uppdrag som böjelse gjorde allt för att bringa Dannemark i harnesk mot Sverge. Någon varnade honom, sägande: *eders excellens bör ej lägga sin lidna förolämpning så tungt på hjertat, att han, för att hämnas densamma, uppretar tvänne folk till ett blodigt och förödande krig.* Beuningen ville ej erkänna, att han i någon mon leddes af enskilda känslor *), utan fortfor oafbrutet att mot Sverge uppägga å ena sidan Holland och å andra sidan Dannemark, hvarjemnte han åt denna sednare magt anskaffade ett betydligt penningelån från Amsterdam. Under det följande af kriget framstår Beuningen ofta och alltid som Sverges mest ihärdiga och farliga vedersakare.

Redan 1656 började Fredrik den tredje förberedelserna till detta krig. Efter riksdagen i Odensee fortgingo rustningarna mera skyndsamt, och frampå våren 1657 funnos församlade 34,000 krigare, sådane de voro.

Spår finnas äfven, att man sökte till missnöje och uppror reta folket inom Sverges nyss eröfrade landskaper Gottland, Halland, Jemtland och Härjedalen, och det icke utan framgång. Men utom i de två sistnämnde orterna blefvo utbrotten förekomna, då nemligen krigslyckan genast i början förklarade sig för Sverge.

Emedlertid underhandlade man oafbrutet om förlikning, dock mest för sken skull, och det å ömse sidor. Dannemark framställde obilliga fordringar och ådagalade derigenom tydligen sin krigslystnad. Man sade äfven, att både Karl Gustaf och svenska hären motsågo med glädje danska krigets utbrott, såsom en förevändning att med heder lemna Polen, hvarest efter landets utplundring inga byten mer återstodo att taga, och mot hela folkets förbittring inga segrar mer att vinna.

---

*) *Brah.* Fol. 173. P. Chambers till P. Brahe d. 24 April 1657.

Sedan i Maj Dannemark blifvit fullrustadt, utfärdades den formliga krigsförklaringen den 1 Juni 1657. Förnämsta klagopunkterna voro. 1:o att Sverge i vestfaliska freden tog Bremen från dåvarande danska prinsen, numera konungen *). 2:o att Sverge efter Brömsebrofreden behöll socknarne Särna och Idre **). 3:o Sverges beskydd för Ulfeldarna. 4:o En hop tullbedrägerier, i Öresund öfvade af svenska köpmän, med flere mindre vigtiga punkter. Dannemark utgaf tre serskilda skrifter för att öfvertyga allmänheten om rättvisan af sitt påbegynta krig; men hvarken samtid eller efterverld hafva derigenom blifvit öfvertygade; och några holländska spefoglar gjorde mycket åtlöje af den omständigheten, att den förnämsta bland dessa skrifter var uppsatt hos en boktryckare med namnet *Döll*, det vill på deras språk säga *galningen*.

ANDRA KAPITLET.

SVERGES RUSTNINGAR.

Dannemarks krigiska afsigter voro icke någon hemlighet för Karl Gustaf. Han erhöll utförliga och pålitliga underrättelser, dels genom serskilda spejare ***), dels genom sitt eget i Köpenhamn varande sändebud, den skicklige Duréel; dels genom svärfaderns, holsteinska hertigens sändebud Paoli. Redan 1656 om sommaren förutsåg man tämligen säkert, att Dannemark skulle bryta löst. Karl Gustaf frågade derföre sitt riksråd, om han ej borde sjelf angripa och sålunda förekomma fienden. Bengt Skytte ensam biföll; alla de

---

*) Se 8:de delen, sid. 74.

**) Se 7:de delen, sid. 310.

***) *Rådsprot.* d. 17 och 19 April 1656, samt den 28 Maj 1657.

andra tillstyrkte blott försvar, och att man skulle låta dansken belasta sig med det förhatliga af fredsbrottet.

För riksrådet, som hemmavarande kände alla förhållanden och stod i närmare beröring med folket, var det ej heller godt att tillstyrka ett nytt krig. Rikets innevånare började nemligen blifva ganska ledsna vid de redan gjorda ansträngningarna. Dessa voro äfven stora och ovanliga. Det dubbla kriget mot både Polen och Ryssland hade medtagit en mängd soldater. För att fylla bristen nödgades konungen att under loppet af 1656 uttaga icke blott det folk, som var beviljadt för samma år, utan ock i förväg det, som beviljats för det kommande 1657; d. v. s. tillhopa en soldat för hvart tionde frälsehemman och en för hvart femte krono och skatte. Det tyckes, som man ej heller rådfrågat ständerna, innan 1657 års utskrifning sålunda i förväg uttogs. Både sättets olaglighet och bördans tyngd väckte derföre ovilja och på några ställen formligt motstånd, serdeles bland allmogen i Småland, Östergötland samt trakterna kring Åbo. Till och med länsmännerna satte sig någorstädes i spetsen för de motvilliga och i Östergötland skedde det af sjelfva biskopen och presterskapet. Andra landskaper voro villigare till fäderneslandets försvar. Dalkarlarna lofvade, att i händelse af verkligt behof skulle regeringen, i stället för hvar tjugonde, få utksrifva hvar tionde, till och med hvar åttonde eller sjunde man; och Nerkesboarna förklarade sig villiga att gå man ur huset *). Med dessas och andra välsinnade landsorters exempel samt medelst en lämplig blandning af allvar och mildhet, lyckades det riksrådet att denna gången stilla oron och drifva saken igenom.

Redan i December samma år kunde regeringen med säkerhet förutse, att Dannemark skulle inom kort angripa Sverge, och att således nya utskrifningar och

*) *Rådsprot.* den 22 Aug., d. 2, 11 Sept., d. 16, 18, 21 och 22 Okt., d. 6 och 24 Nov. 1656.

nya gerder snart oundgängligen erfordrades. Rådet hade önskat småningom och i förväg anskaffa, hvad som behöfdes; men vågade ej framkasta ett enda deråt syftande ord af fruktan för folkets ovilja *). I början af 1657 kom till rådet Karl Gustafs befallning att öfvertala ständerna, att låta 1658 års utskrifning tagas redan under loppet af år 1657, och att dessutom tillvägabringa en summa af 500,000 daler silfvermynt **). Under den tryckande nöden och folkets redan gäsande missnöje var detta ett både oangenämt, svårt och till och med vådligt uppdrag. Karl Gustaf sjelf insåg, hvad man hade att frukta, och befallte derföre rådet att, för ofvannämnde utskrifnings beviljande icke sammankalla något allmänt riksmöte, utan i dess ställe landskapsvis öfverlägga med ständerna ***), då han hoppades lättare kunna besegra deras motstånd. Men som folket vid förra årets dubbla utskrifning fått bestämdt löfte, att under 1657 slippa någon dylik †), alltså fruktade rådet högeligen för utgången af denna nya mot gifven tillsägelse beslutade underhandling. I följe af konungens befallning och fäderneslandets behof måste den dock försökas. I Maj och Juni 1657 sammankallades ständerna landskapsvis; *ty*, hette det i kungörelsen, *tidens korthet tillät icke att hålla ordentligt riksmöte* ††). De förnämsta bland rådsherrarna åtogo sig det kinkiga uppdraget; Per Brahe skulle i Jönköping tala med der kringboende folk, likaså Gustaf Horn i Skara, Knut Posse i Stockholm, Krister Bonde i Fahlun o. s. v.

Men redan vid ryktet och än mer vid verkställigheten af denna utskrifning spordes knot och missnöje öfver nästan hela riket, och inom Rekarne förenade sig

*) *Rådsprot.* den 16 Dec. 1656.
**) *Rådsprot.* den 26 Febr. 1657.
***) *Rådsprot.* den 12 Febr. 1657.
†) *Rådsprot.* den 6 Mars 1657.
††) *Riksark.* Riksdags-acta 1631—1679. Kallelse till provincial-ständernas sammankomst 1657.

både prester och bönder till allvarsamt motstånd *). Deremot lyckades det Per Brahe att utverka godt svar af småländingarna och Krister Bonde af dalkarlarne **). Längre fram på hösten hotade dessa sistnämnde att till och med gå man ur huse och ihjelslå alla danskar, icke blott dem, som infallit i Jemtland, utan alla, som funnes i hela Norge; ja äfve de svenska bönder, som i Wermeland, Dalsland och Bohuslän låtit förmå sig att gifva brandskatt åt fienden ***). Slutligen och efter mycket prut lyckades underhandlingarna; och alla biföllo den begärda utskrifningen. De beviljade till och med, att densamma skulle få hållas efter personernas antal, d. v. s. hvar tionde vapenför man, hvilket var mycket drygare, än den nu eljest brukliga efter hemmantalet.

Med sålunda erhållna medel började man genast bereda sig till kriget. Försvaret af Wermland anförtroddes åt Harald Stake, Westergöthland och Halland åt Per Brahe med Gustaf Otto Stenbock och Småland åt Axel Lilje. Till örlogsflottans förstärkande togos från handelskompagnierna 20 fartyg, så att den tillsammans uppgick till 46 kölar, hvilka ställdes under Klas Bjelkenstjernas befäl †).

Karl Gustaf sökte stärka sin sak genom främmande förbund; men lyckades blott hos svärfadren, hertigen af Holstein, hvilken lofvade 6,000 man hjelptroppar ††). När danskarna inföllo i svenska Bremen, anmärkte Karl Gustaf, att detta var ett brott emot westfaliska freden och begärde derföre tyska ständernas hjelp; men förgäfves. Han sökte äfven förbund och understöd hos Cromwell och erböd för sådant ända-

*) *Rådsprot.* den 19, 25, 26, 27 Mars, d. 30 Juni, den 1 Juli 1657.

**) *Rådsprot.* den 2 Dec. och den 18 Juni 1657.

***) *De la Gard.* Johan Ekeblad till Krist. Ekeblad den 11 Nov. 1657.

†) *Rådsprot.* den 4 Juli 1657. Jfr. Puf. Lib. 4. § 74.

††) *Rådsprot.* den 23 Juni 1656.

mål först Bremen som pant, sedan en delning af hela danska riket; men också detta utan åsyftad verkan.

Sverge sökte äfven att i Dannemark likasom i Polen väcka oenighet och söndring. En hop skånska bönder samt kringvandrande näringsidkare, ja en och annan af lägre krigsbefälet mutades att förråda danskarnas alla företag *). I denna väg litade man dock mest på Corfits Ulfeld, hvilken här tänkte föra samma spel, som Radziejowski i Polen. Han fick dock erfara, att danskarna voro annat folk än polackarna. Först reste Ulfelds gemål inåt Jutland för att bereda sinnena, men hon blef genast af Ulrik Gyldenlöwe utförd igen. När Karl Gustaf framryckte mot danska gränsen, åtföljdes han af Corfits Ulfeld sjelf, hvilken till samtlige landsdomarna i Jutland afskickade en skrifvelse af följande innehåll. *Konungen af Sverge är öfvertygad, att danska rikets innevånare ingalunda gilla det krig, som blifvit till hela nordens förvirring och olycka upptändt genom några få personers oförstånd, egennytta eller illvilja. Af medfödd mildhet vill derföre bemälte konung icke straffa den oskyldige med den skyldige. Han erbjuder alltså genom mig sitt skydd och sin nåd och lofvar, att, om i gifven eder under honom, skall han också försvara eder, icke blott mot de våldsamheter, som åtfölja kriget och drabba ett med svärdet underkufvadt folk, utan äfven från alla andra olägenheter. Under hans skydd skolen i sitta i säkerhet och njuta grödan af edert land. Nu deremot löpen i fara att mista eder frihet och alla både höga och låga få, just som lifegna slafvar, kedjan spänd om fötterna* o. s. v. Men ingen enda dansk, icke ens någon bland dem, som talat emot kriget, lyssnade till dessa ord. Med undantag af brodern Ebbe och af grefve Waldemar, vände sig till och

---

*) *Rådsprot.* den 17 och 19 April 1656, den 27 Maj 1657. *Brah.* Fol. 169. Er. Stenbock till P. Brahe, Febr. 1657. Jakob Bradson till Er. Stenbock d. 6 Febr. 1657.

med Ulfelds egen slägt med afsky från förrädaren och slöt sig närmare till konungen och fäderneslandet. Svågern, Holger Wind, hade ett porträtt af Corfits Ulfeld. Förbittrad öfver dennes uppförande, utstack han ögonen på porträttet och skickade det så tillbaka till herr Corfits.

Äfven i Norge sökte svenska regeringen spela på samma sträng. Man utspridde der i landet en smygskrift, undertecknad af läkareguden Æsculapius. Innehållet omtalade, *huru norrmännen i fordna tider genom mandom och stridbarhet varit så mägtiga, att de under sitt herravälde hållit danskarna och alla dessas öar. Men den tiden vore förbi. Icke genom strid och svärdsegg, utan genom list och svek, hade danskarna lagt Norge och alla dess innevånare under en svår och neslig träldom, samt derstädes sökt utrota all ära och kraft; under det de sjelfva likt Egyptens gräshoppor öfversvämmat landet och utsugit dess must. Nu hade danska konungen dessutom ingått förbund med påfviska furstarna, hvaraf torde för den rena evangeliska läran i Norrge stor fara uppstå. Häldre än att lida så neslig träldom, borde norrmännen, såsom hvarje manligt folk, gerna underkasta sig mödor, strider, ja sjelfva döden. Till utrotande af det illa stinkande danska ogräset, och till återvinnande af frihet och lycksalighet, kunde norrmännen just nu få den bästa hjelp, om de neml. i tid anropade svenska konungens nåd och beskydd och sökte förnya den vänskap och det förbund, som mellan Sverge och Norrge af ålder varit hafver* o. s. v. Fältmarskalken Douglas inskickade dessutom i sitt eget namn en kungörelse af samma anda, men försigtigare ordalag. Ingendera medförde önskad verkan.

Norrmännen visade dock i början föga benägenhet för kriget, och en mängd utskrifna bonddrängar rymde hem och medtogo ofta kronans gevär och persedlar, så att deremot måtte utgifvas flera och ganska stränga kungörelser.

TREDJE KAPITLET.

DANSKA FÄLTTÅGET 1657.

I JEMTLAND.

Sommaren 1657 inföllo danskarna i Jemtland, men blefvo genast utdrifna. Manstarkare och i hemligt förbund med en hop jemtlänningar, återkommo de längre fram på hösten, samt intogo Frösö skans och hela landet, och derifrån äfven Herjedalen. Då samlade Lorents Creutz vid Orsa kyrka några tusen dalkarlar, hvilka han förde mot sistnämnde landsort. Allt krigsförråd måste bäras på skuldrorna och fem dagar varade tåget öfver det obanade, mellanliggande fjället; der också hvarje natt, det var i Oktober månad, måste tillbringas under bar himmel. Vid dalkarlarnas framkomst blefvo danskarna snart förjagade ur hela Herjedalen *). De förrädiska bönder och prester, hvilka inkallat och understödt fienden, blefvo af Lorents Creutz skarpt tilltalade och hotade. Dock gick slutligen nåd för rätt och dalkarlarna vände segrande och glada hem. Det var ett motstycke till Buschovii tåg mot Särna, ehuru man om Creutz's företag icke har någon omständligare underrättelse.

I Dalarna, Wermeland och på Dalsland föreföll under hela detta år ingen enda betydligare krigsrörelse.

I BOHUSLÄN.

Vid Göta elf stodo på svenska sidan Robert Douglas och på danska Ivar Krabbe, hvardera i spetsen för några tusen man. Der föreföllo skärmytslingar samt ömsesidiga infall öfver gränsen, med skiftande

*) *Palmsk.* Act. ad hist. Carol. Gust. T. 2, p. 552.

lycka, men af så ringa vigt, att deras förtäljande icke lönar mödan.

I HALLAND OCH SKÅNE.

Här voro krigsrörelserna af mera betydenhet. De leddes å svenska sidan af Per Brahe och Gustaf Otto Stenbock, å danska af Kristian Ulrik Gyldenlöwe och stundom af konungen sjelf; hvarförutan också snapphanarne visade sig under en ryktbar anförare, vid namn Sven Påvelsson. Krigets skådeplats var omkring Hallandsås och Laga ån. Två gånger inföllo svenskarna i Skåne, men hunno endast till Engelholm; två gånger inföllo danskarna i Halland och hunno väl ett stycke längre; men båda partierna måste slutligen draga sig tillbaka utan att hafva någon ting hufvudsakligt vunnit. Två betydligare skärmytslingar föreföllo; den första vid Genevads bro den 31 Aug. Robert Douglas med 3,000 knektar och Per Brahe med 4,800 bönder, en stor del hans egna underhafvande, trängde efter långvarig strid öfver bemälte bro och drefvo danskarne undan, så att af dessa sednare flere hundrade lågo på fältet *). — Andra träffningen föreföll den 2 Oktober vid Laga ån, en mil från Laholm, och mellan G. O. Stenbock och konung Fredrik sjelf. Gustaf Persson Banér, brorson till den store fältmarskalken, var den, som genom förhetsande, inryckte svenskarna i denna strid, i hvilken de förlorade segern och 600, kanske 1000 man.

Då längre fram på hösten Karl Gustafs framgångar i Jutland tvingade danskarna att draga sig åt den sidan, upphörde krigsrörelserna i Halland.

*) *Rådsprot.* den 1 Dec. 1657. *Palmsk.* Act. ad hist. Car. Gust. T. 2, p. 507. Jfr. Warmh. N:o 4,631. I Pufendorfs Karl den tionde, på kopparsticket öfver bemälte träffning, uppgifves den hafva förefallit den 15 Augusti, hvilket, ehuru af andra eftersagdt, uppenbarligen är ett skriffel, i stället för den 31 Augusti.

Sådana hade ingen gång under hela detta år förekommit på gränsen emellan Småland å ena och Skåne och Blekingen å andra sidan. De krigande konungarna mägtade icke ditsända några troppar och på flere ställen afslutade gränsfolket sinsemellan så kallad *bondefred* *). Detta tillgick på sådant sätt, att innevånarna på båda sidor rikslinien trädde, under ledning af sina kyrkoherdar, tillsammans och lofvade att icke på något sätt skada eller förorätta hvarandra.

SJÖTÅGET.

Vid krigets början var danska flottan ensam i rörelse; sju fartyg stängde Göteborgs hamn och trettio andra kryssade i Östersjön och brandskattade kusterna af Pommern och Rügen. Mot hösten kom svenska styrkan, bestående af 46 segel under Klas Bjelkenstjernas befäl. Den 12 September möttes båda flottorna vid Möen och besköto hvarandra intill sena qvällen, då de fåtaligare danskarna drogo sig undan bakom Falsterbo ref. Morgonen derpå kommo de åter fram och fortsatte den ojemna striden. Klas Bjelkenstjerna ville bord om bord angripa fiendtliga skeppen; men några af de svenska sjökaptenerna höllo sig på ett mindre hedrande sätt undan, så att striden hela dagen fördes endast på långt håll och med lika, men obetydlig förlust å ömse sidor. Efter åtskilliga kryssningar gingo slutligen båda flottorna i vinterhamn.

FÄLTTÅGET I JUTLAND.

Här stodo båda staternas betydligaste och bästa krafter samlade mot hvarandra, och här fördes ock den afgörande striden. Just som danska krigsförklaringen utfärdades, hade äfven danska tropparna inryckt i Bremiska landet. Man använde ej blott vapen utan äfven stämplingar. Genom utliggare och kungörelser lofvades åt staden Bremen alla de fördelar, svenska regeringen

---

*) *Palmsk.* Act. ad hist. Car. Gust. T. 2, p. 530.

vägrat, och åt bremiska landtfolket nio års skattefrihet, om de ville öfvergå från svenska till danska sidan. Magistraten i Bremen vidhöll en försigtig neutralitet, men den stora mängden bönder mutades af Dannemarks lockande löften. Derföre, och emedan nästan inga svenska troppar voro tillstädes, blef hela landet inom kort öfversvämmadt och alla dess fästen eröfrade, undantagande Stade, hvarest regeringen var förlaggd.

Danska konungen trodde sig med säkerhet veta, att Karl Gustaf ämnade från Danzig segla öfver till Sverge, för att derstädes sjelf pådrifva rustningarna. Hemligt, så att icke ens drottningen visste deraf, seglade han derföre till preussiska redden och lade sig der på vakt, för att uppsnappa och tillfångataga grannkonungen. Men snart inlopp underrättelse, att denne sednare och dess troppar med full fart tågade genom Pommern och Mecklenburg åt Jutland till. Fredriks sjöresa hade varit förgäfves, och han ilade hem till försvaret af sitt eget land.

Sedan först konung Karl Gustaf och sedan Gustaf Otto Stenbock öfvergifvit Ragoczi, tågade båda oförtöfvadt åt Pommern. De medförde blott 6 till 8000 man och dessa i smutsade och trasiga kläder samt med brända och förvildade anletsdrag. Af de många tusen svenskar, som till Polen uttågat, var det en till antal och utseende obetydlig qvarlefva; men en qvarlefva, som genomgått profvet af flere utomordentligt svåra fälttåg och som i mod, krigsvana och härdighet säkerligen icke hade sin like i Europa. I Pommern förenades den med en hop andra troppar under Karl Gustaf Wrangel, så att hären tillsammans utgjorde 13,000 man, hvilken genast tågade genom Mecklenburg och inföll i Holstein. Intet allvarligt motstånd röntes, och konungen förlade sina troppar utanför det vänskapliga Hamburg, hvarest soldaterna några dagar hvilade ut och köpte nya kläder och andra förnödenheter; ty under de förra trasiga och orena drägterna klingade dock mycket både silfver och guld. Konun-

gen sjelf var glad att på ett hedrande sätt hafva kommit ifrån det mer och mer obehagliga polska kriget. Han hoppades att på ny bana vinna nya lagrar och länder; och började redan uppgöra planen, huru han skulle dela danska riket antingen med hertigen af Holstein eller ock med engelska protektorn Cromwell.

Lyckan tycktes äfven gynna hans företag. Redan vid tidningen om svenskarnas annalkande, hade danska hären dragit sig från Bremen, sedan den i dervarande fästen inlaggt besättningar af omkring 3000 man. Karl Gustaf ditskickade Wrangel och Ascheberg med 1,800 svenskar. Inom 14 dagar hade dessa herrar återeröfrat hela landet med undantag af Bremer-Vörde. Af danskarna hade 2,500 man dels fallit, dels öfvergått till Sverges tjenst, och Wrangel skyndade med sina troppar åter till konungen.

Denne hade emedlertid från Hamburg ryckt norrut mot danska hären, hvilken anfördes af gamla riksmarsken Anders Bille. Vid Itzehoe bakom Störån sökte fienden göra något motstånd. Karl Gustaf började beskjuta och lät två gånger uppfordra staden, men fåfängt. Då, redan på andra dagen, inkastade han i förtreten en hop fyrbollar, så att Itzehoe tändes och under ett starkt blåsväder helt och hållet afbrann. Danskarna veko undan och svenskarna tågade fram öfver floden och öfver de rykande askhögarna. De funno intet motstånd mer. Rätteligen taladt, hade de ingen gång funnit något sådant. Danska hären, ehuru öfverlägsen, hade aldrig med samlad styrka hållit stånd, utan under beständigt återtågande låtit sig i spridda troppar upprifvas, så att af 15,000 danskar, som vid Karl Gustafs infall den 23 Juli stodo i Holstein, funnos, i slutet af Augusti, endast 6,000 qvar och dessa tillbakaträngda ända till Fredriksudde, ty på denna korta tid hade han intagit Holstein, Schlesvig och södra Jutland. Äfven landtfolket flydde ångestfulla undan; ty förfärande rykten berättade, huru i svenskarnas sällskap kommit vilda svärmar af turkar och tartarer, hvilka

härjade, misshandlade och mördade allt, som förekom, utan att skona hvarken ålder eller kön.

Svenskarnas hastiga framgång föranleddes i någon mån af danska härens bristande krigsvana. En stor del bestod nemligen af nyss lejda drängar, hvilka knappt några veckor handterat geväret och ännu voro tunga och långsamma i sina rörelser och ovana vid krigstjensten. Svenska knektarna tillfångatogo hela sådana skaror och gjorde sig lustiga öfver de soldatklädda böndernas ohjelplighet. Många af dessa sednare antogo svensk tjenst. De deribland, som voro infödda tyskar, fingo stanna vid hären; men af de egentliga danskarna bildades ett serskildt regemente, som skickades till Rewel, hvars besättning utdödt genom den derstädes härjande pesten.

Svenskarnas största förluster under detta tåg tillfogades dem af Snapphanar, hvilka äfven nu från moraserna i Ditmarschen och trakterna deromkring öfverraskade och nedhöggo spridda troppafdelningar.

Hela den på Fyen varande danska styrkan hade, under Anders Bille, samlat sig i Fredriksudde, det nu varande Fredericia, beläget på en i Lilla Bältet utskjutande landtunga, och då för tiden ganska väl befästadt. Redan den 25 Augusti ankom Karl Gustaf och började dess belägring; men erfor så häftigt motstånd, att han öfvergaf företaget såsom nästan ogörligt. Han uppdrog åt Wrangel att blott stänga fästningen och reste sjelf ned åt Tyskland för att bereda sig till nästa fälltåg.

ERÖFRINGEN AF FREDRIKSUDDE.

Till att fullgöra konungens befallning lade Wrangel svenska tropparna utanför Fredriksudde i ett starkt befästadt läger, och med platsen så vald, att danska besättningen stängdes från all gemenskap med Jutland. Med Fyen deremot förblef den i ostörd beröring och erhöll rik tillförsel af både troppar och förråder. Så väl konungen som Wrangel trodde ock, att fästnin-

gen icke skulle kunna tagas, förrän man blifvit herre öfver Fyen. Konungen hade derföre befallt amiralen Henrik Gerdtsson att från Göteborg segla med der varande örlogsskepp till Lilla Bält och öfverföra svenska troppar till Fyen. För att emedlertid icke vara sysslolös, och äfven för att erhålla vidsträcktare qvarter, skickade Wrangel tre regementer ryttare under öfverste Böttiger till norra delen af Jutland. Der funnos en hop danska soldater och mer än 2000 beväpnade bönder församlade. Dessa blefvo dock genast af svenskarna slagna och till större delen omringade; 800 bönder i första ifvern nedsablade; resten hemskickades med den helsningen, *att i stället för vapen taga till plogen; det vore dem både ärofullare och bättre.* Efter denna träffning föll hela norra Jutland i svenskarnas hand.

Emedlertid led det framåt Oktober och inga Göteborgs fartyg hördes af. För att sysselsätta soldaterna tillämnade Wrangel ett nytt företag, nemligen att eröfra ön Alsen. Men just i detsamma fick han från konungen till understöd några troppar af Krakaus återkomna besättning och dessutom tillsägelse att, om möjligt, på ett eller annat sätt bemägtiga sig Fredriksudde. Detta, ehuru djerfva företag öfverensstämde dock med både Wrangels och härens egen önskan; ty det började blifva ganska ruskigt, att så sent på hösten ligga under tält. Vid hållet krigsråd beslöt man våga en storm. Men en sådan syntes ingalunda lätt att företaga. De angripande voro vid pass 3000 man; besättningen inom Fredriksudde deremot 5 eller 6,000, hvilade och välrustade soldater, med rika både krigs- och munförråder. Fästningen sjelf hade under de sju sista åren blifvit genom fortsatta arbeten bragt uti ganska godt stånd. Svenskarna hade ej heller haft tillfälle skaffa sig närmare kännedom om dessa nya försvarsverk. Visserligen hade en hop öfverlöpare ankommit; men dessa voro blott simpla soldater, hvilka ej kunde lemna de närmare underrättelser, Wrangel

önskade. Att skaffa sådana åtogo sig sluteligen öfverstelöjtnanterna Zanitz och Erik Dahlberg. Gång efter annan under de mörka höstnätterna kröpo dessa herrar på armbågar och knän in till fästningen ned i grafven och upp öfver vallarna, alltid utan att blifva sedda; och erhöllo sålunda inom kort nödig kännedom af läget. Nu utsattes stormen till den 24 Oktober. Anfallet ordnades på efterföljande sätt. Ytterst på södra sidan hade danskarna ute i det långgrunda vattnet slagit innanför hvarandra tre starka pålrader, för att hindra svenskarna från att denna väg intränga i fästningen. Här skulle fursten af Anhalt med Upplands och Westgötha ryttare rida utomkring pålraderna och sedan infalla i fästningen. Erik Dahlberg borde följa med och visa vägen, och för den händelse, att vattnet vore för djupt, medfördes en hop yxor, att dermed nedhugga pålarna. Till lands skulle stormningen ske på tre ställen. Närmast södra stranden leddes den af Wrangel sjelf. Främst i spetsen och i faran gingo upplänningarna under Nils Brahe, son af hjelten vid Lützen; dernäst södermanlänningarna under Per Larsson Sparre, sonson af den utmärkte rikskansleren; sist Fabian Fersen med värfvade troppar. Andra anfallet rigtades mot midten af fästningsverken och leddes af Jakob Kasimir De la Gardie. Främst gick lifgardet, hans eget regemente; derpå helsingarna under öfverstelöjtnant Zanitz, och sedan Essen med värfvade troppar. Tredje anfallet skedde vid norra stranden och leddes af Fabian Berends. Främst gingo östgötarna och sedan en hop andra ryttare, alla afsutna och tjenstgörande till fots, i brist på vanliga knektar. I främsta lederna af hvarje tropp funnos några petarderare att spränga portarna, samt en hop timmermän för att nedhugga det pålverk, hvarmed man visste äfven vallarna vara besatta. Också stegar medfördes, gjorda efter vallarnas höjd och grafvarnas bredd. Anfallet skulle ske en timme före solens uppgång; fälttecknet var en halmbindel på hatten; fältropet, *hjelp Jesu!*

Planen hölls så hemlig, att danskarna icke hade ringaste aning derom. Under nattens tystnad samlades alla tropparna, hvar på sin plats. Vid gifvet tecken framstörtade på en gång alla fyra anfallen. Erik Dahlberg i spetsen för Upplands och Vestgötaryttare rusade ut i vattnet, red utomkring den första pålraden, likaså utomkring den andra; men vid den tredje befanns vattnet för djupt. Då hoppade uppländingarne af sina hästar, togo till yxorna och höggo inom några ögonblick en bred öppning, genom hvilken de redo fram och sedan öfver den oförsvarade stranden midt in i fästningen, utan att möta något serdeles motstånd. Lika lyckligt gick det för Wrangel och De la Gardie. Nils Brahe med uppländingarna på första och De la Gardie med lifgardet på andra stället, trängde snart och segrande öfver vallarna. Svårare blef striden för Berends. Hans petarderare sårades, hvarigenom fästningsporten ej genast kunde sprängas, utan fienden fick tid att sansa och samla sig till motstånd. Men äfven detta besegrades snart och just som solen öfver Fyens nordligaste uddar strålade upp utur Kattegatt, just i samma ögonblick sprungo svenskarna öfverallt upp på Fredriksuddes vallar och inträngde i fästningen. Danskarna, långt talrikare, men förvirrade och skrämda, upplöste sig i vild oordning. En stor del sprang mellan de stormande svenskarna öfver vallarna utåt Jutland och gömde sig i dess skogar och träsk. Nära 3,000 man, under Anders Bille sjelf, instängde sig uti Bersudde, den yttersta delen af Fredriksuddes landttunga. Wrangel uppfordrade dem genom trumpetare, hvilka dock afvisades. Då erböd sig Dahlberg att rida dit och öfvertala danskarna till dagtingan. *Akta er,* sade Wrangel, *ni får endast en kula till svar.* Men Dahlberg vågade försöket och lyckades. Bille sjelf med alla sina troppar sträckte gevär. Af hela danska styrkan blefvo emellan 2 och 3,000 man tillfångatagna; de öfriga dels nedhuggna, dels fullkomligen skingrade. Bytet var ovanligt stort, emedan det kringboende fol-

ket ditfört alla sina dyrbarheter. Dessutom hade konung Fredrik med de rikligaste hjelpmedel försett denna af honom sjelf uppförda och högt värderade fästning. Allt sådant blef nu ett välkommet tillskott för svenska förråderna och krigskassan. Man fick der t. ex. 73 kanoner, 382 centner krut, 1,000 musköter, 1,200 ryttareharnesk, 700 hjelmar, 39 fanor, 8,200 kulor, 124 tunnor sill, 190 tunnor torsk, 32 tunnor smör, 350 tunnor salt, 900 tunnor råg, 50 tunnor rågmjöl, 50 skeppund stockfisk o. s. v. Allt detta jemnte 3000 fångar och Fredriksuddes fästning vunno svenskarna efter mindre än en timmas strid och med en förlust af 75 döda och 195 sårade. Allas förvåning och svenskarnas segerglädje var utomordentligt stor. Karl Gustaf, högeligen tillfredsställd, belönade Wrangel inom några veckor, först med det indrägtiga lagmansdömet öfver Uppland och sedan med utnämningen till Sverges riksamiral. I Wismar lät han dessutom anställa och bevistade sjelf en stor högtidlighet till firande af den ärofulla segren.

För danskarna var mistningen af Fredriksudde en både oväntad och förfärande tidning. Ej nog att hela Jutland var förloradt, att Alsen också innan kort eröfrades, att Fyen hotades, att alla förråderna voro borta; det mest nedslående af alltsammans var dock, att just den punkt, på hvars befästande, besättande och förseende Dannemark hade gjort så ovanligt stora uppoffringar; den punkt, på hvilken landet skulle stödja hela sitt försvar; just denna punkt blef af svenskarna eröfrad så lätt, så fort och med så liten förlust. Var sådant möjligt utan förräderi? Och, å andra sidan, huru och af hvem skulle Dannemark mot så segersälla, så oemotståndliga fiender numera kunna försvaras? Allmänna tänkesättet sönderföll i oenighet och villervalla. Folket på Fyen misströstade och såg ej annan utväg än att underkasta sig, så framt nemligen svenskarna lyckades landstiga. I Köpenhamn trätade och skyllde man fram och tillbaka på hvarandra kri-

gets begynnelse och dess olyckor. Ett rykte sade, att Konung Fredrik i förtviflan beslutat draga sig undan till Norge, så framt hans flotta efter Fredriksuddes eröfring lidit någon betydligare förlust *). Corfits Ulfeld ville begagna denna sinnesstämning och skickade in åt Dannemark en hop bref, dels med hot, dels med lockelser, t. ex. *danskarna böra öfvergifva konung Fredrik, hvilken icke förmår längre skydda dem, och hvilken dessutom söker tillintetgöra Dannemarks frihet och införa envåldet. De böra i dess ställe vända sig till konung Karl Gustaf, hvilken både vill och kan beskydda adelns friheter* o. s. v. Under de många och bittra partierna, hafva vi likväl icke funnit någon enda dansk, som lät af Ulfelds ord förleda sig att i denna farans stund öfvergifva sin konung och sitt fädernesland.

Serdeles olycklig var vid detta tillfälle gamla riksmarsken, Anders Bille. I likhet med de flesta sina ämbetsbröder inom rådet, hade han talat mot kriget. Men sedan det blifvit beslutadt, mottog eller kanske trugade han sig till befälet öfver jutska hären, icke besinnande sin höga ålder och sin mot sådant värf föga svarande förmåga. Utgången hafva vi sett. Vid Fredriksuddes stormning och försvar fäktade han tappert och fick tvänne ganska svåra sår. Innestängd inom Bersudde, skickade han först sin hustru öfver till Fyen och ämnade sjelf resa efter, men hindrades af motvind och måste, som förbemäldt är, gifva sig fången. Smärtan af hans sår jemnte grämelsen öfver egen olycka och öfver fäderneslandets förtviflade ställning plågade den gamle mannen och föranledde snart en hotande sårfeber. Härtill kom den smärtsamma underrättelsen, att hans fru drunknat vid flykten öfver Lilla Bält. Detta påskyndade upplösningen. Wrangel besökte den döende, hvarvid Bille högeligen beklagade sin och Dan-

---

*) *Palmsk.* Act. ad hist. Car. Gust. T. 2, p. 585 et seqq.

nemarks olycka och betygade, att han för sin person alltid afrådt detta olyckliga krig. Corfits Ulfeld, som åtföljt Wrangel, trädde nu fram och ville deltaga i samtalet. Men vid åsynen af fosterlands-förrädaren visade Bille en så häftig och bitter ovilja, att Wrangel måste vinka Ulfeld undan, på det dennes anblick ej måtte störa den döendes sista timmar. Den 6 Nov. afled Anders Bille, och blef i prägtig svepning skickad till sina slägtingar. Dock ännu var ej olyckan slut. Den stora hopen påstod, att en fästning, sådan som Fredriksudde, omöjligen kunnat tagas, så framt ej Anders Bille varit orsaken dertill genom sin oduglighet eller lättja, eller feghet, eller till och med förräderi. Han hade talat emot kriget, då detta var af allmänna tänkesättet påyrkadt; och han hörde dessutom till högadeln, hvilken var af samma tänkesätt hatad; detta var nog att gifva fart åt misstankarna. Ropet om förrädaren och förbittringen deröfver voro i Köpenhamn ganska häftiga. För att tillfredsställa den uppretade massans hämndebegär, lät konungen derstädes lagföra och afrätta en löjtnant och en korporal, hvilka vid Fredriksudde verkligen inlåtit sig i hemligt förstånd med svenskarna *). Samtidens misstankar mot Anders Bille hafva dock som en skugga följt hans namn ända till efterverlden.

FJERDE KAPITLET.

DANSKA FÄLTTÅGEN 1658.

Tilldragelserna under året 1658 voro så många, märkvärdiga och olikartade, att vi, här mer än eljest, måste för redighetens skull framställa dem under flere serskilda afdelningar.

*) Meadowes narrative, p. 14.

TÅGET ÖFVER LILLA BÄLT.

Genom eröfringen af Fredriksudde hade fälttåget 1657 visserligen fått ett för Sverge både hedrande och lyckligt slut. Likväl var ännu detta land i en ganska betänklig ställning. Polen, Ryssland, Dannemark och Österrike hade redan förklarat krig, och Brandenburg samt Holland voro färdiga följa exemplet. Österrikiska och polska troppar samlades för att öfversvämma Pommern och sedan tåga mot Jutland, och med tillhjelp af danskarna angripa dervarande svenskar. Dessa hade blott ringa utsigt till räddning.

Hemma i Sverige voro alla tillgångar nästan uttömda, folkets tålamod likaså. Bland främmande magter ingen enda bundsförvandt; och Frankrike och England, som skulle föreställa vännerna, kunde ej förmås gifva ringaste understöd. Så lemnad utan hjelp, skulle den lilla kämpahären snart sammansmälta och blifva af sina långt talrikare fiender först innestängd och sedan öfvermannad. Sådan var faran.

Karl Gustaf insåg mer än väl, att ingen annan räddning fanns, än något djerft, lysande och lyckligt företag. Redan i December 1657 beslöt han derföre våga ett försök emot Fyen och Seeland, häldst öfver de islaggda Bälten; men, i händelse af mildvinter, på fartyg, dem Wrangel borde anskaffa. Det var alldeles samma plan, som han såg Torstensson förehafva vintern mellan 1643 och 1644; men som då, i ansende till uteblifvande köld, misslyckades. Nu deremot blef det djerfva förslaget gynnadt af passande väderlek. Vintern mellan 1657 och 1658 medförde en utomordentligt sträng köld. Den 9 Januari började och fortfor sedermera i tre veckors tid en så stark snöyra, att alla vatten tillfröso eller åsminstone afkyldes, alla vägar öfverfylldes och afsides i skogen boende menniskor instängdes och nästan nödgades svälta ihjel. Under och efter detta långvariga snöfall var kölden serdeles sträng och utan afbrott fortfarande till inemot slutet af Mars. Så här i Sverge,

och i förhållande derefter vid danska kusterna. Karl Gustaf, som tillbringat julen i Wismar, upptog vid vinterns inbrott genast och med mycken ifver ofvannämnda plan. Så många svenska regementer som möjligt drogos från Pommern, Bremen, Holstein och Jutland tillsammans till stranden af Lilla Bält. Konungen skyndade efter. Den 27 Januari möttes alla tropparna vid Heilse, en liten by mellan Hadersleben och Kolding. Dagen förut, en tisdag, hade den egentliga strömfåran af Lilla Bält ännu gått öppen. Men natten till den 27 inföll, likasom den varit enkom för svenskarna beställd, en så utomordentligt bister köld, att om morgonen hela Lilla Bält låg tillfruset. Wrangel lät undersöka isen. Den var säker ända till Brandsö, en midt i sundet liggande holme; men icke så på andra sidan om densamma, och närmast fyenska kusten, der strömfåran framgick. Man hoppades dock, att, om den starka kölden endast fortfore i tvänne dygn, skulle äfven dervarande is blifva tillräckligt säker. På Wrangels råd beslöt derföre konungen att välja denna plats för öfvergången. Kölden fortfor. Följande dagen, den 28, redo konungen och Wrangel med några troppar ut till Brandsö, hvarifrån den sednare med en hop ryttare närmare undersökte fyenska kusten. Men utanför udden af Iversnäs, dit närmaste öfvergången ledde, befanns isen alltför svag, i anseende till dervarande starka strömdrag. Dessutom stodo på fyenska kusten 3000 ryttare och 700 fotknektar, understödda af kanoner, för att mottaga svenskarna; hvarjemnte 1500 uppbådade bönder höllo på att söndersåga isen. Wrangel och konungen återvände något tveksamma, ty öfvergången till Iversnäs ansågs i flere fall vådlig, och man började tänka på det kortare afståndet vid Middelfart. Emellertid fortfor kölden. Fredagen den 29 om morgonen skickades Dahlberg att undersöka Middelfarts-vägen, hvarjemnte två löjtnanter skulle från Brandsö likaledes profva isen och landgången ett stycke både norr och söder om Iversnäs. De sednare återkommo sent på

qvällen med underrättelse, att isen var tillräckligt stark. Som kölden fortfor, utsattes nu öfvergången till följande dag, då rytteriet skulle, redan i gryningen, vara församladt på Brandsö och fotfolket i Stendrup. Till isens svagaste ställen drog man bräder och halm, hvilka öfveröstes med vatten i mening att tillfrysa och trygga öfvergången.

Kölden under påföljande natt blef utomordentligt sträng och lofvade lycklig framgång. Tidigt på ottan, och innan konungen ännu var klädd, kom Erik Dahlberg efter en ilresa genom dag och natt tillbaka från Middelfarts sund och berättade, *huru isen derstädes vore så säker, att öfvergången kunde med all trygghet företagas*. Men både konungen och Wrangel ansågo det närvarande goda tillfället icke böra försummas och vidhöllo sitt beslut. Öfvergången företogs genast. Allting var redan i förväg ordnadt. Rytteriet och kanonerna skulle från Heilse öfver Brandsö tåga till den norr om Iversnäs liggande viken. Högra flygeln, som gick förut, anfördes af Karl Gustaf Wrangel och Klas Tott; venstra flygeln kom efteråt under konungen och Fabian Berends; fotfolket under Jakob Kasimir De la Gardie gick ut från Stendrup för att landstiga än längre i norr. Redan i gryningen hade rytteriet kommit öfver till Brandsö. Derifrån tågade först Wrangel med sin flygel utåt sundet. Der isen var svagast, sutto ryttarna af och ledde sina hästar vid handen på tämmeligt afstånd från hvarandra. Men så snart man kommit öfver strömfåran, kastade sig alla i sadeln och störtade med tätt slutna leder mot den på stranden väntande fienden. I spetsen för anfallet var öfverste Borneman med Wrangels lifregemente, hvarefter följde Smålands och Upplands ryttare. De första danska troppar, som möttes, blefvo af Borneman slagna och deras öfverste tillfångatagen. Nu kom konungen efter med sin flygel och gjorde en omväg för att kunna från landsidan taga fienden i ryggen, medan Wrangel anföll honom från sjösidan. Men vid detta företag brast isen

för en del af konungens flygel, så att hans och franska sändebudets vagnar samt två sqvadroner ryttare försvunno i djupet. Konungen lät sig härigenom icke afskrämmas, utan gjorde med det öfriga folket en än större omväg utåt hafvet, kom sedan lyckligt i land, bröt fram genom några häckar och föll de fiendtliga tropparna i ryggen. Svenskarna voro vida öfverlägsna, och inom några ögonblick blef fiendens rytteri bragt i oordning. Då red Wrangel fram emot dess fotfolk samt ropade och befallte dem gifva sig fångna. Dessas anförare hade under tyska kriget stått under Wrangels befäl, och igenkände genast den segerrike fältherren, och insåg dessutom det vådliga i sin belägenhet, hvarföre han och alla hans troppar med få undantag sträckte gevär. Segern var vunnen, lätt och lysande. Landstigningen hade blifvit verkställd, och inemot 3000 ryttare och 700 knektar voro tillfångatagna. Med undantag af de drunknade hade svenskarna deremot lidit föga förlust, och en betydlig del af dess rytteri icke ens hunnit deltaga i striden; fotfolket kom först efteråt, sedan allt var afgjordt.

Inom några få dagar och efter ringa motstånd blef hela Fyen öfversvämmadt, alla dess slott och städer eröfrade, alla dervarande troppar tillfångatagna utom ett par hundra man, som på isen flydde öfver till Seland. Bytet blef icke obetydligt. Endast i Odensee togos 60 kanoner och ganska rika förråder. Många hade vid anfallet mot Jutland fört sina dyrbarheter derifrån till Fyen såsom till en säkrare ort. Detta allt föll nu i de segrande soldaternas hand; ty dessa framforo med en våldsamhet, som mångenstädes liknade plundring.

TÅGET ÖFVER STORA BÄLT.

Flyktingarna från Fyen spridde öfver hela Seland ångest och förskräckelse. Från Köpenhamn skickades ilbud med fredsförslag och med anhållan om stille-

stånd. Men Karl Gustaf ville ej genom någon slags vapenhvila släppa ur händerna det sällsynta tillfället att genom ett angrepp på sjelfva Seland tvinga sig till en hastig och fördelaktig fred. Redan dagen efter landstigningen på Fyen hade han skickat Dahlberg att undersöka isen mellan Langeland och Laaland; och vid ankomsten till Nyborg hölls ordentlig öfverläggning om det vigtiga företaget. Stora Bält låg framför ögat, och längre bort deröfver skönjdes tydligen Seländska kusten vid Korsöer. Hafvet var betäckt af is, och nyss hade danska flyktingarna lyckligen kommit deröfver. *Hvarföre kunde ej svenska hären följa efter på samma väg?* Konungen och Ulfeld talade ifrigt för saken, men alla generaler med Wrangel i spetsen afrådde, och ansågo *förslaget alltför djerft. Isen blef med hvarje stund osäkrare, dels genom köldens aftagande,* (det var den dagen töväder) *dels genom det starka strömdraget just här i Bältets trångaste farvatten. Detta sednare vore likväl så bredt, att svenskarna icke skulle kunna hinna till stranden, i fall under tåget isen vid en hastigt uppkommande töväderssstorm inom en eller annan timma sönderbrötes, såsom det stundom plägar inträffa. I slikt fall blefve hären, konungen och på samma gång fosterlandets stöd och hopp utan hjelp förlorade. Att våga sådant vore en djerfhet utan like, och den, som rådde dertill, skulle i händelse af olycklig utgång alltid blifva ett mål för tadel och gäckeri, såsom den der genom dumdristighet föranledt olyckan. Detta skulle med så mycket mera skäl blifva händelsen, som det önskade målet kunde tämmeligen lätt vinnas utan så äfventyrligt vågspel. Man hade nemligen i hamnarna på Fyen bekommit en stor mängd fartyg, och inom några dagar skulle troligen isen bryta upp; man kunde då med nämnde farkoster, utan våda, möda eller dröjsmål, föra hären öfver till Seland, och det innan Danmark hunne erhålla någon främmande hjelp.* Dessa skäl och troligen äfven isens svaghet verkade på Karl Gu-

staf, och förslaget blef, åtminstone tills vidare, uppskjutet.

Emellertid hade Dahlberg med 80 östgöta ryttare gått öfver Faaborg, Svendborg, samt öarna Tassing och Langeland. Från sistnämnde ö red han med halfva sin styrka ut på det frusna Stora Bält, rigtande kosan åt Laaland. Allting gick lyckligt. Dahlberg landsteg vid Grimsted, medtog som bevis på sin öfvergång några fångar och skyndade sedan tillbaka; dervid på de farligaste ställena undersökande isen, hvilken dock öfverallt befanns tillräckligen stark. Efter sålunda väl förrättadt ärende skyndade han att uppsöka konungen, och fann denne kl. 9 om qvällen den 4 Febr. sittande vid aftonmåltiden i Dalems kloster, något söder om Odensee. Dahlberg trädde genast in och aflade räkenskap för sitt uppdrag, omtalade, huru han sjelf varit öfver på Laaland, visade märken af isens tjocklek och slutade med de orden: *jag är viss på, att med Guds hjelp kunna föra eders majestät och hären oskadda öfver till Laaland.* Konungens ögon strålade af glädje, och vid berättelsens slut slog han händerna tillsammans och utbrast: *nu, bror Fredrik, nu skola vi talas vid på god svenska!* Han tillsade Dahlberg genast sätta sig och äta, och utskickade derjemnte befallning, att vagnarna skulle förespännas; *ty,* sade han, *jag måste härom ofördröjligen öfverlägga med Wrangel.* Så snart aftonmåltiden blifvit i hast afslutad, kastade sig konungen och hans herrar i vagnarna, och det bar af åt Nyborg. De kommo fram kl. 2 om natten, då Wrangel och Ulfeld genast väcktes och kallades till krigsråd. Der föredrogos Dahlbergs berättelse och konungens förslag att gå öfver till Laaland. Men Wrangel, och denna gången äfven Ulfeld, hyste allehanda tvifvel och betänkligheter. Fastän Dahlberg på heder och samvete bedyrade, att uppgifterna vore säkra, påstodo dock nämnde herrar, att han låtit missleda sig, att företaget vore vådligt, omöjligt, onödigt o. s. v Deras invändningar gjorde konungen om igen vacklande

Han uppskjöt det afgörande beslutet och gick in i sin kammare och till sängs. Knappt hade han lemnat rummet, förrän Wrangel och Ulfeld med skarpa förebråelser öfverföllo Dahlberg, såsom den der genom sin djerfva obetänksamhet inledde konungen i farliga företag. Allt, hvad han till försvar anförde, ogillades. Slutligen skildes man åt, och Dahlberg gick nedslagen och hopplös till sin kammare.

Men knappt hade han der inträdt, förrän befallning kom att genast skynda till konungen. Dahlberg lydde. Karl Gustaf, redan till sängs, började återigen fråga än det ena, än det andra rörande öfvergången. Slutligen sade han: *nu, Dahlberg, skall du på samvete säga mig, om du tror, att hären kan utan skada komma öfver till Laaland. Tala uppriktigt och var icke rädd för Wrangel eller Ulfeld; ty jag rättar mig icke efter dem utan efter min egen vilja och öfvertygelse.* Dahlberg svarade: *hären kan utan fara komma öfver; derpå vill jag våga mitt lif; ehuru jag vet detta vara alltför ringa att motsvara skadan vid en olycklig utgång. Men så framt kölden fortfar, skall jag med Guds hjelp utan någon förlust öfverföra eders majestät och dess troppar, om det ock vore* 300,000 *man. — Det är sagdt!* utropade konungen. *Du skall få föra mig, som du säger. Jag vill i Herrans namn våga försöket, hvad också Wrangel och Ulfeld må invända. De kunna på sitt vis hafva rätt; men detta tillfälle är alltför kostligt, att släppas ur händerna.* På ögonblicket efterskickades Örnstedt, hvilken konungen ålade att genast och Wrangel oåtspordt uppsätta och till alla rytteriregementer affärda befallning att följande dagen möta konungen vid Svendborg. Derpå gick man ändteligen till hvila.

När Wrangel morgonen derpå fick veta det sista beslutet, blef han misslynt och mot Dahlberg uppretad. *Skam få eder!* sade han; *ni bringar hans majestät från både krona och spira. — Nej,* svarade Dahlberg, *ers excellens skall få se, att jag som en*

redlig man håller, hvad jag lofvat. Den stolte Wrangel, hvilken ansåg sig vid detta tillfälle af Dahlberg fördunklad och af konungen förbigången, hyste dock allt sedermera en outplånlig känsla af ovilja och afund mot den unga, lyckliga och gynnade medtäflaren.

Emellertid ordnade konungen företaget så, att han sjelf med rytteriet skulle öfver öarna Tassing och Langeland tåga mot Laaland; Wrangel med fotfolket emellertid stanna vid Svendborg och der invänta ytterligare föreskrift. Kl. 4 e. m. for konungen från Nyborg och ankom på qvällen till Svendborg, der rytteriet redan var församladt. Följande dagen den 6 Februari blef den afgörande dagen. *) Redan under föregående natt begynte rytteriet tåga från Svendborg öfver ön Tassing och dess båda sund till Langeland. Det var en hemsk och dyster vandring. Genom hästtrampet förvandlades den på isen liggande snön till en mörk issörja, så att vägen, i synnerhet under natten och den skumma morgonstunden, såg ut som en bred och öppen ström. Genom denna måste de efterkommande tropparna vada i nära half alns vatten, fruktande hvarje ögonblick att känna den tärda isen brista under sina fötter. Några villade sig och försvunno i djupet.

Ändtligen blef det dager och hären landsteg på Langeland, hvarest den hvilade och intog frukost. Det sista skedde ej utan svårighet. Kölden hade åter tilltagit och så väl drycker som matvaror frusit så hårdt tillsammans, att de måste sönderhuggas och upptinas för att kunna användas. På detta sätt förlorades nästan all smak, isynnerhet på ölet och vinet. Några fina herrar rynkade näsan; men konungen, som delade samma förtäring, skrattade blott deråt. Han tänkte föga på mat eller dryck; ty för hans själ sväfvade helt andra och

*) Enligt *Dahlbergs dagbok* p. 150. *Pufend. Thaten Karl Gust.* s. 413. *Aschebergs lefverne* s. 80, 81. *Theatr. Europ.* 8. 684. — Deremot uppgifves öfvergången hafva skett d. 7 Febr. i *Nyerups Fredr.* 3. s. 47 och på *Dahlbergs kopparstick* öfver tåget.

högre ämnen. Från Langeland öppnade sig nemligen utsigten öfver Stora Bält, der på ett afstånd af 3 svenska mil kusterna af Laaland framskymtade, och bakom dem i andanom Seland och Köpenhamn jemnte segrar, eröfringar och nya kronor.

Efter slutad frukost vände sig konungen till Dahlberg. *Nu,* sade han, *skall du fullgöra ditt löfte att gå förut och visa oss vägen.* Dahlberg lydde och red utåt isen och efter honom krigshären, tropp vid tropp. Karl Gustaf, omgifven af sina förnämsta höfdingar, stod på en höjd vid stranden och åskådade derifrån de utåt den stora hafsytan vandrande regementerna, samt följde slutligen sjelf med i tåget. Det fortgick lyckligt och oafbrutet. Kl. 3 e. m. landsteg hären vid Grimsted på Laaland utan att hafva förlorat en enda man. Genast skickades ilbud tillbaka till Wrangel med befallning att komma efter med fotfolket. *Det är Guds besynnerliga nåd, som hjelpt konungen!* utropade den förvånade Wrangel, hvilken i början icke ville sätta tro till berättelsen. Han aftågade emellertid med fotfolket och kom på samma väg och med samma lycka efter till Laaland.

På sistnämnde ö låg den befästade staden Nackskow med en besättning af 1600 man och dessutom 400 i grannskapet, således tillsammans 2000 man, eller en fjerdedel af hela svenska hären. Karl Gustaf ville ej spilla tid och folk på en belägring, som borde blifva både svår och långvarig. För skens skull lät han dock genom en trumpetare uppfordra fästningen, likväl så utan hopp om framgång, att han sjelf med hären tågade förbi och skyndade på vägen åt Köpenhamn. Men Corfits Ulfeld begärde och erhöll ett samtal med danskarna på Nackskow, hvarvid han föreställde dem, *huru det numera vore helt och hållet förbi med den danska kong Fredrik; huru svenska konungen vore alldeles oemotståndlig; de borde derföre med tidig undergifvenhet vinna sin nya herres nåd* o. s. v. Den förvånade och förvirrade besättningen trodde hans

ord och gåfvo både sig och staden åt de nästan icke mindre förvånade svenskarna. Det var ett uppträde något liknande dem mellan Radziejowski och polackarna. Dock, danskarna gåfvo sig blott till fånga, då polackarna deremot afsvuro sin egen konung och antogo den främmande inkräktaren.

Svenska tåget fortgick emellertid till Falster. Här fick rytteriet ett par rastedagar, dels för att invänta fotfolket, dels för att hvila och uppfriska sig. Detta sednare skedde icke utan hårda uppträden. Nyköpings stad kunde ej genast erlägga den fordrade brandskatten. Det berättas, att Karl Gustaf af sådan orsak hotat afbränna densamma. Det var en söndag, och i stadskyrkan fick presten under sin predikan se flere der inträdande främlingar, hvilka han genast gissade vara svenskar. Åsynen af hans olyckliga församlingsboar och på samma gång af dessa hotande fiender rörde mannens hjerta. Han började i varma och allvarliga, dock välbetänkta ordalag ifra mot den hårdhet, den grymhet, hvarmed menniskan stundom förtrycker sin medmenniska, sin nästa, sin kristendomsbroder o. s. v. Det var Karl Gustaf sjelf, som jemnte några svenskar besökt kyrkan. Knappt hade prosten hunnit hem, förrän det kom bud, att konungen ville hos honom intaga sin middag. *Den äran är mig för stor,* svarade han, *och jag kan ej heller bjuda mer än ärter och fläsk, ty allt annat hafva de svenska soldaterna redan anammat.* Det oaktadt infann sig konungen. Prosten iakttog tillfället och talade för sina sockenboar med så ömma, allvarliga, dock väl laggda ord, att Karl Gustaf lofvade skona staden från den tilltänkta hårda behandlingen.

Den 10 Febr. kom Wrangel efter med fotfolket och förenades i Stubbeköping med konungen. Den 11 lemnades till rastedag åt de sist ankomna tropparna; den 12 gick hela hären med smålänningarna i spetsen öfver det sista smala sundet och landsteg utan motstånd vid Wordingborg på seländska kusten. Det stora, i alla tider

ryktbara företaget var lyckligen fullbordadt; verldens häfder hafva ej ännu kunnat uppte dess like.

FREDEN I ROSKILD.

Underrättelsen, att Karl Gustaf eröfrat Fyen, hade, som förbemäldt är, väckt mycken bestörtning öfver hela Seland, men i synnerhet i Köpenhamn och hos regeringen. I sällskap med engelska sändebudet Meadowe afskickades riksråderna Gersdorf och Scheel för att med en snar om än dyrköpt fred rädda Seland och Köpenhamn. Bemälte herrar ämnade resa öfver Falster, Laaland och Stora Bält, samt hoppades hinna möta Karl Gustaf på Fyen eller åtminstone på Langeland. Men redan på Seland och inemot Wordingborg mötte dem i dess ställe ryktet, att svenska hären tågat öfver Stora Bält; och litet derefter ytterligare en i släde åkande herre, beledsagad af 200 finska ryttare. Det var Karl Gustaf sjelf.

Fredsunderhandlingen skulle nu företagas; men svenskarna och deras konung voro i början ganska tvifvelaktiga om sättet, huru man borde begagna det ovanligt lyckliga tillfället. *Första* förslaget var, att kasta sig öfver det illa befästade och oberedda Köpenhamn, fördrifva dervarande regering, borttaga alla förråder och sedermera med Sverge förena hela Norrge och Dannemark, åtminstone intill Stora Bält. Corfits Ulfeld yrkade ifrigt på detta förslag, som man tror af hämndlystnad mot konung Fredrik, kanske äfven i hopp att få under svensk höghet som vicekonung styra sitt fädernesland. Planen var lysande men farlig. En så stor tillväxt i magt skulle än mer öka europeiska staternas afund och ovilja mot det eröfrande och lyckliga Sverge, och mot detsamma väpna äfven dess hittills varande vänner. Dessutom, i fall Dannemark förenades med Sverge, kunde lätt hända, att i framtiden det gemensamma rikets regering flyttades till sundet och till Köpenhamn, i anseende till ställets gynnsamma lä-

ge, ljufliga nejder, mildare luftstreck och rikare natur, hvarigenom åter det egentliga Sverge skulle mer eller mindre förvandlas till ett aflägset lydland. Slutligen borde man ej heller drifva Dannemark till fullkomlig förtviflan och dödsångest, hvilka ofta leda till lika förtvifladt motstånd. Af dessa skäl och då man i alla fall kunde genom borttagandet af betydliga landskaper göra Dannemark för framtiden oskadligt, beslöt Karl Gustaf att helt och hållet öfvergifva denna sin första plan. — *Andra* förslaget åsyftade att taga hela Norrge. Detta var Wrangels tanka; *ty*, mente han, *om Norrge blir riktigt införlifvadt med Sverge, så följa Skåne, Halland och Blekingen snart efter af sig sjelfva; men icke tvärtom.* Ett sådant förslag motarbetades dock af engelska medlaren, hvilken ej ville, att Sverge ensamt skulle komma i besittning af båda de länder, hvarifrån England då för tiden hämtade sin flottas behof af master, plankor, tjära, jern, koppar m. m. Det finnes ej heller anmärkt, att Karl Gustaf sjelf fästade serdeles vigt vid denna Wrangels plan, hvarföre den ock genast förföll. — *Tredje* förslaget var att taga Skåne, Halland och Blekingen, samt hvad mera kunde vinnas. Vid detta var det, som konungen stannade, och han beslöt att till underhandlare å sin sida utnämna Sten Bjelke och Corfits Ulfeld.

Just i detsamma återkom till Wordingborg Klas Tott, som med några förtroppar gjort ett ströftåg inemot Köpenhamn. Han påstod att derstädes vore förvirringen så stor och försvarsanstalterna så dåliga, att staden otvifvelaktigt skulle eröfras, om man inom dygnet gjorde emot densamma ett kraftigt anfall. Konungen lyssnade till hans ord; men vidhöll ändock beslutet om fredsunderhandlingen, genom hvilken man med säkerhet kunde vinna åtminstone Skåne, Halland och Blekingen. Tott svarade: *jag anhåller underdånigast och såsom en nåd, att få löpa till storms mot Köpenhamn; och jag ansvarar med mitt hufvud för framgången, och att eders majestät med sina svenskar*

skall i morgon bittida stå i danska konungens slott, och der kunna midt i den fångna kungliga slägten föreskrifva freden, såsom eders majestät bäst synes. Konungen svarade: *det der låter bra nog, men saken har ock sina betänkligheter; och det säkraste är det rättaste. Jag skickar till fredsunderhandlingen Sten Bjelke och Corfits Ulfeld, hvilken sednare känner alla förhållanden och kan gifva de bästa råd. — Jag ber om nåd,* inväude Klas Tott, *men Ulfeld är en utlänning och sitt eget fosterlands förrädare. En sådan kan vara bra nog till spejare under kriget, men icke till förtrolig rådgifvare vid freden. Dessutom kan jag icke tro, att ers majestät vill förödmjuka sin olycklige grannkonung genom att tvinga honom underhandla med den, som är hans personliga fiende. — Ni synes mig något djerf, grefve Tott,* inföll konungen häftigt; *kanske rinner det eder i sinnet, att ni är af konung Eriks blod. Men,* tillade han och reste sig upp, sättande handen i sidan, *kom ihog, att jag är Karl den niondes dotterson och Sverges konung.* Tott teg, bugade sig och gick oförskräckt ur rummet.

Nu skulle fredsöfverläggningarna börjas; men så snart danskarna hörde, att Corfits Ulfeld var utsedd att deltaga deri, blefvo de missnöjda och påstodo, att *det vore för deras konung och för dem sjelfva förnedrande att underhandla med en man, som var Danmarks personliga fiende, utgifvit smädeskrifter emot deras konung samt sjelf burit afvog sköld mot sitt fäderneslaud.* De bådo Karl Gustaf icke tvinga dem till sådan förnedring, men fåfängt. De å sin sida ämnade som medlare medföra holländska sändebudet Beuningen; men Karl Gustaf ville alldeles icke mottaga denna, som han sade, förnämsta anstiftaren af hela kriget. Segrarens vilja blef den gällande.

Nu begynte underhandlingen; det var i Wordingborg, och dagen efter svenskarnas ankomst till Seland. Danskarna började med ett långt tal, hvari de föreslogo, att Karl Gustaf borde utan ersättning återgifva

alla de eröfrade landskaperna; *han skulle derigenom åt sig och Sverge för evigt vinna danskarnas erkänsla och tillgifvenhet och på samma gång mer trygghet än genom de starkaste fästningar.* Ulfeld skakade på hufvudet och förslaget blef genast förkastadt. Danskarna började nu tala om en betydlig penningesumma såsom ersättning för Sverges krigsomkostnader. *Det der är bara småsaker,* svarade Ulfeld: *ni måste komma fram med någonting, som bättre förslår.* Då ändtligen erbjödo danskarna Skåne, Halland och Blekingen. — *Nu kan man dock höra,* sade Ulfeld, *att det är allvar med saken; men ännu måste tilläggas öarna Bornholm, Anholt, Less, Hven och Saltholmen, landskapet Ditmarschen, grefskapet Pinneberg, samt i Norrige länen Bohus, Aggershus och Trondhjem; dessutom halfva Öresundstullen, alla edra troppar, tolf edra bästa örlogsskepp och 1000,000 riksdaler.* Ytterligare fordrades, att *Danmark skulle frånträda alla för Sverge skadliga förbund, icke släppa främmande flottor in i Östersjön, skaffa åt svenska hären qvarter, samt åt hertigen af Holstein och åt Ulfeld full skadeersättning.* Vid dessa anspråk förfärades danskarna och Meadowe glömde sin egenskap af medlare samt yttrade högt, att *dylika fordringar vore alltför obilliga.* De nedprutades väl i en och annan, dock obetydlig punkt; derföre och emedan fullmagt till slutlig fred icke var från Köpenhamn medgifven, återvände danskarna till sin konung. Förut begärde de dock af Karl Gustaf tre dagars stillestånd till öfverläggning. Men konungen vägrade och afskickade i deras närvaro till Gustaf Otto Stenbock ett ilbud att från Sverge rycka med 6000 man in i Skåne och ned till sundet för att, om så behöfdes, kunna derifrån understödja belägringen af Köpenhamn. På samma gång som danska sändebuden afreste från Wordingborg, uppbröt också Karl Gustaf med svenska hären, och dess förtroppar visade sig redan den 15 Febr. utanför Köpenhamn.

I sistnämnde stad rådde oro, villervalla och bestörtning. Af fruktan för fienden hade dit inflyktat en stor hop landtboar med sin egendom, men också med en myckenhet hästar och boskap. Deraf uppstod trängsel och brist på foder och mat; äfven på vatten, ty kölden hade uttorkat nästan alla brunnar. Vallarna voro mångenstädes nedfallna, och vintern, som förvandlade jorden till sten, hindrade all gräfning för deras iståndsättande. Krigsfolket i staden var oöfvadt; likaså dess befälhafvare. Men utanför staden stod färdig till anfall en här af pröfvade kämpar, hvilka segrande genomtågat hela det nordliga Europa och för hvilka strider och stormlöpningar voro nära nog ett hvardagsgöromål.

Ställningen var förtviflad; likaså sinnesssämningen, serdeles bland de lägre klasserna. Faran och olyckan alstrade ångest och bitterhet. En hvar dömde och ropade efter sitt sinne och sitt förstånd. Somliga knotade öfver ämbetsmännen och skyllde olyckan på dessas försumlighet eller oduglighet. Andra mente, att adelns förräderi vore med i spelet, eljest hade saken omöjligen kunnat så illa aflöpa. Andra åter ropade, att man borde slå ihjel alla de herrar, som tillställt det olyckliga kriget. Man glömde, att det var just sjelfva den lägre folkmassan, som ifrigt deltagit uti och understödt den förra året gängse krigsvurmen. Villervallan ökades genom oenighet och misstroende mellan konungen och adeln samt mellan adeln och ofrälse stånden.

Den 15 Febr. kommo Gersdorf och Scheel tillbaka från Wordingborg och medförde underrättelse om Karl Gustafs stora fordringar. Dessa väckte i början en häftig förbittring; men hos de fleste följde derpå endast sorg och nedslagenhet. General Trampe var en af de få, som icke förlorade modet. I Köpenhamn funnos 2000 ryttare, 800 fotknektar, 1000 matroser och en hop enskilda adelstjenare. Trampe erböd sig att i spetsen för dessa, ungefär 4000 man, göra ett

utfall och söka drifva svenskarna tillbaka. Undertiden kunde man beväpna och till försvar ordna studenter, gesäller, borgare, bönder, och det till ett antal, långt större än hela den angripande svenska hären. Konung Fredrik gillade förslaget och ville i egen person deltaga i verkställigheten; men rådet afstyrkte alltsammans såsom för mycket vådligt. Det ansågs nästan omöjligt att kunna motstå en allvarsam belägring af de härdade och krigsvana svenskarna. Trampes utfall med det sammanrafsade Köpenhamnsfolket skulle af nämnde skäl lätt kunna misslyckas och då medföra än större modlöshet, missnöje, kanske uppror och fullkomlig oförmåga att göra svenskarna ens något motstånd. Hela dagen fortforo öfverläggningarna härom. Slutet blef att söka fred, äfven med de hårdaste uppoffringar.

Nu började nya underhandlingar i byn Tostrup, ett stycke vester ut från Köpenhamn. På svenska sidan infunno sig Sten Bjelke, Corfits Ulfeld och sekteraren Ehrensteen; å danska, Gersdorf och Kristen Scheel, som medlare fransmannen Terlon och engelsmannen Meadowe. Svenskarna ville begagna lyckan och vidhöllo fördenskull de vigtigaste af sina förra fordringar. Danskarna prutade naturligtvis emot, kanske också i hopp att under uppskofvet hinna skaffa någon hjelp. Men Karl Gustaf påskyndade afslutandet medelst hotelse att eljest angripa Köpenhamn; och till att gifva mera eftertryck deråt, red han alla dagar kring vallarna, likasom för att undersöka läget och utse stället för den blifvande stormen. Vid så tvingande förhållanden blef underhandlingen icke långvarig, och snart återstod endast frågan om Trondhjem. Karl Gustaf hade befallt sina ombud att i yttersta nödfall afstå ifrån denna fordran. Konung Fredrik deremot hade befallt de sina att bevilja densamma, men också blott i yttersta nödfall. Om nemligen svenskarna envist yrkade på denna punkt, skulle danskarna resa sig upp och gå ifrån bordet, likasom afhandlingen vore afbruten; men om ej heller detta hjelpte, skulle de slutligen

äfven häri gifva efter. Dessa föreskrifter borde naturligtvis hållas å önse sidor ganska hemliga. Men emedan trängseln i den lilla byn var ganska stor, måste underhandlingen föras i de rum, der Klas Tott bodde. En gång låg denne på sin säng med sparrlakanen tilldragna. Danska fredsombuden kommo in och började sins emellan tala om ofvannämnde föreskrifter angående Trondhjems afstående; hvarefter de gingo bort igen utan att hafva märkt Totts närvaro. Denne underrättade ofördröjligen Sten Bjelke om förhållandet. Genast derefter började det slutliga och afgörande sammanträdet om ifrågavarande Trondhjems amt. Tvisten blef långvarig. När svenskarna icke ville gifva efter, sköto danskarna slutligen sina stolar från bordet och reste sig upp, likasom för att afbryta underhandlingen. Sten Bjelke gjorde på samma sätt, till icke ringa förvåning för Ehrensteen, som kände Karl Gustafs befallning om eftergift, men icke den af Klas Tott nyss lemnade underrättelsen. Dock, när danskarna sågo Bjelkes beslutsamhet, återtogo de underhandlingens tråd och afstodo också Trondhjem. Öfverläggningarna i Tostrup började den 16 Febr. och redan den 18 undertecknades fredspunkterna. Dagen derpå blefvo de af båda konungarna godkända.

Orsaken till denna brådska var, att Karl Gustaf ville hafva hufvudpunkterna bestämda, förrän någon möjligtvis inträffande händelse kunde förändra det fördelaktiga i hans nuvarande ställning. Men i anseende till denna brådska fanns i fredsslutet mycket obestämdt, outveckladt, och i formen måhända felaktigt. Man beslöt derföre, att på grund af de i Tostrup antagna hufvudpunkterna utarbeta ett fullständigare och mera formenligt fredsslut. Detta skulle ske genom samma ombud, men i staden Roskild, der man hade mera beqvämligheter än i byn Tostrup. Karl Gustaf hastade att under tiden brandskatta Seland, men påskyndade derjemnte underhandlingarnas gång. Han trodde sig märka, det danskarna sökte uppskof och undflykter.

Han anade oråd och gjorde en hotande rörelse mot Köpenhamn. Genast blef freden afslutad.

Dess hufvudsakligaste innehåll var följande. 1:o Dannemark afstod åt Sverge: Skåne, Halland, Blekingen, Bornholm, Bohuslän, Trondhjems amt med allt, som hörde till hvart och ett af dessa landskap; likaså den magt, som Dannemark hittills innehaft öfver åtskilliga på Rügen belägna länderier. 2:o Vid genomfarten af så väl Öresund som Bälten skulle alla svenska fartyg vara helt och hållet fria från tullafgifter, undersökningar och uppehåll, endast de visade lagliga sjöpass. Samma fördel skulle åtnjutas för varor, som tillhörde svenskar, äfven om de komme på främmande skepp. 3:o Båda staterna lofvade att med all magt hindra hvarje främmande fiendtlig flotta från att genom Öresund eller Bälterna ingå i Östersjön. 4:o Konung Fredrik lofvade, att åt Corfits Ulfeld återgifva all dess fordom i Dannemark innehafda egendom så i löst som fast, samt tillräcklig skadeersättning för lidna förluster. Tillika skulle det för samma grefve och för hans grefvinna och barn vara tillåtet att vistas hvar som häldst uti Dannemark och derstädes komma i oförminskadt åtnjutande af deras förra tittel, högbet o. s. v.

Denna fred var en bland de mest fördelaktiga, Sverge någonsin afslutat; för Dannemark tvärtom. När Gersdorff skulle i Tostrup underteckna de derstädes uppgjorda fredspunkterna, sade han åt engelska medlaren: *jag önskade, att jag denna gången hvarken kunde läsa eller skrifva.* Det andra danska fredsombudet, Kristen Scheel, sörjde så bittert fäderneslandets olycka, att den gamle mannen deröfver grämde sig till döds.

KONUNGAMÖTET PÅ FREDRIKSBORG.

Som båda furstarna vid detta tillfälle vistades nära hvarandra, och sedan nu äfven freden blifvit afslutad, inböd danska konungen den svenska till ett gä-

stabud på lustslottet Fredriksborg. Flere personer afrådde ditresan; ty de fruktade, att danskarna skulle tillfångataga Karl Gustaf för att sålunda kunna mot hans befrielse återtvinga några bland de nu afträdda landskaperna. Men Karl Gustaf kände och bedömde bättre konung Fredriks tänkesätt och antog bjudningen. För säkerhetens skull gaf han dock sina generaler bestämda föreskrifter, om hvad som borde göras i den oväntade händelse, att han sjelf icke på utsatt tid komme tillbaka. Det var den 3 Mars och under hemresan, som Karl Gustaf anlände till Fredriksborg. Han blef på det mest praktfulla sätt mottagen samt vistades der öfver tvänne nätter. Båda konungarna visade hvarandra all uppt änklig artighet, och drottning Sofia Amalia utmärkte sig genom det mest lysande och snillrika umgängessätt; men derjemnte framstack äfven den stolta själ, som bodde inom hennes bröst, i jemnförelse med konung Fredriks mildare sinnelag. En gång under måltiden kom man nemligen att tala om tåget öfver Bält, samt dess faror och märkvärdighet. *Se här,* sade Karl Gustaf, *här är den man, som visat mig vägen!* hvarvid han pekade på den bakom stående Erik Dahlberg. Fredrik betraktade mannen och räckte honom sin hand att kyssa; men drottning Sofia deremot gaf honom gång efter annan sneda blickar med ett uttryck, som ej tillkännagaf försonligare känslor.

Intet spår till försåt visade sig; dock sökte man på annat sätt återfå en del af det förlorade. Karl Gustaf hade nemligen yttrat sin önskan, att få se den nu tolfåriga danska kronprinsen, hvilken också derföre efterskickades. Flera herrar af konung Fredriks omgifning föreställde nu Coyet, *att svenska konungen borde åt danska kronprinsen skänka tillbaka Trondhjem; han skulle genom sådant ädelmod vinna stor ära och Dannemarks eviga tacksamhet;* och de bådo Coyet framställa förslaget. Efter mycket vägrande måste mannen ändtligen deran. *Det blir ingenting utaf!* svarade Karl Gustaf; *hälsa du de danska herrarna, att denna*

gången är det ingen Magnus Smek, som regerar i Sverge.

Den 5 Mars afreste Karl Gustaf från slottet och steg vid Kronenborg ombord på konung Fredriks speljakt. Vid afseglandet från stranden helsades han med 80 kanonskott från dervarande vallar och vid landstigningen i Skåne likaså från det nu mera svenska Helsingborg. Redan förut hade Klas Tott farit genom de eröfrade landskaperna och på Karl Gustafs vägnar mottagit nycklarna till deras fästningar. Nu reste konungen sjelf öfver Landskrona, Lund, Malmö, Kristianstad och Blekingen samt beság sin nya och herrliga landvinning. Sedermera vändes kosan till Göteborg, der ett utskott af de tre högre stånden redan voro till hans möte församlade.

KARL GUSTAFS BESLUT ATT ÅNYO ANGRIPA DANNEMARK.

Öfver allt inom Sverge blef Karl Gustaf emottagen med jublande uttryck af beundran och tacksamhet. Det missnöje, det tämligen allvarsamma motstånd, som yppats vid några af landtdagarna 1657, försvann eller åtminstone förstummades vid de ärorika, de utomordentliga bragderna. Ett fälttåg, så underbart och inom kort tid så afgörande, hade Sverge aldrig fört; en fred så ärorik och tillika så nyttig hade Sverge aldrig förut afslutat. Händelserna följde så tätt på hvarandra, att fäderneslandet, att hela Europa ej hann mer än höra, förvånas och beundra; och orden om tåget öfver Bält, om den nye, oemotståndlige hjelten i norden flögo från mun till mun bland de häpna och undrande folken. Otvifvelaktigt stod Karl Gustaf vid denna tidpunkt på högsta spetsen af magt, lycka och anseende.

Men på denna punkt fattades han ock af öfvermodets och ärelystnadens svindel, den vanliga frestaren på höjdens tinnar; och en frestare, farlig isynnerhet för Karl Gustafs oroliga och äregiriga själ. Icke nöjd, med

hvad han redan vunnit, och äfven nu förbiseende den stilla och obemärkta äran att ordna sitt rikes inre angelägenheter, började han om igen drömma om nya segrar, vidsträcktare landvinningar, och om den stora nordiska monarkien m. m.

Detta lynne, dessa drömbilder voro inre och egentligaste orsaken till Karl Gustafs beslut att å nyo störta sig i krigshvimlet. Svårare är att afgöra, när och af hvilka yttre anledningar han beslöt att i detta hänseende vända sig emot Danmark. Några säga, att han under vistandet på Seland, och i synnerhet på Fredriksborg, och framför allt under ett två timmars enskildt samtal med konung Fredrik, trodde sig finna danska riket vara så svagt, värnlöst och oenigt, att det med lätthet kunde eröfras; och att han derföre redan under vägen till Göteborg fattade det märkvärdiga beslutet. För oss synes dock förhållandet hafva varit följande. Den 28 Februari afslutades freden. Den 2 Mars finner man Karl Gustaf redan sysselsatt med planer om Preussens eröfring, och det tyckes, som under de närmaste tre eller fyra veckorna detta varit åtminstone i första hand målet för hans önskningar. Derföre och för att vid en sådan eröfring icke blifva af sjömagterna hindrad, sökte han öfvertala Danmark att lofva gemensamt med Sverge stänga sundet för hvarje främmande flotta. Men Danmark kunde på intet sätt förmås till en sådan öfverenskommelse. Då insåg Karl Gustaf tydligt, huru ett uteslutande välde öfver sundet vore ett oundgängligt villkor för utförandet af hans öfriga planer. Dertill kom öfvertygelsen, att bland alla landvinningar, som kunde påtänkas, var Danmark den för Sverge mest nyttiga och välbelägna att erhålla, för Karl Gustaf den lättaste att göra och derjemnte den bästa stödjepunkt för alla blifvande dylika företag. Af dessa skäl och på detta sätt fattades det märkvärdiga beslutet.

Första liknelsen till ett försök att rubba den ingångna freden förekommer redan i slutet af Mars. I

följe af nämnde fred skulle man i Köpenhamn under svensk bemedling bilägga tvisterna mellan Holstein och Danmark. Karl Gustaf föreslog för sitt riksråd, att man vid detta tillfälle borde skaffa åt Holstein Svinesund, Hall och Wardöehus amt, hvilka Holstein sedan skulle sälja åt Sverge. *) Till detta förslag fanns icke ringaste grund i Roskildska freden. Det var antingen ett af Karl Gustafs vanliga lätt och fort uppförda luftslott; eller ännu troligare, det var ett försök att genom nya anspråk och invecklingar bereda sig svepskäl till ett nytt krig.

Den 12 April firades i Göteborgs kyrkor en högtidlig tacksägelsefest för den vunna, ärorika freden. Karl Gustaf och hans drottning voro sjelfva närvarande, **) och folket gladde sig åt de lugnare och lyckligare dagar, som väntade fäderneslandet, sedan det närmaste och farligaste kriget numera blifvit bilaggdt och en tryggare riksgräns vunnen. Men just vid denna tid hade Karl Gustaf inom sig stadgat beslutet att å nyo angripa Danmark; och han hade derom underrättat Per Brahe och sekteraren Ehrensteen. Vi känne ej, huruvida dessa herrar af- eller tillstyrkt företaget.

Den 1 Maj skulle emellertid Wrangel enligt fredsvillkoren föra svenska tropparna ur Danmark. Men i följe af det nya beslutet önskade Karl Gustaf, att samma troppar måtte stanna qvar, så väl för att på Danmarks bekostnad under tiden födas, som ock för att vid det nya krigets utbrott redan i förväg hafva landet inne. Det blef derföre nödvändigt att om allt detta underrätta Wrangel, innan denne enligt förra befallningen bortförde regementerna till Tyskland. Till budbärare derom valdes Erik Dahlberg. Som belöning för vigtiga redan gjorda tjenster och som handpenning för och lockelse till det hemlighetsfulla uppdrag, man åsyftade, gaf konungen honom den 16 April några svenska

*) *Rådsprot.* d. 29 Mars 1658.

**) *Bond.* Riksskattm. G. Bondes dagbok.

hemman af 200 dalers ränta; och när Dahlberg den 17 April aflade tacksägelse derför, lofvade konungen dessutom, och sjelfmant, upphöjelse till adligt stånd. Efter att genom dessa ynnestbevis hafva sökt på förhand försäkra sig om Dahlbergs beredvillighet, blef denne ändtligen, dagen derpå eller den 18 April, kallad till konungen. Denne sednare yppade då sin afsigt att å nyo angripa Danmark; och Dahlberg ålades genast resa till Wrangel med underrättelse härom och tillika med följande befallning: *Om Wrangel ännu hade på Seland qvar så mycket svenska troppar, att han trodde sig dermed kunna motstå den i Köpenhamn varande danska styrkan, skulle han under hvad förevändning som häldst och oaktadt alla danskarnas insagor stanna qvar på Seland; men i annor händelse, så vidt möjligt vore, försäkra sig om Fyen och Jutland.*

Konungen vågade ej anförtro denna vigtiga hemlighet åt papperet, utan lemnade Dahlberg ett bref till Wrangel, hvari denne endast ålades sätta tro till de underrättelser och genast verkställa de befallningar, som konungen till honom genom Dahlberg muntligen afskickat. *) Dahlberg fick 500 blanka riksdaler i res-

*) *Upps. Cronst.* fol. 5. Kong. bref till E. Dahlberg. Karl Gustafs pass för E. Dahlberg. Göteborg d. 16 April 1658. På baksidan af detta pass har E. Dahlberg egenhändigt tecknat följande: "Hans K. M:ts resepass, när jag blef skickad från Göteborg till H. Exc. Riks-Amir. Wrangel på Seland, honom i största hemlighet och secreto att berätta, det H. K. M:t intentionerade och hade i sinnet de novo föra krig på Dannemark och att H:s Exc. sig derefter skulle rätta, med den ordres, att så framt H:s Exc. icke alldeles hade qvitterat Seland, han det söka skulle att maintenera och evacuationerna tergiversera. Isynnerhet skulle han behålla Fyen och Halsskans på Wensyssel väl besatta och sådant i största hemlighet, hvilket allt jag H. Exc. muntligen förebragte i Korsöer, emedan H. M:t sådant icke torde förtro pennan, efter mitt creditivs lydelse, som jag af H. M:t med mig hade. E. J. Dahlbergh m. p." Ifr. Meadowes narrative p. 81. Dahlbergs dagbok p. 158.

penningar och for den 19 April från Göteborg. Han träffade Wrangel vid Korsöer, hvarest denne just höll på med krigsfolkets öfverskeppande till Fyen, för att sedan föra dem både derifrån och från Jutland. Wrangel blef högligen förvånad öfver konungens beslut, men måste dock ställa sig detsamma till efterrättelse. *) Emellertid hade han redan före Dahlbergs ankomst till Fyen öfverskeppat alla svenska tropparna, med undantag af två sqvadroner finska ryttare, hvilka dock äfven voro tagna ombord för att öfverföras. Att nu draga samma troppar tillbaka till Seland igen skulle naturligtvis väcka alltför mycket uppseende och misstanka. Wrangel nöjde sig derföre med att besätta Fyen och de utländska fästena samt afvaktade i denna ställning hvad konungen ytterligare ämnade företaga.

KARL GUSTAFS UNDERHANDLINGAR TILL FÖRBEREDANDE AF KRIGET.

Konungen ville, att anfallet på Dannemark skulle uppskjutas till fram på sommaren. Orsakerna voro flera; dels att säden och höet måtte på Seland hinna mogna till härens underhåll; dels att genom långsträckta och invecklade underhandlingar skaffa sig någon förevändning till fredsbrottet; dels att hinna, under förebärande af rysska, polska och preussiska krigen, öfvertala svenska ständerna till beviljande af de gerder och utskrifningar, som behöfdes för det tillämnade anfallet mot Dannemark. Det falska i denna ställning tvang emellertid konungen till dubbelt spel, så väl mot Dannemark som mot egna ständer. Vi vilja i båda dessa hänseenden egna någon uppmärksamhet åt det sätt, hvarpå han blandade och utdelade korten.

*) *Brah* Fol. 56. Wrangel till Karl Gustaf. Korsöer den 24 April 1658.

Först förhållandet till egna stånder. Det var icke en ordentlig riksdag, som konungen låtit sammankalla till Göteborg, utan endast ett utskott af de tre högre stånden; ledamöterna valda af honom sjelf.*) Första sammanträdet hölls den 8 April. I ett vackert tal helsade konungen ständerna och tackade för deras visade trohet och gjorda uppoffringar; serdeles Per Brahe för dennes förra året ådagalaggda nit vid södra riksgränsens försvar. Sedan upplästes roskildska fredsfördraget, samt af Ehrensteen en berättelse om förhållandet till utrikes magterna. Deri klagades isynnerhet öfver Österrike och Brandenburg, såsom de der medelst hemliga stämplingar eller öppet krig mer än alla andra vore Sverge till hinder och skada. Sedan sekreteraren slutat, drog Karl Gustaf stolen närmare ständerna och började sjelf tala om de utrikes förhållanderna; *huru han första gången börjat kriget för att hindra Polen upprätta en flotta i Östersjön och för att hindra Ryssland eröfra hela Polen; huru han sjelf troligen lyckats kufva sistnämnde land, så framt han ej blifvit afbruten genom danska kriget; huru fienderna med allo magt sökte Sverges förderf; huru isynnerhet Österrike hade sjelft anfallit svenskarna med krig och ofvat Bremen åt Dannemark, Pommern åt Brandenburg och Liffland åt Polen och sålunda mot Sverge uppretat dessa magter och dessutom Ryssland. Men konungen hoppades, att svenskarna icke skulle låta skrämma sig att afstå någon bland sina eröfringar; utan så väl sjelfva bibehålla som ock hos sina barn inprägla den orubbliga ståndaktighet, hvilken städse utmärkt deras förfäder* o. s. v. Derpå uppläste sekreteraren propositionen, hvilken innehöll en förfrågan, *hvad ständerna tyckte att konungen borde göra, sedan alla hans fredsförslag hos Österrike misslyckats? huruvida man borde längre tåla och smälta dylika oförrätter? samt huru och på hvad sätt krigshären skulle under-*

*) *Engestr.* Utdrag ur Rosenhanes dagbok. A:o.

hållas? *) Både rådet och ständerna yttrade fredliga tänkesätt, och i anledning deraf blefvo till svenska fredsombuden med Ryssland, med Brandenburg och med Österrike utfärdade föreskrifter, som skulle lätta afslutandet.

Dessa bud skickades den 12 April. **) Den 18 samma månad yppade konungen för Dahlberg sin hemliga afsigt att angripa Dannemark och gaf genom honom Wrangel befallningen att med tropparna stanna på Fyen. Detta sednare var tvärtemot roskilderfreden och skulle således nödvändigt föranleda tadel, äfven inom Sverge; så framt nemligen konungen ensam och utan rådets bifall vidtoge en åtgerd, så öppet ledande till nytt krig. För att vinna detta bifall och sålunda lägga på rådet en del af ansvarigheten, lät Karl Gustaf sammankalla rådsherrarna den 20 April, eller dagen efter Dahlbergs afresa. Utan att nämna ett ord om sitt ege hemliga krigsbeslut, började han vidlyftigt tala om Dannemark, dess motsträfvighet vid fredens verkställande, dess fiendtliga afsigter mot Sverge o. s. v. Men rådet styrkte, det oaktadt, till fred. Karl Gustaf återtog sitt förra tal och frågade slutligen, om man icke åtminstone som säkerhetspant borde behålla Fyen, tills Dannemark afskeda sitt krigsfolk och uppfyllt alla fredsvillkoren. Nu biföll rådet, och underrättelse om detta beslut skickades till Wrangel***). Det var ungefär samma befallning, som Karl Gustaf dagen förut på eget bevåg genom Dahlberg utfärdat.

Emellertid hade ståndsutskotten öfverlaggt om konungens proposition och om sitt eget svar. De flestas önskningar voro för freden. I sittande råd och konungens närvaro yttrade Karl Mörner, *att man icke för den ovissa eröfringen af West-Preussen borde blottställa sig för ett långvarigt krig,* †) och inom preste-

*) *Rådsprot.* d. 8 Apr. 1658. Jfr. Pufendorf pag. 432.
**) *Theatr. Europ.* VIII. 721.
***) *Rådsprot.* d. 20 Apr. 1658.
†) *Rådsprot.* d. 15 Apr. 1658.

och borgarestånden var tänkesättet ingalunda gynnande för den omtalade österrikiska fejden. *) Det enda formliga yttrande, vi funnit derom, är utkastet till presternas svar på den kungliga propositionen. Innehållet är följande. *Presterna erkänna vigten af de skäl, som blifvit anförda för krig emot Österrike. De önska dock, att konungen måtte söka friden, ty 1:o Gud befaller att, så mycket möjligt är, hafva frid med alla menniskor. 2:o Sverge har redan förut många fiender och är sjelft utblottadt på manskap och mynt, så att det hädanefter kan föga gifva. 3:o Af tyska staterna kan ingen hjelp väntas. Konung Gustaf Adolf var dem välkommen såsom en befriare från Österrikes förtryck. För närvarande deremot lefva de i fred och ro, och den, som nu om ock med rättvis sak, förer kriget ditin, blifver betraktad såsom en fridsstörare, mot hvilken de mangrannt skola resa sig och understödja det redan förut genom sin envåldiga regering och sina många bundsförvandter starka Österrike. Derföre anser preståndet freden vara i allo bättre, än att med ett äfventyrligt krig fullfölja och hämnas lidna oförrätter; också derföre, att konungen må kunna stanna hemma och afhjelpa bristerna i rikets inre styrelse. Men,* säga de slutligen, *kan fred ej vinnas, så bedja vi Gud, att vår konung snart må återkomma med helsa, seger och den ädla och dyrbara freden, på det Sverges innevånare må med bönhörelse sjunga: "Herre gif frid i dino lande, lycka och salighet åt alla stånd!"* **)

Den 21 April skulle ständerna afgifva sitt formliga svar på den kongliga propositionen. Det tyckes, som Karl Gustaf icke velat mottaga detta svar skriftligt; ty han begärde, att ständerna skulle på stället med honom och rådet muntligen öfverlägga och besluta om ärendet. Så skedde. Förut hade han förnämli-

---

*) *Preseståndets Arkiv.* Acta comitialia 1658.
**) *S. st.*

gast yrkat nödvändigheten af ett krig mot Österrike; men nu talade han i stället mot Brandenburg och uppläste en mängd bref och skrifter för att bevisa dettas mot Sverge fiendtliga och skadliga stämplingar. Biskop Enander på presternas och borgmästar Prytz å borgerskapets vägnar yttrade det oaktadt fredliga tänkesätt; men Karl Gustaf vidhöll och försvarade sina åsigter, och slutet blef, att alla tre stånden *funno skäligt, det konungen borde med vapen i hand försvara mot Brandenburg sitt rikes fördelar. Dock hoppades ständerna, att hans majestät, enligt löfte, förut genom alla görliga medel söker bibehålla freden och undvika kriget med dess blodsutgjutelser och eländen.* Karl Gustaf *tackade för bifallet och lofvade att efterkomma önskningarna, samt att i händelse af krig skaffa inom brandenburgska landet underhåll åt svenska hären* o. s. v. *)

Genom detta bifall hade Karl Gustaf fått en förevändning till sina mot Dannemark syftande rustningar. Han bibehöll länge och med slughet denna förklädning, talade i rådet om planer för fälttåget mot Brandenburg **) samt inlät sig i hemliga stämplingar med det mot samma stat uppstudsiga Magdeburg ***) o. s. v.

Dessa åtgerder voro dock kanske ej helt och hållet förställning. Om Dannemark hastigt medgifvit alla Karl Gustafs högspända fordringar, hade han måhända af brist på skenbar krigsanledning lemnat detta rike oantastadt och i dess ställe vändt sina vapen mot det hotade Brandenburg.

Vi vilja nu omtala det hufvudsakligaste af Karl Gustafs underhandlingar med Dannemark. Till dessas bedrifvande hade han utsett Sten Bjelke och Corfits Ulfeld. Fredrik den tredje ville högst ogerna underkasta sig förnedringen att mottaga och rådslå med Ul-

---

*) *S. st.* och *Rådsprot.* d. 21 Apr. 1658.
**) *Engestr.* Utdrag ur Rosenhanes dagbok d. 30 Maj 1658.
***) *Rådsprot.* d. 28 April 1658.

feld, en personlig fiende på lif och död, hvilken torde iakttaga tillfället att trotsa sin nu i olyckan varande konung. På fransyska hofvets befallning bad Terlon, att danska konungen måtte skonas från ett sådant obehag. Karl Gustaf biföll och utnämnde i Ulfelds ställe Peter Julius Coyet, hvilken person blef af mycket inflytande på dessa ärenders gång. Den nu öppnade underhandlingen åsyftade i början ett närmare förbund mellan Sverge och Dannemark, och Karl Gustafs mening var att genom der införda villkor stänga Öresund för hvarje främmande flotta, som kunde hindra hans planer mot Danzig och Preussen m. m. Redan roskilderfreden antydde något dylikt; ty enligt dess ordalydelse lofvade Sverge och Dannemark, att icke tillåta någon *främmande fiendtlig flotta* inkomma i Östersjön. Det var engelska medlaren Meadowe, som mot svenskarnas önskan genomdref, att ordet *fiendtlig* blef tillaggdt; ty eljest hade alla andra folkslags och äfven engelsmännens fartyg kunnat utestängas. Nu yrkade Sverge, att orden *främmande* och *fiendtlig* vore på detta ställe af samma betydelse; att ordet *fiendtlig* derföre borde uteslutas; och båda staterna lofva att med allo magt afhålla från Östersjön hvarje annan skeppsflotta än deras egna. Detta var en svår stötesten. Dannemark ville ej genom en sådan öfverenskommelse beröfva sig sjelf hvarje hjelpsändning mot det för tillfället starkare Sverge; ej heller stöta holländarne, hvilka endast med yttersta missnöje skulle se sig uteslutna från Östersjön. Konung Fredrik vägrade således ingå på nämnde förslag, och det åsyftade närmare förbundet kunde just derföre icke bringas till fullbordan. Emellertid hade hertigen af Holstein, genom svenskarnas bemedling, äfven genom deras hotelser, erhållit en rik skadeersättning; och de flesta danska fästningarna och landskapen enligt fredsslutet blifvit åt Sverge öfverlemnade. Då således ingen vigtigare punkt mer återstod i verkställigheten, ämnade Wrangel att den 1 Maj, enligt fredsvillkoren, draga svenska tropparna ur Dannemark.

Men i medlet af April fattade Karl Gustaf, som förbemäldt är, sitt afgörande beslut att icke, enligt första afsigten, föra tropparna mot Brandenburg, utan i dess ställe om igen mot Dannemark. Denna förändring af sjelfva planen fordrade också en fullkomlig förändring af underhandlingen. Den 23 April uppsatte Karl Gustaf derföre ett nytt förhållningsbref för sina i Köpenhamn varande ombud. Dessa befalldes att numera lemna det förut åsyftade förbundet å sido, och i dess ställe fordra af danskarna en *biförklaring* öfver åtskilliga punkter, hvilka sades vara i roskildska freden mindre tydligt bestämda. Det var i denna biförklaring, som de stötestenar inlades, hvilka skulle gifva anledning till det nya fredsbrottet. Danskarna ville ej veta af någon sådan förklaring, utan påstodo, att ordalagen i roskilderfreden vore tillräckligt bestämda. Men Sverge vidhöll sitt yrkande samt hotade att icke bortföra tropparna, förrän nämnde biförklaring blifvit uppgjord. Konung Fredrik blef således tvungen inlåta sig i de begärda öfverläggningarna.

De förnämsta punkter, som dervid framdrogos, voro: att ön Hven, såsom hörande till Skåne, och Romsdalen, såsom hörande till Trondhjems amt, skulle afträdas till Sverge; att sundet skulle stängas för alla flottor, utom Sverges och Dannemarks; att Dannemarks kulle till Sverges tjenst öfverlemna ett visst antal ryttare, samt gifva serskild ersättning för några före krigsförklaringen bortkapade fartyg m. m. Härom började en vidlyftig och ganska obehaglig underhandling. Sverges påståenden voro stundom obilliga, några till och med stridande mot roskilderfreden. Danskarna prutade envist och häftigt emot samt ropade högt öfver hårdhet och orättvisa. Svenskarna vidhöllo dock orubbligt sina fordringar. Vid hvar och en hotade man, att så länge den icke blifvit bifallen, skulle svenska tropparna ej heller blifva från Dannemark bortförda. När nu konung Fredrik beviljade någon af dessa punkter och sedan yrkade tropparnas aftåg, då framkommo

svenskarna med en ny fordran, kanske obilligare än den förra, och likväl understödd af samma hotelse. Hvarken engelska eller fransyska fredsmedlarne dolde sin ovilja öfver detta förfaringssätt.

Tadlet träffar likväl icke båda svenska fredsombuden lika. Förhållandet påminner om det vid westfaliska fredsverket. Liksom uppkomlingen Salvius då för tiden, så hade också Coyet vid detta tillfälle regentens närmare förtroende; och de tvister som fordom förefollo mellan Johan Oxenstjerna och Salvius, upprepades också här, eburu i smått, ty tiden var kortare och Bjelkes lynne mera sansadt och lugnt än Johan Oxenstjernas. Likasom fordom Salvius mot Oxenstjerna, sökte också nu Coyet att hos Karl Gustaf nedsätta Bjelken; likasom fordom Salvius smickrade Kristinas brådskande längtan efter fred, likaså understödde nu Coyet Karl Gustafs högt drifna anspråk; och man trodde, att samma Coyet med föreställningar om danska rikets svaghet än mera stärkte Karl Gustafs beslut att om igen angripa nämnda stat. Att Coyet redan tidigt fått förtroende om detta hemliga beslut, var samtidens allmänna öfvertygelse och är, fast icke bevisligt, dock i hög grad sannolikt; häldst när man betraktar, med hvilken orubblig envishet han försvarade obetydliga, stundom äfven obilliga småsaker, och derigenom onödigtvis fördröjde underhandlingen. Detta gick så långt, att Bjelke sjelf en och annan gång yttrade sitt ogillande, till och med i de främmande ministrarnas närvaro. Harmsen öfver den långvariga och, som han tyckte, onödiga tvisten, förklarade han slutligen den 8 Juni helt öppet, *att han ämnade på eget bevåg och oaktadt Coyets motsägelser afsluta biförklaringen, och det med förbigående af de punkter, hvarom Coyet så häftigt tvistade; Bjelke ville sjelf hos konungen åtaga sig ansvaret för åtgerden.* Några timmar efter detta förklarande erhöllo fredsombuden Karl Gustafs stränga befallningar att ingalunda låta Coyets anmärkningar falla. Underrättad om Bjelkes åsigter och åtgerder, tillskref konungen honom den 16 Juni

ett handbref af följande innehåll. *Jag ser med förundran, att i och Coyet, tvärtemot skyldig pligt och hörsamhet, understått eder att efter eget godtycke nedsätta mina fordringar, och att i visat för Dannemarks löften ett förtroende, som icke passar en ärlig svensk. Så framt i icke ändren sådant uppförande, vill jag härmedelst befria eder från det nu innehafvande uppdraget, samt dertill förordna andra personer, till hvilkas ankomst Coyet kan stanna ensam qvar. I skolen rätta eder efter mig, och icke jag efter eder! och danskarna måste erlägga hvad jag begärt; de må nu taga det, hvar fanen de vilja,* o. s. v. Hvad Bjelke svarat, veta vi ej; men då svenskarna från detta ögonblick förde ett vida bestämdare språk, måste ock det värnlösa Dannemark gifva efter och bifalla flere bland de framställda fordringarna.

I följe af sistnämnde medgifvanden hoppades nu Dannemark, att underhandlingen skulle afslutas och svenska tropparna bortföras; men förgäfves. Karl Gustaf framdrog en ny fordran, nemligen att Dannemark borde uttryckligt förklara, med huru många örlogsskepp det ämnade bidraga till utestängandet af främmande flottor. Fredrik ville ej gifva någon sådan förbindelse; också derföre, att i roskildska freden hade derom ingenting förekommit. Medan nu underhandlingen fördröjdes så väl genom denna som några andra återstående punkter, yppade sig ett nytt tvisteämne, hvarigenom öfverläggningen än mer försvårades.

Uti det af Ludvig de Geer inrättade afrikanska kompagniet hade en man, benämnd Henrik Carloff, varit delägare, men blifvit för derstädes idkad oloflig handel utstruken. Han flyttade då till Ost-Friesland och tog, när kriget begynte, danskt kaparebref, utrustade ett fartyg, seglade till Guineakusten och eröfrade i slutet af Januari 1658 kompagniets dervarande fästning Cabo Corso, dess varor, handelskontor samt ett i hamnen liggande fartyg. På fästningen hissades dansk flagga, och Carloff återvände med båda skeppen och gan-

ska rikt byte. I början af Maj ankom han på Elben utanför Glückstadt. Efter ordalydelsen af roskildska freden hade Sverge rättighet återfå landskapet, fästningen och skeppet, men icke någonting mer. I dess ställe fordrades också alla varorna, ersättning för skadan samt sjelfva Carloffs person. Danskarna prutade emot; *en sådan ersättning var ej i roskilderfreden omtalad; ej heller för svenskarnas plundring inom danska landskapen betingad. Icke heller kunde Carloffs utlemnande med skäl begäras, emedan det var i egenskap af Dannemarks lagliga krigare, som han eröfrat Cabo Corso.* Men Sverge vidhöll sina påståenden och uppdref ersättningssumman stegvis från 200- till 300- och slutligen till 400,000 riksdaler,*) samt hotade att icke bortföra sina troppar, förrän också denna fordran blifvit beviljad. Konung Fredrik bestormades af sina undersåtares klagomål öfver svenska hären, och af deras böner att blifva befriade från denna tryckande landsplåga. Rörd häraf samt utan tillräcklig magt att göra motstånd, nödgades han slutligen lofva utbetala äfven dessa 400,000 riksdaler. Då förklarade Karl Gustaf, att han till säkerhet för verkställigheten fordrade något landskap i pant eller ock en borgensförbindelse af några köpmän från Hamburg. Detta villkor ansåg konung Fredrik vara för sig ganska förnedrande, och han afskickade Owe Juel för att personligen utverka någon mildring.

Emellertid nalkades den tid, då Karl Gustaf ämnade bryta löst. Gång efter annan förmanade han sina fredsombud att icke hasta med underhandlingens afslutande; och Coyet lofvade tillbaka att, om så behöfdes, upptänka flera anledningar till dess uttänjande. Vid anfordran undandrog han sig äfven att på en gång framställa alla Sverges påståenden; ty om danskarna då också på en gång beviljade dem alla, hade man ej

*) Häri tyckes dock värdet af hela nybygget hafva varit inbegripet.

mer haft någon förevändning till längre dröjsmål. Emellertid fortgingo svenskarnas rustningar och Dahlberg skickades af konungen till Köpenhamn att i hemlighet bese och afrita fästningsverken, hvilket också i smyg och med mycken fara skedde, midt under vänskapsbetygelser samt de gästabud, danskarna åt den snillrike främlingen anställde.

Under allt detta klagade svenska ombuden öfver, hvad de kallade danskarnas obillighet, samt talade högt om sin egen och om Karl Gustafs kärlek till freden. För att så mycket mer villa sinnena antog nämnde konung i sin tjenst grefve Gyldenlöwe, konung Fredriks son på sidolinien.

Nära tre och en half månader hade nu förflutit, sedan Karl Gustaf fattade det afgörande beslutet att å nyo angripa Dannemark, och flere personer hade under tiden fått del deraf. Det oaktadt hölls saken så hemlig, att icke ett enda ord framträngde till fiendernas öron; sådan var ännu andan bland de svenska herrarna. Men för skarpsyntare ögon förrådde saken sig sjelf. Med anledning af svenska fredsombudens och i synnerhet Coyets uppförande, började en och annan gissa till Karl Gustafs dolda tankar. Sådana långsyntare herrar voro holländaren Benningen, polacken Morstein, fransmannen Terlon och några bland danskarna sjelfva. De yppade sina misstankar för konung Fredrik, och Terlon rådde honom att på en gång bifalla alla Karl Gustafs fordringar för att derigenom också undanrödja hvarje förevändning till fredsbrott. Fredrik tvekade och lät saken hafva sin gång. Dels ville han i det längsta försvara hvarje punkt, som borde och kunde försvaras; dels ville han icke tro, hvad man sade om svenska konungens hemliga afsigter.

När Owe Juel kom tillbaka från Karl Gustaf, hade han icke kunnat utverka någon betydligare eftergift. Konung Fredrik måste således å nyo och än vidare jemka sig efter Sverges fordringar. När derigenom allt blifvit i det närmaste beviljadt och afgjordt,

anträdde Coyet enligt hemlig befallning en resa till Karl Gustaf i Holstein, för att, som han sade, inhemta dennes slutliga afgörande. Vid afskedet visade han mot danska hofvet ganska fredliga och vänskapliga tänkesätt samt erböd sig att bemedla en äktenskapsförbindelse mellan danska kronprinsen och en holsteinsk furstinna.

Ungefär en vecka efter Coyets afresa landsteg Karl Gustaf med svenska tropparna i Korsöer och inföll på Seland. Utanför Köpenhamn visade sig just i detsamma Sverges flotta såsom fiende och på henne Coyet, det fordna fredsombudet. Hans kamrat, Sten Bjelke, hade enligt konungens befallning måst, för att i det längsta dölja afsigten, qvarstanna i Köpenhamn och blef der, i anledning af det oförmodade fredsbrottet, föremål för danskarnas bittra hat. Han utbad sig derföre Karl Gustafs beskydd, och slutade i anledning af dennes sista företag sitt bref med den önskan, *att Gud måtte leda hans majestäts rådslag och gerningar så, att de lända till Guds ära, fäderneslandets bästa och hans majestäts egen framtida berömmelse.* *)

KARL GUSTAFS RUSTNINGAR TILL DET ANDRA DANSKA KRIGET.

Tanken på det förestående vågspelet sysselsatte oupphörligt Karl Gustafs själ och lemnade honom ingen rast eller ro. Redan under mötet i Göteborg längtade han ifrigt till skådeplatsen för sina väntade segrar och eröfringar, och detta i samma mån tiden nalkades för det tillämnade stora uppträdet. Han skulle från Göteborg färdas sjöledes till Holstein, men motväder för-

*) Hufvudkällorna för denna afdelning äro Pufendorf, Theatrum europeum, Dahlberg, Terlon, Meadowes Narrative, C. Adlersparres Samlingar 5:te delen, samt isynnerhet Expositio Causarum quibus S. R. M. Sveciæ bellum a Rege Regnoque Daniæ sibi illatum, etiam post pacem Roschildiæ initum, continuare coacta fuit.

dröjde afresan. Esomoftast hörde man honom under väntningsdagarna med otålighet efterfråga vindens kastningar, och tidigt om morgnarna sågs han gång efter annan stiga ur bädden och till fönstret för att sjelf efterse förhållandet. *) Det var samma ifver, samma längtan, som år 1655 jagade honom från riksdagen i Stockholm och dess reduktionsstrider ut till de drömda eröfringarna i Polen.

Ändtligen var allt i ordning, och konungen med sin drottning afseglade från Göteborg, och anlände till Flensburg i medlet af Juni. Till Kiel samlades nu småningom vid pass 9000 man och så många fartyg, som kunde anskaffas. Öfver allt utspriddes, att tåget gällde kurfursten af Brandenburg. Från denne herre ankommo äfven sändebud för att medla fred, men Karl Gustaf vägrade dem företräde. Brandenburgarne foro förtretade bort. Konungen drog efter dem söder åt Holstein och reste slutligen ända till Wismar, allt i ändamål att afvända Dannemarks misstankar.

Karl Gustaf ville emellertid icke utan rådets hörande börja det ansvarsfulla företaget. Den 7 Juli sammankallades derföre alla i Gottorp närvarande rådsherrar, bland hvilka märkas Wrangel, Klas Tott och Schlippenbach. Efter många klagomål öfver Dannemark frågade Karl Gustaf, huruvida man icke borde om igen vända sina vapen mot nämnde land. Wrangel yttrade några betänkligheter, men slutligen antogs förslaget och derjemnte beslöts, att *så framt biförklaringen icke redan vore afslutad, skulle den ej heller afslutas, utan fördröjas, och svenska fredsombuden i Köpenhamn derom underrättas.* **) En annan och hufvudsakligare öfverläggning om samma ämne höll ko-

---

*) *De la Gardie,* Joh. Ekeblad till sin far, Göteborg d. 12 Maj 1658.

**) *Rådsprot.* d. 7 Juli 1658, Gripenhjelms protok. Puf. säger beslutet hafva varit att fordra skadeersättning af Dannemark, så framt detta ej påskyndade freden.

nungen i Wismar den 23 Juli, i närvaro af 8 svenska riksråd, deribland Tott, Schlippenbach, Jakob Kasimir De la Gardie, Karl Maurits Lewenhaupt m. fl. Konungen började vidlyftigt beklaga, att Dannemark undandroge sig uppfyllandet af Sverges rättmätiga fordringar och roskildska fredens villkor. *Han betygade på sitt samvete, att han aldrig förut ämnat angripa Dannemark, utan först på denna resa fattat sådant beslut, dertill drifven af danskarnas egen motvillighet. Företaget torde dock lända Sverge till mycken nytta. Man kunde nemligen ur Dannemark få 2000 ryttare och 7000 knektar, att användas mot kurfursten af Brandenburg, hvilken borde hållas efter,* o. s. v. De hufvudsakligaste skälen för ett anfall mot Dannemark voro, utom anförda klagomål, följande: 1:a *Att Corfits Ulfeld berättat, det danskarna ämnade öfverraska och mörda de på Fyen varande svenskarna.* 2:a och förnämligast: *Alla furstar och stater i Tyskland voro mot Sverge så föga vänskapligt sinnade, att, om konungen förde sina vapen deråt, skulle han ej finna en enda bundsförvandt; utan, ehuru rättvis hans sak äfven vore, likväl blifva af alla behandlad såsom en förhatlig fredsstörare; hvarföre man ej heller hade att vänta någon framgång af ett krigståg åt detta håll.* 3:e *Innan man blifvit helt och hållet tryggad å danska sidan, kunde ej heller någon betydligare framgång mot andra fiender väntas.* På dessa skäl beslöt man att genast angripa Dannemark, och att med all ifver påstå, *det detta anfall icke vore något nytt krig, utan blott en fortsättning af det, som Dannemark sjelft år 1657 hade begynt. Man skulle genom sistnämnde yrkande söka kasta på fienden det förhatliga af fredsbrottet och tillegna sig sjelf det välljudande namnet af oskyldigt angripen part, samt på grund deraf och enligt westfaliska freden kunna begära hjelp af tyska ständerna.* Sådant var detta märkvärdiga beslut. Flere

af rådsherrarne talade för detsamma; vi hafva icke funnit, att någon enda talade deremot. *)

Men det saknades likväl icke personer, som varnade Karl Gustaf för det vådliga, det orättvisa i hans företag. Man finner spår, att Wrangel ogillat detsamma. Konungens egen svärfader, hertigen af Holstein-Gottorp, åt hvilken Karl Gustaf likväl vid detta tillfälle ämnade gifva hela både Holstein och Schleswig, var dock ganska orolig och bekymrad. Han förklarade sig helt och hållet nöjd med de fördelar, han redan genom roskilderfreden vunnit, och att han icke önskade några större. Ett par dagar före fredsbrottet sade han med tårar i ögonen till Terlon: *jag förutser snart inträffande händelser, hvilka skola förorsaka mig den största sorg.* Nyssnämnde Terlon, tillfrågad af konungen, yttrade: *att några visserligen gissat, det Sverge ämnade återigen angripa Dannemark, men att Terlon omöjligen kunde sätta tro dertill; ty han visste Sverges konung vara alltför ädelsinnad och ordhållig att utan giltiga skäl skrida till en dylik ytterlighet, och sådana skäl ansåge Terlon icke förefinnas. Dessutom,* tillade han, *torde väl hända, att ett sådant anfall blefve lika farligt för Sverge som för Dannemark* o. s. v.

Men dessa och hvilka andra varningar, som möjligtvis blifvit gifna, voro helt och hållet förgäfves. Likasom rusig af sista årets utomordentliga lycka, sväfvade Karl Gustaf i en svindel af den krigiska ärelystnadens högt flygande drömmar och förhoppningar. Dannemarks eröfring ansåg han nästan säker. Under nyss anförda öfverläggning i Wismar framställde han i sittande råd sina derom i förväg uppgjorda planer. *Jag ämnar,* sade han, *förvandla Dannemark till ett svenskt landskap; Seland, Laaland och Falster blifva tillhopa ett län, Fyen ett och Jutland ett. En hofrätt blir på Seland, en annan i Jutland och den tredje i Norrge;*

---

*) *Rådsprot.* d. 23 Juli 1658. Gripenhjelms protok. Puf. p. 457.

högskolan flyttas från Köpenhamn till Göteborg; hyllningen sker i Skåne, och på det sätt, att danska kronan står på ett bord nedanföre, och jag tager blott den svenska på hufvudet; titeln blir Sverges, Götes, Dannemarks, Norrges och Wendes konung, och lagar och regeringssätt jemnkas efter Sverges. Dannemarks ofrälse stånd skola troligen understödja saken, ty de komma derigenom i åtnjutande af den högre frihet, som Sverges ofrälsestånd nu äga. Danska adeln deremot blir oss aldrig trogen; ty den förlorar sina nu innehafvande större företrädesrättigheter och nedflyttas till likhet med svenska adelns mindre magt och anseende. Derföre skola vi ej heller gifva åt densamma några vigtigare platser, utan så väl derigenom som genom åtskilliga besvärliga inrättningar tvinga den att utflytta, häldst till Ingermanland o. s. v. *) Vid ett annat tillfälle omtalade han sin plan, *att i Köpenhamn endast hafva en fästning till hamnens och flottans försvar, men att nedrifva den öfriga staden och flytta dess innevånare till Malmö eller Landskrona, och sjelf taga denna ort till hufvudstad.*

Karl Gustafs äregiriga drömmar nöjde sig icke med Dannemarks underkufvande. Han hoppades snart fullborda detta sitt första företag och att ur det sålunda förenade norden kunna uppsätta en krigshär af 80,000 man till fot, 40,000 till häst samt en flotta af 100 örlogsfartyg. *Då*, sade han, *då skall ingen mer våga ett försök att åter upphjelpa danska konungen på dess tron. Jag blir herre öfver ingången till Östersjön, och alla folk nödgas för handelns skull söka min vänskap, och ingen skall mer våga hindra mina planer.* Dessa planer voro, enligt både konungens och Schlippenbachs ord, att göra sig till herre öfver hela norden. Efter Dannemarks eröfring skulle det först gälla kurfursten af Brandenburg. Litet före fredsbrottet rådde Terlon Karl Gustaf att söka allvarlig förlikning med

---

*) *Rådsprot.* d. 23 Juli 1658.

denne furste. *Nej!* sade konungen med stolthet. *Man måste i tid sätta gränsor för den herrns ärelystna planer, hvilka ingen känner så väl som jag. Dessutom, emedan jag troligen kommer att föra ett långvarigt krig, önskar jag just med flit hafva kurfursten till fiende, för att få i hans stater obehindradt inqvartera och förpläga mina troppar, hvilket jag icke skulle kunna göra, om han vore min vän och bundsförvandt.*

Det var just i dessa dagar och i denna högtsväfvande sinnesstämning, som Karl Gustaf befallte Robert Douglas att öfverraska och tillfångataga den oberedda hertigen af Kurland; en bragd, som stod i sammanhang med planen på Östersjöväldet, och hvilken vi framdeles skola närmare omtala.

Gunstlingen Schlippenbach var den, hvars förvägna ande i synnerhet delade och understödde dessa Karl Gustafs förhoppningar och djerfva planer. Man hörde till och med än den ene, än den andre vid denna tiden omtala, huru konungen *efter nordens underkufvande skulle som en ny Alarik tåga till Italien, och än en gång lägga Rom under Göternas välde.*

Med tankar af denna art, seglade Karl Gustaf tillbaka från Wismar till Kiel, i afsigt att derifrån företaga anfallet mot Dannemark.

INFALLET I DANMARK.

Vid Karl Gustafs ankomst till Kiel voro alla troppar och fartyg redan samlade, de förra utgörande 4000 till fot och 1200 till häst. *) Dertill kommo kanske några 1000 man på Fyen och i Fredriksudde. Så få-

*) *Puf.* s. 525. *Theatr. Eur.* 8, 767. säger 2900 till häst och 4300 till fot. *De la Gard.* Joh. Ekeblads bref d. 10 Aug. 1658, säger 6000 till häst och 4000 till fot; kanske inräknades i sista summor äfven den på Fyen varande styrkan.

talig var den styrka, hvarmed han ämnade eröfra Dannemark; så mycket gällde i hans ögon hvarje svensk krigare.

Den 4 Aug. inskeppades tropparna. Ingen visste med säkerhet, hvartut det hotande åskmolnet skulle vända sig, och alla angränsande furstar och folk svälvade i ångestfull fruktan att blifva målet för dess ljungeldar. De flesta trodde, att det gällde Brandenburg; en förmodan, som också Karl Gustaf underhöll. Sin egentliga afsigt sökte han med fortsatt förställning dölja. Händelsevis hade till Kiel kommit danska kammarjunkaren Gabel, hvilken ämnade öfver Hamburg återvända till Köpenhamn. Vid afskedet, en eller annan dag före sin egen inskeppning, skickade Karl Gustaf med honom till konung Fredrik lifliga försäkringar om sin vänskap och tillgifvenhet.

Den 5 Aug. kl. tre qvart till sex om morgonen steg konungen ombord på Wrangels amiralskepp, hvarefter hela flottan lade ut från hamnen. Just i detsamma afskickades förnyade och hemliga befallningar: till Robert Douglas att öfverraska och tillfångataga hertigen af Kurland; och till pfaltsgrefven af Sultsbach att med de i Holstein qvarlemnade svenska tropparna öfverrumpla fästningen Rendsburg och Dannemarks i nejden varande regementer. Dessutom hade Karl Gustaf tillkallat och medtog nu på sitt eget fartyg franska sändebudet Terlon, som man tror, för att inbilla allmänheten, det tåget skedde med Frankrikes vetskap och bifall. *Hvart tror ni resan gäller?* frågade Karl Gustaf, så snart fartyget kommit ut i öppna sjön. *Jag vet ej,* svarade Terlon. *Man talar väl om Preussen, men för en så lång seglats har eders majestät medtagit alltför litet munförråd; och efter en så fördelaktig fred, som den sista, kan jag ej heller tro, att afsigten är mot Dannemark. — Men så är det ändå,* sade konungen; *och det vill jag anförtro eder, sändebu-*

---

*) *De la Gard.* Joh. Ekeblads bref. Juli 1658.

det från den furste, hvilken jag anser vara min bästa vän. — Terlon visade någon bestörtning. — *Hvad!* återtog Karl Gustaf, *tror ni, eder herre kommer att taga det illa?* Terlon svarade: *konungen, min herre, skall utan tvifvel gerna se alla ers majestäts framgångar; men emedan Sverge just under min konungs bemedling afslutat en så högst fördelaktig fred, så tycker åtminstone jag för min person, att ers majestät hade bort underrätta mitt hof om orsakerna till en så hastig brytning af det, som nyss blifvit öfverenskommet.* Karl Gustaf började ursäktande och vidlyftigt uppräkna flere skäl, och i synnerhet det, att Dannemark sjelft ämnade med Hollands hjelp vid första tillfälle angripa svenskarna; en uppgift, hvars sanning Terlon högligen betviflade.

Fråga hade uppstått om den punkt, mot hvilken anfallet borde rigtas. Konungen sjelf ville segla rakt på Köpenhamn, landstiga i hamnen och eröfra staden, innan ännu danskarna hunnit sansa och samla sig till motstånd; men generalerna ansågo detta alltför vådligt, och att landstigning under ögonen på en talrikare, om än oordnad, fiende, lätt kunde misslyckas. Konungen gaf efter och man styrde till Korsöer, der inga danska troppar voro till hands och till hinders. Seglatsen gick lyckligt. Man tyckte sig finna, att konungens eget skepp blef af vinden mer gynnadt än de andra, och att före solens uppgång ett sken af ovanlig klarhet bådade lycka åt företaget. Konungen sjelf var vid godt mod. *Jag hoppas,* sade han, *att Gud skall hjelpa mig tukta Sverges trolösa grannar.* Derpå vände han sig åt öster och uppstämde med egen röst psalmen: *På dig jag hoppas, o herre kär!*

Den 7 Aug. anlände flottan till Korsöer; den 8 var landstigningen slutad, och den 9 kom Karl Gustaf till Slagelse, den 10 till Ringsted. För att så länge som möjligt villa danskarna och afhålla dem från motstånd, lät han utsprida, att svenskarna kommit, icke i någon fiendtlig afsigt, utan endast för att hjelpa ko-

nung Fredrik mot dennes upproriska adel. Klas Tott, som skickades före med rytteriet, lyckades att i byarna öfverraska och tillfångataga flere 100 i dansk sold varande ryttare, af hvilka också de flesta öfvergingo till Sverges fanor.

Karl Gustaf hade valt sin tid ganska väl. Den icke fullt mogna skörden hade ej ännu blifvit införd till Köpenhamn; ej heller de pundvaror och det bränsle, som kort derefter plägade komma från Jutland, Norrge och andra orter. Vallarna voro så förfallna och grafvarna så uttorkade, att man på flere ställen kunde åka deröfver. Pålverk och batterier saknades; blott sex kanoner, och dessa utan lavetter, lågo på bröstvärnen, och hela besättningen utgjorde 400 nyss utskrifna soldater. Sådant var tillståndet i Köpenhamn, när söndagen den 8 Aug. det flyende landtfolket medförde underrättelse om svenskarnas infall; och samma dag kom äfven dessas örlogsflotta och lade sig hotande utanför hamnen. Villervallan och förskräckelsen blefvo utomordentligt stora. Många, kanske i början de flesta förtviflade om räddning och trodde intet annat medel återstå än att med snar och villig undergifvenhet vinna segrarens nåd; och flere andra började nedpacka sina dyrbarheter för att undanföra eller gömma dem. Hos alla herrskade dock öfver Sverges uppförande en så bitter harm, att man, äfven midt under första förvirringen och nedslagenheten hörde här och der utropen: *vi vilja häldre strida och dö, än underkasta oss en så trolös fiende.* Så tänkte ock konung Fredrik sjelf. Samtidigt med svenska landstigningen erhöll han en namnlös skrifvelse af följande innehåll. *Oaktadt jag står i tjenst hos eders majestäts fiende, önskar jag dock af hjertat eder räddning. Jag vet med säkerhet, att svenska konungen ämnar taga Seland och Danmarks krona. Jag ber derföre eders majestät med gemål och barn söka sin säkerhet i Norrge, eller på något annat ställe, tills stormen gått öfver, och en lyckligare stjerna återför eders majestät*

till dess rike. Detta råd ansågs redan då som förrädiskt, och för efterverlden visar det sig som ett försök att locka Fredrik till förtviflan och flykt och derigenom äfven i fångenskap; ty just i beräkning på en sådan förhastad flykt hade Karl Gustaf till hans uppsnappande utsatt åtskilliga vaktskepp i farvattnen både till Norrge och Lübeck; de två orter, till hvilka man trodde honom snarast taga kosan. Äfven några bland det förskräckta danska hoffolket mente, att deras konung borde för egen person och för sin omvårdnad söka säkerhet genom att fly till Norrge. *Nej,* sade Fredrik; *den ädla fogeln försvarar vid fiendens ankomst sitt näste och dör häldre, än han i farans stund öfvergifver de sina. Så vill också jag göra.* Samma tänkesätt yttrades af drottning Sofia Amalia, och exemplet af deras och några bland herrarna beslutsamhet eldade till efterföljd. Utan att förlora ett ögonblick vidtogos alla nödiga och verkställbara åtgerder. Först att om möjligt vinna fred och förlikning; riksråden Måns Högh och Kristen Scheel skickades i sådan afsigt till Karl Gustaf. Sedan och derjemnte att försvara sig; alla kring staden varande troppar inkallades, så att besättningen genast ökades till 1200 krigare. Det beslöts, att man ur huset arbeta på vallarnas iståndsättande och att, i händelse förlikning vägrades, bränna förstäderna. Till Berlin aflärdades på stående fot Owe Juel att begära kurfurstens understöd. Konrad van Beuningen uppmanade till tappert motstånd, försäkrade, att en holländsk flotta skulle snart komma till bjelp, samt afreste sjelf redan samma dag till Amsterdam för att personligen pådrifva fullbordandet af detta sitt löfte.

Dagen derpå eller den 9 Aug. uppkallades borgerskapet på slottet. Så snart de blifvit församlade, frågade borgmästaren, hvad beslut de ämnade taga. En garfvare var den, som först höjde sin stämma till svar. Han sade: *det vore stor skam, om vi öfvergåfve vår konung och vår stad blott för svenskarnas hot*

och utan att förut hafva mot dem pröfvat en dust. Dervid började hela hopen ropa om hvarandra, *att de ville försvara sig så länge som möjligt; att blott yttersta nöd skulle tvinga dem att bedja om nåd* o. s. v. Nu inträdde i salen konungen, åtföljd af riksråderna. Fredrik var så upprörd, att tårar trängde ur ögonen och han förmådde icke sjelf framföra sitt tal. Det upplästes af sekteraren och innehöll, jemute en framställning om den öfverhängande faran och om konungens beslut att våga allt för dess afvärjande, slutligen också en förfrågan, huruvida borgerskapet ville häruti räcka honom en trogen och hjelpsam hand. Borgmästaren svarade: *vi hafve hört sägas, att den sista olyckliga freden påskyndades derföre, att man ej trodde sig kunna lita på Köpenhamns borgerskap. Men nu skall samma borgerskap visa, hvad hjerta det har. Jag får nemligen försäkra ers majestät om detta borgerskaps orubbliga trohet, och att det beslutat uppoffra lif och blod för sin konung och sitt fädernesland.* Ryktet om detta manliga beslut utbredde sig som en löpeld kring staden och tände allas sinnen. Studenterna gåfvo ett lika behjertadt svar och läto uppteckna sig till ett antal af 600 man; likaså bodbetjenter och handtverkare. Hvar husägare anskaffade en våt oxhud och ett kar fullt med vatten för att genast släcka de eldsvådor, som svenskarnas fyrbollar kunde förorsaka; och allt flyttbart infördes från förstäderna, på det dessa skulle vara färdiga att, när häldst man ville, afbrännas, så att fienden icke måtte i dem finna skydd och qvarter. Så sökte man rusta sig mot faran. Denna syntes dock hotande och fruktansvärd, och konungen befallte, att enhvar skulle infinna sig i aftonbönen *och der af trofast hjerta bedja Gud, att de utskickade sändebuden måtte återkomma med fredens ljufliga budskap.*

Den 10 Aug. utfärdade konung Fredrik en kungörelse, som åt Köpenhamns borgare gaf vida större fri- och rättigheter, än förut. Folket mönstrades och

började gräfva på förskansningarna, samt upplyftade kanoner och slangor på vallarna; och redan nu såg man qvinnor ifrigt deltaga i arbetet. De utskickade fredsombuden hade ännu vid denna dagens slut icke återkommit. De väntades med bäfvan, men likväl icke utan hopp om gynnande utslag. Ändtligen natten emellan den 10 och 11 kommo de tillbaka och medförde det svar, *att* — dock, vi vilja utförligare omtala förloppet af deras beskickning.

Den 9 Aug. på aftonen hade nämnde herrar mött Karl Gustaf. I början ville han icke gifva dem företräde; dock blefvo de tidigt på morgonen den 10 Aug. mottagna. De frågade klagande om orsaken till det nu skedda anfallet, försäkrade, att konung Fredrik ville göra allt för fredens bibehållande, och begärde att till sådant ändamål få öppna underhandlingar. Karl Gustaf svarade sjelf med ett tal, som räckte i en hel timma, och hvari uppräknades en mängd klagopunkter redan från förra kriget, dess orsaker, begynnelse och utgång, samt från de sedermera i Köpenhamn förda underhandlingarna. Hufvudskälet var, *att Karl Gustaf tvingades förekomma det anfall, som han visste, att Dannemark hade mot honom i sinnet.* Danskarna invände, att, *hvad före och under sista kriget brutits, hade ock genom sista freden blifvit försonadt; och att obevista misstankar om framtida afsigter vore ingen gilltig krigsanledning. De bådo derföre om igen, att en underhandling måtte öppnas för att nu genast släcka den låga, hvilken eljest skulle utbreda sig till en vidt härjande vådeld.* Härvid stodo dem tårarna ur ögonen. Karl Gustaf svarade med att åter uppräkna sina förra klagopunkter och visade främlingarna slutligen till svenska riksråden. Danskarna svarade: *vi önska dock häldre underhandla med eders majestät sjelf.* — *Kanhända,* sade Karl Gustaf forskande, *kanhända viljen i för edra egna personer söka mitt beskydd?* — *Nej,* svarade danskarna. *Vårt enskilda väl kommer icke i fråga. Vi önska endast underhandla om krigslågans dämpande.* — *Derom*

hafven i redan fått besked, svarade Karl Gustaf. — *Men,* invände danskarna, *tänk på vår olyckliga och oskyldiga konung samt hans gemål och barn!* — Karl Gustaf svarade: *det är jag, som är olycklig; ty jag har i eder konung att göra med en man, som hvarken håller ord eller löften.* — Danskarna frågade om igen: *hvad blifver det slutliga svar, som vi få medföra till Köpenhamn?* — *Berätta,* svarade Karl Gustaf, *allt det ni här hafven hört och sett!* — Ännu en gång bådo danskarna att få öppna fredsunderhandlingar. — Karl Gustaf svarade: *i hafven redan fått besked derom-* — *Välan,* sade danskarna, *i himlen finnes det en rättvis Gud, och till hans dom och i hans hand anbefalla vi oss och vårt fädernesland.*

Sedan danska sändebuden återkommit i sina rum, inträdde till dem Schlippenbach och riksmarskalken Gabriel Oxenstjerna, hvilka konungen utnämnt att föra den underhandling, som kunde komma i fråga. Efter en kort ordvexling af samma innehåll , som den sist anförda, utbrusto ändtligen Schlippenbachs innersta tankar. *I danskar,* sade han, *hafven genom edert orättvisa anfall tvungit vår konung att öfvergifva sina i Polen vunna fördelar och att bryta sitt åt furst Ragoczi gifna löfte, och de fallna 30,000 siebenbürgarnes död ligger på edert samvete. I skolen ock ansvara för allt det elände, allt det oskyldiga blod, som blifvit utgjutet öfver Liffland, Estland och Finnland; ty det är i, som retat tsaren till krig. Nu hafven i sammangaddat eder med våra fiender och derjemnte förhalat underhandlingen, så att vi gått miste om den bästa årstiden att annorstädes föra våra vapen. — Dock, vi skola lätt öfvertyga verlden om rättvisan af detta vårt anfall, sedan vi först eröfrat hela edert rike, hvilket jag hoppas skall snart vara gjordt. I kunnen klarligen se eder undergång för ögonen. Gud är den, som välden tager och gifver, och nu är Dannemarks sista tid kommen. Jag råder eder att med undergifvenhet söka segrarens nåd och beskydd; ty det*

vore skada, om en stad, sådan som Köpenhamn, skulle, förstörd, simma i sitt eget blod. — Det kan ju också göra eder alldeles detsamma, antingen eder konung heter Fredrik eller Karl Gustaf, endast i rädden eder sjelfva från förderfvet o. s. v. Efter detta öppenhjertiga yttrande kunde danskarna ej längre fortsätta underhandlingen. Innan afresan blefvo de likväl uppsökta af Terlon, hvilken förklarade sitt missnöje öfver svenskarnas anfall och rådde dem att med klokhet och kraft försvara Köpenhamn; ty deruppå berodde nu hela deras rike och framtid.

Natten emellan den **10** och **11** Aug. återkommo danska sändebuden till Köpenhamn, och genast spriddes ryktet om det sätt och de ord, hvarmed de blifvit affärdade. Den redan förut häftiga förbittringen ökades än mer, och enhvar, så hög som låg, beslutade att våga det yttersta för fäderneslandets räddning. Konung Fredrik flyttade från slottet och började att, både dag och natt, vistas i ett på vallen uppslaget tält, för att städse kunna närvarande leda och uppmuntra arbetet och försvaret; och man såg honom der gå oförfärad omkring bland de hvinande kulorna. Hans exempel, hans kärlek till fäderneslandet, hans förbittring öfver det orättvisa anfallet lifvade alla till efterföljd, och enhvar, som kunde föra spade eller svärd, skyndade till förskansningarna. Man såg der om hvarandra personer af alla stånd villigt, ja med glödande ifver sträfva vid återuppbyggandet af de vallar, som skulle skydda deras hufvudstad, deras boningar, deras makar och barn. På de inre gatorna var det sällsynt att se någon mansperson mera; på vallarna deremot ofta nog qvinnor, som skyfflade mullen och drogo skottkärran. Så blefvo med otrolig hastighet vallarnas svåraste brister afhjelpta, och redan vid första underrättelsen om svenskarnas vägrande svar tog man sitt afgörande beslut och antände förstäderna.

På en dag hade Karl Gustaf kunnat tåga från Korsöer till Köpenhamn och redan den 9 eller sednast den 10 Aug. anfalla den ännu nästan alldeles oberedda staden. I dess ställe åtgingo trenne dagar. Hvad var orsaken till denna långsamhet hos den eljest blixtsnabba härföraren? Troligen hoppet, att danskarna, liksom förut polackarna, skulle, egennyttiga och försagda, öfvergifva fäderneslandets sak för att genom snar undergifvenhet rädda sina egna personer och sin förmögenhet; hoppet, att konung Fredrik likasom konung Johan Kasimir skulle, skrämd och förtviflad, fly från sitt land och sin hufvudstad; hoppet att sålunda kunna med ringa möda och kanske utan svärdsslag eröfra Köpenhamn, likasom förut Warschau och Krakau. Men ingen af dessa förhoppningar gick i fullbordan. Den 11 Aug. framryckte derföre svenska hären mot Wallby backe, *) der första utsigten öppnar sig öfver Köpenhamn. Omgifven af herrar och höfdingar, red konungen uppåt åsen för att taga det väntade rofvet i ögnasigte. Uppkommen på höjden fick han i dess ställe se alla Köpenhamns förstäder stå i ljus låga. Vid denna syn höll han tillbaka sin häst och blef en stund sittande, förvånad och stum, och ingen af de omgifvande herrarna vågade säga ett enda ord. Ändtligen utbrast konungen: *Vid Gud! nu ser jag, att Köpenhamn ämnar försvara sig, och att vi skola röna ett allvarligt motstånd.*

I följe af detta förhållande väcktes fråga, antingen man borde formligen belägra eller ock nu genast storma staden. Dahlberg rådde till det sednare. *Om,* sade han, *konungen vidhåller sitt förra beslut och låter hären genast löpa till storms, vill jag ansvara för framgången; ty Köpenhamnsboarna äro ännu oöfvade och villrådiga, och fästningsverken förfallna. Ja, jag åtager mig att med hästar och vagn i spetsen för de stormlöpande åka öfver både grafvar och vallar rakt in i staden.* Å andra sidan trodde generalerna, att

*) Nu mera känd under namnet Fredriksbergs backe.

storm mot en mångdubbelt starkare och till högsta förbittring retad befolkning vore alltför vådlig och skulle, om den misslyckades, lätt kunna omintetgöra hela företaget. Karl Gustaf sjelf, som fått höra omtalas de stora friheter, Fredrik gifvit Köpenhamns borgare, sade: *det är nu mera säkert, att innevånarne skola göra oss tappert motstånd för att försvara sådana nyss vunna fördelar. Misslyckas stormen, vore vi utan stöd och alldeles förlorade; vi måste derföre uppskjuta den och invänta mera folk.* I denna åsigt stärktes han af Terlon och af den nyss tillfångatagna dansken Hannibal Sehestedt, båda under sken af vänskapliga råd, men, som man tror, i sjelfva verket för att bereda Köpenhamn rådrum till ytterligare försvarsanstalter; ty danskarna säga sjelfva, att, om Karl Gustaf redan den 11 stormat staden, hade denna troligen blifvit eröfrad.

Den 11 Aug. började Karl Gustaf i dess ställe att formligen belägra staden. Flerestädes och serdeles vid Vesterport uppkastades batterier. Å sin sida arbetade danskarna äfven vid förskansningarna och lade dessutom på de grunda farvattnen utanför Öster- och Vesterport starkt bestyckade pråmar, hvilka sköto svenska skansverken i sidan, och kunde efter behag flyttas fram och tillbaka. Dessa gjorde mycken skada, och svenskarna, oroade och förtretade, kallade den norra pråmen för *den stubbsvansade hunden*, den södra och än mera skadliga för *svintråget*.

Emellertid fattade danskarna mod och gjorde den 13 Aug. ett utfall med 2 sqvadroner ryttare och 200 fotknektar; de sednare beväpnade endast med yxor, liar och morgonstjernor. Det lyckades. Svenskarna blefvo öfverraskade, 60 till 70 nedhuggna, 9 tillfångatagna, deras löpgrafvar fyllda, och med en förlust af endast 4 man återkommo danskarna till staden.

Det första utfall lyckades braf,
Och svensken föll i sin egen graf,

rimmade i glädjen en dagboksförfattare inom staden.

Denna framgång mot de eljest så fruktade och segerrika svenskarna ingaf både hopp och ökad ifver. Hela den manliga befolkningen flyttade till vallarna och bodde i der uppförda hyddor, jordkulor eller tält, dag och natt sysselsatta med arbetet eller försvaret; och detta icke blott studenter, gesäller, arbetskarlar och bodbetjenter, utan äfven hofherrar, äldre borgare och prester, till och med riksråder; och hvarje ögonblick såg man deras fruar komma och gå, bärande till sina männer, bröder och söner icke blott förfriskningar utan äfven pålar, bräder, sten, grus, jord och hvad annat, som kunde behöfvas. Inom några få dagar hade ej blott de svåraste bristerna blifvit afhjelpta, utan ock hela fästningsverket satt i tämligt försvarsstånd. Så kraftfull, så hänförande visade sig kärleken till fäderneslandet. Ännu hundrade år derefter sjöng en dansk skald till minne af dessa dagar följande ord:

O Kongestad! dit Sejersminde
Til Danskes sidste Slægt skal staae.
Det Land, som Gustav vilde vinde,
Bag dine svage Volde laae;
Men Borgerkjærligheden vinder,
Og Gustav skjælver for sit Navn.
Hans Haab og Helte Gravsted finde
Omkring det frelste Kjöbenhavn.

Men i lägret utanför staden sammankallade Karl Gustaf sina hjeltar och rådgifvare till en öfverläggning, och den af det allvarsamma slaget. Fallna voro många af hans lysande förhoppningar, och i stället för en hastig och bländande seger, förebudet till många kommande, såg han framför sig en långvarig och svår belägring, måhända förebudet till än hårdare strider. Hvad var i närvarande fall att göra? Somliga rådde att med hela svenska styrkan odelad pådrifva belägringen af Köpenhamn, så att denna ju förr desto häldre måtte bringas till önskadt slut; *detta,* mente de, *vore hufvudsaken.* Enligt andras tanka var det nästan omöjligt taga Köpenhamn, så länge man hade bakom sig det starkt både

befästade och bemannade Kronenborgs slott. Sistnämnde fästning kunde också under tiden lätt få förstärkning af holländarne och till och med falla i dessas våld, Sverge till obotlig skada. Med eröfringen af Kronenborg vore deremot Karl Gustaf herre öfver sundet och Köpenhamn fullkomligen instängdt. Detta råd gafs af Terlon och Sehestedt med samma beräkning som förra gången. Äfven Wrangel förde lika språk och det med mycken ifver; man sade, dertill af Sehestedt lockad genom beskrifningar öfver det stora byte, som var att vinna på slottet. Men också de andra generalerna talade likaledes för tåget mot Kronenborg. Några hafva trott, att åtskilliga bland svenska herrarna önskade, det eröfringen både af Köpenhamn och af hela Dannemark måtte misslyckas; ty de fruktade, att det förenade nordiska rikets hufvudstad och förnämsta lif och rörelse skulle dragas från deras hembygd, det kallare Sverge, ned till Dannemark med dess mildare luftstreck och rikare fält. Hvad som än var orsaken till detta råd, Karl Gustaf tog detsamma för godt; tåget till Kronenborg beslutades, och en mindre styrka skulle under tiden bevaka Köpenhamn. Denna stad var för tredje gången räddad från den öfverhängande faran och fick för tredje gången tid att ytterligare ordna sitt försvar.

Den 15 Aug. tågade Wrangel med betydlig styrka till Kronenborg och dess belägring. Slottet var rikligen försedt med alla behof och försvarades i början tappert nog. Men snart yppade sig vankelmod och oenighet. Penningar funnos, dock utbetalade borghöfdingarna icke rigtig sold åt knektarna, hvilket väckte dessas missnöje. Till slottet hade flyktat en hop fruntimmer, hvilka vid dånet af kanonernas skott och af tornens fall jemrande ropade efter fred. Wrangel begagnade dessa förhållanden. Han lät i hemlighet ägga och locka soldaterna och underbefälet medelst löften om bättre villkor och lycka, om de öfverginge till Sverges tjenst. Både dem, qvinnorna och borghöfdingarna skrämde han med falsk underrättelse, att Köpenhamn redan vore taget, och som

bekräftelse aflossade han sina kanoner till så kallade glädjesalvor. Det lyckades. Soldaterna knotade, qvinnorna jemrade sig, och de förbryllade höfdingarna uppgåfvo slottet efter icke fullt tre veckors belägring. Svenskarna fingo stort byte; 77 kanoner eller slangor, 860 centner krut, 6700 kulor, 140 tunnor råg, 180 tunnor malt, 150 tunnor diverse fisk m. m. De lättskrämda borghöfdingarna blefvo sedermera i Köpenhamn dömda till döden; af de upproriska knektarna hade största delen genast öfvergått till Sverges fanor.

Karl Gustaf hann knappt afsegla från Kiel, förrän pfaltsgrefven af Sulzbach med alla i Holstein qvarlemnade svenska troppar kastade sig utan krigsförklaring öfver de oberedda danskarna, med hvilka man dock dagarna förut lefvat på en ganska vänskaplig och förtrolig fot. Flere mindre fästen eröfrades och en betydlig mängd knektar tillfångatogs. Man ämnade på samma sätt bortsnappa hufvudorten Rendsburg; men det misslyckades.

Just när Karl Gustaf inföll på Seland, voro flere danska örlogsfartyg afseglade till hamnarna i Skåne och Bohuslän, för att från fästningarna i nämnde länder enligt roskilderfreden hemföra der varande kanoner och krigsförråd. De anade intet försåt. Somliga fördröjde af sig sjelfva hemresan, andra blefvo af svenska höfdingarna genom gästabud och högtidligheter lockade att stanna qvar, tilldess underrättelse anlände om konungens infall på Seland. Då blefvo de alla med sina laddningar genast tagna. Så och genom ett par andra dylika öfverraskningar erhöll Karl Gustaf flere danska örlogsfartyg.

OMDÖME ÖFVER KARL GUSTAFS ANFALL MOT DANNEMARK.

Vi hafva nu framställt det hufvudsakligaste angående Karl Gustafs angrepp mot Dannemark. Naturligtvis skulle detsamma väcka mycket uppseende och mycket tadel. Till de ogillande hade i företagets början Schlippenbach och Wrangel icke utan öfvermod och hån yttrat följande ord. *Vi ämna först eröfra Dannemark, sedan*

skola vi lätt nog bevisa vår rättighet dertill och till detta krig. Men Dannemark blef icke eröfradt, och kriget drog ut på tiden, så att Karl Gustaf slutligen ej längre kunde tiga stilla vid den mot honom uppstående högljudda stormen af tadel och förebråelse. Han lät utgifva en skrift, som skulle ådagalägga rättmätigheten af anfallet. Den var af Coyet. Företalet börjar med dessa ord. *Undra icke, kära läsare, att denna lilla skrift utkommer sednare, än vid dylika tillfällen vanligen sker. Orsaken är, att vi svenskar hade icke ens kunnat drömma om detta krig, utan trodde, att de återstående tvistepunkterna skulle genom köpenhamnska underhandlingen lätt blifva förlikta. Vi hyste denna öfvertygelse, ända tills några få dagar före infallet på Seland. Men då fingo vi bestämd underrättelse, huru Dannemarks lifliga åstundan att anfalla Sverge kunde endast genom vapen hejdas. Då blef kriget både beslutadt och börjadt; och det så hastigt, att denna uppsats hvarken då eller under första krigsbullret hann sammanskrifvas. Och att säga sanningen, så behöfs det icke många ord för att ådagalägga rättvisan af Sverges företag* o. s. v. Detta var inledningen. Sjelfva skriften är ett mästerstycke i sitt slag; en väfnad af nytt och gammalt, af sannt, halfsannt och osannt, af till saken hörande och icke hörande ämnen; alltsammans framställdt med en vidlyftighet, som tröttar, och en ytterst fin sammanveckling, som i det längsta gäckar läsarens bemödande att för sig klart utreda de konstigt intrasslade trådarna. Den slutar med följande ord. *Emedan danskarnas illfundighet sålunda icke på annat sätt kunnat tyglas, har hans svenska majestät varit tvungen gripa till vapen; att dervid kristet blod kommer att utgjutas, är hans majestät af hjertat ledt, och tviflar han icke, att Guds eviga och oföränderliga rättvisa skall sådant straffa på deras hufvud, som varit upphof till dessa de danskas rådslag. Barn och efterverld skola en gång med sorg och jemmer begråta och förbanna sina förfäders dårskap*

att i stället för en viss och säker fred hafva utvalt ett vådligt och förödande krig.

Den åberopade efterverlden har redan fällt sin dom. För att så mycket som möjligt inverka på samtiden lagade konungen, att nämnde ursprungligen latinska skrift blef öfversatt på svenska, tyska och engelska. Saken omfattades af hela det bildade Europa med så mycken uppmärksamhet, att inom några veckor nära trettio ströskrifter utkommo, några för, de flesta mot Sverge. Följden blef, att ingen enda europeisk magt gillade Karl Gustafs uppförande. Frankrike och England, som skulle vara hans bästa vänner, visade oförställdt missnöje deröfver, att han, utan deras hörande och utan gilltig anledning och utan föregående krigsförklaring, brutit en så fördelaktig, en så nyss och en just under deras bemedling afslutad fred. Skarpa ord uteblefvo ej, och båda magterna lemnade sitt bifall till Hollands beslut att undsätta Dannemark. De ville ej, att detta rike skulle helt och hållet underkufvas, och tyckte, att Karl Gustafs djerfva planer ganska väl tålde nedsättning.

Det synes, som konungens företag väckt till och med bland svenskarna en förvåning, som gränsade till ogillande. Så blef underrättelsen derom upptagen af Gustaf Otto Stenbock och Krister Bonde. Wrangel ansåg, att infallet icke kunde lagligen rättfärdigas, och med vanlig öppenhjertighet dolde han icke denna sin öfvertygelse. Den häftige Corfits Ulfeld kunde oaktadt sin kinkiga belägenhet ändå icke styra tungan, utan utbröt i häftiga ord mot konungen och mot svenskarnas roflystnad, krigslystnad och trolöshet*).

De bittraste klagomålen hördes naturligtvis från Dannemark. Hufvudsakliga innehållet var följande. *Allt, hvad roskilderfreden fordrade, hade af Dannemark blifvit fullgjordt, och än mera dertill. Man hade åt Sverge lemnat Trondhjems amt och fästning samt Roms-*

---

*) *Nord.* Oinbund. fol. N:o 122. Dahlbergs relation om C. Ulfeldts discurser.

dalen dertill; Bohuslän med fästning; Skåne och Blekingen med fem fästningar och ön Hven dertill; den från svenskarna eröfrade fästningen Bremer-Vörde; samt de betingade tropparna, öfver och icke under. Alla dessa länder och fästningar hade ännu länge kunnat försvaras; men Dannemark lemnade dem på god tro, mot Karl Gustafs besvurna löfte om fred. Men sedan denne narrat Dannemark att afstå sina landskap, utrymma sina fästningar och aflemna en del af sina krigare; — då, i stället för att, enligt löfte, bortföra sina egna troppar, kastade han sig utan krigsförklaring med dessa och med nya svärmar öfver det olyckliga, oberedda och nu mera värnlösa landet, och bortlog dess på god tro i svenska hamnar varande örlogsfartyg o. s. v. De omdömen, som danskarna i anledning häraf fällde öfver Karl Gustaf och svenskarna, vilja vi icke återgifva. De kunna lätt gissas; och de upprepades under vexlande former i en mängd ströskrifter, hvilka öfver hela riket väckte mot Karl Gustaf och svenskarna den yttersta förbittring. Lik en under askan glödande låga, och öfverallt der tillfälle gafs, frambröt denna sinnesstämning, såsom en strid på lif och död mot de hatade främlingarna. Det var mot detta allmänna tänkesätt, som Karl Gustafs krigaresnille och svenskarnas utomordentliga tapperhet likväl slutligen strandade.

DANSKARNAS UPPRESNINGAR MOT SVERGE.

Det är hugnande, det är herrligt att äfven hos motståndaren, betrakta ett folk, som vaknar upp från slapphet och dvala samt med mod, kraft och sjelfförsakelse börjar strida mot orättvisa förtryckare och slutligen afkasta pålaggda bojor. En sådan ljus bild hafva vi redan sett vid Köpenhamn; och vi vilja se än flere, för att som frihetens vänner, glädja vårt öga och värma vårt hjerta dervid.

Vi börja från norden. Utan motstånd och till och med villigt hade Trondhjems amt enligt roskilderfreden öfverlemnat sig åt Sverge. Det kändes, att åtgerden var

ett fullbordande af hvad naturen åsyftat. Men snart uppstod ett häftigt missnöje. Karl Gustaf behöfde penningar. Derföre lades i synnerhet på den rika fiskhandeln betydligt höjda tullafgifter, och dessa utkräfdes med en för norrmännen ovan stränghet. — Karl Gustaf behöfde ock manskap; derföre blefvo genast på de första veckorna 1820, andra säga 2880 bonddrängar uttagna till knektar och förda öfver Kölen till de norrländska hamnarna, för att derifrån skickas till tjenstgöring i Liffland *). De svenska dragoner, som utgjorde besättningen i Trondhjem, tilläto sig allahanda våldsamheter. Förmodligen var det en del af de så kallade Fersens dragoner, hvilka under detta krig lågo utefter vestra gränsen, och om hvilkas bedrägerier och plundringar man ännu derstädes hör sägner bland de äldre af allmogen. — Af dessa anledningar hade innan kort sinnesstämningen i Trondhjem blifvit uppretad emot svenskarna, och just nu ankom underrättelsen om Karl Gustafs nya landstigning på Seland. Svenska befälhafvaren i Trondhjem, Klas Stjernsköld, försäkrade norrmännen, att anfallet skett på konung Fredriks egen begäran och för att hjelpa denne mot danska högadeln; det var samma osanning, som Karl Gustaf sjelf lät utsprida vid Korsöer. Men inom få dagar blefvo norrmännerna underrättade om sanna förhållandet. Harm, förbittring och upproriska rörelser spordes genast. Inom kort kommo från södra Norrge troppar och fartyg till hjelp; allt landtfolket reste sig, och svenskarna blefvo instängda i Trondhjem. Omgifna utanför staden af en mångdubbel styrka och inom staden af en fiendtlig befolkning, försvarade sig dock svenskarna med vanligt mod och ihärdighet. *Jag skall ej uppgifva fästet*, sade Klas Stjernsköld, *icke ens om jag af nöd skulle tvingas koka soppa på mina egna skinnbyxor.* Han väntade und-

---

*) *Bond* Krigskoll. Bref till Hinrik Fleming d. 28 Sept. samt i Okt. 1658. Karl Gustaf till Henrik Fleming, d. 1 Jan, 1659. *Riks-Ark.* d. 29 Nov. 1659.

sättning från Jemtland. Denna nalkades äfven, men måste vända om, ty norrska bönder hade besatt stigarna öfver Kölen. Utan hopp om hjelp och slutligen utan krut, måste Stjernsköld uppgifva staden den 15 December efter två månaders belägring. Så gick Trondhjem den gången förloradt för Sverge.

När Beuningen den 8 Aug. skyndade ur Köpenhamn för att skaffa hjelp ifrån Amsterdam, lät han under resan sätta fartyget i land vid Flekkeröe, samt berättade derstädes för norrmännerna Karl Gustafs infall. Detta väckte allmän förbittring mot Sverge. En lagman Undahl affärdade genast ilbud derom till Kristiania, och sände derjemnte alla sina och sin hustrus dyrbarheter med Beuningen till Holland att der försäljas, hvarefter för penningarna skulle inköpas gevär och krigsförråd. Med dessa, hvilka snart återkommo, beväpnades ett kompagnie knektar, hvilka han på egen bekostnad värfvat och utrustat, och nu erböd åt riksståthållaren Jörgen Bjelcke till fäderneslandets tjenst. De voro så valda och så bevärade, att Bjelcke antog dem till sitt eget lifkompagnie. Efter krigets slut erböd konung Fredrik betalning för Undahls omkostnader; men denne ville ej mottaga guldet; *ty,* sade han, *det var i alla fall min pligt att för konungen och fäderneslandet uppoffra icke blott min egendom utan ock mitt lif.* Sådan var sinnesstämningen i södra Norrge. Jörgen Bjelcke begagnade den och fick snart allting ordnadt till försvar. — På svenska sidan var redan förut allting ordnadt till anfall. Det hade skett genom Per Brahe, som i hela denna sak hade Karl Gustafs förtroende. Han inskickade till Norrge en tryckt skrifvelse, hvaruti skulden till krigets förnyande kastades på konung Fredrik, och norrmännen uppmanades *att afskudda det danska oket och återtaga sin urgamla frihet samt förenas med svenska folket, med hvilket de också vore utaf samma börd. Då skulle ingen mer våga anfalla det förenade riket* o. s. v. Vi hafva icke funnit, att någon lyssnade till dessa ord. Svenskarna anlitade derföre också svär-

det. Harald Stake med 1200 man tågade mot Fredrikshall, som då för tiden kallades blott Hall och var en liten, obefästad köping, lydande under Fredriksstad. Den 18 September om aftonen kom Stake till Ide prestgård. Presten beskref köpingens värnlösa tillstånd, med dess lilla besättning af blott två kompagnier. Stake hoppades med säkerhet att följande dagen kunna utan motstånd der intåga och slog sig derföre till ro öfver natten. Men folket såväl i köpingen som i kringliggande nejd ville gerna göra svenskarna motstånd. De anfördes af Peder Olsson Normand, en rik köpman, som var af konung Fredrik för tillfället förordnad till major öfver landtförsvaret der i trakten. Med utomordentlig drift arbetades hela natten. Genom ilbud inkallades allt landt- och krigsfolk i nejden; från ett sitt eget fartyg hemtade Normand två små kanoner; i brist på kulor stöptes nya, i dertill för tillfället borradt tegel, och der nu Gammelport är, uppkastades en mur af lösa stenar utan kalk eller murbruk. Dagen derpå kom Harald Stake antågande med flygande fanor och klingande spel likasom till ett segerintåg, men blef så mottagen, att han måste med oförrättadt ärende draga sig tillbaka. Inom kort kom Jörgen Bjelcke till köpingens hjelp, och Harald Stake måste, icke utan betydlig förlust, återvända till Sverge. Längre fram på hösten gjorde Bjelcke ett infall i Bohuslän, men blef då i sin ordning och med förlust på samma sätt tillbakadrifven af Harald Stake. — Detta är första gången som Fredrikshall nämnes i historien. Det var också denna strid, som gaf första anledningen till dess uppkomst. Dannemark hade nemligen lärt känna vigten af dess läge, och kort efter svenskarnas bortgång uppfördes af öfverste Cretz det skansverk, som ännu efter honom bär namnet Cretzensten och utgjorde begynnelsen till Fredrikshalls sedermera så ryktbara fästning.

Bohus län med fästning hade knappt enligt freden blifvit öfverlemnadt åt Sverge, förrän Karl Gustaf lät derstädes utskrifva flere hundrade drängar, som skicka-

des till Polen. Missnöje spordes; men oaktadt så väl detta som Jörgen Bjelckes försök, mägtade dock svenskarna qvarhålla landet under sitt välde. Äfven från *Skåne* spordes ovilja. Några upproriska rörelser foretogos bland Göingerboarna, under ledning af Sven Paulsson. I Malmö skedde en sammansvärjning att återlemna staden till Dannemark; men intetdera företaget lyckades.

Bornholm hade också enligt roskilderfreden blifvit öfverlemnadt åt Sverge och derifrån erhållit Johan Printzensköld till höfdinge. Äfven här blefvo dryga skatter pålaggda och 500 man genast utskrifna och skickade till Stettin. Folket började knota och äggades än mer från Köpenhamn. En sammansvärjning uppgjordes, Printzensköld blef på en resa öfverraskad och nedskjuten, och alla svenskar, som kunde finnas, dödade. Uppträdet kallades af bornholmarna *det stora svinslagtet.* Dagen derpå måste svenska besättningen på Hammershuus gifva sig fången; och Bornholm var åter förloradt för Sverge.

I *norra Jutland,* i grannskapet af Aarhus bodde på slottet Klausholm en afskedad öfverste vid namn Hans Friis. När Karl Gustaf år 1657 öfversvämmade Jutland, skänkte han detta Klausholm åt Lars Fleming. Rätta ägaren blef naturligtvis ganska förbittrad; hvilken känsla ökades vid Karl Gustafs nya infall på Seland. Hans Friis skyndade då till Klausholm, förbättrade dess vallar, beväpnade dess underhafvande och grannar samt fördref flere svenska i nejden varande ströfpartier. Vid ryktet härom samlades till honom alla förlupna knektar och all krigslysten ungdom der i trakten. Men han saknade vapen, munförråd och äfven penningar, ty han hade nyss lånat konung Fredrik 30,000 riksdaler. Han lånade nu sjelf och på eget namn och uppsatte för egen räkning ett regemente af 800 ryttare. Snart fick han förstärkning och jagade undan alla främmande troppar samt instängde dem slutligen inom Fredriksudde. Så fördrefvos svenskarna från norra Jutland.

När Karl Gustaf i Kiel skildes från danska kammarherren Gabel, reste denne sednare till Hamburg. Der

fick han veta, att svenska hären landstigit på Seland. Genast och utan att hafva erhållit fullmagt dertill affärdade han till kurfursten af Brandenburg ett ilbud med underrättelse om fredsbrottet och med anhållan om hjelp. Sjelf hastade han genom natt och dag till Holland, underrättade dess styrelse om svenska anfallet och öfvertygade densamma om nödvändigheten att genom hastigt ditskickande af en hjelpflotta rädda Köpenhamn och på samma gång Dannemark från fullkomlig undergång. Redan före Beuningens ankomst voro derföre rustningarna påbegynta. Utan denna Gabels snabba beslutsamhet hade måhända Dannemark varit, åtminstone för tillfället, förloradt, och det oaktadt alla sina öfriga ansträngningar.

Emellertid handterade svenskarna Holstein och Schleswig med hårda händer. Huru, pfaltsgrefven af Sulzbach utan krigsförklaring öfverfallit och bemägtigat sig landet, hafva vi redan berättat. Han lät nu i skogarna nedhugga en mängd träd, hvilka bönderna måste nedföra till Elben, hvarest de för svensk räkning såldes. Till tropparnas underhåll utkräfdes stora gerder. Ett svenskt regemente fordrade hvar tionde dag 10,615 skålp. kött, 18,750 skålp. bröd, 107 tunnor öl, 45 tunnor hafra och 800 riksdaler taffelpengar. Detta stränga välde blef icke långvarigt. Snart kom till Dannemarks hjelp kurfursten af Brandenburg med omkring 29,000 man brandenburgare, österrikare och polackar. Svenskarna veko tillbaka, men afbrände på samma gång städerna Pinneberg, Segeberg, Uetersee samt en stor mängd slott och byar. De blefvo slutligen undanjagade ända till Fredriksudde och der instängda, sedan de likväl förut afhärjat landet deromkring till en bredd af 8 tyska mil. Så förlorade svenskarna inom kort de af dem förut innehafda Holstein, Schleswig och Södra Jutland.

Nämnde länder blefvo nu besatta af de nykomna, så kallade vännerna; men dessa huserade än värre än de fiendtliga svenskarna. I synnerhet utmärkte sig polackarna fastän de anfördes af Czarnochi, för en ytterst vild och tygellös framfart, med mord, brand och våldtägt samt kyrko- och

grafplundringar. Holsteinska bönderna kunde omöjligen föreställa sig, att sådana vildmenniskor vore kristna; utan trodde, att större delen bestod af hedniska turkar och tartarer; och danska regeringen skyndade att undanbedja sig slika hjelptroppar, hvarefter polackarna fingo tåga hem igen.

Emellertid hade hela Schleswig och Holstein blifvit alldeles förhärjade, och sålunda gingo i olycklig fullbordan de sorgliga aningar, som hertigen af Holstein yttrat, när hans måg, konung Karl Gustaf, började det sednare danska kriget. Den nu sextiotvååriga hertigen ansåg sig icke längre säker i Gottorp utan flyttade till Tönningen, hvarest han efter några månader dog; som man säger, af sorg öfver allt det elände, som hans land och folk måste undergå.

På sådant sätt uppblossade öfverallt och med vildare brand krigsflamman mellan Sverge och Dannemark. Sedan nu läsaren betraktat de utefter gränsen uppstigande spridda lågorna, återvända vi med berättelsen till krigets sjelfva brännpunkt eller till

KÖPENHAMNS BELÄGRING.

Inom Köpenhamn herrskade emellertid och allt framgent samma modiga och sjelfuppoffrande sinnesstämning som i början. Flere utfall skedde, och med temlig framgång. Märkvärdigast var det, som företogs den 23 Aug. och kallades *general-utfallet.* Svenskarnas idkeliga arbete hade nemligen drifvit löpgrafvarna ända fram emot Vesterport. Till att förstöra dessa verk och sålunda afvända den faran, beslöto danskarna ett stort utfall med allt deras rytteri under Gyldenlöwe, och 700 man till fot under Fredrik von Alefeld. De sista bestodo af blott några få ordentliga soldater, för öfrigt studenter, gesäller, matroser, samt ett kompani norrmän, beväpnade med morgonstjernor. Försöket skedde midt på ljusa dagen, men genom en vid Vesterport varande lönngång, så att ingen visste ordet af, innan de utfallande

sågos midt öfver svenskarna. Dessa blefvo öfverraskade, der de under arbetet på botten af löpgrafvarna stodo i ler och smuts och obeväpnade. Knappt hunno några af dem fatta gevären till sitt försvar. Striden blef dock häftig. Anförare på stället var öfverste Svante Persson Banér. Med värjan i hand och i spetsen för de sina sökte han hejda utfallet och kastade sig sjelf in i det vildaste handgemänget med en tapperhet, liknande farbroderns, den store fältmarskalkens. - Ur trettio sår flöt den stolte krigarens blod, innan han döende sjönk till marken. Med lika tapperhet striddes på danska sidan, och i synnerhet utmärkte sig norrmännen och deras morgonstjernor. Svante Banér fick äfven sin motbild i Nils Rosenkrantz, öfverstlöjtnant vid konung Fredriks lifregemente. Med egen hand nedstötte denne efter hvarandra två svenska officerare, men fick dervid flere tänder utslagna och ett sår i armen. Det oaktadt började han genast striden mot den tredje. Han erhöll nu ett svårt hugg öfver ansigtet. Vanställd af det strömmande blodet, rusade han dock sin fiende på lifvet och lyckades att afväpna och taga denne till fånga. Men sjelf utmattad af ansträngning och blodsförlust, föll han svimmande till marken och blef såsom död af sina soldater på deras pikar återburen till staden, der han likväl snart hemtade sig och å nyo med lika tapperhet deltog i de sednare striderna. — Allt detta skedde inom några ögonblick. Svenskarna förlorade 600, andra säga 900 man. Af deras kanoner blefvo fem tagna, de andra förnaglade och kastade i ett moras, hvarjemnte löpgrafvarna förstördes. Slutligen drogo sig de utfallande lyckligt tillbaka till staden, dock förföljda af Per Sparre, som med sitt folk ilade till undsättning. Efter honom kom i fullt sporrsträck Karl Gustaf sjelf. Han hade hållit på att bese några från Stockholm ankomna fartyg; men vid första skotten skyndade han till stället, och lemnade det icke förr, än allt var åter ställdt i ordning.

Denna seger gaf danskarna mod till ett nytt försök, och det redan natten derpå. Saken var den. Köpen-

hamn fick en mängd förnödenheter från Amag. För att dela eller tömma denna förrådskammare ämnade Karl Gustaf göra en landstigning på nämnde ö och hade för sådant ändamål i Kallebo viken samlat en hop smärre fartyg. Danskarna under anförande af amiral Helt och den utmärkte sjömannen Bredal satte några hundrade man på en hop kanonbåtar och rodde en stund före dagningen i all tysthet ut mot svenska fartygen. Dessa blefvo öfverraskade och till större delen sänkta, brända eller tagna. I det herrliga skenet af den uppgående solen och af en lycklig bragd, återvände Helt och Bredal till stranden, der de af konung Fredrik sjelf och af talrika skaror medborgare och vänner emottogos under hedersbevisningar och jublande glädje.

Dessa tvänne motgångar, jemnte åtskilliga andra men smärre, hade träffat svenskarna redan inom de första fjorton dagarna af belägringen. Det sågs tydligt, att man här icke hade att göra med polackar; icke ens med danskar, sådana dessa under förra fälttåget visat sig. Svenskarna, varnade af olyckan, började med mera uppmärksamhet bevaka sin fiende. Denne gjorde så tillbaka, och i anseende till en dylik ömsesidig försigtighet föreföllo under de följande veckorna inga större eller märkvärdigare händelser.

Redan den 5 Sept. erhöllo danskarna den glada underrättelsen, att brandenburgaren tågade till deras understöd; den 9 samma månad deremot sorgebudet om Kronenborgs förlust; den 29 åter glädjebudet, att Holland utrustat en flotta till deras hjelp. Så under vexlande oro och förhoppningar framskredo tiden och belägringen

Gynnad af en tjock dimma, landsteg Karl Gustaf på Amag den 7 Okt., denna gången vid Dragör och från stora flottan. Meningen var att nu ändtligen tömma denna Köpenhamns visthusbod. Men bäst man var dermed sysselsatt, kom Wrangel med den betänkliga underrättelse, att holländska flottan var på vägen till Köpenhamn och nalkades Kattegat. Karl Gustaf beslöt att

genast återgå till lägret, men ville dessförinnan så vidt möjligt förhärja ön, och befallte derföre sina troppar skyndsamt spridas och antända alla för handen varande byar, hvilket ock genast verkställdes. — I konungens sällskap var en fången dansk major vid namn Vandervec. Denne passade tillfället, smög sig under förvirringen från svenskarna, skyndade till Köpenhamn, omtalade holländarnas annalkande och svenskarnas förskingring, samt rådde att genast göra ett utfall mot dessa sednare. Det skedde och bestod af alla de ordentliga tropparna samt en stor hop adel under anförande af konung Fredrik sjelf samt af Gyldenlöwe och Johan Alefeld. Vandervec följde med för att visa vägen. Det säges, att han också med pistolen i hand sökte svenska konungen för att fälla denna sitt fäderneslands fiende. Straxt utanför Köpenhamn mötte dem 300 småländska ryttare, ungt, oerfaret folk, som inom kort blef skingradt. Nu skyndade danska troppen till Dragör, der Karl Gustaf sjelf jemnte Wrangel och pfaltsgrefven af Sulzbach uppehöll sig. De voro alla nära att blifva tagna, då Lejonhjelm med en del af svenska fotfolket skyddande kastade sig emellan. Men han blef snart tillfångatagen och hans tropp skingrad; hvarpå danskarna satte efter Karl Gustaf så hårdt, att denne måste vadande springa ut i vattnet till den väntande slupen. Wrangel, som sjelf kastat sig in i handgemänget för att tillbakahålla den påträngande fienden, lyckades äfven, ehuru med mycken möda, att komma undan.

Efter detta mindre lyckliga företag återvände Karl Gustaf för att, om möjligt, före holländarnas ankomst intaga Köpenhamn. Han behöfde skynda, äfven derföre att hans eget folk började ledsna vid belägringen och dess motgångar, så att på de sista veckorna gingo hvarje dag en mängd tyskar och annat värfvadt folk öfver till fienden. Han dref fördenskull på arbetet, och redan var nästan allting färdigt till storm, och svenska soldaten gladde sig deråt, såsom en befrielse, en belöning; då man hastigt fick underrättelse, att holländska

flottan hade anländt och ämnade inlöpa i Öresund. Köpenhamn jublade af glädje och hopp; Karl Gustaf deremot skyndade förtretad bort och uppåt Helsingör, för att med sin der varande flotta möta den nya fienden.

SJÖSLAGET I ÖRESUND.

Karl Gustafs åsyftade välde öfver Dannemark och Östersjön var för ingen bland de andra staterna så betänkligt som för Holland, hvars i dessa nejder ganska vigtiga handel skulle på sådant sätt blifva helt och hållet beroende af Sverge ensamt. Till Holland var det derföre, som Gabel skyndade för att söka hjelp åt det nödställda Köpenhamn. Till Holland var det ock, som Karl Gustaf skickade bref och bud för att rättfärdiga sitt företag, motverka Gabel och öfvertala handelsstaten att icke blanda sig i den pågående striden. Hvarken löften eller verkligheter sparades. Till svenska sändebudet i Haag skickades 22,000 riksdaler att dermed muta de inflytelserikaste i landet. I Öresund fick Karl Gustaf i sin magt en hop holländska fartyg, hvilkas laddning skattades till flere millioner riksdaler. Några rådde honom att icke skona det rika rofvet; *ty*, sade man, *Holland skyndar i alla fall Dannemark till hjelp, ehuru eftergifvande man ock må visa sig.* Men Karl Gustaf ville i det längsta försöka vinna denna magt och lät skeppen oantastade fortsätta deras väg. — Hans sändebud i Haag befalldes att åt Holland för dess stillasittande erbjuda tullfrihet i sundet, fri tjäruhandel i hela Sverge och för öfriga varor half tullfrihet i alla hamnar, så väl de, hvilka redan hörde till Sverge, som de, hvilka man nu ämnade eröfra, nemligen de i Norrge, Preussen m. m. Dessa lysande löften gjorde likväl ingen verkan. Holländarne betviflade Karl Gustafs antingen vilja eller förmåga att fullgöra sådana förbindelser. Amsterdam, hvars rika köpmän fruktade största skadan af Sverges envälde öfver sundet, lånade åt staten mot ringa ränta tre millioner gyllen, till utrustande af en

hjelpflotta; hvilken också innan kort blef färdig, men en längre tid af storm hindrad från att utlöpa. Ändtligen den 7 Okt. kastade vinden om och flottan afseglade, under anförande af amiral Opdam och vice amiralerna Witte Witteson och Petter Floris.

Den 22 Okt. anlände denna flotta till en norr om Öresund varande sandbank vid namn Lappen, hvarest den blef för motvind i sex dagar stillaliggande. Vid underrättelsen om hennes ankomst skyndade Karl Gustaf, som förbemäldt är, genast till Helsingör. Riksamiralen Wrangel ville, att svenska flottan skulle begagna den gynnande vinden för att segla ur sundet och angripa holländarne. I början gillade Karl Gustaf denna plan, men snart uppstodo betänkligheter. Krigsförklaring var å ingendera sidan afgifven; och Karl Gustaf ville ej belasta sig med förebråelsen af ännu ett fredsbrott. Dessutom, i händelse af strid ansåg han smalaste delen af sundet vara för svenska flottan förmånligast, ty det trånga farvattnet skulle hindra holländarne från att draga nytta af deras större skicklighet i seglatsen; hvarförutan de två fästningarna Kronenborg och Helsingborg skulle kunna från hvar sin sida oroa fienden och lemna skydd åt egna fartyg. Detta blef också beslutet, oaktadt Wrangels motsägelse. Svenska flottan stannade väntande vid Helsingör. Karl Gustaf red sjelf hvarje dag utefter norra seländska kusten, betraktade den utanför liggande holländska flottan, räknade dess fartyg och hoppades, att någon fredlig underhandlare skulle derifrån anlända. Men fåfängt; och denna betydelsefulla tystnad bådade kommande strider. I afvaktan på en dylik lagades svenska flottan i ordning. Den låg vid Helsingör och utgjorde 45 fartyg under riksamiralen Wrangel samt amiralerna Klas Bjelkenstjerna och Henrik Gerdtsson. En afdelning, bestående af 8 skepp under Gustaf Wrangel, stod bakom Hven. Konungen befallte sitt folk att under den kommande striden söka, så mycket som möjligt var, att äntra, på det svenskarnas tapperhet och vana vid handgemäng måtte få tillfälle att göra sig gäl-

lande, och riksamiralen tillkännagaf, att hvar och en, som kände någon fruktan, skulle i tid draga sig undan den blodiga leken. Efter dessa förberedelser afvaktade man fiendens ankomst. I väntan på det stora, sällsynta skådespelet, samlade sig på Kronenborgs slott konungen, med sin syster Maria Eufrosina, drottningen med sin bror, unga hertigen af Holstein, samt alla hofvets förnämsta herrar och fruntimmer.

Den 29 Oktober kl. tre om morgonen sprang vinden öfver till nordan. Genast lyftade holländska flottan sina ankare och styrde mot sundet. Främst Witte Wittenson med 11 örlogsfartyg, sedan Opdam sjelf med 15, derpå Petter Floris med 11; efterst och bakom följde en stor skara frakt- och förrådsskepp. Just i dagningen såg man vid Kronenborg de hotande seglen komma framsimmande ur höstmorgonens sent skingrade skuggor. Genast var till deras mottagande allt i ordning. Konungen gick upp på vallarna framför Kronenborg, för att derifrån betrakta och leda striden; och högt öfver honom i slottets fönster stod drottningen med sitt sällskap och sitt hof, blickarna under bäfvande väntan rigtade mot de kommande fienderna.

En stund efter solens uppgång hade holländska flottan hunnit Kronenborg, dock utan att på vanligt sätt helsa fästningen; och kl. 8 voro de främsta skeppen midt framför slottet. Karl Gustaf lät afskjuta två lösa skott såsom helsning. Holländarne svarade ej. Då affyrade han med egen hand en mot fienden rigtad, skarpladdad kanon. Det var första skottet; men det följdes i ögonblicket af alla Kronenborgs och Helsingborgs kanoner och på denna helsning svarade holländarne likaså med skarpa skott. Drabbningen var börjad, och i samma ögonblick styrde svenska flottan, gynnad af strömdraget, fram emot fienden. Wrangel med sitt amiralskepp Victoria var en bland de första. Han höll rakt på De Wittes fartyg, Brederode, och gaf det ett så starkt lag, att holländarne vacklade dervid. Wrangel styrde honom närmare på lifvet i afsigt att äntra och hade re-

dan kommit så nära, att hans folk började med fördel begagna musköterna. Men Brederode vände sig undan, och just i samma ögonblick kom Opdam sjelf sin viceamiral till hjelp, så att Wrangel måste vända sig mot denna nya fiende. Svenska viceamiralen Bjelkenstjerna satte deremot med fyra fartyg efter De Witte, sköt honom redlös, dref honom på grund, äntrade och nedhögg eller tillfångatog hela besättningen. De Witte var en gammal, pröfvad sjöhjelte, som i tjugo år fört holländska flottor och deltagit i femton strider. Också nu försvarade han sig med ihärdig tapperhet, så att han, utmattad af sår, .slutligen stående på knä förde värjan. Två svenska soldater bådo honom gifva sig fången. *Nej,* svarade De Witte, *i 30 år har jag burit svärdet för mitt fäderneslånd, och skall jag aflemna detsamma, så skall det åtminstone ske till en officer.* Två kaptener kommo fram och mottogo värjan; men inom några ögonblick derefter dog hjelten af sina sår. — Emellertid vände sig Wrangel mot den nya fienden, sjelfva holländska öfveramiralen Opdam. Denne var af gikt så angripen, att han ej kunde stå, utan måste under hela slaget sitta i en länstol. Men denna länstol lät han sätta öfverst på däcket, så att han kunde se och ordna allt. Han vexlade nu med Wrangel lag på lag, så att å ömse sidor skeppen blefvo sönderborrade och tågen afslitna. Wrangel styrde närmare för att äntra och hade redan i sådan afsigt öppnat musködeld, då han blef omringad och angripen af sex andra holländska skepp, mot hvilka alla han med utomordentlig tapperhet försvarade sig ensam i tre fjerdedels timme, tills ändtligen Bjelkenstjerna med några andra svenska fartyg förmådde mot vinden framtränga sin amiral till hjelp. Dennes fartyg var dock så illa handteradt och rodret så sönderskjutet, att han måste föra det undan till Helsingör, och sedermera kunde han sjelf för den starka sjögångens skull icke komma ut på något annat örlogsskepp, ehuru han med yttersta häftighet det åstundade. Äfven Bjelkenstjerna hade i denna andra strid blifvit så illa handterad, att han måste

söka stranden. Trenne af de andra svenska skeppen ansatte under tiden Opdam så hårdt, att dennes fartyg blef nästan oanvändbart; dock räddades han af andra holländare, hvilka skyndade till hjelp och sköto det ena svenska skeppet i sank. Öfverallt fördes striden med ifver och häftighet, och den blef så mycket mera blodig, som alla skeppen voro sammanträngda inom den lilla ytan af sundets smalaste del.

Emellertid hade man märkt, att när holländska skeppen seglade midt i farvattnet, kunde kanonerna hvarken från Kronenborg eller Helsingborg göra dem någon synnerlig skada. Dessutom hade redan i stridens första början Witte Witteson genom ett lag af bredsidan bortskrämt en hop svenskar från de nedersta batterierna vid Helsingborg, så att dessas kanoner blefvo alldeles overksamma. Nämnde omständighet jemnte den för fienden högst gynnande men för svenskarna lika ofördelaktiga vinden gjorde det till en omöjlighet för de sednare att hindra de förras framträngande. Redan under sjelfva slaget seglade holländska lastdragareskeppen genom sundet, och straxt efter middagen hade äfven örlogsflottan framträngt. Man väntade nu, att Gustaf Wrangel skulle med sina vid Hven förlaggda fartyg angripa de skadade och i oordning varande holländarne; men han underlät det af fruktan eller obeslutsamhet, och ådrog sig derigenom ett bittert tadel af både samtid och efterverld. Holländarne hade vunnit sitt mål, nemligen öppen väg till Köpenhamns undsättning. Båda partierna förklarade sig hafva vunnit segern och uppgåfvo fiendens förlust större än sin egen. Det synes dock tämligen afgjordt, att svenskarna lidit mest. Några angifva deras förlust ända till 6 eller 7 fartyg, och riksamiralen Wrangel var så missnöjd och ledsen öfver utgången, att konungen sjelf måste besöka och trösta honom. Säkert är, att striden var ytterst hårdnackad. Den varade från klockan åtta om morgonen till klockan två e. m. Båda öfveramiralerna Wrangels och Opdams skepp voro mycket skadade. Af svenska viceamiralerna

blef Gerdtsson sårad och Bjelkenstjerna tvungen att med sönderskjutet fartyg söka stranden. Båda de holländska viceamiralerna Floris och De Witte föllo. *Vi hafva,* sade holländarna, *visserligen fäktat mot både turkar, spaniorer och engelsmän, men aldrig förr varit ute för en sådan strid; ty svenskarna slåss icke på ett resonabelt sätt, utan det gäller lifvet i hvart enda ögonblick.*

Stridens följder blefvo ganska vigtiga. Holländska flottan med sina hjelptroppar och sin rika laddning af lifsmedel anlände till Köpenhamn under outsägliga glädje- och hedersbevisningar; ty nu var staden räddad, icke blott genom den medförda undsättningen, utan ock genom den fria tillförsel, som numera under holländarnes skydd öppnades.

Den höga och lysande byggnaden af Karl Gustafs planer och förhoppningar, redan förut vacklande, störtade deremot genom dessa sista händelser helt och hållet i grus. Köpenhamns belägring måste upphäfvas, sedan den kostat svenskarna flere tusen man. Tre dagar å rad uppställde Karl Gustaf sina troppar vid Wallby backe och utmanade de öfverlägsna fienderna till öppen strid, men fåfängt. Sedan drog han sig tillbaka till Bröndsby, ett ställe, skyddadt af kringliggande träsk och dessutom så beläget, att Köpenhamns landttillförsel kunde derifrån mycket oroas. Här uppkastade han ett vidlyftigt och ganska fast läger, hvilket efter honom kallades Karlstad. På denna punkt bibehöll sig svenska hären orubblig i nära två års tid, sugande derunder Selands merg. Det var, som hade man sett det götiska lejonet bita sig fast i danska elefantens nacke, utan att kunna derifrån bortskakas eller fördrifvas.

Fram på hösten sökte den förenade danska och holländska flottan att genom sänkningar förstöra Landskronas hamn och uppbränna den derstädes innestängda svenska örlogsflottan. Båda delarna misslyckades, dels genom svenskarnas tapperhet, dels, som man tror, på holländarnas tillställning; ty dessa ville ej, att danskarna

skulle genom för stor framgång få anledning att återtaga Skåne och dymedelst blifva omigen ensamma herrar öfver sundet.

I denna de båda partiernas ställning slutade det för Dannemark och Sverge så högst vigtiga och skiftesrika året 1658.

FEMTE KAPITLET.

POLSKA FÄLTTÅGET 1658.

Fälttåget mot Polen fördes detta år på tvänne olika håll, nemligen i Vest-Preussen och i Liffland.

Svenska styrkan i Vest-Preussen stod under hertig Adolf Johan och Lorents von der Linde samt innehade de starka städerna Thorn, Marienburg och Elbingen jemnte åtskilliga mindre fästen, såsom Strasburg, Graudenz och Montauer-Spitz. Kriget bestod för det mesta i skärmytslingar, vanligtvis lyckliga för svenskarna, så länge dessa hade att göra endast med polackar; men stundom olyckliga, sedan dessa sednare fått de mera öfvade och pålitliga österrikarne till hjelp. Likväl blef ingenting afgörande uträttadt.

Den märkvärdigaste tilldragelsen på denna sida var belägringen af Thorn. I nämnde stad låg nemligen en besättning af 2000 svenskar under anförande af generalmajor Bülow; riksrådet Bengt Oxenstjerna förestod den inre förvaltningen. Från Maj 1657, då Karl Gustaf lemnade Polen, till Juli 1658, afvärjde denna lilla styrka hvarje försök till stadens innestängande och företog sjelf flere ganska lyckliga ströftåg. I Juli 1658 kom en betydligare tropp polackar under Czarnecki, lithauer under Sapieha och österrikare under De Souches, han, som 1645 så tappert mot Torstenson försvarade Brünn. Af denna öfverlägsna magt blef Thorn ändtligen innestängdt. I medlet af September

kom Johan Kasimir sjelf med så betydlig förstärkning, att alla de belägrande tropparna utgjorde tillsammans 40,000 man. En trumpetare inskickades med uppmaning att öfverlemna fästningen till *dess rättmätiga herre och konung, Johan Kasimir.* Bülow svarade: *konung Karl Gustaf af Sverge är min enda rättmätige herre och konung, och den, hvars befallningar det åligger mig att lyda.* Nu började med allo magt den egentliga belägringen. Men hvad de Souches fordom var i Brünn emot Torstenson, det voro nu Bülow och Oxenstjerna mot honom sjelf. Alla hans försök blefvo afslagna, hvaremot en mängd lyckliga utfall gjordes. I förlitande på sin stora öfverlägsenhet företogo de belägrande en storm och valde dertill natten efter Gustaf Adolfs dödsdag, eller den 6 Nov. På två serskilda ställen trängde fienden upp på vallarna, men blef af svenskarna tillbakadrifven med ett mod, en i döden kämpande ihärdighet, värdig de fordna segerhjeltarna på Lützens fält. Stormen misslyckades. — Vi känna nu mera icke ens namnen på de svenska regementer, som under denna belägring utmärkte sig, endast några deras befälhafvare. Högst bland dessa framstår en öfverste Drake (troligen Erik Drake), hvilken antingen i egen person anförde eller genom sitt underhafvande folk utförde ej mindre än 206 serskilda utfall mot fienden. Sverges minsta ära var ej heller den, att så väl Thorns borgerskap som de kringboende bönderna voro svenska saken så tillgifna, att de med ifver deltogo i stadens försvar mot sina egentliga öfverherrar; ett i ögonen fallande bevis mot polackarnas och för svenskarnas uppförande; tillika ett drag, som vid Bengt Oxenstjernas namn fäster en stråle af den dager, hvilken Elbingens behandling gjuter öfver Axel Oxenstjernas minne. — Genom det tappra försvaret minskades emellertid besättningen mer och mer; äfven yppades bland densamma smittsamma sjukdomar, och snart voro blott några 100 man i tjenstbart skick. Konung Johan Kasimir erböd underhandling, hvilken nu också antogs och

öppnades. Oxenstjerna fordrade först och främst fullkomlig förlåtelse för både borgerskapet i Thorn och för det landtfolk, som understödt svenskarna; för det andra fritt aftåg för hela svenska besättningen; ytterligare ett halft års stillestånd mellan Sverge och Polen; samt slutligen, att till visshet om villkorens uppfyllande några förnäma polackar skulle i förväg skickas som gisslan till svenska besättningen i Marienburg. Polackarna ansågo dessa villkor alltför öfverdrifna. Oxenstjerna svarade, *att en så stor och så väl befästad stad som Thorn icke kunde bortgifvas för ingenting. Dessutom vore det endast af kärlek för freden och alldeles icke af någon nöd, som han öppnat detta samspråk*, m. m. Polackarna förklarade, att underhandlingen måste vid sådana fordringar afbrytas, och reste sig upp för att gå. Oxenstjerna gjorde likaledes. Men då åtrade sig polackarna. Deras krigsfolk längtade hem; likaså österrikarne, hvilka dessutom ledo af den hårda årstiden. Mellan dem och polackarne rådde också ett misstroende, en bitterhet, nästan lika häftig som den mot svenskarna. I anledning af det tappra försvaret och af Oxenstjernas stolthet, trodde man ock, att besättningen var både stark och i godt tillstånd. Sluteliga följden blef, att Oxenstjernas fordringar biföllos. Några dagar före jul utrymde svenskarna fästningen. Då först visade besättningen sitt verkeliga tillstånd, på en gång nedslående och ärorikt. I åsyn af hela polska hären kom nemligen ur staden uttågande 110 ryttare och 194 fotknektar, medförande 200 sjuka. Detta var hela styrkan. Vid denna syn började polackarna knota, *att Oxenstjerna bedragit dem med osanna uppgifter om besättningen, och att villkoren derföre icke borde hållas*, o. s. v. Johan Kasimir fruktade ett uppträde, sådant som det mot Wittenberg vid Warschau, men han lyckades tysta de knorrande, och svenskarna kommo lyckligen undan. — Försvaret af Thorn är ett bland de ärorikaste uppträdena i detta krig och medförde derjemnte ganska stora fördelar; först det halfåriga stilleståndet, en behöflig hvilotid för

de utmattade och helt och hållet underlägsna svenska tropparna; detta var frukten af Oxenstjernas underhandling: för det andra, den omständigheten, att en ringa svensk hop af 2000 man, under ett halft års tid, fästat och sysselsatt en stor del af hela Polens magt, samt en icke obetydlig österrikisk hjelptropp, tillsammans slutligen nära 40,000 man, hvilken styrka eljest kunnat kasta sig öfver svenska Pommern; detta var frukten af det mod, den ihärdighet, som ådagalades af Bülow, Drake och af de många utan namn fallna eller qvarlefvande svenska hjeltarna.

Från lithauiska sidan hade polackarna, anförda af Gosiewski, härjande infallit i Liffland, men efter många skärmytslingar blifvit af Helmfelt och Douglas i Augusti derifrån utdrifna; hvarefter i dessa nejder ingenting märkvärdigt mera föreföll mellan svenskar och polackar. Båda började längta efter fred; folken af trötthet; regenterna, svensken af ovilja för ett polskt fältåg och af full sysselsättning med det mer både farliga och välbelägna Dannemark; polacken, dels af egen fredskärlek, dels af eftergifvenhet för sin drottning, hvilken önskade Sverges hjelp, till att skaffa polska tronföljden åt någon af sina slägtingar vid fransyska hofvet.

SJETTE KAPITLET.

HERTIGENS AF KURLAND TILLFÅNGATAGANDE.

Detta uppträde föranledde på sin tid så mycket tadel och tal, och är i sitt slag så sällsamt, att vi måste, ehuru ogerna, egna en närmare uppmärksamhet deråt.

Redan förut är omtaladt, huru hertig Jakob af Kurland under Karl Gustafs första framgång i Polen nödgades lofva erkänna svenska konungen som sin länsherre, men att den formliga afhandlingen derom icke då hann uppsättas. Den blef ej heller någonsin uppsatt. Då

lyckan snart förklarade sig mot Karl Gustaf, begagnade hertigen tillfället att undandraga sig fullbordandet af den ej fullt afslutade förbindelsen. Under 1656, 1657 och förra hälften af 1658 åtnjöt Kurland ett slags neutralitet, i följe af en 1647 ingången förbindelse, hvilken ännu icke blifvit af Karl Gustaf uppsagd.

Vi minnas sommaren 1658 och sista veckorna före infallet på Seland samt de djerfva, de jättelika planer, som då sväfvade för Karl Gustafs inbillning, nemligen den stora nordiska monarkien, som skulle uppföras medelst eröfringen af Norrge, Dannemark, Preussen o. s. v. Äfven Kurland var en tillämnad del af det lysande luftslottet, och konungen beslöt hertigdömets eröfrande, ehuru det icke genom något brott emot neutraliteten gifvit skälig anledning dertill. Verkställigheten uppdrogs åt fältmarskalken Robert Douglas. Konungen befallte honom att af hertig Jakob *fordra dennes hufvudstad Mitau såsom säkerhet. Ville hertigen ej lemna den godvilligt, skulle den tagas med våld.* Som emellertid Douglas's afresa från Holstein fördröjdes, skickades samma befallning till den redan förut i Liffland varande Helmfelt. Men i följe af ett äldre förhållningsbref hade denne knappt en månad förut afslutat med hertig Jakob en öfverenskommelse, att åt svenska tropparne skulle lemnas en viss mängd munförråd, och Kurland deremot vara befriadt från allt slags intrång af samma troppar. För att vara gilltigt, borde dock detta förbund stadfästas af svenska konungen. Helmfelts bref derom träffade Karl Gustaf på Seland. Svaret blef, *att Helmfelt skulle, oaktadt den ingångna öfverenskommelsen, verkställa förslaget mot Mitau.* Nyss förut hade Robert Douglas blifvit jemnte 1000 man friska troppar afskickad till Liffland med befallning att icke inläta sig i några underhandlingar utan med allo magt angripa Mitau, innan hertigen hunne skaffa sig understöd.

Så förtälja de offentliga handlingarna. De nämna dock icke, huruvida Karl Gustaf låtit för hertig Jakob tillkännagifva, att den med Helmfelt ingångna öfverens-

kommelsen icke blifvit stadfästad, samt att Sverge ej längre ämnade hålla den hittills orubbad lemnade neutraliteten af år 1647. Man finner spår, att åt både Douglas och Helmfelt hafva hemliga föreskrifter blifvit gifna, hvilkas innehåll likväl är okändt.

Verkställigheten skedde på följande sätt. Douglas och Helmfelt funno vid gemensam öfverläggning svenska styrkan alltför svag att med vapenmagt eröfra Mitau. De beslöto derföre nyttja list. Men också detta medförde svårigheter; ty hertigen hade just i detsamma fått, man vet ej hvarifrån, ett bref med varning mot svenskarnas planer. Konungens befallning måste dock åtlydas och försöket göras. I slutet af Augusti begärde Douglas tillstånd att få tåga genom Kurland, för att, som han sade, infalla i Lithauen. Det kunde ej vägras, och till att lugna hertigen förforo svenskarna vid genomtågandet med all möjlig skonsamhet, och några krigsrörelser blefvo för skens skull företagna på gränsen af Lithauen. Den 19 September ingick Douglas en ny öfverenskommelse. Hertigen skulle iakttaga fullkomlig neutralitet och åt svenska hären lemna en gerd af penningar och munförråd, hvaremot Douglas lofvade, att intet ondt skulle vederfaras hertigen och hans länder. Medan dessa underhandlingar påstodo, skaffade sig först Helmfelt och sedermera en annan svensk general tillfälle att taga Mitaus belägenhet i ögonsigte och derefter uppgöra anfallsplanen. Från Karl Gustaf kom också förnyad befallning, *att framför allt annat påskynda Mitaus eröfring, enligt det hemliga förhållningsbref, som blifvit öfverskickadt.*

Ungefär en vecka efter den sist afslutade öfverenskommelsen, begärde Douglas att af hertigen få låna båtar *för att*, som han sade, *till Riga återföra en hop sjuka soldater.* Ytterligare begärde han tillstånd för dessa med sjuklingar lastade båtar att nattetid ro genom Mitau. Båda delarna beviljades, ehuru icke utan tvekan i anseende till den förut erhållna varningen.

Natten emellan den 29 och 30 Sept. valdes till företaget. Femhundrade svenskar, under anförande af

Niklas Both, sattes ombord på de från hertigen lånade pråmarna, hvilka sedan fördes utföre floden till Mitau, dit de anlände långt fram på natten och lade till nedanför slottet. En vid landningsstället varande skildtvakt ropade dem an. En lithauisk löjtnant bland svenskarna svarade på sitt modersmål, att det endast var sjuka soldater, som ville hvila sig. Denna förklaring antogs, och svenskarna började stiga i land, hvarefter en af dem oförsedt genomborrade den godtrogna skildtvakten. En annan vaktkarl gjorde då buller; men innan besättningen hann komma till motstånd, hade svenskarna redan bestigit vallarna, inträngt i slottsrummen, samt tillfångatagit hertigen, hertiginnan och deras barn. På gifvet tecken rusade nu Douglas med en annan tropp och från annat håll in i staden och skyndade till slottet. Det var hög tid, ty de först inkomna svenska soldaterna hade redan icke allenast plundrat hertigliga silfverkammaren utan äfven börjat rycka kläderna intill linnet från de hertigliga barnen. Vid sin ankomst gjorde Douglas slut på det vilda uppträdet; men hertigen utfor mot honom i bittra förebråelser för det mot ord och löfte skedda anfallet. Douglas urskuldade sig med Karl Gustafs befallning och mente, att rättvisan deraf skulle ådagaläggas genom en snart från trycket utkommande skrift.

Så skedde eröfringen af Mitau. Svenskarna förlorade dervid icke en enda man. Hvad de vunno — hjelteära var det icke.

Hertiginnan skulle om ett par veckor falla i barnsäng. Den hertigliga slägten kunde derföre icke genast föras från Mitau. Douglas ville det ej heller. Han förelade hertigen tvenne villkor: att antingen öfvergå på Sveriges sida eller förklara sig som dess fiende. Hertigen, tvungen, valde det förra, och i följe af hans på sådant vis tillvägabragta befallningar, blefvo fästningarna Doblehn och Bauske öfverlemnade åt svenskarna. Douglas ville på detta sätt i den fångne hertigens namn styra de mot Sverge uppretade kurländningarna. Men dessa lydde ej befallningar, som de visste vara tvungna. Der-

före, och sedan hertiginnan tillfrisknat, fördes hon med gemål och barn fångna till Riga, och sedermera till Ivanogorod.

Karl Gustaf och Robert Douglas hade väntat, att kurlänningarna, öfverraskade och försagda vid hertigens tillfångatagande, skulle utan motstånd underkasta sig Sverges välde. Motsatsen inträffade, och en häftig förbittring väpnade enhvar. De anseddare af adeln skyndade inåt Polen att derifrån skaffa hjelp, och allmogen förde ej mer några lifsmedel till svenska lägret, utan började tvärtom öfverraska och mörda de spridda soldater, som kunde anträffas. Douglas uppmanade innevånarne att underkasta sig Sverges beskydd. Ingen lydde, och presterna, ehuru hotade till lifvet, ville icke ens uppläsa kungörelsen ifrån predikstolarna. Kurländska rådsherrarna valde häldre att, som de sade, *blifva ärliga fångar under svenskarna, än trolösa menedare mot sin hertig.* Douglas, vredgad, utgaf nu den 14 December en öppen kungörelse, hvaruti han *för sista gången erböd nåd och förlåtelse för dem, som underkastade sig, och dessutom lofvade frihet åt hvar och en lifegen bonde, som aflemnade, lefvande eller död, någon bland de adelsmän, som vågat uppsätta sig emot svenska magten.* — Utgången af denna strid infaller först under nästa års fälttåg.

Omdömena öfver hela företaget utföllo deremot genast och blefvo öfverallt och i hög grad ofördelaktiga för Karl Gustaf. Flere ganska bittra ströskrifter utkommo derom. Äfven han lät till sitt försvar utgifva en dylik; men den verkade föga. Förhållandet var så enkelt, så i ögonen fallande, att omdömet deröfver icke kunde af någon konst förvillas.

I ofvannämnde af Karl Gustaf utfärdade försvarsskrift yttras följande. *Vid hertigens tillfångatagande har åtskilligt förefallit, som gifvit verlden anledning till tadel och förargelse; nemligen, att man med bemälte furste företagit och afslutat, jag vet ej hvad*

för slags underhandlingar, och likväl honom sedermera angripit och bortfört. Hans majestät, konungen af Sverge, tillkännagifver dock för enhvar, att sådant skett utom hans befallning och mot hans vilja, samt att han högeligen ogillar ett sådant förfaringssätt. Till Douglas skref konungen ett bref med förebråelser, att nemligen denne *icke enligt föreskrift behandlat hertigen såsom öppen fiende, utan mot befallning ingått med honom en öfverenskommelse, hvarigenom han, Douglas, ådragit sig sjelf och konungen, skymf och ofördelaktiga omdömen.* Häraf synes, som skulle det mest baksluga i bragden varit ett påfund af Douglas ensam och mot konungens vilja. — En annan samtida författare säger dock, att Douglas var en hederlig man, som, sig sjelf lemnad, aldrig skulle hafva handlat på detta sätt, men som nu icke vågade granska utan nödgades blott verkställa sin konungs befallning. I en motpartiets skrift anmärkes dessutom, att konungen hvarken frigaf hertigen, ej heller i verkligheten belade Douglas med något straff för dess förmenta sjelfrådighet och olydnad, utan tvärtom lät honom qvarstanna som öfverbefälhafvare i det på sådant sätt eröfrade Kurland. Af dessa omständigheter kunde man tro, att hela planen kommit från konungen sjelf, fast denne sedermera sökte på Douglas hvälfva den förhatligaste delen deraf. Efterverlden, som i de svenska häfderna ser denna mörka skugga, kan dock numera icke urskilja, hvilkendera gömmes derbakom, konungen eller undersåten *).

*) Källor för ofvanstående berättelse äro: *Puf.* L. V. §§. 94, 121. *Theatr. Eur.* T. VIII p. 643—672. *Kelchen Liffländ-Hist.* p. 590—592. *Terlons Mem.* p. 153; och till en del kurländska partiskriften *Schwedische Treu und Glaube.*

SJUNDE KAPITLET.

FÄLTTÅGET MOT RYSSLAND 1658.

Vi hinna ej utförligare beskrifva krigshändelserna på denna sida. De voro ej heller af någon större vigt, utan bestodo i obetydliga ströftåg, hvilka oftast utföllo till fördel för svenskarna. Ryska folket visade mycken ledsnad och ovilja för kriget. Dertill kom underrättelsen om tåget öfver Bält och freden i Roskild; då man började frukta, att svenska magten skulle odelad vända sig mot Ryssland, hvarförutan detta land råkade just nu i ett nytt krig med Polen. Af dessa alla förenade orsaker började tsaren söka fredlig förlikning, och emedan Karl Gustaf å sin sida alltid velat undvika ryska kriget, började snart underhandlingar och stillestånd. Fullkomlig fred kunde ej afslutas; ty ryssarna envisades att vid en sådan erhålla Ingermanland, och derigenom hamn och fast fot vid Östersjön, hvilket svenskarna deremot alldeles icke ville medgifva. Slutet blef ett treårigt stillestånd, som ingicks den 20 December, och hvarefter krigsrörelserna utefter ryska gränsen upphörde.

Vi hafva nu lemnat en teckning af tilldragelserna under året 1658, det åtminstone i yttre hänseende märkvärdigaste och händelsedigraste, fäderneslandet någonsin upplefvat; rikt på lycka och olycka, på dagrar och skuggor, med taflor så lysande, att de alltid skola utgöra föremål för svenska folkets beundran och stolthet; men ock med taflor så mörka, att svensken, som sådan, gerna skulle låta dem sjunka i glömskans eviga mörker, så framt han ej i egenskap af sanningens och rättvisans tolk, måste till efterverldens varning visa fåfängligheten af hvarje försök att undanskyla brottet, vare sig under kunglighetens eller den än mera lysande fosterlandskärlekens mantel.

ÅTTONDE KAPITLET.

POLSKA FÄLTTÅGET 1659.

Medan vår uppmärksamhet är fästad vid Östra gränsen, vilja vi derstädes börja med berättelsen om händelserna år 1659.

Mot Ryssland föreföll ingenting vigtigt. Det i December 1658 afslutade stilleståndet fortfor.

Mot Polen fördes kriget på tre olika punkter, i Kurland, Preussen och Pommern.

Efter hertig Jakobs fängslande blef hela Kurland med dess fästen besatt af svenskarna, hvilka likväl derunder ständigt oroades af polackar, brandenburgare, men allramest af upproriska kurlänningar. Under förra hälften af året kunde likväl svenskarna tämligen väl bibehålla sig; ty polackarna voro sysselsatta af ryssens infall i Lithauen. Men sedan dessa krigsrörelser fram på sommaren afstannat, inbröt en betydlig styrka polackar i Kurland. Nu gick det baklänges för svenskarna; de förlorade det ena fästet efter det andra och innehade, vid slutet af året 1659, af hela Kurland blott den lilla staden Bauske. Detta var enda återstående vinsten af förra årets bragd mot hertigen af Kurland.

I West-Preussen fördes befälet af hertig Adolf Johan, hvilken i början af året fick förstärkning under Paul Würtz. Under första tre månaderna ströfvade svenskarna tappert omkring i trakterna af både Ost- och Westpreussen, hvarvid öfverste Drake, den hjeltemodige försvararen af Thorn, återigen vid flere tillfällen utmärkte sig. I April lemnades hvila åt de tröttade tropparna.

Hertig Adolf Johan var en man af ganska eget lynne. Redan förra året hade han varit i häftig tvist med sin kamrat, Lorentz von der Linde *). När nu

---

*) *Riksark.* Svenske mäns bref. Lorentz von der Linde till hertig Adolf Johan den 11 April 1658.

Karl Gustaf yttrade någon mindre belåtenhet och den önskan, att hertigen och Würtz skulle hafva uträttat än mera, blef den förre missnöjd och begärde afsked. Karl Gustaf skickade undsättning och bad honom stanna; men i Augusti, när Würtz, efter konungens befallning, afreste för att öfvertaga befälet i Pommern, då lemnade hertig Adolf Johan Preussens försvar åt Bülow och Lorentz von der Linde och for med Würtz till Stettin; allt detta utan konungens tillstånd. Saken var så mycket mer betänklig, som svenska besättningarna i Preussen började lida nöd, och Polen hade då just samlat en betydande styrka till deras angripande. Karl Gustaf blef förtretad och gaf sin bror en allvarsam skrapa samt försatte honom ur all vidare verksamhet. Emellertid anlände polska hären och började angripa svenskarnas besättningar. Dessa försvarade sig i allmänhet ganska tappert; serdeles generalmajoren Niklas Danckwardt Liljeström i Danziger-Haupt, ett motstycke till Bülow och Erik Drake i Thorn. Men brist, hungersnöd och smittsamma sjukdomar gjorde svenskarnas tapperhet fåfäng, och de måste, efter hvarandra, öfvergifva Dirschau, Graudentz, Montauer, Spitz, Danziger-Haupt, Stum och Strassburg. Vid slutet af år 1659 hade Karl Gustaf af alla sina eröfringar i Polen och i Preussen qvar endast Marienburg och Elbingen.

Svenska Pommern blef i Augusti 1659 angripet, icke af polackarna sjelfva, utan af deras bundsförvandter, brandenburgare och österrikare, under De Souches. Nästan hela landet eröfrades, och mot Stettin började en allvarsam belägring. Men befälet inom denna stad fördes af den utmärkte Paul Würtz. Vi hinna ej säga mer, än att han och svenskarna vid försvaret af Stettin visade samma hjeltemod, som förut vid Krakau. Sluteligen kom undsättning under Karl Gustaf Wrangel; österrikarne måste upphäfva belägringen och gå i vinterqvarter.

Polackarna voro utledsna vid krig, men hade likväl omigen blifvit angripna af sin närmaste och farligaste fiende, ryssarna. Mot sina bundsförvandter, österrikarne,

buro de ock mycken både ovilja och fruktan. Alla längtade derföre efter förlikning med Sverge. Karl Gustaf visade äfven benägenhet derför, och sommaren 1659 öppnades underhandlingarna. I början gick det långsamt; men sedan svenska krigsmagten på Fyen blifvit tillfångatagen, blefvo äfven Karl Gustafs anspråk betydligt nedsatta, och han förklarade sig nu mera villig att frigifva hertigen af Kurland, samt sluta fred, endast polska konungahuset och staten ville afstå sina anspråk på Sverge och på Liffland. Det var samma villkor, som polackarna redan 1655 i Juli månad erbudit, och hvilka, då antagna, hade förekommit alla derpå följande krigsårens förfärliga eländen. — Nu ändtligen tycktes man å båda sidor med fullt allvar önska freden; men Karl Gustaf hann icke upplefva dess afslutande.

NIONDE KAPITLET.

DANSKA FÄLTTÅGET 1659.

STORMEN MOT KÖPENHAMN.

Karl Gustafs sednare planer mot Dannemark hade hitintills nästan helt och hållet misslyckats. Till deras genomdrifvande återstod blott ett enda medel; nemligen, att under vintern mellan 1658 och 1659 med storm eröfra Köpenhamn. Längre fram skulle det blifva alldeles omöjligt; ty Holland tillagade en ny flotta att dermed vid första öppet vatten undsätta staden; och på annat håll rustade österrikare och brandenburgare att från landssidan öfver Jutland och Fyen komma samma stad till hjelp. Slutligen märktes nogsamt, huru på vanligt sätt hos alla furstar och folk det mer och mer utvecklade sig en sinnesstämning, som önskade olycka åt eröfraren och räddning åt frihetskämparna. Hvad som derföre skulle ske, borde också ske snarliga.

Men företaget var vådligt. Köpenhamn räknade nu 15,000 man mer eller mindre beväpnade försvarare; svenska

hären säges hafva utgjort knappt hälften deraf. Danskarna åtnjöto fördelen af goda qvarter i en stor stad; svenskarna deremot i sina jordkojor sleto ondt under den kalla och fuktiga vintern. Danskarna kunde i anseende till sin myckenhet skiftevis arbeta och hvila och voro derföre också friska och vid godt mod; de fåtaligare svenskarna måste deremot oupphörligt anstränga sina krafter, och voro derföre trötta och missnöjda. Svenskarna fördes till striden af lystnad efter ära eller rof, danskarna af kärlek till fädernesland och rättvisa; också af förtviflan; ty de visste, att utan tappert motstånd skulle deras herrliga hufvudstad blifva plundrad och måhända förstörd. Dessa mot stormningen talande skäl blefvo anförda af många bland generalerna; också af Erik Dahlberg. Andra deremot talade om *svenska tapperheten och konungens lycka; om exemplet af stormen mot Fredriksudde och tåget öfver Bält. Nu vore åter den för Sverge lyckliga Februari månad med dess vinterköld inne; och likasom förra året öfver Bälten, kunde man nu öfver den tillfrusna Kalleboviken gå sin fiende på lifvet och rigta stormen mot de inre och svagare delarna af staden. Dessutom; det föresatta målet, herraväldet öfver Östersjön, vore så stort, att man för dess vinnande väl kunde våga en dust* o. s. v. Efter många öfverläggningar blef stormen beslutad. Karl Gustaf var sjelf benägen för detta djerfva företag, och äfven nu hänfördes han af sina vanliga, lätt och högt flygande förhoppningar. Han hade i beredskap en riddarevärdighet med namnet *Jesu orden*, hvilken efter Köpenhamns eröfring skulle utdelas åt dem, som dertill mest bidragit; och några dagar före stormningen, har han åt en svensk man utfärdat gåfvobref på ett inom Köpenhamn beläget hus med alla dess möbler och tillhörigheter *).

*) *Riksark.* Riksregistratur, d. 29 Januari 1659. Karl Gustafs öppna bref för Börje Olsson Cronberg på danska kongl. räntmästarens hus i Köpenhamn.

Sedan beslutet var fattadt, blefvo alla förberedelser med kraft och skyndsamhet vidtagna. Man mätte grafvarnas och isvakarnas bredd och lagade derefter stormstegar och lyftbroar i ordning, hvarjemnte handgranater och andra vid stormning vanliga vapen anskaffades. Under tiden sökte man oroa och trötta staden genom låtsade nattliga anfall, isynnerhet den 8 och 9 Februari. Stormen utsattes till natten emellan den 10 och 11 och rigtades mot 5 serskilda punkter. Första och förnämsta anfallet skulle öfver den tillfrusna viken ske mot de svagare befästade Kalleboderna, en i det inre af staden belägen strand, nära det kongliga slottet. Denna storm anfördes af Fabian Fersen, som hade under sig Delvig, La Fayette m. fl. värfvade regementer. Dess reserv stod under pfalsgrefven af Sulzbach och rikstygmästaren Erik Stenbock samt bestod af härens kärna, gardet under Mortaigne, uppländningarna under Nils Brahe, vestgötarna under Jan Hård, östgötarna under Daniel Prytz, småländningarna under Kagg och helsingarna under Karl Sparre. — Andra anfallet skulle ske mot Österport, under anförande af Gustaf Banér, Wawassor och Ascheberg, med en hop värfvade regementer. Tredje anfallet skulle af Klas Tott öfver Amager ledas mot Kristianshavn. Tre andra smärre troppar, under Frölich, Roth och Fitinghoff, skulle svärma omkring och genom låtsade anfall oroa och skingra besättningen. Sista dygnet före stormen fingo tropparna hvila och muntrande förplägning och derjemnte, som några säga, löfte om tre dagars plundring, ifall staden eröfrades. För att mot snön vara så omärkbara, som möjligt, skulle främsta leden hafva hvita skjortor öfver kläderna. Till fälttecken togos halmvasar, vridna kring hatt och arm; till fältrop *Gud hjelpe oss!*

Köpenhamns innevånare fingo tidig underrättelse om svenskarnas afsigt, dels genom öfverlöpare, dels, säger man, genom den nu med Karl Gustaf oeniga Ulfeld. Tvänne modiga danskar, vid namn Tuchsen och Rostgaard, utspejade svenskarnas alla planer och rustningar,

längden på deras stegar, till och med dagen för stormningen, och lemnade om alltsammans fullständig underrättelse åt konung Fredrik. Alla nödiga försvarsanstalter blefvo nu vidtagna, och bland annat upphöggos isvakarna till större bredd än svenska lyftbroarnas och stormstegarnas längd. Åt enhvar af besättningen anvisades plats, och öfver gatorna spändes jernkedjor, ty man var beredd att försvara sig i det yttersta. — Omöjligt är att beskrifva rörelsen i Köpenhamn qvällen före stormningen. Alla visste, hvad under den kommande natten förestod, och männerna åto, som många trodde, den sista qvällsvarden tillsammans med makar, mödrar, systrar och barn. Känslorna växlade mellan oro och hopp, mellan ångest och ett segerbådande mod. Det sista tyckes hafva varit allmännaste sinnesstämningen, och, när aftonmåltiden var slutad, bundo männerna fälttecknet, en hvit näsduk, kring hatten, fattade vapnen, togo afsked af de sina, och skyndade ut till vallarna. — Qvinnorna qvarlemnades; men många af dem i stället för att tillbringa natten under qvidande och förtviflan, beredde sig att deltaga i försvaret; och man såg borgarhustrun, efter mannens bortgång, sätta på elden sin största kittel och deri uppkoka vatten, samt sedan med sina pigor bära den till vallen för att öfver de stormande fienderna uttömma dess brännande innehåll.

Klockan 1 om natten uppbröto svenskarna från lägret, och enhvar tågade till sin plats. Konungen deltog ej sjelf i stormen utan stannade ett stycke derifrån, för att leda det hela. Nu kom Fabian Fersen med första svärmen och främst i spetsen här som öfverallt drefvos en mängd sammanfösta seländska bönder, hvilka tvungos att bära broar och stegar och tillika mottaga första kulregnet. Svenska tropparna voro vid godt mod och gingo som till en väntad seger, sjungande mot fienden. Men i hoppet att öfverraska denna sednare fann man sig genast bedragen. Danskarna voro alla på sina platser. Redan på afstånd blefvo svenskarna mottagna af kanonkulor, och när stormfolket kom än närmare, öppnades från

vallarna en så häftig musköteld, att det var, säger en samtida författare, som en ständigt blossande eldkrans omgifvit staden. Konung Fredrik, åtföljd af general Schack, gick öfverallt omkring och uppmuntrade de sina; och de vid Kallebo angripna posterna försvarades med utmärkt mod af hoffolket, studenterna och en tropp gesäller å ena sidan, samt af holländska båtsmän å den andra; och voro dessa sednare till så mycket mer nytta, som de förstodo att handtera, icke blott musköten, utan äfven kanonerna. Men midtunder denna härjande eld, trängde dock svenskarna framåt, banade sig väg öfver isvaken, öfver grafven, uppryckte pålverket, reste stormstegarna och började klättra upp för vallen. Redan stod den förste svensken på dess öfversta kant, men i samma ögonblick blef han ock af general Klas Ahlefeld genomborrad och tillbakastörtad i grafven. I detsamma och i hans ställe uppsprungo dock två svenska officerare och en soldat; men äfven dessa blefvo genast tillbakakastade, ty danskarna strömmade till den hotade punkten; och nu kom öfver de stormande en störtskur, icke blott af muskötkulor, utan af nedkastade stockar, stenar och sjudhett vatten, hvarjemnte de togos i sidan af elden från de närmsta bastionerna. Mot denna öfverlägsenhet både i antal och ställning kunde stormfolket ingen ting åstadkomma. Utsatta för fiendens eld, men utan att kunna skada honom tillbaka, försvarade dock svenskarna med lejonmod sin i grafven intagna plats, tills den i ordets sannskyldiga bemärkelse blifvit en graf för flere hundra bland dem; deribland också många af det högre befälet. Längst bland alla bibehöll Fersiska regementet sin plats; men slutligen och förtviflande om segern började också de draga sig tillbaka, och med denna olyckstidning måste den utskickade Dahlberg återvända till konungen. Då befalltes Erik Stenbock att med smålänningarna skynda till hjelp. Men redan vid första anloppet fick Stenbock en kula genom bröstet, och hans öfverstelöjtnant föll likaså, hvarefter troppen utan ledning råkade i villervalla. Då framskickade konungen Per och Karl Sparre med

södermanlänningarna och ett annat småländskt regemente; men det var att skicka dem, icke segern utan döden till möte; ty mot sådana och så försvarade vallar var döden den enda hjelteära, som kunde vinnas. Och denna ära vanns åter igen af några hundrade svenskar; den, men ingen ting mer. Konungen, sörjande öfver sina tappras fall och inseende företagets omöjlighet, lät ändteligen blåsa till återtåg.

På samma tid hade Klas Tott stormat Kristianshavn och de andra smärre tropparna kringsvärmat staden, men ingendera kunnat något uträtta mot den allestädes uppmärksamma och tappra besättningen.

Sedan stormen mot Kallebo blifvit afslagen, och längre fram på morgonen, förde Gustaf Banér sina troppar mot Österport. Här hade holländarne sin egentliga plats. Dessa aflossade i början icke ett enda skott; men sedan svenskarna kommit på nära håll, mottogo de dem med så mördande salvor, att stora hopar soldater bortsopades, general Wawassor föll, och Rutger Ascheberg måste svårt sårad bäras ur striden. Svenskarna framträngde dock till grafven; men då befanns, att der varande isvak blifvit upphuggen till vida större bredd, än de tillagade lyftbroarnas längd, så att det för svenskarna var en fullkomlig omöjlighet, att komma deröfver. Efter en kort men häftig kamp måste de också här med mycken förlust afstå från försöket. Så på alla punkter tillbakaslagen tågade Karl Gustaf i det gryende dagsljuset med sina återstående svenskar tillbaka till jordkojorna i Karlstads läger.

Men ur Köpenhamn strömmade vid samma tid danskarna under jubelrop och plundring ut öfver nattens slagtfält. Kring vallarna aflossades kanonerna i dånande segersalvor, och inne i staden afsjöngs ett högtidligt *Te Deum.* Till stridens minne blef en skådepenning slagen, hvars prägel visade, huru svenskens hand utsträcktes efter Dannemarks krona, men blef i detsamma af en dansk sabel afhuggen. Öfver hela företaget utkom en beskrifning med tittel: *dansk helvägg, kokad åt svenskarna.*

Ett kopparstick öfver stormningen, visade på vignetten, huru göta lejonet höll på att öfver murarna stiga in i en stad; men huru tvänne andra lejon, det norrska med Sankt Olofs yxa och det holländska med sina pilar drefvo det tillbaka. I Köpenhamn höll man sedermera årligen en jubelfest till minne af denna strid. Den firades oafbrutet ända till 1766, då den afskaffades vid konung Gustaf den tredjes förmälning med Sofia Magdalena af Dannemark.

De stridandes förlust var mycket olika. Danskarna uppgifva sin till omkring 20 personer; troligen för litet, ehuru den efter all anledning var ganska ringa. Svenskarna förlorade efter egen uppgift 1500, efter danskarnas, 3- till 5000 man. Huru stor förlusten också må hafva varit: de återstående svenskarna voro likväl starka nog, att också hädanefter kunna försvara sin ställning och hålla Köpenhamn innestängdt samt Seland och Fyen under oket.

KRIGSRÖRELSERNA I DANNEMARK, SOMMAREN 1659.

Oaktadt den misslyckade stormen mot Köpenhamn, ville Karl Gustaf likväl alldeles icke släppa det rof, han ännu hade i sina händer; utan ju häftigare detta sökte rycka sig löst, desto djupare tryckte svenska lejonet sina ramar in i dess sidor. Fästningen Fredriksudde måste visserligen öfvergifvas; ty de många vid stormningen 1657 fallna danskarna, tunnt nedmyllade i jorden, spridde en odräglig och pesthotande stank. Deremot lät Karl Gustaf befästa flere på öarna belägna platser, i synnerhet Köge, Kronenborg och Karlstad. På sistnämnde ort började man att, i stället för de förra jordkojorna, uppföra ordentliga trädhus, ett tydligt tecken, att konungen ämnade i det längsta försvara densamma. Det var ock så väl valdt, att man från detta lilla Karlstad höll det stora Köpenhamn under hela året 1659 ganska hårdt inspärradt. Bristen på lifsmedel var i sistnämnde hufvudstad ofta mycket kännbar; och i Mars 1659, ved-

förråderna så medtagna, att många personer förgingos af köld, och sjelfva riksråderna ansågo som en nåd att få i kungsparken på Amag nedhugga ett eller annat ekträd; ja så, att konung Fredrik i serskilda bref för hvarje gång bestämde, huruvida den ifrågavarande rådsherren skulle få taga en, två, eller på sin höjd trenne ekar.

Åtskilliga försök gjordes att befria landet. Danska flottan gick tidigt till sjös och hade under sommaren mot den svenska ett par mer eller mindre lyckliga träffningar, dock utan någon afgörande följd. — En betydlig styrka österrikare, polackar, brandenburgare och danskar, under anförande af Montecuculi och kurfursten Fredrik Wilhelm, tågade uppåt Jutland, samlade en mängd farkoster och sökte dermed den 28 Juni sätta hela krigshären öfver till Middelfart på Fyen. Men svenskarna under Wrangel mottogo dem vid stranden så, att hafvet betäcktes af spillror och blod och de angripande måste med oförrättadt ärende och stor förlust draga sig tillbaka. Efter detta försök blefvo svenskarna under hela sommaren i ostörd besittning af Fyen, Seland och närmaste småöar. De tilläto sig derstädes inga grymmare våldsgerningar, men landet trycktes dock genom en långsamt utsugande behandling. Flere adeliga dervarande gods bortskänktes åt svenska herrar. Folket underkastades knektutskrifningar, så stränga, att redan i Februari 1659 hade man för andra gången tagit hvar femte man. Vi hafva redan berättat, huru vid stormen mot Köpenhamn seländska bönder drefvos i spetsen fram mot sina egna landsmäns kulor. Vid Kronenborg såg man en längre tid 1200 seländska män och qvinnor, hvilka, ehuru uthungrade och matta, likväl nödgades träget och dageligen arbeta på fästningens iståndsättande åt svenskarna.

Detta och mera dylikt underhöll och ökade förbittringen, och här och der utbrusto större eller mindre resningsförsök, lika gnistor uppstigande från den under askan glödande elden. Så utom och bredvid den formliga soldatfejden började der ett folkkrig, visserligen mindre regelbundet, men i längden mera vådligt; ty hvarje

dansk man eller qvinna, ung eller gammal, deltog med ifver deri, och striden fördes på lif och död. Ofta föllo svenskar; än oftare danskar. Vid dylika upplopp blefvo t. ex. på Möen **200** bönder och vid Korsöer **2000** nedhuggna. — Vid Kronenborg uppgjordes en plan, att med tillhjelp af det arbetande landtfolket öfverraska svenskarna och återtaga slottet. Många personer kände hemligheten; men tego troget. En af dem skulle ro till Köpenhamn med bref från de sammansvurna. Under den nattliga färden såg han en båt nalkas och trodde sig förföljd, band derföre brefven vid en sten och kastade dem i hafvet. Tråden brast, brefven flöto till Landskrona, hittades af svenskarna och röjde så hela anläggningen. Nu följde pinliga förhör med sina afrättningar, och anförarens, Stenvinkels, hufvud sattes på en påle utan för Helsingör. Några dagar derefter såg man en engelsk matros äntra upp för pålen, kamma och kyssa det blodiga hufvudet och dervid helt högt utropa: *i sanning, du var en trofast dansk man!* — I Malmö sammanspunno flere borgare och, som man tror, äfven Corfits Ulfeld en anläggning att återlemna staden till danskarna. Tecken åt Köpenhamn gafs genom en ytterst vid stranden anbragt liten fyrbåk, hvilken kastade en smal ljusstrimma utåt sundet; men var åt land- och stadssidan helt och hållet mörk, så att den icke kunde upptäckas. Redan vid jultiden **1658** var allt i ordning och det skepp, som skulle understödja utbrottet, afgick två gånger efter hvarandra från Köpenhamn. Första gången blef det af storm tvunget att återvända; andra gången satte det på grund, så att företaget äfven då måste uppskjutas. Under tiden blef det upptäckt. De sammansvurne lemnade nemligen och afhemtade sina bref i en ask, som hvarje gång nedgräfdes i en utanför staden varande sandgrop. En räf gick förbi, vädrade spår af menniskohand och framkrafsade lådan. Den hittades af svenskar; anläggningen röjdes, och flere bland Malmö borgare mistade sina hufvuden. — Ifrigast voro danskarna i trakten af Köpenhamn, Karlstad och Kronenborg. Det var i dessa

nejder, som de förut omtalade Tuchsen och Rostgaard drefvo sitt spel. Än ryktbarare, i synnerhet i folkets mun, blef Sven Pålsson. I början var han anförare för snapphanarna i Göinge, men gick efter freden i Roskild öfver till Seland och deltog ifrigt i sednare kriget. Han var serdeles skicklig att under allehanda förklädningar, som krämare, klockare, till och med som halt tiggarkäring, smyga in bland svenskarna och utspeja deras afsigter för att sedan öfverraska och nedhugga de utskickade tropp-afdelningarna. Det var isynnerhet i trakten kring Jungshoved, som han mest dref sitt spel. Svenska befälhafvaren på detta slott satte ett pris på den farlige partigängarens hufvud. Kort derefter, då samma befälhafvare en afton stod vid fönstret och skådade utåt nejden, kom en kula och krossade hans eget. Svenskarna sprungo förgrymmade ut för att söka gerningsmannen. En till slottet nyss ankommen soldat påstod sig hafva sett, hvart lönnmördaren sprang, och blef derföre vägvisare. Det var en förklädd dansk, hvilken nu narrade svenskarna in åt skogen och i ett bakhåll, der de fleste jemmerligen nedskötos. Så berättas Sven Pålssons bragder; och länge efteråt, när nejdens allmoge fann i sandåsar och moras benen efter menniskor, påstodo de, att det var efter sådana svenskar, som Sven Pålsson hemligen öfverraskat, nedhuggit och undangömt i jorden.

Förbittringen gick än längre, och Karl Gustaf fick erfara inkräktarens vanliga och sorgliga lott, nemligen att se sin person och sitt eget lif mål för det bittra hat, som alstras af fosterlandskärlek, förtryck och förtviflan, och hvilken sinnesstämning slutligen ofta anser för lofligt hvarje medel att befria fäderneslandet från dess fiende. Så berättades, huru en student sökte tillfälle med förgift afdagataga svenska konungen, och att en dansk prest ämnade med krut spränga samma herre i luften. En tredje dansk uppehöll sig vid Kronenborg och hade anskaffat falska nycklar till flere dess dörrar. Afsigten var att hemligt intränga och mörda Karl Gustaf och dess drottning. En natt lyckades han smyga genom flere

rum, men blef dock, innan han framkom till konungens, upptäckt och tagen. Han bekände öppet sin afsigt och blef genast afrättad.

Så antog detta krig mer och mer det dystra lynne, som alltid utmärker striden mellan en eröfrare och ett folk, som kämpar för sin frihet och sitt sjelfbestånd. I det hela ledde det ännu icke till några afgörande följder; så mycket mindre som det formliga soldatkriget blef under sommaren 1659 fördt med så mycken lamhet, att det nästan såg ut, som de stridande ingått vapenhvila. Det var också i verkligheten något deråt liknande, såsom vi uti nästa afdelning skola utförligare visa.

KONSERTERNA I HAAG.

I detta andra krig mellan Sverge och Dannemark togo nästan alla europeiska staterna parti för det sednare. Österrike och Brandenburg med mera bitter och personlig ovilja mot Sverge och dess konung yrkade, att denne hade genom infallet på Seland förverkat roskildska fredens frukter, och att man borde åt Dannemark återförskaffa åtminstone de flesta vid nämnde tillfälle afträdda landskap. Handelsstaterna, England och Holland, hade deremot en annan åsigt. Dessas rörelse på Östersjön var ganska betydlig; i synnerhet holländarnes, hvilka beräknade att ensamt Amsterdam hade deri utelöpande ett kapital af 60,000,000 (gyllen eller riksdaler?) De påstodo, att hela denna summa blifvit liggande ofruktbar genom de hinder, som nordiska kriget lade i vägen för handeln. Dessa staters första önskan var således *fred emellan Sverge och Dannemark, och det så snart som möjligt.* — Ytterligare mindes man, huru konung Kristian den fjerde egenmägtigt belastat östersjöhandeln med en mer och mer uppdrifven sundstull; och man fruktade, att försöket kunde förnyas af Dannemark, om detta återfinge Skåne; och af Sverge, om detta jemnte Skåne äfven finge Seland. Handelsstaternas andra bestämda och orubbliga önskan var derföre, *att ingen af de nordiska magterna skulle*

ensam äga båda stränderna af sundet; utan att Skåne borde tillhöra Sverge och Seland Dannemark. Det var denna sjömagternas orubbligt fattade och verkställda föresats, som till en stor del bidrog att åt Sverge försäkra bibehållandet af Skåne och Blekingen.

Frankrike ville ej, att Karl Gustaf skulle genom Dannemarks eröfring blifva ensam herre öfver hela norden; men det ville ej heller, att Sverge skulle betydligen försvagas. Det önskade tvärtom, att nämnde rike måtte förblifva tämligen starkt, och så snart möjligt var, befriadt från danska kriget, för att sedan kunna kraftigt uppträda emot Österrike. Frankrike delade således i allmänhet sjömagternas åsigter. Under ledning af den stora holländska statsmannen Johan De Witt afslöts derföre mellan Holland, England och Frankrike den 11 Maj 1659 den första så kallade konserten i Haag. Innehållet var, att man skulle förmå Sverge och Dannemark att sluta fred med förnyande af alla de i Roskild bestämda villkoren, undantagande den punkt, som förböd främmande flottors inträde i Östersjön. Karl Gustaf tycktes, ehuru ogerna, vilja foga sig efter haager-konsertens önskningar. Dannemark deremot, uppmuntradt af svenskarnas sednare motgångar och i förlitande på sina förbundsbröder, Polen, Österrike och Brandenburg, hoppades återfå mycket, kanske allt, hvad det i Roskild förlorat. Konung Fredrik förklarade derföre, att han ville hällre uppoffra allt, än underkasta sig så obilliga villkor. *Om,* svarade holländska sändebudet, *eders majestät icke gör det godvilligt, så torde det komma att ske af nödtvång.* — *Hvem skall tvinga mig?* frågade Fredrik. — *Frankrike och England,* svarade holländaren. — *Nej!* återtog Fredrik, *hvarken de, ej heller ni sjelfva; nej icke ens om sjelfva fanen vore med. Ingen skall kunna förmå mig att ingå en vanhederlig fred.* I en formelig skrifvelse till regeringen i Haag, yttrade han: *om Holland, som inlockat mig i kriget, nu öfvergifver mig och vill till och med föreskrifva mig tvungna fredsvillkor, då skall jag, som fordom konung David, jemnte mitt folk*

ödmjuka mig inför Herran, och sedan i Hans namn gå ensam mot den svenske Goliath, kämpa och måhända falla, dock alltid med äran. Några dagar derefter eller den 1 Juli blef i sjelfva verket en allmän faste- bot- och bönedag af Köpenhamns invånare hållen, och det så talrikt och med så mycken andakt och hänförelse, att det tydligen sågs, huru allt folket delade sin konungs tänkesätt.

Holländarne verkställde likväl sin hotelse så till vida, att de ej mer lade något hinder i vägen för svenskarna, hvilka äfven iakttogo tillfället af vintern och denna Hollands efterlåtenhet, samt bemägtigade sig öarna Falster, Laaland och Mön. Emedan således Sverge, Frankrike, Holland och England, alla vore ense om roskilderfredens förnyande, så hade äfven Dannemark troligen snart blifvit tvunget till bifall, om ej andra förhållanden inträffat.

Men just i detsamma skedde inom England en stor förändring. Den för svenska partiet något benägne protektorn Richard Cromwell nedlade regeringen, hvilken öfvertogs af det med Holland mera liktänkande parlamentet. Holland sjelft lutade alltid till Dannemarks parti. Det, och likaså England, önskade dessutom, att Dannemark måtte återfå Trondhjems amt; ty derifrån hemtade begge sjömagterna både fisk och skeppsvirke; och denna handel hade under svenskarnas korta välde blifvit med svåra afgifter betungad. Den 14 Juli blef derföre mellan England och Holland den andra konserten i Haag afslutad, med Frankrikes, icke underskrift, dock bifall. Innehållet var, att Sverge och Dannemark skulle förnya roskilderfreden, dock nu med det undantag, att Sverge borde för den skada, som genom sista anfallet förorsakades Dannemark, afstå från sina anspråk på Trondhjems amt och på ersättning för Guinea-rofvet. Dessutom förklarades, att den af båda konungarna, som först antog dessa villkor, skulle genast erhålla Englands

och Hollands hjelp att tvinga den andre konungen till ett lika antagande. I en tredje konsert af den 25 Juli lästes än strängare hotelser, så framt ej båda konungarna ville förlikas.

Det var ett ovanligt skådespel att se främmande stater, oombedda, uppträda och föreskrifva fredsvillkor för tvänne andra sins emellan krigande magter. Både Fredrik och Karl Gustaf blefvo ytterst uppbragta; och ej minst deröfver, att det var tvenne republiker, tvenne folkregeringar, hvilka sålunda djerfdes stifta lag för tvenne kröuta hufvuden. Karl Gustaf hade antagit första haager-konserten; men nu ville man, det oaktadt, påtruga honom andra och sämre villkor. Vid underrättelsen om dessa sednare förslag utbrast han bland sina förtrognaste i häftiga ordalag. *Jag är en konung,* sade han, *och dertill en segerrik eröfrare, och jag kan och bör ej låta mig mästras och trotsas af två republiker, bland hvilka den ena afsatt och den andre mördat sin furste. Det är underligt, att dessa engelsmän, med sina händer, drypande af konungablod, våga komma för mina ögon.* Begge republikernas ombud hade emellertid enligt sista haager-konserterna uppsatt ett förslag till fredspunkter mellan de båda nordiska konungarna. De lemnade det först till konung Fredrik, hvilken mottog skriften och begärde betänketid. Sedan kom ordningen att lemna det till Karl Gustaf. Men emedan ombuden kände hans motvilja för de sista ändringarna, utverkade de frihet åt det hittills i Köpenhamn fångna svenska sändebudet Sten Bjelke och förde honom med sig, för att såmedelst om möjligt mildra konungens vrede och bereda sig ett vänligt mottagande. På engelska sidan var den bekanta republikanaren Algernon Sidney en bland ombuden. Vid företrädet framlemnade han åt konungen en rulle papper. *Hvad är det?* frågade Karl Gustaf. Sidney svarade: *det innehåller de tre förenade magternas önskningar.* Med vrede i blick och åtbörd utbrast konungen: *om det är edert förslag till fred, så vill*

jag icke mottaga det! Jag undrar, att ni engelsmän, som ändå viljen vara mina vänner, understån eder att föreskrifva mig lagar. Jag vill gerna mottaga eder som fredsmäklare, men alldeles icke som domare. — *Men eder*, fortfor han, vändande sig till holländarna, *i, som ären mina fiender, eder vill jag alldeles icke hafva till fredsmäklare.* Derpå än mera uppbragt, vände han sig till båda, och sade: *Ni liten på edra flottor och vågen sålunda föreskrifva mig lagar och villkor; men*, och härvid trädde han två steg tillbaka och slog handen på svärdet, *med detta mitt svärd skall jag sönderhugga alla edra planer. Fören hastigt edra flottor ifrån Kronenborg; eljest låter jag skjuta dem i sank.* Förgäfves sökte ombuden blidka honom; de måste aflägsna sig efter att i en mängd personers närvaro hafva blifvit på anförde sätt behandlade. Danskarna gladdes och väntade, att svenska konungens förbetsning skulle beveka England och Holland att skaffa Dannemark än bättre villkor. Brandenburg och Österrike sökte äfven förmå handelsstaterna dertill. Å andra sidan och oaktadt ofvannämnde uppträde, bemödade sig Karl Gustaf att med serdeles lysande löften locka Holland till sitt parti. Men båda sidornas bemödanden voro förgäfves. Sjömagterna vidhöllo orubbligt sitt en gång fattade beslut. Deras flottor lågo i sundet, vaktande, men overksamma. De hade i April och Maj kunnat hindra Wrangel från att eröfra några bland småöarna; de hade i Juni kunnat hjelpa kurfursten med den förenade hären öfver till Fyen; de hade under hela året kunnat hjelpa svenskarna eröfra Köpenhamn; men de hjelpte ingendera, utan hotade båda och bundo sålunda äfven bådas händer. Detta var hufvudorsaken till den slapphet, hvarmed kriget fördes under sommaren 1659.

Af detta dröjsmål var dock Dannemark den ojemförligt mest lidande parten; ty för svenska tropparnas underhåll blefvo både Fyen och Seland alldeles utmerglade. I Köpenhamn var bristen tidtals så stor,

att på sjelfva konungens bord utgjorde sill och salt kött den förnämsta rätten; och det ansågs som en dyrbar vängåfva, när holländska amiralen ditsände en hop fogel och annat färskt. Så på hofvet, och i förhållande dertill bland de fattigare klasserna. Drifven af denna nöd och tillika enligt Österrikes tillstyrkan förklarade ändteligen konung Fredrik, att han ville antaga den sista haager-konsertens förslag. Karl Gustaf deremot fortfor att vägra. Flere gånger sökte de tre magternas ombud att öfvertala honom, men fåfängt. Slutliga svaret blef, *att han gerna ville mottaga dem, som vanliga fredsmäklare; men deremot våga allt, ja sitt eget lif häldre än att underkasta sig deras föreskrifter. Man hade aldrig,* sade han, *i historien hört omtalas, att medlarne påtvinga de krigförande freden och dess villkor; ej heller, att republiker vilja föreskrifva lagar åt andras konungar. Han sjelf ville ej heller genom att undergå något sådant nedsätta sin ära och sitt anseende.* Följderna af detta hans beslut framträda i nästa afdelning.

SVENSKARNES NEDERLAG PÅ FYEN.

Så snart svenska konungen afgifvit sitt nyss anförda svar, beslöto de trenne magterna, att holländska flottan skulle genom fiendtligt uppträdande tvinga honom till eftergift. Genast seglade derföre Ruyter till Köpenhamn, dref undan de svenska vaktskeppen, försåg staden med lifsmedel, öppnade för densamma fri tillförsel samt aflemnade 4000 man hjelptroppar. Tillika lofvade han att numera understödja ett landstigningsförsök mot svenskarna på Fyen. Detta verkställdes på två olika punkter. Eberstein med österrikare, polackar, brandenburgare och några danskar gick från Jutland öfver till Middelfart, nästan utan motstånd. Danskarna jemnte holländska och engelska hjelptropparna under anförande af general Schack och beledsagade af Ruyter, landstego vid Kjerteminde. De funno

motstånd; men holländarna sprungo i vattnet, vadade i land och lyckades att med tillhjelp af flottans kanoner fördrifva svenskarna från stranden.

Dessa sednare stodo under pfaltsgrefven af Sulzbach, ty Wrangel hade blifvit skickad till Pommern. Pfaltsgrefven hade kunnat kasta sig öfver och måhända tillintetgöra, först Schack med dess troppafdelning vid Kjerteminde och sedan på samma sätt Eberstein vid Middelfart. I dess ställe drog han sig baklänges till Nyborg, så att Schack och Eberstein den 11 Nov. obehindradt förenade sig vid Odensee.

Karl Gustaf med drottning och främmande sändebud, var på Falster, sysselsatt med muntra jagtpartier, när han just vid en måltid fick underrättelse, att den förenade flottan med landstigningstroppar om bord varit synlig i farvattnen. Konungen gissade dess afsigt, men teg, dolde sina tankar och deltog i den glada måltiden tills inpå natten. Tidigt följande morgon red han kring ön, ordnade dess försvar och tog så afsked af de främmande ministrarna. *Fienden har,* sade han, *infallit i mitt land och jag kan ej längre hafva den äran stanna hos eder, mina herrar!* Derpå skyndade han öfver till Seland. Som vanligt såg han dock mindre faran än de möjliga fördelarna. Han yttrade den förhoppningen, att alla de fiendtliga tropparna skulle blifva tagna och förvandlade till en efterlängtad förstärkning åt hans egen här. Men vid ankomsten till Korsöer insågs lätt det betänkliga af ställningen. Karl Gustaf blef i hög grad orolig, mindre öfver den möjliga förlusten af Fyen, än den af hans pröfvade troppar. Han ville, att pfaltsgrefven skulle skyndsamt föra dem öfver till Seland; men fartyg felades, och holländska flottan låg vaktande i Stora Bält. Han ville, att pfaltsgrefven skulle öfver Lilla Bält föra tropparna undan till Jutland; men på denna sida stodo Eberstein och Schack i vägen. Han ville vinna tid, började derföre underhandlingar och erböd åt Holland hela Fyen; men fienden lät icke på sådant sätt narra sig. Han

ville sjelf skynda sina troppar till hjelp; men faran att blifva i Stora Bält af holländarna uppsnappad var alltför stor. På en dag skickade han till sin egen flotta i Landskrona fyra serskilda skiftevis hvarandra motsägande ilbud, än att hasta till Stora Bält och än att stanna qvar i Sundet; sådan var den oro, den ovisshet, hvari han sväfvade. Slutet blef, att Gustaf Otto Stenbock, med några hundrade man afsändes och kom lyckligt öfver till Nyborg.

Denna stad är belägen på en udde, som sträcker sig långt ut i Stora Bält, och hvars yttersta spets kallas Knuts-hufvud. Tvärtöfver början af samma landttunga hade svenska tropparna tagit plats och uppkastat lätta förskansningar. De anfördes af pfaltsgrefven af Sulzbach och Gustaf Otto Stenbock, samt utgjorde vid pass 5000 man; för det mesta värfvade regementer; dock gamla kärntroppar, pröfvade under danska, polska och icke få under fordna tyska fälttågen. Den 14 November kommo Schack och Eberstein, medförande 10,000 man. De angrepo genast. Striden blef ganska häftig. Fienden, dubbelt manstarkare, och med den lysande utsigten att tillfångataga hela svenska hären, förnyade sina anfall gång på gång. Svenskarna kämpade med en tapperhet, värdig deras gamla krigsära, och slogo tre gånger det fiendtliga rytteriet tillbaka. Pfaltsgrefven af Sulzbach utmärkte sig både som härförare och som krigare. Hvarhäldst ett regemente skulle rycka fram mot fienden, eller ett annat började vackla, skyndade han om möjligt dit för att leda det förra och stödja det sednare. Hästen blef skjuten, men han kastade sig på en ny och fortsatte striden. Med egen hand nedhögg han polska hjelptropparnas anförare, öfverste Przimsky, en dansk öfverstlöjtnant Rantzau och sex andra fiender. Men all både hans egen och hans troppars tapperhet kunde ingenting vinna. Fiendens rytteri blef visserligen tillbakakastadt; men när det skulle fullkomligen skingras af det förföljande svenska rytteriet, blef detta sednare hejdadt genom sina egna

skansgrafvar och af holländska fotfolkets ihärdiga motstånd. Derigenom fick den skingrade men öfverlägsna fienden tid att bakom holländarne ordna sig till ett nytt, ett fjerde anfall. Svenskarna, uttröttade, öfvermannade, måste vid den annalkande qvällen draga sig tillbaka än längre ut åt udden. Slaget var förloradt; de sjelfva likaså. Af 5000 stodo blott 3000 qvar; och dessa på en smal landttunga inneslängda, vesterut af en nära tredubbelt manstarkare, segrande fiende; österut af hafvet och den utanför Knutshufvud liggande holländska flottan. Räddning var omöjlig och morgonen derpå, måste alla gifva sig till krigsfångar. Striden hade likväl varit blodig. Af de besegrade svenskarna lågo 2000 döda på fältet, af segervinnarna omkring 1900.

Dannemark och dess vänner hoppades af denna framgång ganska lysande följder; nemligen, att segervinnarne skulle medelst holländska flottan landstiga på Seland och sedan med tillhjelp af Köpenhamns besättning fördrifva dervarande svenskar. Öfverskeppningen hade också af Ruyter kunnat verkställas på några timmar, hvarefter svenska tropparna troligen blifvit inom kort innestängda uti Karlstad och måhända tagna. Men helt oförmodadt och till största harm för bundsförvandterna vägrade Ruyter att till ett sådant företag låna sin flotta; och under förebärande af den annalkande vintern seglade han genast till Lübeck. Sjömagterna vidblefvo orubbligt det engång tagna beslutet att icke låta någon af de båda stridande konungarna få en bestämd öfvervigt öfver den andra.

Natten efter träffningen och innan svenska tropparna ännu blifvit tillfångatagna, satte sig pfaltsgrefven af Sulzbach och Gustaf Otto Stenbock i en båt och lyckades under höstmörkret smyga sig genom holländska flottan, så att de, oskadade, framkommo till Karl Gustaf i Korsöer. Slutet af den berättelse, de aflade, var, att hela svenska hären blifvit tagen. Förtörnad, och måhända syftande på den räddade Stenbock, ut-

brast konungen: *har fan tagit alla getterna, så kunde han också tagit bocken med!* Karl Gustaf sökte väl sedermera visa lugn och undergifvenhet, men flere författare berätta dock, huru grämelsen öfver Fyens förlust var så djup, att den till och med påskyndade hans sjukdom och död.

SISTA UNDERHANDLINGARNA MED DANNEMARK.

Förlusten af Fyen nedstämde väl i början Karl Gustafs anspråk, men snart återvaknade hans förra, nästan oböjliga mod. Mer och mer fästade han sina planer vid Dannemark och för att derstädes kunna göra så mycket större eröfringar, hade han i förslag att till sina andra fienders blidkande afstå Pommern *).

I December öppnades mellan Dannemark och Sverge fredsunderhandlingar, hvarvid voro som medlare tillstädes, å Frankrikes vägnar Terlon, å Hollands Vogelsang och Huybert, å Englands Fleetwood och Sidney. Svenska sändebuden föreslogo, enligt Karl Gustafs befallning, att roskilderfreden skulle förnyas med följande hufvudsakliga ändring; nemligen, att Sverge afstode Trondhjems amt, men finge deremot Aggerhus amt med Lister, Mandal och Nedenäs m. m. Fredsmäklarna tyckte dessa fordringar vara alldeles för högt tilltagna, och Algernon Sidney visade isynnerhet mycken ovilja mot svenskarna. *Konung Karl Gustaf*, sade han, *skall af Norrge icke bekomma en enda tums jord. — Nej, icke ett sandkorn engång,* tillade Huybert. *Och*, fortfor han, *om också sjelfva konung Fredrik skulle bifalla dertill, så kunna de båda republikerna likväl icke tillåta något sådant; ty de måste för närvarande betrakta sig som ett slags förmyndare för det nu osjelfständiga och värnlösa Dannemark.* — Karl Gustaf hade skickat Coyet till Holland för att med stora löften locka denna stat. I afseende derpå yttrade

---

*) *Rådsprot.* d. 16 Oct. 1659.

Vogelsang: *om också svenska konungen skickade tio sändebud till Amsterdam, så skall han ändå icke kunna utverka minsta förändring i vårt beslut.* — Karl Gustaf hade begärt Aggerhus amt, såsom ett skydd för Bohus-län. Sidney svarade: *vid roskilderfreden hafva svenskarna begärt Bohus län såsom skydd för Westergötland; nu begära de Aggerhus som skydd för Bohus-län; nästa gång skola de begära Stavanger, som skydd för Aggerhus; sedan likaså Bergen och sluteligen Trondhjem.* — Svenskarna hade skriftligen inlemnat sitt förslag; Sidney tillät sig, att i brädden insätta åtskilliga anmärkningar och sedan skicka det tillbaka; en åtgerd, som helt och hållet stridde mot det undseende, den höflighet, man vid dylika tillfällen brukade visa hvarandra. Så vågade man numera behandla det utmattade Sverge — så äfven Dannemark, ehuru med mildare ord. Konung Fredrik hade, serdeles efter segern på Fyen, hoppats att genom sina bundsförvandters tillhjelp kunna återfå åtminstone Skåne; men härom ville de båda republikerna icke höra ett enda ord; och då konung Fredrik numera sökte pruta emot haager-konsertens villkor, började man hviska om ett i verket varande förbund mellan England och Holland, att, såframt de krigande konungarna ej innan dess kunde förlikas, skulle till handelns fredande båda republikerna nästa vår gemensamt eröfra och sins emellan dela stränderna af sundet.

Dessa hårdsmälta yttranden, dessa förolämpande uppträden förtörnade Karl Gustaf på det högsta, och han befallte sina sändebud att en annan gång icke tåla något sådant utan häldre afbryta underhandlingen. Den blef också just i detsamma afbruten, men orsaken dertill var hans egen inträffande död *).

---

*) De hufvudsakligaste för danska kriget begagnade tryckta källor äro *Pufendorfs* båda arbeten, *Holberg, Baden, Nyerup, Malling, Terlon, Meadowe, Manley, Dahlberg, Danska Magazinen* och *Theatrum Europæum.*

TIONDE KAPITLET.

OM KONUNG KARL DEN TIONDE GUSTAF.

Konung Karl Gustafs anletsdrag vittnade om lynnet och själsegenskaperna. De blåa, lifliga ögonen voro framstående, djerfva och befallande, hvilket uttryck, jemnte en hög grad af beslutsamhet också hvilade öfver munnen och de stora läpparna, ja öfver hela ansigtet. Nedra delen af detta sednare var i förhållande till det öfriga ganska stor och bred och medförde det uttryck af grofhet, som ofta åtföljer dylika ansigtsformer. Hyen var mörklaggd, och det likaledes svarta håret föll rundt omkring hufvudet ned på axlarna; ett förebud till de snart i bruk kommande perukerna. Öfver munnen sågs en smal, mörk strimma, den sista, försvinnande lemningen af de rika pip- och läppskäggen i Gustaf Adolfs, och de ändå yfvigare, ned på bröstet gående hakskäggen under Johan den tredjes och Gustaf Wasas tider.

Helsan var ej stark och försvagades än mer i mån af tilltagande fetma. Med en kroppslängd under medelmåttan, började nemligen Karl Gustaf redan omkring sitt tjugufemte år lägga på hullet så starkt, att hans korta och runda kroppsskapnad ingaf Kristina motvilja och lockade hennes tunga till speord. Under sista åren ökades omfånget så, att konungen deraf både vanställdes och besvärades; men det oaktadt var han i hög grad verksam, vig och rörlig, och det nästan mer än någon annan svensk regent.

Själsförmögenheterna voro ganska stora; minnet outtröttligt, likaså lusten och förmågan att arbeta. Han tålde ej ordet *beqvämlighet*, än mindre sjelfva egenskapen; och detta hvarken hos sig eller andra. Under fälttågen hade han befallt omgifningen, att när hälst på natten ett angeläget ilbud kom, eller behöfde afsändas, skulle man genast väcka honom; och när så-

dant verkställdes, visade han aldrig missnöje, utan tvärt om prisade sina tjenares beslutsamhet och lydnad. Denna arbetsifver gick så långt, att man tadlande påstod, det han stundom, i stället för att som statsman och härförare leda det hela, fördjupade sig i enskildheterna, likasom han varit soldat eller kansliskrifvare. Hans verksamhet inskränkte sig nemligen icke blott till det egentliga kriget utan deltog äfven ganska flitigt i underhandlingarna med främmande magter. Man har ännu qvar stora samlingar af hans uppsatser i utrikes brefvexlingen, alla röjande mycken skarpsinnighet och fyndighet i tankegången samt lätthet i framställningssättet. Sådant gäller dock ej om handstilen. Denna var redan af den tjugufemåriga pfaltsgrefven så vårdslösad, att skötesvännen, Lorents von der Linde, öppenhjertigt klagade öfver svårigheten att läsa de förtroliga brefven *), och dessa skrifvelser gäcka ännu i dag ofta häfdeforskares möda.

Karl Gustaf hade samma lätthet att uttrycka sig utom som på papperet. Vid riksdagar och främmande sändebuds företräde hörde man honom ofta tala hela timmen oafbrutet, och det utan tillhjelp af någon skriftelig uppsats.

Detta allt kunde icke låta göra sig utan en ovanlig grad af skarpsinnighet att genomskåda och lätthet att uppfatta alla förhållanden. Karl Gustaf ägde också dessa egenskaper i ganska stort mått; dock på ett sätt som stundom mer liknade slughet för det enskilda fallet, än klokhet i ledningen af det hela. Säkerheten af hans omdöme rubbades någon gång af stolthetens förhetsningar; än oftare af hans benägenhet att af ringa anledning och på lös grund bygga stora förhoppningar och framtidsplaner. Han var i detta afseende ett lyckans bortskämda skötebarn. Vinnandet af svenska kronan, första årets seger i Polen samt tåget öfver Bält,

*) *Riksark.* Bref till Karl Gustaf från furstliga personer. Från Lorents von der Linde d. 26 Nov. 1647.

allt framgångar mot och öfver mensklig förhoppning, ingåfvo vanan att äfven för framtiden räkna på sådana lyckträffar. Detta gjorde honom alltför vågsam i sina beräkningar och gaf den slutliga segren åt hans motståndare, ehuru dessc voro mindre både snillrika och kraftfulla.

Karl Gustaf hade ett mod, som skydde för ingen fara. Utan tecken till fruktan talade han med personer, som kommo från pestsmittade orter och i stridernas faror deltog han lika med den ringaste soldat. Vi hafva redan omtalat flera af de lifsfaror, han vid sådana och andra tillfällen genomgått. Vi vilja berätta ännu några flere. — En sen oktoberqväll år 1658 rodde konungen på en båt ut i Öresund. Ett svenskt fartyg kom seglande och såg icke i mörkret den lilla farkosten. Denne sökte, men mägtade för strömdragets skull icke komma undan. Han blef öfverseglad och flere bland roddarne omkommo; men i ögonblicket af sammanstötningen fattade konungen tag i gallionen och höll sig der fasthängande till dess besättningen hjelpte honom och likaledes Schlippenbach opp på fartyget. Sent om qvällen efter detta äfventyr återkom han till Kronenborg. Betjenten, som framför honom bar facklan, tyckte, att denna icke brann nog klart, och slog henne derföre mot några i porthvalfvet stående tunnor, andra säga vagnar. Dessa voro fullpackade med krut. Några kringstående personer sprungo till och släckte de på krutkärlen fallna gnistorna, och konungen ryckte facklan ur betjentens hand och lyste sig dermed sjelf upp till slottet. — Några veckor efteråt sökte holländska och danska flottorna att instänga den svenska i Landskronas hamn. En dag, då sundet betäcktes af tjocka dimmor, lät konungen, beledsagad af Terlon, uti en liten båt ro sig ut emot fiendtliga flottorna. Töcknet var så starkt, att man ej kunde skönja dessa fartyg, fastän båten kommit dem så nära, att man derifrån tydligt förnam de talandes röster. Men i ett ögonblick skingrades dimman och båten upptäcktes. Denne

ilade nu med äggad rodd emot stranden, derunder likväl förföljd af skott från de fiendtliga skeppen. Lyckligtvis skedde ingen annan skada, än att konungen och Terlon öfverstänktes af vatten, som uppkastades af de å ömse sidor båten nedslående kulorna. Just under dessa farliga ögonblick sade Karl Gustaf, skämtande: *det vore rätt märkvärdigt, om historien framdeles skulle komma att berätta, huru här i sundet ett franskt sändebud blifvit från svenska konungens sida bortsopadt af en kanonkula.* Terlon svarade: *saken blefve än märkvärdigare, om kanonkulan toge med sig både konungen och sändebudet. Men,* tillade han, *oaktadt äran af så högt sällskap, önskar jag likväl att undslippa en dylik märkvärdighet.*

I sitt enskilda lif, hade Karl Gustaf många hedrande egenskaper. Mot Maria Eleonora visade han sonlig vördnad och mot Kristina städse och oförminskad den stora tacksamhet, han i sjelfva verket var henne skyldig. I fullkomlig motsats till de förra äfventyren, var han efter förmälningen sin gemål orubbligt trogen. Välgerningar glömdes ej. Den värd, hos hvilken han gästat i Paris, bekom årligt understöd; och den häst, hvars snabbhet under träffningarna kring Bernburg räddat hans lif, blef lik en gammal trotjenare med omsorg vårdad till döddagar. — För öfrigt var han frikostig utan slöseri; tarflig, dock, när det behöfdes, praktfull, såsom man fordrade af en konung; mot sin omgifning öppenhjertig, älskvärd och vänlig, dock alltid med iakttagande af värdigheten. Han tyckte om ett godt bord och ett godt glas; och det säges, att han äfven som konung stundom ur det sednare tagit för mycket till bästa. Dock äfven efter sådana öfverflödiga qvällar såg man honom tidigt följande morgonen till häst, eller vid arbetsbordet.

Karl Gustaf var af ett stolt och högstämdt lynne. *Ju flere fiender, desto rikare ära,* brukade han säga. Fordna oförrätter glömdes ädelmodigt. En svensk hög herre hade ifrigt motarbetat Karl Gustafs tronföljd, så

att denne sednare en gång i vredesmod ihjelsköt den höga herrns gunstlingshund *). Sedan Karl Gustaf bestigit tronen, sökte några af den höga herrns fiender att reta konungens hämndlystnad; men Karl Gustaf svarade: *hvad man förbrutit sig mot pfaltsgrefven, det ämnar konungen icke hämnas.* På en gång stolt och häftig till sinnes, tålde han ej gerna motsägelser, hvarken i fältet eller rådkammaren. Han ägde i sådant fall en stor förmåga att med djerfva och träffande ord afvisa hvarje försök; och i rådsprotokollen finner man högst sällan spår af något motstånd. Med sådana tänkesätt var han en kraftig försvarare af konungaväldet, af sin egen magt; och det mot både folkväldet och fåväldet. Hans fordna anhängare, Bengt Skytte, framkastade en gång några ord mot Kristinas sjelfrådiga regeringssätt och bemödande att samla all magten i sin egen hand. Karl Gustaf svarade: *min kära Skytte! deri var drottning Kristina en ganska klok och förståndig fru; och jag vore deremot en stor narr, om jag trodde mig kunna regera ett demokratiseradt folk. Jag ämnar icke låta saken komma derhän; ty första följden blefve, att mina trogna undersåtare ansåge mitt konungadöme öfverflödigt och jag sjelf finge flugs packa in och resa min väg.* — En annan gång talade samma Bengt Skytte med mycket beröm om grekernas tider och regeringssätt. Konungen svarade: *de der grekiska republikerna åto upp hvarandra. Aldrig voro de lugna, aldrig lyckliga, utom för en hop oroliga sällar, som ville klifva opp till magt och regering. Sparta hade väl ett slags konungar; men de voro blott dockor åt dem, som förstodo leda massorna. Lyckliga folk! De skröto af sin frihet; men blefvo rof för den första kloka inkräktare, och så förslafvade, att man nu mera der ute i ödemarkerna ej vet, hvar all deras herlighet stått.* — Då samma Bengt

*) Måhända var det en Axel Oxenstjernas hund, som kallades *Stygger*.

Skytte en annan gång talade om adelns afskaffande, svarade Karl Gustaf: *jag har dock hört, att salig konung Gustaf Adolf en gång sagt: «i ett land utan «adel blifver konungen antingen allt eller intet; en«väldig, om han har förmåga dertill, eller folkets «gäck, om han är en lappare. Derföre måste adel «finnas såsom vågbalk mellan konung och folk.»*

Sådan var den ställning, Karl Gustaf som konung intog i förhållande till sina fordna anhängare och loftalare bland folkpartiet under drottning Kristinas tid. Orsaken till denna förändring var följande. Karl Gustaf trodde sig märka, att Bengt Skytte, Messenius, Terserus med flere, hvilka, så länge drottning Kristina satt vid styret, tadlade hennes regering, men deremot berömde och prisade honom, tronföljaren; han trodde sig nemligen märka, att detta skedde icke så mycket af tillgifvenhet och förtroende för hans egen person, utan fast mer i afsigt att skjuta honom framför sig och genom honom åstadkomma en rubbning i det bestående samt en villervalla, under hvilken de kunde, med åsidosättande af både regenten och tronföljaren, förbereda sitt åsyftade folkvälde. Denna Karl Gustafs öfvertygelse jemnte den omständigheten, att han numera sjelf blifvit konung, var det, som helt och hållet ändrade hans förhållande till folkpartiet.

Med samma allvar och kraft afvisade han fåväldets försök. Den adlade professor Vexionius Gyldenstolpe i Åbo hade i statsvetenskapen utgifvit en lärobok, hvari han påstod: *att riksdrotsen vore en slags vice konung, hvilken borde erinra den verkliga konungen om dennes skyldigheter;* samt uppdrog vidare en *skilnad emellan så kallade medelbara och omedelbara undersåtare.* Detta sednare var just, hvad högadeln önskade få antaget. Per Brahe berömde också boken inför Karl Gustaf och visade som profstycke stället om de medelbara och omedelbara undersåtarne. Karl Gustaf läste raderna och slängde boken i väggen, sägande: *i hafven i Gyldenstolpe en eder välmenande man; men icke*

oss så synnerligen. — En och annan bland svenska högadeln såg med ovilja försöket att införlifva Dannemark med Sverge, icke blott derföre, att de fruktade regeringens förläggande till Köpenhamn, utan ock, emedan de befarade, att konungens kraftfulla och sjelfrådiga lynne i förening med hans genom Dannemarks eröfring ökade anseende skulle bereda enväldets införande. Det säges till och med, att en och annan hemligen gladt sig åt konungens död, emedan alla dylika faror blifvit derigenom förekomna.

Med sin lärda uppfostran älskade Karl Gustaf läsning; men hade dock som konung sällan tid för sådan sysselsättning. I sin gudsfruktan visade han mycket nit, hade alltid bibeln på bordet, deltog i morgon- och aftonbönerna och instämde dervid med hög röst i psalmernas afsjungande.

Som krigare var Karl Gustaf ganska utmärkt. Till detta yrke vände sig redan i barndomen hans lynne och under sista lefnadsåren ville han ej gerna höra talas om någonting annat *). Han ansåg Sverge som en stat, hvilken blott genom krig grundat och genom krig kunde bibehålla sin lycka. Sjelf var han deruti ganska skicklig. Soldaterna vårdade han med så mycken ömhet, att de tillbaka älskade honom som en far. I sina krigsföretag var han ytterst snabb, så att man kallade honom skiftevis *krigets åska* och *nordens ljungeld*. Män af yrket hafva dock ogillat hans djerfva och långsträckta tåg inåt Polen, hans oförvägna storm emot Köpenhamn m. m. och hafva satt honom, äfven som krigare, under morbrodern, den store Gustaf Adolf.

Med dessa många utmärkta egenskaper hade Karl Gustaf kunnat blifva en välsignelse för sitt land och ett kraftfullt stöd för fridens och rättvisans upprätthållande i Europa. Men han var till både lynne och grundsatser en inkräktare, hvilken satte sin egen ära

*) *Nord.* Oinbund. Qvart N:o 49. Läkaren Schallers bref till sin hustru i Nov. 1658.

och sitt fosterlands lycka i krig och eröfringar. Derföre och endast derföre var det, som han 1655 angrep Polen och 1658 Dannemark och Kurland. En i yttre hänseende så lysande ställning, som nyss efter roskilderfreden, har Sverge högst sällan, kanske aldrig innehaft. Men Karl Gustaf var ej nöjd dermed och redan några få dagar efter nämnde fredslut, finner man honom återigen sysselsatt med krigs- och eröfringsplaner mot Preussen och mot Österrike, hvilka dock snart förvandlades till det nya anfallet mot Dannemark. Detta hans lynne var icke okändt. Tidigt en sommarmorgon 1659 gick han ned på vallarna utanför Kronenborg, endast åtföljd af sedermera blifvande häfdatecknaren, Johannes Widekindi. Samtalet kom att fästa sig vid menniskornas olika lynnen; och konungen upprepade ett sitt vanliga ordspråk; neml. *att enhvar frätes och oroas af sin mask, af sin wurm.* Emellertid, så snart folket märkte, att konungen var utkommen, strömmade flere dit för att begära företräde. Vid deras åsyn utbrast Karl Gustaf: *jag olycklige, som aldrig får vara i fred! Ser du der komma de, hvar och en drifven af sin mask! Kan du säga mig Widekindi, af huru många slags maskar menniskorna oroas?* Widekindi svarade: *de äro oräkneliga som verldarna;* och, tillade han, *just dessa oräkneliga verldar voro de maskar, som oroade konung Alexander; ty han hade önskat eröfra dem alla, och harmades öfver att icke ens hinna med sin egen.* Karl Gustaf förstod den tillämpning, som häraf kunde göras; men blef likväl icke missnöjd, utan smålog och kallade Widekindi sedermera för *sin filosof* *).

Karl Gustafs stora planer och aldrig hvilande krigslystnad retade, uppskrämde och väpnade mot honom, som mot en gemensam fiende, alla grannar, både furstar och folk. När han tillträdde regeringen, herrskade, med undantag af bremiska och polsk-ryska fej-

---

*) *Palmsk.* Act. ad hist. Car. Gustavi. T. I. p. 91.

den, fred och lugn uti hela norden. Vid hans död hade krigets olyckor mer eller mindre drabbat Karelen, Ingermanland, Estland, Liffland, Kurland, hela Polen, Preussen, Pommern, Bremen, Dannemark, Halland, Bohus- och Trondhjems län. Så var Sverge omgifvet af ett bredt bälte blodade och förhärjade länder. I midten af allt detta elände låg det sjelft, utmattadt och blödande af mångdubblade krigsgerder och utskrifningar. Häfdatecknaren får ej förtiga den lärorika och varnande sanningen, att Karl Gustaf och hans krigs- och ärelystnad voro förnämsta orsakerna till allt det outsägliga elände, som genom dessa krig öfvergick norden och dess folk.

Äfven som statsman kunde Karl Gustaf icke uppnå sin store morbror och dennes vän, Axel Oxenstjerna. Hans i detta hänseende största fel var en ganska långt drifven oärlighet och bristande ordhållighet. Vi hafva i detta hänseende omtalat uppförandet mot Polen 1655 och mot Dannemark och Kurland 1658. Dessa äro de mest framstående dragen; men flere dylika, ehuru i mindre förhållanden, kunde lätt anföras. Han ansågs derföre allmänt af sina samtida såsom en föga ordhållig och pålitlig herre. Ytterligare och i sammanhang med sistnämnde egenskaper såg man ett ständigt fram- och återvacklande, så att han ofta på en gång underhandlade med olika magter och i olika hvarandra motsägande rigtningar, utan att någon kunde säga, hvilkendera var hans egentliga mening. För det tredje utmärkte sig hans planer genom en djerfhet, en äfventyrlighet, som för hvarje lugn granskare visade sig ganska betänkelig. Dessa två sistnämnde egenskaper intygas bäst af hans många och hvarannan motsägande delningsförslag, hvarom mera framdeles. Sålunda voro hans politiska planer högst opålitliga så väl i anseende till deras egen ombytlighet och äfventyrlighet som Karl Gustafs föga ordhållighet. Häri ligger enda möjliga förklaringen till den egna omständighet, att, med undantag af äfventyraren Ragoczi och den nästan tvungna

svärfadren, hertigen af Holstein, har Karl Gustaf bland alla Europas furstar icke kunnat vinna en enda frivillig bundsförvandt; och likväl har knappt någon svensk konung för sådant ändamål fört så många och täta underhandlingar.

I början af sin regering åtnjöt Karl Gustaf stort anseende. Många af det parti, som ogillade Kristinas regering, fästade sina både allmänna och enskilda förhoppningar vid framtiden, och beprisade och upphöjde derföre på allt sätt tronföljarens i sig sjelfva stora och lysande egenskaper. Äfven detta bidrog i sin mån att höja hans rykte; och sällan har någon konung vid sitt uppstigande på tronen varit så omfattad af folkets tillgifvenhet och förtroende. Dessa känslor blefvo visserligen något rubbade, hos de mera klarseende genom erfarenhet af konungens äfventyrliga krigslystnad, hos folket genom tyngden af ökade bördor. De utmärkta herrskaregåfvorna gjorde sig dock gällande, och ända till konungens död gick all ting nästan utan motsägelse efter hans vilja. Också hos utlänningen stod han i början ganska högt. Någon tid af polska kriget hade han under sitt befäl ej mindre än femton främmande furstar som lärjungar i krigskonsten. — Under ett ströftåg mötte han engång några fiendtliga polackar. Dessa fingo händelsevis veta, att det var svenska konungen, hvarföre de genast upphörde med skjutandet och började i dess ställe att med bugningar och andra hedersbetygelser visa sin djupa vördnad för den frejdade hjelten. — Detta anseende hos de främmande aftog dock märkbart, serdeles efter uppträdena 1658. Hans sändebud måste höra ganska skarpa och obehagliga anmärkningar. Mazarin och fransmännen klagade, *att man i Sverges uppförande numera saknade Axel Oxenstjernas allvarliga och bestämda planer; och att konung Karl Gustaf vore omgifven af hetsiga och våldsamma menniskor och af deras obetänkta rådslag.* På slutet gick det så långt, att man framkastade ord om *den allmänna fienden*, om *fredsstöraren i Eu-*

ropa. År 1660 klagade han sjelf, att intet enda främmande land mer tillät honom att derstädes värfva soldater *).

Det vore svårt att förklara, huru Karl Gustafs såväl blodiga eröfringslystnad som opålitliga underhandlingssätt kunde stå tillsammans med hans för öfrigt stora och lysande egenskaper och ådagalaggda åtminstone yttre gudsfruktan, såframt ej erfarenheten ofta framvisade sådana högst olikartade föreningar. Hvad de dubbla och stundom falska underhandlingarna beträffar, må anmärkas, att en stor mängd statsmän hafva i alla tider trott, att man riken emellan icke behöfver iakttaga samma ärlighet, samma uppriglighet, som fordras mellan enskilda. Till en högre, en ädlare statskonst hafva jemnförelsevis endast få kunnat lyfta sig. Bland dessa få var icke Karl Gustaf. Snarare sänkte han sig något under den af mängden beträdda banan, och de i sådant hänseende lösa grundsatser, som gunstlingen Schlippenbach vid flere tillfällen yttrade, stå åtminstone icke i strid mot Karl Gustafs egna handlingar. Det är ej otroligt, att, om hos konungen redan från början anlagen till dubbelhet förefunnits, hafva dessa blifvit i god tid och redan hos ynglingen ytterligare utvecklade genom vanan vid de hemliga stämplingar, med hvilka pfaltsiska partiet sökte åt honom på ett eller annat sätt bana väg till svenska tronen.

Konungens begär efter krig och inkräktningar hade sin grund äfven i tidsandan. Under råa, laglösa och krigiska tider voro både samhället och den enskilde städse i behof af kraftfulla försvarare, och sådana kämpar blefvo derföre de utmärktaste, de vigtigaste män i staten. Bakom dem ställde sig den värnlösa skaran, i nöden bäfvande och bedjande, efter segern prisande och lofsjungande. Det var riddareålderns lysande, och

---

*) *Preståndets arkif.* Acta comitialia 1659, 1660. Jfr. Bexells bidrag till Sv. Kyrk. och Riksd Hist. s. 28, 31.

blodiga tidehvarf. Men snart och ofta förblandades hjelteäran med kämparyktet, och kriget i sig sjelft ansågs för den högsta sysselsättning, segern för den högsta ära. Sådana tänkesätt underhöllos och kanske utbildades än mer, när man i skolorna läste Cæsars och Alexanders bragder och hörde dem sjelfva prisas och berömmas, som verldens största män. Denna sinnesstämning alstrade öfver hela Europa sådana krigare, som en Condé, Wallenstein, Bernhard af Weimar med flera; äfven Karl Gustaf. Dennes törst efter ära och utmärkelse tyckes hafva blifvit delad och kanske första gången ingifven af fadren, pfaltsgrefven Johan Kasimir. År 1648 skref sistnämnde herre och lyckönskade till den *odödliga ära*, sonen i Tyskland vunnit; ty, tillägger han, *hvad äre vi menniskor, om ej historien på sina blad upptecknar våra namn?*

ELFTE KAPITLET.

KARL GUSTAFS SAMTIDA.

Konungens broder, *hertig Adolf Johan*, får sin största märkvärdighet under nästföljande regering, hvarföre vi också till dess uppskjuta hans teckning.

PER BRAHE.

Näst det kungliga huset var Per Brahe Sverges förste man, på riddarhuset, på rangordningen, i regeringen, och efter Axel Oxenstjernas död äfven i magt och anseende. Karl Gustaf hyste för honom mycken vänskap. Redan tre veckor efter kröningen, bekräftade han de stora friheter, Kristina kort förut gifvit åt grefskapet Wisingsö. Under den början de penningenöden 1655 fick Brahe tillåtelse att i afräkning på sin lön

sjelf uppbära kronoutlagorna inom samma sitt grefskap*) och efter freden i Roskild erhöll han åtskilliga förläningar inom det eröfrade Bohuslän.

Karl Gustafs förtroende för nämnde herre var också ganska stort, större än för någon annan. När under konungens frånvaro år 1657 danska kriget utbröt, anförtroddes åt Per Brahe högsta ledningen af försvarsverket hemma i Sverge, och det med en ganska obestämd och vidsträckt fullmagt. När Karl Gustaf år 1658 beslöt å nyo angripa Dannemark, var Per Brahe bland de första, som fick förtroende deraf; och i den ömsesidiga nödens stund var det till samma Brahe, som konungen vände sig för att gifva och erhålla bistånd och tröst. Så, till exempel, när några veckor före tåget öfver Bält, Karl Gustaf insåg faran att blifva med sin krigshär innestängd på Jutland, vände han sig skriftligen till Brahe med dessa ord. *Jag ber eder icke tröttas vid verket; utan med eder fasta beslutsamhet och redliga sinnelag uppmuntra medbröderna att troget, enigt och kraftfullt understödja fäderneslandet. Besvären äro visserligen många och stora; likväl måste man icke lägga sig ned under bördan, utan samdrägtigt räcka hvarandra händerna att henne bära; då hoppas jag, att Gud också nådeligen hjelper oss med ära och lycka ur alla denna tidsens svårigheter. Den trogna tjenst, herr drotsen mig och fäderneslandet bevisat, skall jag alltid med tacksamhet erkänna och beder, att Gud måtte bibehålla eder vid god hälsa och långt lif,* o. s. v. Förhållandet är ett, ehuru mattare, motstycke till Gustaf Adolfs och Axel Oxenstjernas ryktbara brefvexling**).

Per Brahe liknade Axel Oxenstjerna också deri, att han förtjenade sin konungs tillgifvenhet. Man känner ej bestämdt, huruvida han i någon märkeligare

---

*) *Riksark.* Act. Hist. 1620—1657. Fosciv. IX. ? Karl Gustaf till P. Brahe d. 30 Juni 1655.

**) Sjette del. s. 135—140.

mån af- eller tillstyrkt krigsbesluten, men sedan dessa en gång blifvit tagna, understödde han utförandet med kraft, ihärdighet och uppoffringar. När redan 1656 ingen mer ville förskjuta kronan penningar och Karl Gustaf sjelf var i Polen, föreslog Per Brahe, att en hop af de förmögnare skulle i eget namn upptaga lån åt fäderneslandet och till säkerhet derföre, en för alla och alla för en, pantsätta sina enskilda gods. Sjelf ville han föregå med sådant exempel *); men erhöll icke nog efterföljare. Då lofvade han att på egen bekostnad förse Jönköpings fästning med munförråd **); och ytterligare att oaktadt laglig inqvarteringsfrihet likväl i sitt hus i Stockholm mottagá 10 till 12 soldater; han hoppades, att också de andra af adeln skulle följa exemplet ***). År 1657 var det till stor del med egna uppbådade underhafvande, som han vid Genevads bro tillbakadref danskarna. I allmänhet förmanade han till uppoffringar samt till kraft och manliga beslut †). Förtroendet om det tillämnade anfallet mot Dannemark år 1658 vårdade han så väl, att ej ett ord derom kunnat upptäckas, ehuru vi i sådan afsigt träget sökt uti hans på Skokloster varande förtroligare brefvexling.

I öfrigt bibehöll han sina förra aristokratiska åsigter om högadelns och isynnerhet rådets rättighet och bestämmelse att vara en medlare, om icke öfver, åtminstone emellan konungen och de andra stånden. Han skyggde ej heller för att visa dessa tänkesätt; hvarken för konungen, såsom vi sett med exemplet af Gyldenstolpes politiska lärobok; ej heller för medstånder, såsom vi framdeles skola se vid berättelsen om tvisterna inom ridderskapet och adeln.

---

*) *Rådsprot.* d. 24 April 1656.

**) *S. st.* d. 25 April 1656.

***) *S. st.* d. 26 Juni 1656.

†) *S. st.* d. 19 Juni 1656, 15 Januari 1660.

LEWENHAUPT.

Af denna slägt omtalas endast tvänne märkligare personer, nemligen bröderna, riksråderna Gustaf Adolf och Karl Mauritz, tvänne herrar med någon snäf quar af farfaderns hetsiga lynne *); dock dugliga krigare, i synnerhet Gustaf Adolf Lewenhaupt, hvilken år 1656 dog under de svåra ansträngningarna att skydda Finnland mot ryssarnas anfall.

DE LA GARDIE, MAGNUS GABRIEL.

Allmänheten väntade med nyfikenhet att få se, huru Karl Gustaf ämnade behandla den i Kristinas onåd fallna förra gunstlingen grefve Magnus; nemligen hvilkendera skulle blifva rådande, tillgifvenheten för en syster och svåger, eller benägenheten att så litet som möjligt stöta Kristina genom rubbningar af hennes beslut. Att hon för Karl Gustaf talat illa om grefve Magnus är redan berättadt. När efter hennes bortresa det blef fråga om grefvens återsättande i verksamhet, hade Axel Oxenstjerna detsamma afrådt. Han yttrade för konungen, *att grefve Magnus ej vore rätt duglig till något ämbete; att han illa förvaltat dem, som blifvit honom anförtrodda; att man borde låta honom ännu en tid stanna qvar på sina landtgods för att qväsa hans öfverdrifna egenkärlek,* o. s. v. Antingen nu detta råd härledde sig från ren och stark öfvertygelse, eller om någon hämndlystnad blandade sig deri; Karl Gustaf följde likväl detsamma, och så mycket hälldre, som han sjelf fått nya anledningar till missnöje med svågern. Som en slags upprättelse hade konungen nemligen erbjudit generalguvernörskapet öfver Estland och Ingermanland; men grefve Magnus vägrade och lät förstå, att en dylik plats vore under hans vär-

*) *Engestr.* Karl Gustaf 4:o s. 15. — Utdrag ur Rosenhanes dagbok 4:o, den 14 Maj 1655.

dighet. Tillika fordrade han, gång efter annan att utbekomma de 70,000 riksdaler, som konungen var honom skyldig för det åt Klas Tott skänkta Ekolsund *). Den i ständigt penningebehof varande Karl Gustaf blef häröfver sluteligen så förtretad, att han utbrast: *om det behöfs, skall jag pantsätta min krona för att skaffa penningar och befria mig från en så enträgen gäldenär.*

Konungens tillgifvenhet för sin syster i förening med grefve Magni många vänner och deras böner verkade slutligen försoning, och det redan före Axel Oxenstjernas frånfälle. Grefven blef utnämd till generalguvernör öfver Westergötland och Dal samt återkallad till hofvet. Han anlände dit något efter Axel Oxenstjernas död och blef mottagen med tecken af nåd och välvilja; och under förmälningshögtidligheterna för drottning Hedvig Eleonora utmärkte han sig, som förut, genom lysande gästabud. Men oaktadt denna nåd och sin egenskap af riksskattmästare återfick han likväl icke ledningen af rikets penningeverk, utan Karl Gustaf lät det förblifva under en tills vidare ditsatt styresman, såsom drottning Kristina redan förordnat.

När fejden mot Polen utbröt, blef grefve Magnus med den stolta titeln af konungens löjtnant ställd i spetsen för Ingermanland, Estland och Liffland, och för alla der förefallande krigsrörelser. Då vid Dalarön konungen och grefve Magnus skildes åt för att afgå, den förre till Stettin, den sednare till Riga, förärade konungen åt De la Gardie en dyrbar värja, som han sjelf hade förut af drottning Kristina erhållit.

Förloppet af krigsrörelserna i Lithauen är redan berättadt. Gref Magnus fick under detta fälttåg genomgå ett nytt skifte af ogunst. Konungen blef nem-

---

*) Se tionde del. s. 32.

ligen, och icke utan skäl, missnöjd med De la Gardies åtgerder till Rigas försvar; och ehuru detta försvar aflopp lyckligt, fick dock grefven hålla till godo skrifvelser och skrapor, så skarpa och stränga, att man undrar, huru den ene kunnat skrifva och nästan än mer, huru den andre kunnat mottaga dem, utan att uppsäga en tjenstgöring, som var dem båda så föga angenäm. — Sedan kom en ny nådetid under åren 1657 och 1658, då De la Gardie återigen öfverhopades af gåfvor och förläningar, samt utnämndes till hufvudman för de herrar, som skulle i Oliva underhandla om fred med Polen. — I början af 1659 föreföll en ny brytning. De la Gardie, måhända lockad af fransmännen, företog sig att på eget bevåg och gång efter annan skrifva Karl Gustaf till och råda honom att angripa Österrike i stället för Dannemark. Sluteligen blef konungen förtretad och svarade: *jag undrar ej litet på det vankelmod och den ostadighet, hvarmed i låten eder omföras utan att besinna, hvad en gång afgjordt och eder föreskrifvet är. I viljen inveckla oss i krig mot Österrike. Engång hafva vi varit i ett sådant krig och innehade då så stora fördelar, att vi icke behöfde längta efter någon fred. Önskeligt hade varit, att ni, som då ägde stort inflytande på ärendernas gång, hade begagnat dessa fördelar och icke tvärtom bifallit och bidragit till att blott mot en ringa vedergällning släppa dem ur händerna. Att nu deremot angripa Österrike, vore en vådlig dårskap; det inser enhvar, som ej rättar sig endast efter Frankrike. Men ni skall helt enkelt rätta eder efter mina förhållningsbref och icke bekymra eder om någonting annat; ty vi vilja och kunna, Gudilof, sjelfva betänka, hvad som är vår stat nyttigt eller ej. Kan ni icke uppfylla denna pligt, så är bäst, att med första skilja eder från verket, så att det icke må genom edra nycker och ostadighet blifva helt och hållet förvirradt.* De la Gardie stannade dock qvar på sin plats.

Både detta och de vid belägringen af Riga vexlade brefven röja hos Karl Gustaf en eljest ovanlig bitterhet, nästan en skadeglädje att kunna förödmjuka De la Gardie. Förhållandet mellan svågrarna var ej och hade aldrig varit det bästa.

Oaktadt de stora nådegåfvorna af både Kristina och Karl Gustaf och det stora arfvet efter fadern, finner man, att grefve Magnus redan nu hade skulder och stundom befann sig i en ganska brydsam förlägenhet.

Grefve Magni yngre bror, Jakob Kasimir De la Gardie, han, som var gift med drottning Kristinas gunstling, den sköna Ebba Sparre, hade nu blifvit en stadgad man och utmärkte sig såsom tapper och skicklig krigare såväl i polska, som i danska fejden. Han var derjemnte ansedd som en förståndig, sedlig och gudfruktig herre, hvilken såväl af konungen, som af folket mycket saknades, när han under belägringen för Köpenhamn blef af en styckekula till döds skjuten.

OXENSTJERNA.

Från Oxenstjernornas stamträd föll under Karl Gustafs regering dess herrligaste blomma, den store rikskansleren Axel Oxenstjerna; och honom följde inom trenne år, tre andra bland dess utmärktare prydnader nemligen, de af föregående berättelser nogsamt kända, riksmarskalken Johan Oxenstjerna, unga rikskansleren Erik Oxenstjerna, båda Axels söner; och derjemnte hans syskonebarn, gamla riksamiralen, förre riksskattmästaren Gabriel Bengtsson Oxenstjerna. Trädets krona stod glesnande och härjad. Stammen och kärnan voro dock ännu friska och framdrefvo nya, lofvande telningar, nemligen riksmarskalken Gabriel Oxenstjerna, son af den gamle, redlige af alla älskade riksdrotsen Gabriel Gustafsson *) och sjelf likaledes

*) Åttonde delen, sid. 97, 123, 124.

mycket omtyckt af konung Karl Gustaf, som också slutligen dog i hans armar. Slägtens andra, mer och mer i höjden skjutande telning var den sedermera blifvande kansli-presidenten Bengt Gabrielson Oxenstjerna, under denna regering utmärkt såväl genom försvaret af Thorn, som genom sin förvaltning af Warschau, och andra under honom ställda polska angelägenheter. Dessa vårdades så, att han å ena sidan orubbadt bibehöll sin egen konungs välvilja och förtroende, och å andra sidan under sin sjukdom och fångenskap i Warschau erhöll hedrande besök af polska konungen.

HORN.

Äfven inom denna ätt slocknade en af de klaraste stjernorna från Gustaf Adolfs tidehvarf; med undantag af Per Brahe, den sista af hans vänner och egentliga vapenbröder, nemligen gamla riksmarsken Gustaf Karlsson Horn. Dock framblänkte äfven inom denna ätt nya och lysande stjernor. Sådana voro, af Åminnegrenen, bröderna Krister och Bengt, sonsons söner af den under Erik den fjortondes tid stora segerhjelten Klas Kristersson; och af Kanckas-grenen Henrik Henriksson och Gustaf Evertsson, sonsöner af Revels försvarare, den oskyldigt förföljde Karl Henriksson *). De valde svärdet, fädernas yrke, och det med så mycken kraft och framgång, att de dermed alla fyra röjde sig väg ända till fältmarskalksstafven. Förnämsta banan för deras bragder var densamma som fädernas, nemligen Liffland, Estland och Ingermanland. För eröfringen af dessa länder har Sverge att tacka icke blott de stora De la Gardierna, Pontus och Jakob, utan också i betydlig mån tapperheten, troheten och ihärdigheten hos Hornarna, Klas Kristersson, Henrik Klasson, Karl Henriksson och dennes söner, Henrik, Evert och Gustaf. Äfven under detta krig var det Hornarna,

*) Fjerde delen, 25 kap.

Gustaf Evertsson och Bengt Klasson, som nästan öfvergifna af Sverge, och i dess ställe omgifna af nöd, pest och en öfverlägsen fiende, likväl ihärdigt försvarade sina fäders eröfringar.

KARL GUSTAF WRANGEL

hade under denna regering sin kanske mest lysande tid; serdeles genom eröfringarna af Fredriksudde och Kronenborg. Han innehade också i hög grad konungens förtroende och tillgifvenhet. Sägner finnas väl, att Karl Gustaf hyst afund öfver hans lycka och fruktan för hans ärelystnad. Dessa rykten synas dock hafva varit utan grund.

BONDE.

Bondeätten med sina krönta anor hade alltsedan Karl den åttondes tid icke framalstrat någon utmärktare man. Men under denna regering framträda bröderna Gustaf och Krister Karlssöner Bonde. Den förre, längre fram blifvande riksskattmästaren, var en sjuklig, men likväl utmärkt klok och driftig herre, serdeles i drätsel- och kammarärender, och således vid anskaffandet af penningar och andra medel konungens högra hand *).

Andra brodren, Krister, var lika utmärkt i handels- och förvaltningsväg och derjemnte ganska skicklig att föra pennan. Han har efterlemnat två märkliga skrifter; nemligen, den första ett betänkande, huru reduktionen borde anställas **) och den andra en berättelse om tillståndet i de södra eröfrade landskapen.

*) *Bond.* Riksskattm. G. Bondes dagbok.

**) *Bond.* om kammarsaker. Krister Bondes betänkande. På ena exemplaret står 1652, men af innehållet synes att det blifvit författadt efter Axel Oxenstjernas död och således åtminstone 1654.

Båda utmärka sig genom sans, måtta och förstånd samt genom en renhet i språket och en reda i framställningssättet, som den tiden voro tämligen sällsynta. Till skada för fäderneslandet föll Krister Bonde redan 1659 ett offer för de då öfver Norden lössläppta fältsmittorna.

AXEL LILLIE

lefde ännu och var sig lik i rikedom, tilltagsenhet och öfvermod. På egen begäran hade han blifvit utnämnd till guvernör i Halland, hvarest han tillät sig åtskilliga både våldsamheter och orättvisor *). I allmänhet tyckte han mer om att vara på sitt vackra och välbyggda Löfstad än att som ämbetsman syssla med hallänningarna. När man 1656 fruktade ett angrepp från Danemarks sida, fick Axel Lillie befallning att resa dit och ordna försvarsanstalterna. Lillie undandrog sig, skyllde på sjukdom och begärde tillstånd att sända en ställföreträdare. Rådet godkände ej ursäkten, utan befallte Lillie resa till Halland, om han ock skulle låta föra sig dit på en bår. Men Lillie stannade ändå qvar på Löfstad. Då hotade rådet att afsätta honom, hvarefter resan änteligen företogs **). Men i följe af dessa slitningar, fann Karl Gustaf för godt att i stället för Lillie utnämna Erik Stenbock till guvernör öfver Halland; detta var en upprättelse åt rådet. Lillie deremot utnämndes till fältmarskalk, detta var en upprättelse åt honom, också en tacksamhetsgerd; han hade neml. i olika poster lånat konungen åtminstone 71,000 riksdaler.

---

*) *Rådsprot.* d. 4 Dec. 1656.
**) *Rådsprot.* d. 23 Aug. 1655 d. 11, 17, 24 April, d. 18 Juni, d. 8 och 21 Oct. 1656.

SCHLIPPENBACH.

Om Kristofer Karl Schlippenbachs personliga omständigheter känner man blott, att han var af kurländsk adel; men för öfrigt ganska litet. Ur detta mörker framträder han plötsligt till ryktbarhet och inflytande; nemligen vid tillfället af och i sammanhang med grefve Magni iråkade onåd hos drottning Kristina. Ifrån denna stund finner man honom i den tvetydiga och sällsynta belägenheten att på engång vara gunstling och förtrolig handtlangare åt den afträdande Kristina och den efterträdande Karl Gustaf. Belöningarna blefvo i förhållande till denna dubbla ynnest. Utan några bekanta förtjenster blef han inom trefjerdedels år upphöjd till öfverste för gardet, till friherre och till grefve. Hos Karl Gustaf förblef han under hela dennes regering i nästan oafbruten ynnest och hade sig anförtrodda många vigtiga och invecklade underhandlingar serdeles de med Brandenburg. Konungen tadlades för detta val af gunstling; ty Schlippenbach ansågs vara obetänksam, häftig och våldsam, derjemnte falsk och opålitlig. En gång började konungen misstänka dubbelhet, men lugnades snart återigen. Efter hans död sökte Schlippenbach ställa sig in hos polackarna och höll på att lyckas. Vid en resa ditut drunknade han hösten 1660.

PETTER JULIUS COYET.

Slägten var från Brabant och kom till Sverge genom guldsmeden Gilles eller Julius, hvilken under religionskrigen lemnade sitt fädernesland och blef af Johan den tredje antagen till myntmästare och föreståndare för en vexelbank. Sonsonen, Petter Julius Coyet, blef efter god uppfostran och utrikes resor intagen i kansliet och hade i afseende på danska och holländska underhandlingarna samma förtroende hos Karl Gustaf som Schlippenbach i afseende på Brandenburg och Po-

len. Man har icke utan skäl kallat Coyet för den andre Salvius; båda uppkomlingar, utmärkta genom lärdom, duglighet och kraft, samt genom en, någongång kanske för långt drifven beredvillighet att mer lyda öfverhetens än rättvisans fordringar; derföre också väl anskrifna hos samma sin öfverhet; men icke så hos allmänheten. Som enskild var Coyet deremot en vida bättre menniska än Salvius; ren i seder och fri från egennytta. Oaktadt sitt stora inflytande hos Karl Gustaf, och de många vigtiga underhandlingar, som gingo genom hans hand, efterlemnade dock Coyet åt sina barn nästan ingen förmögenhet.

PAUL WÜRTZ

var en gunstling af annat slag och i annan väg. Likasom med Schlippenbach, känner man föga om hans föregående öden. I slutet af 1651 vid den messeniska sammansvärjningen, var han redan en förtrogen gunstling hos Karl Gustaf och förblef det sedermera allt framgent. Efter dennes uppstigande på tronen blef dock Würtz ej mer bland de gunstlingar, som närmast omgåfvo hans person och deltogo i hans rådslag; utan bland dem, åt hvilka konungen uppdrog en mera sjelfständig och krigisk verksamhet, till exempel försvaren af Krakau och af Stettin, vid hvilka båda tillfällen Würtz inlade evärdelig ära. Han var i allmänhet högt aktad för mod, drift, klokhet och kraft, samt ett både angenämt och pålitligt väsende. Efter konungens död gick han i utländsk tjenst.

LORENTS VON DER LINDE

var åter en annan gunstling, men också af helt annat slag. Han var son af den på sin tid rikaste köpmannen i Sverge, Erik Larsson; hvilken plägade säga: *att han aldrig ville tänka på, huru mycket pengar hans son Lorents hade förstört.* Denne Lorents var

nemligen en munter och lefnadslustig herre, i synnerhet, och det äfven vid äldre år, älskande qvinnor*), dock aldrig gift. Han var derjemnte uppriglig, glad, oegennyttig och välmenande, samt derföre omtyckt af många, både höga och låga. Utan några serdeles förtjenster blef han af drottning Kristina 1651 upphöjd till friherre och erhöll 141 hela hemman i friherrskap. Med Karl Gustaf lefde han på en ganska vänskaplig fot och kallades vanligen *kära Lasse*, eller *Lasse Lind*, samt hade förtroende af pfaltsgrefvens kärleksäfventyr **). Huru nära han kände dennes frieri till Kristina, och huru vänskapliga, uppriktiga, ej krusande råd, han i det hänseendet gaf; derpå hafva vi redan i föregående afdelning anfört talande exempel. Längre fram och sedan Karl Gustaf, sjelf förmäld, stadgat sitt lefnadssätt, tyckes det förtroliga förhållandet till Lorents v. d. Linde hafva i någon mån aftagit.

ERIK DAHLBERG

var ett stockholmsbarn från Gråmunkegränd, född 1625. Fadren, ofrälse landskamreraren Jöns Ersson Dahlberg, dog 1631 och lemnade barnen i fattigdom. De blefvo uppfostrade af anhöriga och vänner, och sonen Erik utmärkte sig tidigt för stadga, flit och lycklig fattningsgåfva, och detta i alla hänseenden. Så förvärfvade han till exempel utmärkta kunskaper i musik, matematik och ritning samt tillika en ganska vacker handstil, hvilket allt var den tiden mycket sällsynt. Redan vid 13

---

*) *Riksark.* Svenske mäns bref. L. v. d. Linde till brodern, 1658.

**) *Riksark. Bref till Karl Gustaf från fursteliga personer:* Från Fredrik af Hessen Eschwege Kassel d. 20 Mars 1649. — M. G. De la Gardie till Karl Gustaf, Göteborg, Juli 1646; — L. v. d. Linde till Karl Gustaf d. 28 Okt., d. 6, 26 Nov. 1647; d. 25 Apr. 1648. — *Karl Gustafs bref till Maria Eleonora m. fl.* Karl Gustaf till L. v. d. Linde 1648, d. 13 Juli 1656.

års ålder måste han ut i verlden för att tjena sitt bröd, mest som proviantskrifvare i tyska kriget; och uppförde sig derunder så, att han vid 19 års ålder erhöll förtroende af ganska vigtiga uppdrag. För hans utmärkta skicklighet i ritning och matematik rådde man honom att öfvergå till fältmätningsstaten, hvilket ock skedde. Men redan året derpå blef westfaliska freden afslutad och Dahlbergs krigiska bana derigenom afbruten. Med en dock aldrig afbruten arbetsifver mottog han flere vigtiga uppdrag vid verkställandet af samma fred och vid indrifvandet af de åt Sverge beviljade ersättningsmedlen. Sedermera, med stöd af egna sparpenningar och såsom följeslagare åt några förnäma ungherrar, företog han utrikes resor till Österrike och Italien. Oaktadt Dahlbergs först milda, sedan allvarliga varningar och till och med uppsagda sällskap, tillbragte de unga ädlingarna hela sin tid uti sådana, den varma söderns nöjen, som medförde endast förströelse och förstöring. Den tjugenioåriga Dahlberg använde deremot hvarje dag och hvarje stund att förkofra sina kunskaper i språk, matematik, fältmätning, ritning, målning, musik, o. s. v. Denna lågande vettgirighet i förening med en lika varm gudsfruktan ingaf honom lusten att besöka österländerna och den heliga grafven. År 1654 anträdde han från Wien en sådan resa öfver Ungern; men måste redan vid Gran vända om i anseende till utbrustna krigsoroligheter, hvilka gjorde alla vägar osäkra. I början af 1656 gjorde han andra försöket och afgick till sjös från Venedig, men fartyget måste snart vända om, af fruktan för turkarna. Tredje försöket skedde i April samma år. Dahlberg hade redan hunnit till Palermo och der gått ombord på ett fartyg; men dagen efter utlöpandet kommo flere sjöröfvare, så att skeppet måste under jagad flykt hasta tillbaka till stranden. *Då såg jag skenbarligen,* säger Dahlberg, *att min resa till Jerusalem icke var Herrans vilja; ty rättade jag mig derefter och beslöt återgå i tjenst hos min konung och mitt fosterland.*

Hemfärden anträddes genast, och dervid mötte inga hinder. Redan i medlet af Juli kom han öfver Pommern och Preussen till svenska lägret norr om Warschau.

Dahlberg blef af Karl Gustaf ganska väl emottagen och inom kort utnämnd till generalqvartermästarelöjtnant, en post af ungefär majors rang, men af mycken vigt. Ifrån denna stund blef han oupphörligt brukad, så i krigs- som underhandlingsväg, och alltid med framgång och utmärkelse. Den sista lager, Karl Gustaf skar inom Polen, bör fästas vid Dahlbergs namn. Det var eröfringen af Brzesc. Med manlig djerfhet och fintlighet samt förklädd till en vanlig kapiten gick denne med några svenska underhandlare in i staden, beredde sig, dock under mycken fara, tillfälle att bese läget och fästningsverken och återvände derpå till konungen. Denne, som förutsåg danska fredsbrottet och ämnade skynda åt den sidan, ville ej på belägringen af Brzesc spilla tid och manskap. Dahlberg försäkrade dock, att eröfringen skulle gå för sig utan någon sådan förlust, och han lyckades, ehuru med möda, att öfvertala konungen till försöket. Staden låtsade göra motstånd och en stormning kom i fråga. För en sådan händelse ville Dahlberg skaffa sig än närmare kännedom af läget. På eget bevåg tog han en trumpetare framför sig, red mot staden liksom för att underhandla, och tog dervid plats på en upphöjning, som lemnade utsigt öfver fästningen och den utefter vallarna löpande floden. Polackarna ropade och frågade, *hvad han ville? och bådo honom ej komma staden så nära.* Dahlberg sade, *att han ville underhandla,* red så ända upp på den höga flodstranden och började att tala sill polackarna om ett och annat, derunder obemärkt men noga betraktande floden och förskansningarna. Polackarne ropade, *att han skulle rida sin väg, eljest ämnade de gifva honom sällskap på återfärden.* Dahlberg stod ändå qvar och fortsatte sitt tal. Då befallte polska officerarne sina soldater lägga an och skjuta den oför-

vägne. — *Akta er,* skrek genast Dahlberg tillbaka, *min konung har med sig 80,000 ungrare. Han har i välmening skickat mig hit. Om ni misskänner hans godhet och vågar skjuta' mig; skall bland er alla derinne i Brzesc om en timmes tid icke en enda lefvande själ mera finnas.* Derpå vände han om hästen och red i sakta mak tillbaka; polackarna aflossade icke ett enda skott. Karl Gustaf, som på afstånd åskådat hela uppträdet, gaf vid återkomsten Dahlberg vänskapliga bannor för dennes förvägenhet; men gladdes åt de erhållna underrättelserna och åt företagets följder; ty skrämda genom Dahlbergs bot och genom sin vanliga räddhåga för svenskarna, uppgåfvo polackarna redan följande dagen den vigtiga fästningen.

Under polska fälttågen genomgick Dahlberg ett temligen ovanligt äfventyr. Det var hösten 1656. Han hade blifvit anstucken af pesten och insjuknade den 9 Oktober under en ridt till Elbingen. I feberyrsel tog han vägen inåt en skog, och red der under ett och ett halft dygn fram och tillbaka, nästan utan medvetande, sofvande än i sadeln, än på marken; och när han äfven i detta sista fall snart af feberdrömmarna väcktes, så matt, att han endast krypande förmådde komma till sin häst. Det sediga djuret sprang likväl ingen gång undan, utan lät sig villigt tagas. Så kom Dahlberg sluteligen fram till en krog, belägen vid stranden af Frische Haff. Krögaren såg, att det var en svensk officer, trodde honom drucken och lade honom derföre på en af bänkarna. Kort derefter inträdde en från hafvet återkommande fiskare, hvilken satte sig ned och började klaga öfver den hårda fattigdom, som tryckte honom samt hans olyckliga hustru och barn. Dahlbergs medlidande rördes; han reste sig upp, lät på sin bekostnad gifva mannen god förplägning och räckte honom sluteligen en rik allmosa. Efter många och hjertliga tacksägelser aflägsnade sig fiskaren. Dahlberg låg qvar under ständigt ökad feber. Snart förstod krögaren, att det var pesten. Derföre, och då

folket af fruktan började sky huset, bar han den nu mera sanslöse främlingen ned till hafsstranden och lade honom der under några pilar, bädden en halmkärfva, täcket Dahlbergs egen kappa. Händelsevis kom den fattige fiskaren dagen derpå och fick veta förhållandet. Han bannade krögaren för dess omenskligbet och skrämde honom för svenskarnas hämnd. Derpå bar han Dahlberg ned i sin båt, öfvertäckte den med seglet, rodde ut i vattnet och fästade farkosten inuti den tjockaste strandvassen, der den af ingen kunde ses. I en stund af halfsansning gaf Dahlberg honom sina penningar och dyrbarheter och bad att blifva begrafven under en reslig, vid stranden stående ek. Fiskaren tog emot penningarna och köpte för desamma, hvad som kunde behöfvas. Han bodde i Elbingen, tre mil derifrån; men ledd af medlidande och from tacksamhet, kom han likväl esomoftast att besöka sin olyckliga välgörare. En gång trodde han så säkert denne vara död, att han på fem dygn icke gick dit utan lät i dess ställe förfärdiga Dahlbergs likkista. På detta sätt, oafklädd, nästan medvetslös och beständigt i båten och under bar himmel, låg denne från ungefär den 12 Oktober till den 13 November. Ändteligen brast pestbölden och sansningen började småningom återkomma. Nu lät han föra sig till Elbingen; men som ingen sjuk fick insläppas i sjelfva staden, lade fiskaren honom i sin trånga, af ler och halm uppbyggda koja i förstaden, hvarest en kärfva på golfvet blef hans läger. Inkommen i värman lät han nu aftaga sina kläder och hårda ryttarestöflar, hvilka på en hel månad icke varit af fötterna. Dessa sednare befunnos derföre svullna och så svarta som en kittelbotten. Dahlberg trodde sig aldrig mer kunna återfå deras bruk och utstod i flere veckor ganska svåra plågor. Rundt omkring härjade pesten. I närmaste kojan, endast med en tunn ler- och halmvägg skild ifrån fiskarens, dogo flere personer deraf. Blott några tum från Dahlbergs hufvud, på andra sidan om den lösa väggen, hörde han en

der liggande pestsjuk, dess vånda, dess qvidan, dess sista ord, sista suck. Oaktadt detta omgifvande elände, oaktadt ej mindre än sju personer bodde i fiskarens trånga koja, blef dock ingen enda bland dess innevånare anstucken af smittan. Fiskaren och hans hustru, sjelfva fromma, sade, att det var för den fromme främlingens skull, som Gud bevarade deras hus. Dahlbergs första gåfva åt fiskaren räddade Dahlbergs lif. Nu, trodde de, var det fiskarens barmhertighet emot Dahlberg, som nedkallat Guds välsignelse och skydd öfver hyddan. Det syntes dem alla en ömsesidig uppfyllelse af Herrans ord: *Salige äro de barmhertige, ty dem skall ske barmhertighet!* — Slutligen segrade Dahlbergs af natur och sparad ungdom starka helsa. Första gången han gick ut, förde fiskaren honom till kyrkogården och visade der den likkista, han åt Dahlberg beställt, och den plats, der han ämnat bland sina fattiga fränder begrafva den främmande herrn. Båda fröjdades, att sådant numera icke behöfdes, och Dahlberg återvände snart till sin konung och till en framtid, lysande af ära och namnkunnighet. Fiskaren qvarstannade i sin koja, med sin välgerning och sin välsignelse; äfven om ingen visste den ädles namn. Men Dahlbergs tacksamhet har ej, och Sverges tacksamhet får ej låta namnet Jakob Rosenkrants försvinna i glömskans natt. Gerna omfattar häfdatecknaren tillfället att bland krigets blodiga bragder framställa de sällan sedda, än mera sällan för minnet upptecknade dragen af hjertats mildare dygder. Bland de ofta förekommande lagerkransarna, med deras ånga af blod, död och förstöring, är det ljuft att någongång finna den älskeliga rosenkransen, med dess vederqvickande doft af frid och välgörande, af tacksamhet och kärlek.

Erik Dahlberg var en stark och storväxt man, af vackert, ädelt och allvarligt utseende, med uttryck af krigarens beslutsamhet, tänkarens djupsinnighet och

verldsmannens behag *). Också blef han öfverallt väl mottagen och omtyckt af både höga och låga; samt åtnjöt redan på sin närvarande ringa ståndpunkt många prof af furstliga herrars välvilja och förtroende. Karl Gustaf hade honom gerna kring sin person, gaf honom betydliga förläningar och anförtrodde honom många vigtiga uppdrag, till och med just de vigtigaste. Dahlbergs andel i Fredriksuddes eröfring och i tågen öfver Bälterna hafva vi redan förut omtalat. Hvad belöningar, han af den kommande förmyndareregeringen fick åtnjuta, skola vi i nästa berättelse framställa.

RUTGER VON ASCHEBERG

föddes 1621 i Kurland af en adelig derstädes då bosatt, men ursprungligen italiensk ätt. Vid 13 års ålder började han som page deltaga i tyska kriget, för det mesta tjenande inom hertig Bernhards här samt under de ryktbara partigängarna Taupadel och Reinhold von Rosen. Sedan nämnde hertig aflidit, gick Ascheberg som simpel ryttare 1640 in i Johan Banérs, och sedan i Lennart Torstenssons troppar. Snart började han utmärka sig; i träffningen vid Zobtenberg 1642; än mer i slaget vid Leipzig samma år, då han blef sårad afklädd, fången, men af förföljande svenskar åter befriad. Efter att sålunda hafva tjenstgjort 6 år som page och 4 år som ryttare, blef han ändteligen 1644 vid 23 års ålder utnämd till kornett. Nu erhöllos flere tillfällen till personlig utmärkelse och han begagnade dem träget och visade sig i många lyckliga ströftåg såsom en värdig lärjunge af Taupadel och Rosen. Med lika utmärkelse försvarade han sin plats i större och mer formliga drabbningar. I slaget vid Jankowitz förde han sin sqvadron nio serskilda gånger i el-

*) Enligt ett på Säfstaholm befintligt porträtt, taget under Dahlbergs vistande i Venedig.

den; och när fienden ändtligen grep till flykten, lemnade Ascheberg de eröfrade fanorna åt någon bland de sina och sprängde efter österrikarne med den framgång, att han sjelf tillfångatog en af deras generaler. Samma år upphöjdes han till löjtnant och året derpå till ryttmästare samt deltog med mycken utmärkelse i de tre återstående fälttågen. När efter fredens afslutande hären upplöstes och hemförlofvades, var Aschebergs sqvadron den aldrasista, som afskedades. Han sjelf antog plats som öfveramtman hos landtgrefven af Hessen Darmstadt.

När Karl Gustaf för det tillämnade polska kriget började samla utmärkta krigare, föll tanken naturligtvis också på Rutger von Ascheberg. Konungen skref honom tvänne gånger till och erböd plats som öfverstelöjtnant vid rytteriet dock utan att behöfva stå under någon öfverstes befäl. Kallelsen antogs och troppar värfvades, med hvilka Ascheberg i början af Dec. 1655 anlände till Preussen, och genast gjorde ett lyckligt ströftåg mot fienden. En mängd sådana följde, under de återstående polska fälttågen, och Ascheberg visade sig som en värdig och fruktad motståndare, till och med för sjelfva Czarnecki. Vi hinna blott berätta ett par de ryktbaraste bland dessa hans bragder.

Under ett ströftåg den 1 Februari 1656 tog han med 250 man nattqvarter i polska adelsgodset Zakroff, nära Radom. När om morgonen uppbrott skulle ske, befanns gården omringad af 1500 polackar, qvartianer, hussarer och adelsmän. Dessa alla rusade genast stormande mot svenskarna men blefvo tillbakakastade. Nio gånger efter hvarandra förnyades försöket, men med lika utgång. Nu antände fienden byggnaderna, men svenskarna försvarade sig lika tappert bakom en gärdesgård och ett par smärre qvarstående hus. Då begärde polackarna ett samtal, och det beviljades. Polacken, det var en qvartian, sade: *vi erbjuda eder frid och goda villkor, såframt i viljen antaga vår konungs tjenst.* Ascheberg svarade: *jag vet ej an-*

nat, än att vi hafva en och samma konung; ty i qvartianer och hussarer hafven ju nyss svurit konung Karl Gustaf eder trohetsed. Polacken i förlägenhet nekade och sade: *vi äro inga qvartianer utan hafva kommit från österrikiska kejsaren in i Johan Kasimirs tjenst.* — Ascheberg svarade: *det må så vara! Men vi svenskar hafva för vår del svurit konung Karl Gustaf trohet och ämna hålla den. Och om vi också ännu en gång angripas, skola vi möta hvarje edsbrytare så, att man skall se, huru högt svenskarna afsky och Gud straffar ett så nedrigt brott som en mened.* Underhandlingen afbröts. Men striden hade nu varat från morgonen till klockan 4 e. m. och svenskarna egde föga krut qvar. Ascheberg sammankallade derföre sitt folk och uppmanade dem, att såsom enda möjliga räddningen söka genom ett tappert utfall bana sig återväg till svenska hufvudhären. Alla biföllo och ordnade sig. I detsamma stormade polackarna för elfte gången till gården; men i detsamma stormade också svenskarna ut derifrån och det med sådan ordning och kraft, att polackarna kastades undan och Ascheberg med svenskarna trängde sig fram och återkom till hufvudhären med en ringa förlust af 14 döda och 18 sårade; men med ett vida större antal polska fångar. Karl Gustaf gladde sig högeligen åt den ära, som genom denna sällsynta bragd förherrligade svenska soldatens rykte. Ascheberg fick förläningsbref på ett vackert gods uti Preussen, de andra befälhafvarna en half månads sold, och svenska soldaterna lifstidsbref på sina torp och boställen.

Den andra bragden föreföll i December 1656. Det var just, när Czarnecki höll på att räddande föra polska drottningen från Preussen. Karl Gustaf skickade Ascheberg att med 950 ryttare förfölja de tillbakavikande polackarna. Denne fick underrättelse, att fienden, 10,000 man stark, låg säker i staden Konitz och byarna deromkring. Den 24 Dec. eller sjelfva julaftonen, bröt Ascheberg, kl. 1 middagstiden, upp ifrån

Kussow och tågade oafbrutet till kl. 2 midnattstiden, då han hunnit till graunskapet af Konitz. Bromfloden skilde honom ännu derifrån; men Ascheberg lät i ögonblicket breda halm öfver dess bro, så att hästfötterna icke skulle förorsaka något buller. Derpå red han öfver till nästa by, der Wiesnowieckis regemente hvilade. Den blef genast omringad och antänd, och de yrvakna, utspringande polackarna nedhuggna så, att af 1600 man knappt 150 undkommo. Sedan delade sig svenskarna och angrepo på en gång tvänne andra byar. Här voro polackarna visserligen genom bullret uppskrämda, men ännu icke fullkomligt ordnade till motstånd, hvarföre de också på dessa ställen ledo betydlig förlust. Men nu vågade Ascheberg icke längre dröja midt ibland de väckta och öfverlägsna fienderna, utan drog sig hastigt tillbaka, men åt ett annat håll, nemligen på vägen åt Schlockau. — Czarnecki trodde sig i början angripen af hela svenska hären, och uppställde derföre sina först ordnade troppar frammanför Konitz, der polska drottningen var. Men några svenska knektar hade af roflystnad förvågat sig och blifvit tillfångatagna. Af dessa fick man veta, att det endast var Ascheberg med ett litet parti, som tillställt hela villervallan. Genast ryckte Czarnecki ut till hans förföljande och tog dervid rigtningen åt Kussow; ty han trodde, att Ascheberg återgått på samma väg, som han kommit. Snart märktes misstaget och Czarnecki skyndade tillbaka åt Schlockau till. Ascheberg hade emellertid fått så stort försprång, att han hunnit öfverraska och förstöra ännu ett fjerde polskt regemente och ändå framkomma nästan under murarna af Schlockau, innan han upphanns af Czarneckis förtroppar, hvilka blefvo med förlust tillbakaslagna. Czarnecki sjelf hann fram just i lagom tid för att se, huru Ascheberg med sitt rof räddade sig inom murarna af Schlockau, hvilket innehades af svensk besättning. Polackarnas förlust var ganska stor. 3000 krigare, 3000 hästar och en stor mängd förrådsvagnar hade blifvit rof för elden eller

svenska svärdet. Dessutom medförde Ascheberg som byte 36 fanor och 1200 tagna hästar. Hans egen förlust var nästan ingen. — Karl Gustaf gladdes äfven åt denna herrliga seger; och när han nästa gång träffade Ascheberg, förärade han honom sin egen dyrbara värja och sitt skärp, samt fästade det sjelf högtidligen öfver Aschebergs skuldra. Dermed följde en guldkedja om 2000 dukaters värde och förläningsbref på ett preussiskt jordagods, uppskattadt till 30,000 riksdaler. Det säges, att konungen i första förtjusningen velat utnämna Ascheberg till fälttygmästare; men att dennes blygsamhet afböjde en så hög belöning.

Äfven i danska kriget tog Ascheberg liflig del och var med vid tåget öfver Bälterna, samt utmärkte sig vid belägringen af Bremen-Vörde, stormen mot Köpenhamn, eröfringen af Hinsgafvel, men allramest vid försvaret af Sonderburg. Tiden och utrymmet tillåta oss endast att nämna, ej att utförligare beskrifva dessa hans bragder.

BENGT SKYTTE,

som under sednare åren af Kristinas regering arbetat för Karl Gustafs upphöjelse, hade nu också i början af dennes välde något anseende och ställdes i spetsen för underhandlingarna med Kurland och Lithauen. Men efter någon tid aftog förtroendet och Bengt Skytte blef återigen försatt i overksamhet. Flere orsaker uppgifvas; dels Skyttens kärlek för folkväldet, dels hans opålitlighet och lust för stämplingar, hvilka egenskaper Karl Gustaf från föregående åren kände bättre än någon annan; dels konungens ömtålighet för eget anseende hvilket led, då man såg honom hafva till gunstling en man, sådan som Bengt Skytte. Ty denne bibehöll oafkortadt sitt gamla rykte, att vara en dålig och opålitlig person, oaktadt all sin lärdom och allt sitt snille. Uti en partiskrift mot svenskarna och för hertigen af Kurland läser man följande beskrifning om Bengt Skytte

och om hans uppförande i sistnämnde land. *När invånarne,* heter det, *kommo till honom och besvärade sig öfver svenska soldaternas plundringar, bortvisades de med namnet af «narrar och åsnor». När de med tårar klagade, att man skymfade deras gudstjenst samt våldförde deras hustrur och döttrar, då skrattade han endast deråt. Sjelf lät han från föräldrarna med våld borttaga en ung, skön fröken och förde henne sedan som frilla fräckt omkring, till och med på det furstliga slottet i Mitau. Kyrkor och gudstjenst brydde han sig aldrig om. Lutherska läran föraktade han helt och hållet; den reformerta var honom förhatlig och den katolska kunde han allsicke lida. Han trodde hvarken uppståndelsen från de döda eller domen öfver de döda. Den enda grundsats han följde, var den: «ede, bibe, lude; post mortem nulla voluptas»* *).

Med Bengt Skyttes kärlek för folkväldet och ovilja mot adeliga företräden förhöll det sig, när det gällde hans egen person, på efterföljande sätt. Då han 1648 blef vid 34 års ålder genom Kristinas ynnest upphöjd till riksråd på samma gång, som den femtiosexåriga, förtjenta amiralen Åke Ulfsparre, begärde Skytten att i egenskap af baron få i riksrådet plats framför Ulfsparre **), och han fick det. I slutet af Kristinas regeringstid, då Steinberg och Schlippenbach upphöjdes till grefvar, sökte Bengt Skytte, ehuru förgäfves, att äfven bekomma samma värdighet; och när hertigen af Kurland kallade till sitt bord några besökande ämbetsmän ifrån landet, till exempel en prost, en häradshöfding m. fl., på samma gång, som också Bengt Skytte var inbjuden; då ansåg denne sednare det, som en skymf och förklarade, *att det vore under hans värdig-*

---

*) *Ät och drick och njut. I grafven är all glädje slut.* Theatr. Europ. VIII. 666.

**) *Rådsprot.* d. 18 Juni 1648.

het, som kungligt sändebud, att sitta till bords med sådana slynglar.

I afseende på yttre politiken ogillade Bengt Skytte krigen mot Dannemark och Polen och ville, att Sverge skulle uteslutande vända sig mot Ryssland samt *taga Nowgorod och Pleskow; derigenom skulle man kunna skydda Liffland, öppna handelsväg till Indien och lägga den bästa grundval för en stor nordisk monarki* o. s. v. *). Man trodde orsaken till detta Bengt Skyttes tänkesätt den, att hans mesta förläningar voro belägna i östra öfversjöländerna, och med dessas nuvarande gräns lätt utsatta för vådan att blifva af ryssarna borttagna eller åtminstone förhärjade.

Under Karl Gustafs sista regeringsår återfinna vi Bengt Skytte i London, dock icke i någon offentlig egenskap. Likväl lemnade han genom tät brefvexling Karl Gustaf underrättelse om allt, hvad som föreföll **) och tyckes således icke hafva helt och hållet förlorat denne sin konungs förtroende.

NILS NILSSON TUNGEL,

hofkansleren, stod ännu qvar på sin plats, men med möda; ty mer och mer mognade omdömet om hans uppförande och den ena svåra efterräkningen framkom efter den andra. Han anklagades att till sin fördel hafva förfalskat gåfvobref på en gård i Uppland ***); en annan gång att hafva förfarit på samma sätt med ett gods i Estland †); en tredje gång, att hafva nekat

---

*) *Nordin.* Landshöfd. H. Järtas afskrifter. B. Skytte till Karl Gustaf d. 26 April och 15 Juni 1659.
Nordin. Bundna Fol. N:o 122. B. Skyttes rådslag (:1660?:).

**) *S. st.*

***) *Rådsprot.* d. 20 Sept., 9 Oct., 7, 12 och 14 Dec. 1655. Bref till Karl Gustaf från Gambrotius d. 8 Sept. 1655.

†) *Rådsprot.* d. 24 April 1656.

till en skuld*); en fjerde gång, att hafva tagit mutor och för hög papperslösen**). Oaktadt allt detta fick han behålla sysslan; kanske derföre, att konungens frånvaro förlamade rättvisans skipande? Månne äfven af andra skäl? Det synes nemligen, som Tungel under sista åren af Kristinas regering lånat sig till hemlig kunskapare åt tronföljaren***).

HIERONYMUS RADZIEJOWSKY

blef också under denna regering mycket omtalad. Det var otvifvelaktigt han, som genom sina råd bidrog att leda Karl Gustafs krigarebana åt Polen och som genom sina stämplingar derstädes förberedde de första utmärkta framgångarna. Men under denna lyckans tid utbröt återigen hans stolthet och öfvermod; och när Karl Gustaf icke ville i allt följa Radziejowskys råd, uppstod dem emellan någon kallsinnighet, och det redan inom de första veckorna efter infallet. Man trodde sig veta, att polacken ansåg sina stora tjenster icke nog belönade och han började snart gifva missnöjet luft i ett bittert tadel öfver både svenskarna och deras konung. Man påstår, att han först rådde Karl Gustaf till det vådliga tåget emot Jaroslaw; och sedan tadlade det öfverdådiga i samma företag; och när man trodde konungen under detsamma dödad eller fången, att han då uppmanat polackarna till uppror mot svenska magten. Karl Gustaf kom underfund med åtskilligt häraf och lät genom tvänne svenska herrar varna Radziejowsky. Denne blef väl sedermera försigtigare i sina ord; men började i dess ställe hemliga och vinglande underhandlingar med Österrike, Ryssland, Brandenburg och Kosackerna. Man märkte, att han småningom förde

*) *Rådsprot.* d. 13 Aug. 1657 och 16 Mars 1659.
**) *Riddarhus arkif.* Riksdagsprot. 1654.
***) *Riksark.* Bref till Karl Gustaf. Flere sådana från åren 1652 och 1653.

sin egendom ur de städer, som voro i svenskarnas våld. Sluteligen kom man öfver ett hans bref till danzigerboarna, hvari han *försäkrade sig vara polska republikens trogna son, aldrig hafva fört troppar emot fäderneslandet; endast sökt åtskilliga medel att få komma hem, och att han nu gerna ville försonas med sina landsmän* o. s. v. När alla dessa finter upptäcktes, förlorade Karl Gustaf tålamodet och lät den **1** December **1656** taga Radziejowsky till fånga. Vid anställd ransakning började denne slingra sig och om hvartannat ursäkta, ljuga, neka, öfverbevisas, erkänna och ena gången gråta, andra gången urskulda sin osanning. *Han ville*, hette det, *utverka sig danzigerboarnas skydd för någon sin egendom, som der förvarades. Derföre hade han skrifvit så. Det borde ej räknas honom till brott. Penningen är den mägtigaste Guden. För att bekomma den hade Radziejowsky måst tala mot sin öfvertygelse. De gode svenska herrar hade i samma läge gjort på samma sätt* o. s. v. Domen blef, att han skulle så länge kriget räckte hållas i fängsligt förvar. Han skickades nu till Sverge, der han på Stockholms och Örebro slott måste tillbringa ett par år mellan fyra väggar. Efter freden i Oliva återfick han friheten.

År **1662** hade inre tvister och partier ånyo utbrustit inom Polen. Den derstädes förut så allmänt föraktade och hatade Radziejowsky var dock en Johan Kasimirs ovän. Oaktadt förräderiet mot fosterlandet, blef han derföre nu såsom en oskyldigt förföljd man framdragen af konungens andra ovänner, de missnöjde, de sig så kallade fosterlandsvännerna; och dessa fordrade bestämdt, att han skulle återställas till gods, värdigheter och förläningar, och drefvo verkeligen vid riksdagen denna sin vilja igenom. Jemnt tio år, sedan Radziejowsky förde svenska fiendtliga hären in i sitt fädernesland, och började det förstörande krig, som efter honom, kallades Radziejowskiska stormen, jemnt tio år derefter fick han genom dessa de missnöjdas bedrifvande återkomma

och anlände nästan som segrare till Warschau. Partiets tydliga afsigt dermed var att skymfa konungen. Men rådet delade ej ständernas tänkesätt, utan tyckte, att polackarna genom sådant uppförande skymfade sig sjelfva. Flertalet vägrade att bland sig återupptaga fosterlandsförrädaren. I dess ställe utnämndes han till polskt sändebud i Turkiet, der han åt sig sjuk af meloner och dog af feber och vanvård *).

CORFITS ULFELD,

Radziejowskys like i mycket annat, blef det ock i afseende på förhållandet till Sverge. Första orsaken till Radziejowskys missnöje var, att svenskarna icke kastade sig öfver Warschau så hastigt, som polackens beräkning eller hämndlystnad ville. På samma sätt uppgifves första orsaken till Ulfelds missnöje hafva varit den, att svenskarna efter tåget öfver Stora Bält icke genast kastade sig öfver Köpenhamn. Ulfeld hade derigenom velat mätta sin hämndlystnad mot danska hofvet och åsyftade tillika en ny nordens förening, i hvilken han hoppades, att antingen hans fädernesland skulle blifva medelpunkten; eller ock han sjelf den derstädes företrädande vice konungen. Förut hade det varit ganska väl emellan Karl Gustaf och Corfits Ulfeld. Den sednare hade lånat den förre penningar och derjemnte blifvit utnämnd till kungligt geheimeråd samt varit på vägen att utnämnas till svensk grefve. Men efter roskilderfreden inträdde mellan båda en märkbar kallsinnighet. Konungen lär i Dannemark hafva fått betänkliga underrättelser om Ulfelds lynne och denne sednare fann sina

*) *Riksark.* Hemliga hvalfvet. Radziejowskis bref till Karl Gustaf den 12 Sept. 1655. Protokoll vid förhöret med Radziejowski d. 2 Dec. 1656 och 11 Febr. 1657. *Rådsprot.* d. 11 Juni, 21 Juli och 11 Aug. 1657. *Bond.* Riksskattmästaren G. Bondes dagbok d. 11 Juni 1657. *Brah.* Fol. T. 38. Radziejowskis bref till P. Brahe.

förhoppningar svikna. Konung Fredrik hade visserligen med honom ingått en förlikning; men denna var tvungen och dolde ömsesidigt misstroende och hat. I Dannemark var således ingen lycka att göra, intet inflytande att vinna; ej heller i Sverge; der, efter afslutad fred, man ej mer behöfde främlingen och hans stämplingar mot Dannemark. Af dessa orsaker fann sig Ulfeld innan kort nedsatt till en man af föga betydenhet. När nu Karl Gustaf sommaren 1658 började först tillreda och sedan verkställa det andra infallet på Seland, då frambröt Ulfelds ovilja i bittra och häftiga ord, och dessa med hans vanliga obetänksamhet öppet yttrade till och med till Karl Gustafs undersåtare och ämbetsmän, till en Dahlberg, en Mörner, med flere. *Ni svenskar,* sade han, *viljen aldrig hålla fred, aldrig hålla ord. Eder konung gör mig till en lögnare; hans anfall mot Seland är trolöst, och blir fåfängt,* o. s. v.*). Allt berättades för Karl Gustaf, hvilken dervid likväl icke gjorde mer, än att han ur sin tjenst afskedade den brummande mannen. Men, som denne icke hade någon bättre tillflyktsort, stannade han i Malmö, hvarest han inlät sig i de stämplingar, som vintern mellan 1658 och 1659 förehades i afsigt att återlemna nämnde stad åt Dannemark. Skälet till denna nya omkastning var antingen rättskänsla, eller vaknande fosterlandskärlek, eller missnöje med och ovilja mot svenskarna, eller vanlig oro och ombytlighet; ho vet? När man emellertid började komma saken på spåren, begärde Ulfeld pass för att resa till Frankrike eller någon af hansestäderna; *ty,* sade han, *jag befinner mig vara i Sverge blott en man af hopen, ja helt och hållet öfverflödig, och borgerligt död***).
Men han måste stanna qvar, och det upptäcktes snart, att han haft del i berörde stämplingar; hvilket till och

*) *Nordin.* Oinbundna. Fol. 122. E. Dahlbergs, H. G. Mörners och P. Chambers vittnesbörd om C. Ulfeld.
**) *S. st.* C. Ulfeld till Sh. Rosenhane.

med i sista dödsstunden bevittnades af en bland de borgare, som just för sammansvärjningens skull afrättades. Nu blef han tagen i fängsligt förvar och en rättegång började. För att undvika faran af motsägelser och öfverbevisning lade sig Ulfeld till sängs, låtsade hafva fått slag och vara mållös, så att försvaret måste inför rätten utföras af hans gemål, grefvinnan Eleonora, hvilken också gjorde det med mycken qvickhet och behag. Så fördröjdes rättegången. Karl Gustaf dog och förmyndareregeringen ville eller kunde ej öfverbevisa Ulfeld, utan beslöt gifva honom fri. Af misströstan och otålighet, eller, som andra säga, narrad af sin svåger och fiende, Hannibal Sehestedt, rymde likväl Ulfeld från Malmö just några få dagar, innan han eljest hade fått underrättelsen om sin formliga befrielse. Vägen togs, eller måste under flykten tagas till Köpenhamn. Här blef han upptäckt, fängslad, strängt hållen och sluteligen nödsakad att i de ödmjukaste ordalag *erkänna sina förbrytelser emot Dannemark och dess konung; och att dessa brott icke kunde ursäktas, utan endast af kunglig nåd och barmhertighet tillgifvas.* Mot denna afbön, ny trohetsed samt böter af all sin på Seland varande egendom återtogs han till nåder. Med vanlig oro reste han likväl snart och mot gifvet löfte till Nederländerna, började derifrån nya stämplingar mot sin konung och sitt fäderneslaud, klagade, att det sednare vore förtryckt af den förra, och erböd sig att hjelpa kurfursten af Brandenburg till Dannemarks krona, *emedan*, sade Ulfeld, *detta land, som det tyckes, ändå måste hafva en främmande beherrskare* o. s. v. Saken blef upptäckt och Ulfeld dömd från lif, ära och gods. Hans kropp skulle fyrskiftas och steglas, ett högt pris sattes på hufvudet, ett af hans i Köpenhamn varande hus nedrefs och på den öde platsen restes en pelare med inskrift: *Förrädaren Corfits Ulfeld till evig blygsel och vanära.* Sålunda fogelfri och hvarje stund fruktande att blifva förrådd, flydde Ulfeld från den ena staden till den andra, vanligtvis under förklädnad och namn af sina medföljande söners lärare.

Vid en sådan nattlig flykt öfver Rhenströmmen i trakten af Breisach, ådrog sig den redan förut sjukliga och nu sextioåra mannen en svår förkylning. Han dog kort derefter och blef af sönerna hemligt och under ett träd begrafven.

På sådant sätt slutade en man, utrustad med naturens och lyckans rikaste gåfvor, men derjemnte förd af en oro, en ombytlighet, en äregirighet, en herrsk- och hämndlystnad, hvilka han förgäfves sökte för sig och för andra bemantla med de heliga namnen af kärlek för frihet och fädernesland. I verkligheten gjorde han under flere års tid allt, hvad i förmågan stod, för att öfver samma sitt fädernesland draga såväl krigets eländen som främmande ok.

TOLFTE KAPITLET.

OM ADELN.

Karl Gustaf var ej frikostig i utdelandet af adeliga värdigheter. Ingen nämndes till grefve eller friherre, och till adelsmän blott fjorton, hvaribland dock några endast erhöllo bekräftelse på dylik förut innehafd värdighet. Sjelfva ståndet förblef i det hela i samma belägenhet som förut; stående midt emellan konungamagten och ofrälsemännen. Med den förra tyckes det likväl hafva ingått ett slags vapenhvila, eller förbund; ty af fruktan för ofrälseständen och för reduktionen vågade adeln ej mer genom några republikanska planer och anspråk stöta sig med konungamagten. Detta medförde tvänne följder; först den lindriga fjerdepartsreduktionen, såsom en eftergift å konungens sida; och sedan bifallet till kriget och dess gerder såsom en eftergift af adeln; detta sednare dock äfven för samma stånd nyttigt, såsom ett medel att vinna ära och byte, och tillika att vända folkets uppmärksamhet från reduktionsfrågorna.

En gång föreföll dock en liten tvist; det var vid landskapsmötet i Stockholm 1657. Konungen hade sjelfrådigt tillsatt både landtmarskalk och sekreterare. Landskapsadeln lät anteckna sin insaga mot sådant förfarande. Att ej för mycket stöta konungen, nöjde man sig dock med den af honom utnämnda landtmarskalken; men för att tillika visa sin sjelfständighet, afsatte man den utnämnda sekreteraren och valde en annan *).

Vi hafva i dessa och föregående delar ofta talat om adelns inkräktningsförsök mot både konungamagt och medstånder. Dessa bemödanden kunna till någon del förklaras ur då varande omgifning och tidsförhållanden. Sverges mesta beröring var med Tyskland, Polen och Dannemark. Serdeles i de tvänne sistnämnde länderna var konungens magt så inskränkt, att han öfver adeln hade föga att säga eller befalla. Samma adel var deremot nästan oinskränkt herre öfver sina underhafvande och lifegna bönder. I båda dessa hänseenden var således svenska adelns magt betydligen mindre och inskränktare än hos hvilken som häldst bland grannstaterna. Man finner också spår, att dessa och isynnerhet Polens adel talat med förakt om den svenska, såsom den der slafvade under arfkonungars nycker, bannor och befallningar. Det är icke otroligt, att allt detta i någon mån äggat svenska högadeln att sträfva efter samma magt, som deras medbröder i de andra staterna innehade.

Prof på enskild egennytta saknas ej. Af den från Westmanland 1659 uppbådade adelsfanan, kommo i stället för 130 endast 80 hästar; likaså på andra ställen **); och Erik Oxenstjerna klagade, *att mången adelsman endast uppbygger ett rödmåladt stall, kallar det för sätesgård och frikallar sedan derunder en hop andra hemman.* I allmänhet visade dock adeln

*) *Riddarhusarkiv.* Acta om landtdagen 1657.
**) *Rådsprot.* d. 7 Sept. 1659.

under denna regering mycken beredvillighet att understödja fäderneslandet och gjorde dertill jemnförelsevis större uppoffringar än de andra stånden*).

Söndringen inom riddarhuset fortfor och ökades. Vid reduktionsfrågan föreföllo häftiga tvister mellan lågadeln, som fått ringa, och högadeln, som fått stora förläningar. Än häftigare blef trätan angående de af Kristina gifna grefvеprivilegierna. I följe af dessa hade grefvarna tillvällat sig domsrätt öfver de inom grefskapet boende adelsmännerna. Lågadeln sökte befrielse från denna afhängighet. Grefvarna, serdeles Per Brahe, prutade häftigt emot. Erik Oxenstjerna förmanade å ömse sidor till lugn och fördragsamhet, och grefvarna till eftergift, men förgäfves. Per Brahe liknade svenska grefvarna vid tyska furstar. *Jag är,* sade han, *här i landet näst konungen den förnämste. Får jag icke behålla domsrätten öfver min adel, så vill jag lemna syssla och land,* o. s. v. Lågadeln deremot förklarade, *att den alldeles icke ville underkasta sig en sådan domsrätt, hvarigenom den sjelf skulle förvandlas till omedelbar undersåtare under grefvarna; den ville bero af konungen och af ingen annan* o. s. v. Med dessa klagomål blefvo till Karl Gustaf ombud uppskickade, hvilka fingo goda svar**). Vi känna ej sakens utgång, men hela uppträdet var tydeligen en förelöpare till 1680 års riksdag.

TRETTONDE KAPITLET.

OM PRESTERSKAPET OCH UNDERVISNINGSVERKEN.

Litet förr än Karl Gustaf reste ut till polska kriget, fingo presterna bekräftelse på sina privilegier; och

*) Se Bevillningarna vid riksdagsbesluten.

**) *Riddarhusarkiv.* Protok. 1655 d. 5 Maj. *Engestr.* Utdrag ur Rosenhanes dagbok 4:o 1655 d. 25 April, 2 och 23 Maj.

1658 blefvo Wadsbo och Walla härader tagna från Karlstads superintendentia och laggda under biskopen i Skara, hvilken deremot måste åt den förra afstå Dalsland och norra Bohus län. För öfrigt talades ännu om consistorium generale, och en ny kyrkoordning var under arbete, men ingendera blef färdig. Tillika klagades öfver en mängd mer och mer inrotade oordningar. Under det beständiga krigsbullret, och i anseende till konungens frånvaro, blef dock ingen ting i detta hänseende vidgjordt *).

Det nästan enda märkvärdiga angående undervisningsverken var, att Uppsala högskola genom Terserus och Figrelius begärde och erhöll bekräftelse på sina privilegier. De så kallade akademiska konstitutionerna, utgifna den 27 Juni 1655, lära vara utarbetade af Björnklou. — Högskolan i Dorpt blef kort derefter upplöst, i anseende till ryssarnas infall, hvarvid också denna stad eröfrades. — Efter freden i Roskild öfverlade man deremot ofta om anläggandet af en ny högskola i södra Sverge eller, som det hette, ett *universitet för Göta rike.* Afsigten var i synnerhet den att ditlocka studerande ungdomen från Skåne, Halland och Blekingen och sålunda hindra den gemenskap och förbindelse, som mellan dessa orter och deras förra moderland skulle hafva bibehållit sig, om det uppväxande slägtet fortfarande besökt högskolan i Köpenhamn. Förslaget understöddes af biskop Winstrup i Lund, samt af Sverges presterskap. Dåvarande tänkesättet tycktes luta derhän, att man borde i Lund inrätta ett gymnasium; men i Linköping eller Göteborg, det nya åsyftade universitetet *).

För de enskilda vetenskaperna kunde näturligtvis föga göras under beständiga krig och så kort tiderymd. Den enda märkvärdigare företeelse var, att Olof Rudbeck år 1657 började anläggningen af den första bo-

*) *Presteståndets arkiv.* Acta comitialia 1659—1660.
**) *Prestest. arkiv.* Acta comitialia 1658.

taniska trädgård i Uppsala. — Holländaren, svenska amiralen Henrik Gerdtsson hade författat och ville utgifva sjökort öfver Bottniska viken; men sådant hindrades af regeringen *). Man var i allmänhet vid denna tid obenägen mot alla slags kartor och ansåg dem som vägvisare för fiendtliga infall.

Inom läkarestaten tilldrog sig följande förändring. När pesten 1657 kom till Stockholm, vägrade stadens barberare (fältskärer) att befatta sig med pestsjuka personer, och ämbetets föreståndare rymde till och med undan åt landet. Då erbödo sig stadens badare, att, mot erhållandet af samma privilegier som barberarne, öfvertaga vården af nämnde sjuka. Anbudet och villkoren mottogos, och de förut skilda ämbetena förenades hädanefter till ett enda**).

Sverges boksamlingar fingo mycken tillökning. I Posen togos och hemskickades två stora biblioteker, likaledes ett, taget i Wilna***) samt ett i Soröe; hvilkas skatter delades emellan de offentliga boksamlingarna i Stockholm och Uppsala.

Tryckpressen började väcka mer och mer uppmärksamhet. Karl Gustaf befallte, *att till missbruks undvikande skulle ingen boktryckare understå sig trycka någon i stats- eller troslära vigtig handskrift, hvilken ej förut blifvit i kansliet uppvisad och gillad.* Biskopar och superintendenter ålades att hålla noga uppsigt deröfver†).

---

*) *Rådsprot.* d. 17 April 1656.

**) *Rådsprot.* d. 4 Aug., 12 och 14 Oktober 1657. Jfr Stockholms ordinantier 1. 130.

***) Enligt Celsius, Bbl. Regiæ Historia p. 131 samt Busser om Uppsala, T. 2 p. 34. — Men svenska troppar innehade aldrig Wilna. Det var af ryssarna, som nämnde stad plundrades.

†) *Rådsprot.* d. 19 Nov. och 9 December 1656.

FJORTONDE KAPITLET.

OM ÄMBETSVERKEN.

I detta hänseende är ingenting hugneligt att berätta. Kriget och konungens frånvaro, m. m. förorsakade oordningar, sjelfsvåld och slapphet. De gamla klagomålen öfver kronofogdarnas underslef fortforo *), och en häradshöfding Rosinger lät en gång den vid tinget församlade allmogen vänta i tre dagar, under hvilken tid han sjelf med sällskap flitigt förplägade sig vid kannan **). Måhända var det samma Rosinger, som år 1651 tillsammans med Messenierna och andra missnöjda klandrade drottning Kristina samt oskickligheten af hennes förvaltning och ämbetsmän.

Mera hugnande att se och omtala är den beredvillighet, hvarmed flere herrar och högre ämbetsmän icke utan betydliga uppoffringar understödde fäderneslandet. Den tidens handlingar äro rika på sådana exempel. Per Brahe ville 1656 öfvergifva sin lugnare befattning i Stockholm och i dess ställe resa till det älskade men hotade Finnland och leda dess försvar mot ryssarna ***), likaså åt staten upplåna penningar på pant af egna gods †); äfven på sin bekostnad förse Jönköping med proviant; och år 1657 uttågade han mot danskarna med en liten krgshär, hvilken till större delen bestod af hans eget uppbådade folk. Riksamiralen Gabriel Bengtsson Oxenstjerna erböd sig att understödja det emot ryssen stående krigsfolket med 500 tunnor spannemål ††); amiralen Klas Bjelkenstjerna, att på egen bekostnad förse sig och sitt folk med mun-

*) *S. st.* d. 17 Maj 1656.
**) *S. st.* d. 20 Juni 1656.
***) *S. st.* d. 17 Juni 1656.
†) *S. st.* d. 24 April 1656.
††) *S. st.* d. 16 Juni 1656.

förråd till det blifvande sjötåget *); generalen Harald Stake, att på samma sätt fullständiga sitt regemente; Erik Oxenstjerna, att på sina egna juveler upplåna penningar åt kronan **). Svenska sändebudet i Köpenhamn, Dureel, hade i förskotter och obetalda löner att af staten fordra 20,000 riksdaler, och var nära att insättas på gäldstugan, men vek ändå icke ifrån sin plats eller pligt ***). Drottningens kammarherre, Johan Ekeblad, fick på ett och ett halft år icke ett runstycke af sin lön, och hade till slut blott en enda klädning och, *den*, skrifver han, *sliten och tunn som ett sidensars*. Ännu i slutet af 1661 finner man bland rikets skulder upptagna 3,352,468 daler obetalda tjenstemannalöner, troligen de flesta sedan denna tid †). — En gång borde en enspännare afskickas åt franska sändebudet; men Herman Fleming kunde ej anskaffa statsmedel dertill, hvarpå Per Brahe och Gustaf Horn erbödo sig att sjelfva sammanskjuta de nödiga penningarna ††). — När drottning Hedvig Eleonora 1656 om hösten skulle i Preussen besöka Karl Gustaf, hade man ännu icke mägtat skaffa henne någon silfverservis, i stället för den af Kristina bortförda. Rådet ville ej, att Sverges drottning skulle i främmande land visa sig utan en sådan vanlig bordsprydnad, och sammansköt derföre och inköpte åt henne en ny silfverservis †††). I allmänhet hörde man ofta vid rådsbordet röster, som yrkade, att adeln och isynnerhet rådsherrarna borde i beredvillighet och uppoffringar för fäderneslandet föregå de andra ständerna med godt exempel. Det var den ännu

---

*) *S. st.* d. 19 Juni 1656.

**) *Riksark.* Hemliga hvalfvet. L. von der Lindes bref till Karl Gustaf den 13 Juli 1656.

***) *Brah.* Fol. 173. Dureel till P. Brahe, d. 24 Febr. 1657.

†) *Kammarkoll. arkiv.* Rikshufvudboken för 1662.

††) *Riksark.* Bref till Karl Gustaf från Gambrotius d. 8 Sept. 1655.

†††) *Rådsprot.* d. 4 December 1656.

icke utslocknade andan från Gustaf Adolfs och Axel Oxenstjernas tidehvarf.

Emedan vi kommit att nämna denna Sverges förklaringsålder, må också framdragas ännu ett bevis på det allvar, hvarmed den enskilde mannens förhållanden då för tiden måste vika för fäderneslandet. När Axel Oxenstjernas dotter firade i Sverge sitt bröllopp med Gustaf Horn, ville fadren icke för denna högtids skull söka tjenstledighet, utan stannade på sin plats ute i Preussen. På samma sätt och af samma orsaker voro ock Jakob De la Gardie 1643 och Per Brahe 1649 frånvarande vid sina döttrars bröllopp; och det fastän den sistnämnda förmäldes med hertig Adolf Johan, sjelfva drottningens syskonebarn. Flere dylika exempel kunde framdragas. Vi komma snart med vår berättelse till tider, rika på exempel af motsatsen.

FEMTONDE KAPITLET.

OM KRIGSHÄREN.

Under Karl Gustafs regering skedde inga förändringar eller förbättringar i krigsyrket, utan man följde i allmänhet det sätt, som Gustaf Adolf uppfunnit och hans lärjungar under trettiåra kriget utbildat. Deremot stadgade och till och med ökade svenska soldaten sitt anseende för ihärdighet, mod, ordning och pålitlighet. Svenska tropparna ansågos för de bästa i Europa, och deras under Karl Gustaf utförda bragder skola städse väcka allas förundran och svenskens stolthet. Rättvisan af den sak, för hvilken de stridde, den hvarken kunde eller ville de bedömma; men när deras konung eller anförare böd, då framgingo de utan tvekan och utan bäfvan; vare sig öfver hafvets afgrunder, eller mot befästade murar eller djupt in bland fiendtliga skaror och länder. Det starka, välförsedda, af nära 6000 danskar besatta Fredriksudde stormades och er-

öfrades af omkring 3000 svenskar. — Under hela året 1659 låg i Dannemark en styrka af blott 10 till 12,000 svenskar, och likväl förmådde den hålla i tygel icke blott Köpenhamns besättning af ungefär 13,000 man, utan ock såväl stadens som öarnas hela befolkning. — I Warschau såg man 3000 svenskar en längre tid försvara sig mot omkring 100,000 belägrande polackar och derjemnte mot stadens fiendteliga befolkning. — Vid Krakaus och Thorns försvar såg man uppträden af samma art och samma utmärkelse. — Sommaren 1657 såg man 40,000 ragoczianer nästan krypa bakom ryggen och söka skydd af 6 till 7,000 svenskar. — Vintern 1656 och under återtåget från Jaroslaw, såg man huru 5000 svenskar, omgifna af minst 24,000 polackar och af en förbittrad befolkning, mägtade öfver floder och bottenlösa vägar likväl segrande och lyckligt tränga sig fram till Warschau och till de sina. — I allmänhet är det ganska märkvärdigt att noga följa dessa krigsrörelser och dervid se, huru svenska hären, omgifven af polska massorna, tågade nästan obehindrad fram och åter öfver polska fälten. Det är likasom man såge skeppet stolt framsegla öfver hafvets rymd och framför bröstet undankasta de fräsande böljorna; men man ser ock, huru samma böljor lika lätt återigen sammanflyta och utplåna hvarje spår efter den framgångne segraren.

Såsom en forntidens kämpe älskade och aktade det goda svärd, som var hans kraft, hans ära, hans framtidshopp; nära nog på samma sätt vårdade och värderade Karl Gustaf sin krigshär. Den var för honom det svärd, hvars like i härdning och skärande egg verlden icke kunde uppvisa; det svärd, han sjelf från ungdomen lärt sig med mod och skicklighet föra; sluteligen det svärd, hvilket skulle för honom likasom för forntidens riddare bana vägen till ärans mål, de drömda nya kronorna, den stora nordiska monarkien samt till en plats i de odödliga hjeltenamnens tempel. Man finner ock, huru han städse och omsorgsfullt vår-

dade soldaternas bästa; huru hvarje annat afseende måste gifva vika, när det var fråga om tropparnas underhåll. *Svenska och tyska regementerna,* sade han, *äro härens kärna, hvilken med yttersta noggranhet bör vårdas, ty sådana soldater växa ej snart opp igen.* — *På svenska hären,* yttrade han vid ett annat tillfälle, *hvilar uteslutande både konungens och rikets välfärd.* — Härtill kom och häraf alstrades den ömsesidiga tillgifvenhet, som uppstår mellan krigskamrater, äfven mellan anförare och soldater, då nemligen båda äro af rätta slaget. Så var händelsen nu. Det är ganska sannolikt, att sorgen öfver de på Fyen förlorade tropparna var en spik i Karl Gustafs likkista.

Det blef emellertid ganska svårt att hålla regementerna fulltaliga, dels för den starka åtgången i kriget, dels emedan de andra europeiska staterna sluteligen icke ville inom sina områden tillåta några svenska värfningar. Det finnes exempel, att man benådat till döden dömde dråpare och upprorsstiftare, uttryckeligen endast derföre, att man i anseende till den stora bristen på karlar behöfde dem till soldater *).

SEXTONDE KAPITLET.

OM NÄRINGARNA.

Det blomstrande tillstånd, hvari Gustaf Adolfs och Axel Oxenstjernas styrelse försatt Sverges slöjder och handel, och som under Kristinas tid någorlunda bibehållit sig, led under Karl Gustafs korta regering mycken afbräck; man kan säga, att det nästan helt och hållet förstördes. Konungens behof af penningar förledde honom att höja gamla och införa nya tullafgifter, så att icke blott ständerna klagade utan äfven konun-

---

*) *Rådsprot.* d. 24 Mars och 26 Nov. 1656.

gens mycket gynnade ämbetsmän i denna väg, en Herman Fleming och Krister Bonde öppenhjertigt afrådde åtgerden. Dessa ökade bördor jemnte kriget förorsakade mycken minskning i handeln. År 1659 var dess rörelsekapital i Stockholm icke hälften af hvad det förut plägade utgöra.

Att leda Rysslands handel öfver Riga, Narwa och den nyss anlaggda staden Nyen hade alltid varit Gustaf Adolfs och Axel Oxenstjernas plan, hvarföre de också gerna ville underhålla fred med samma Ryssland. Nu upphörde denna rörelse helt och hållet; ty kriget utbröt; staden Nyen blef uppbränd; och från Riga flyttade en hel hop köpmän och handtverkare, för att undvika dels krigets härjningar, dels de af Sverge ökade tullafgifterna *).

Ett annat fördelaktigt arf ifrån Gustaf Adolf och Axel Oxenstjerna var nybygget i Norra Amerika, det så kallade *Nya Sverge*. Under närvarande krigs oroligheter blef det redan 1655 af holländarne, ehuru tvärt emot folkrätten, anfallet och med alla sina fästen eröfradt; ty från det aflägsna och i andra krig invecklade moderlandet kunde ingen hjelp erhållas.

Cabo Corso, afrikanska kompagniets nybygge i Guinea, var ett tredje den svenska handelns arf från samma tid och från Ludvig De Geers drift och omtanka. Äfven detta förlorades under Karl Gustafs krig. Sättet, Karloffs kaperi, hafva vi redan omtalat. Sverge sökte väl återtaga, men kunde ej bibehålla anläggningarna. Dessa blefvo eröfrade, först af holländarne, sedan af morerna, sluteligen af engelsmännen. Det finnes spår, att svensk-afrikanska kompaniet fläckat sin korta tillvaro genom deltagande i den då allmänna slafhandeln.

Så genom förlusten af Cabo Corso, af Nya Sverge och af ryska handeln, förlorades de första mognande frukterna af Gustaf Adolfs och Axel Oxenstjernas omtanka. Sverges försök att uppträda bland de stora

*) *Rådsprot.* d. 9 Dec. 1656.

handelsfolken blef en gång för alla eller åtminstone för den gången helt och hållet afbrutet. Svenskarna tillgrepo åter svärdet, de nordiska vikingarnas urgamla medel att vinna rikedomar. Karl Gustafs både segrar och missöden gåfvo ny näring åt det gamla krigslynnet. Karl den tolfte uttalade öppet dess valspråk: *memini me esse Alexandrum non mercatorem* *).

En för svenska näringarna lycklig händelse inträffade dock under denna regering. Magnus Gabriel De la Gardie lärde i Riga känna en skicklig jern- och stålarbetare, liffländaren Rademakern. Denne öfvertalades att från det härjade Liffland flytta till Sverge, hvarest han med arbetare och nya anläggningar bosatte sig vid Eskilstuna. Den der varande Karl Gustafs stad eller så kallade *fristaden* med sina jernförädlingsverk är frukten af detta företag.

För öfrigt var Karl Gustaf icke utan sina förslag för handeln. Hans syfte med Göteborg skola vi framdeles omtala. Han hade äfven en annan plan, neml. att från Lübeck locka handeln till Wismar, genom att från sistnämnde stad leda genom Meklenburg en kanal till Elben. Företaget stod i sammanhang med det åsyftade östersjöväldet; men borttappades snart under de följande bekymmersamma krigsåren.

Vid riksdagarna klagade ständerna öfver olikhet i mått och vigt samt öfver monopolier och handelskompagnier, förmenande, att priserna blefve derigenom oskäligt höjda. Tillika yttrade borgerskapet mycket missnöje deröfver, att man på de flesta brukskontor dref allehanda slags handelsrörelse med allmogen; ett slags landsköp, hvarigenom man, utan att likväl för denna näring skatta till kronan nästan höll öppen salubod till förfång för städernas köpmän, hvilkas rörelse derigenom betydligen minskades; men hvilka det oaktadt måste erlägga de för densamma bestämda utskyl-

*) *Jag känner, att jag är en segerhjelte, och icke en köpman.*

derna*). Det oupphörliga kriget och bortovaron från fäderneslandet hindrade konungen från att kunna afhjelpa någon af dessa brister.

För att lätta penningerörelsen hade redan Gustaf Adolf på sin tid uppmanat borgerskapet att inrätta vexel- och länebanker; hvilket likväl icke kunnat verkställas. Nu upptogs förslaget å nyo och af Johan Palmstruch, son af en för sina rikedomar och lån adlad köpman i Riga. Mannen, likasom hans förslag, ansågs af några vara mindre att lita på, hvarföre han också motarbetades af Gustaf Bonde. Deremot understöddes han af Magnus Gabriel De la Gardie och lyckades vinna konungens förtroende, så att han år 1656 fick privilegium på att i rikets städer inrätta vexel- och länebanker. En sådan blef ock i Stockholm öppnad och tyckes åtminstone i början hafva motsvarat ändamålet; ty ännu år 1660 ansågs den af ständerna vara nyttig och väl ordnad,

SJUTTONDE KAPITLET.

OM BONDESTÅNDET.

Allmogens belägenhet var densamma, som under förra regeringen, men likasom för alla andra rikets innevånare, än mera tryckt genom ökade skatter och utskrifningar. Medelst den beslutade fjerdepartsräfsten blef visserligen, åtminstone på papperet, en dam uppförd mot adelns hotande inkräktning af all svensk jord, och mot bemödandet att förvandla hela ofrälse folkmängden till adelstorpare eller lifegna. Dock finner man, att riksdagsbönderna ännu yttrade farhåga för införandet af den så kallade *liffländska seden* d. v. s. lifegenskapen**); och, detta icke utan skäl; ty ännu

*) *Rådsprot.* d. 3, 5 och 12 Mars 1656.
**) *Rådsprot.* d. 16 Juni 1655.

gjordes försök i den vägen. En Gustaf Posse förfrågade sig hos riksrådet skrifteligen, *om den, som är född på frälsegodset, har rätt att taga tjenst derutom.* Rådet jakade för Sverge, men nekade för Liffland *).

Klagomålen öfver böndernas oärlighet och bedrägerier vid kronotiondens utgörande fortforo och till och med ökades efter tiondefogdarnas afskaffande. Bönderna brukade neml. att antingen orätt eller alldeles icke räkna sädesskylarna; och att sedan för hvarje åt kronan bestämd skyl uppgifva och betala endast en afkastning af två kappar, ehuru de vanligtvis erhöllo fyra till sex. Genom sådana bedrägerier och deras mängd led det allmänna en nästan oberäknelig förlust. Man hade sökt afskaffa missbruket, men ej mägtat det, i anseende till den stora och samhälliga mängdens motstånd **).

ADERTONDE KAPITLET.

OM SVERGES ÖFVERSJÖLÄNDER OCH NYVUNNA LANDSKAP.

I Öfversjöländernas förhållande till Sverge skedde ingen förändring. Lika med moderlandet blefvo de hårdt tryckta af skatter och utskrifningar, och dessutom af inqvarteringar, genomtåg och härjningar. I Finnland klagades 1659, att der fanns föga ämnen mer till soldater ***). Pommern var redan 1658 så uttömdt och uttröttadt, att man befarade uppror †). Liffland, Estland och Ingermanland voro förhärjade af fienden och af pesten, och en icke obetydlig del deraf måste

*) *Rådsprot.* d. 7 Aug. 1656.

**) *Riksark.* Riksdagshandlingar. Preståndets utskott 1658 d. 28 April.

***) *Rådsrevis. prot.* d. 22 Aug. 1659.

†) *Rådsprot.* d. 21 April 1658.

under stilleståndet 1658 lemnas i ryssens hand. *Fienden*, sade Bengt Skytte, *har gjort den för Sverge vådliga upptäckten, att Ryssland kan när som häldst och ostraffadt öfversvämma och härja de östra öfversjöländerna. Dessa landskap likna kor, dem svensken med stor kostnad underhåller; men dem ryssen kan när som häldst mjölka, till och med flå* *). — Man började här och der ana svårigheten af att i längden kunna emot Ryssland bibehålla nämnde landskap. Gustaf Evertsson Horn yrkade som enda medlet, att man borde befolka dem med lutherska svenskar, tyskar eller finnar; och att deremot alla grekiska ryssar borde fördrifvas, såsom de der alltid sträfvade efter återförening med sina landsmän **). Landtrådet Patkull förehade också dylika stämplingar med lithauerna och skulle derföre fängslas och lagföras ***). Vi känna ej sakens utgång.

I afseende på de genom roskilderfreden nyvunna landskapen hunno inga åtgärder vidtagas. De förslag, som i sådant hänseende framkastades, böra omtalas i sammanhang med det, som under nästföljande regering verkeligen skedde.

NITTONDE KAPITLET.

SVERGES FÖRHÅLLANDE TILL UTLÄNDSKA MAGTER.

RYSSLAND.

Det hufvudsakligaste af Sverges förhållande till detta land är redan omtaladt. En anmärkning må

*) *Nordin.* Oinbundna, Fol. 122. B. Skyttes betänkande.
**) *Brah.* Fol. 170. Gust. Ev.son Horn till Gust. Karls. Horn d. 20 Mars och 9 Juni 1656.
***) *Rådsrevis. prot.* d. 7 Juli, 1 Sept., 13 Dec. och 18 Januari 1659. På första stället kallas mannen Paikull.

tilläggas. Den ovanliga duglighet och deraf följande stora anseende, svenska hären för närvarande ägde, hade den småningom förvärfvat under krigen mot grannarna i öster; nemligen först grundat under fälttågen mot ryssarna från 1580 till 1617, sedan vidare utvecklat under krigen mot Polen från 1600 till 1629, och slutligen i all dess vunna fulländning laggt för den bildade verldens ögon under trettioåra kriget samt Karl Gustafs fälttåg. Men just nu och på höjden af denna fulländning finner man spåren af en uppkommande motvilja för att återvända till dessa, den svenska krigsärans första odlingsfält. Bland alla företag var ett krig mot Ryssland, det som minst öfverensstämde med allmänhetens önskningar. Denna åsigt uttalades bland både höga och låga. Karl Gustaf sjelf ansåg under sin värdighet att i egen person anföra ett fälttåg mot barbarerna i öster. Wrangel undandrog sig äfven ett sådant förtroende, och det var endast med möda man kunde öfvertala soldaterna att låta föra sig åt detta håll *). Orsakerna voro flera. Först nemligen, att man icke ville med krig störa den tillämnade ryska handelsrörelsen öfver Nyen, Narva och Riga. För det andra, att man kunde mot Ryssland ingen ting annat vinna än nya landskaper utan naturlig gräns och med en helt och hållet främmande och fiendtlig befolkning, hvilka landvinningar derföre också skulle blifva nästan omöjliga att försvara utan andra nya eröfringar och så i oändlighet. Detta var också Bengt Skyttes plan; oss veterligen den ende, som talte för ett dylikt krig. Tredje skälet var härens bestämda motvilja för ryska fälttåg; en känsla, grundad visserligen icke på någon räddhåga, men på den omständigheten, att både solda-

---

Vi hafva ej kunnat utreda huruvida det, som här, och i 10 delen s. 114 blifvit berättadt angående Patkull och Paikull, angår flere, eller måhända blott en och samma person.

*) *Rådsprot.* d. 7 April 1658.

ter och befäl hade i tyska kriget vant sig vid mildare luftstreck, beqvämligare qvarter och rikare byten, än man i det kalla och ouppodlade Nordryssland kunde hoppas.

POLEN, DANNEMARK, BRANDENBURG OCH HOLLAND.

Sverges ställning i afseende på dessa fyra stater, är redan i det föregående utförligen omtalad.

ÖSTERRIKE

hade sedan trettiåra kriget gammalt agg till Sverge. Dertill kommo afund och farhågor, väckta genom Karl Gustafs djerfva planer och ovanliga framgångar i Polen. Till dessas hämmande sökte kejsaren att mot Sverge uppreta Ryssland och Dannemark. Men när förbundet emellan Karl Gustaf och Ragoczi hotade Polen med nya och större faror, då framstod ändtligen kejsaren sjelf och skickade Polen hjelptroppar samt trädde derigenom i fiendtligt förhållande mot Sverge.

Karl Gustafs uppförande mot Österrike var ombytligt; i början och under de första framgångarna tämligen stolt; sedermera vacklande mellan trägna och upprepade försök att vinna kejsarens vänskap, och hotelser och stämplingar, när dessa försök misslyckades. Österrike visade nemligen beständigt misstroende och ovilja för alla Karl Gustafs anbud, och vid dennes sednare krig mot Dannemark uppträdde det äfven i Tyskland såsom verksam och förklarad fiende mot Sverge. Karl Gustaf harmades högeligen och sökte dels att hindra den österrikiska erkehertigen Leopolds utväljande till kejsare, dels att mot österrikiska huset i allmänhet uppreta de tyska furstarna; men båda delarna fåfängt.

En och annan ville, att Karl Gustaf skulle vända sina vapen mot Österrike sjelft. Detta hade öfverens-

stämt med härens önskningar och troligtvis äfven blifvit understödt af Frankrike. Men Karl Gustaf ville ej lyssna till förslaget; *ty*, sade han, *Frankrike är den, som af våra der vunna segrar får förnämsta vinsten; och dessutom skulle man vid ett sådant företag nu för tiden möta enhälligt motstånd af alla de tyska staterna* *).

FRANKRIKE,

Sverges gamla bundsförvandt, skulle också nu vara jemnte England dess förtroligaste vän. I början vexlades gåfvor och artigheter och flere gånger underhandlades om närmare förbund. Men när Karl Gustaf icke ville angripa Österrike utan i dess ställe fördjupade sig, först i polska och sedan i danska krigen; när hans inkräktningsplaner började uppreta eller åtminstone oroa de flesta europeiska staterna; när han slutligen uttröttad, knappt mägtade försvara sig sjelf, än mindre hjelpa andra; då drog sig Frankrike småningom tillbaka, och blef likgilltigt för Sverges vänskap. Det antog mer och mer sättet af en stolt beskyddare, hvilken icke ville tillåta sin anhängares fullkomliga undergång. Så till exempel uppträdde det i haagerkonserten för att åt Sverge försäkra östra kusten af Öresund. När svenska hären i trasor och smuts år 1657 tågade från Polen mot Dannemark, gaf Frankrike till dess understöd och nästan som nådegåfva 200,000 daler, andra säga 400,000 ecus **). Vid ett annat tillfälle erböd det åt Karl Gustaf en årlig lifränta af 200,000 daler. Med afseende härå och på fransyska underhållspenningarna under trettiåra kriget, fingo svenskarna af Österrike uppbära spenamnet: *Frankrikes legoknektar.* Allt detta uppretade naturligtvis både

*) *Engestr.* G. Benzelstjernas utdrag ur rådsprot. Januari 1660. Jfr. Puf. VI. 1.

**) Grammonts memoirer II. 97.

dem och deras konung. Mellan honom och Mazarin vexlades tämligen hvassa stickord. Vid något sådant tillfälle vände sig konungen till Terlon, slog handen på värjfästet och utbrast: *redan förr en gång hafva göterna stått utanför Paris, och än en gång kunna de segrande föras dit igen.*

Sinnesstämningen i Frankrike var i det hela ogynsam mot svenskarna*). Skälet var i början ett menskligt och katolskt medlidande för polackarna deras tryckta trosförvandter; sedermera ovilja öfver Karl Gustafs eröfringslystnad. Men oaktadt denna ledsamma spänning vidhöll Mazarin sitt beslut att icke låta Sverge alltför mycket försvagas. När derföre i slutet af 1659 utsigterna för detta rike mer och mer mörknade, tycktes Mazarin vilja uppträda till dess hjelp; men just i detsamma afled konung Karl Gustaf.

ENGLAND.

I början af Karl Gustafs regering var Cromwell hans närmaste och bästa vän. Så, som Holland slöt sig till Dannemark, i samma mån slöt sig äfven Hollands medtäflare, England, till Dannemarks fiende, Sverge. Karl Gustafs anfall mot de katolska polackarna var angenämt för det protestantiska lärare-parti, som då för tiden styrde England; och Cromwell lät för de svenska vapnens framgång hålla förböner i kyrkorna. Men detta var också allt, hvad han gjorde; oaktadt alla Karl Gustafs bemödanden att med honom ingå förbund och af honom bekomma underhållspenningar. Cromwell drog sig alltid under vänskapsförsäkringar men med försigtighet tillbaka. Han fruktade för Englands handel, ifall Sverge blefve ensam herre öfver Östersjön. Efter Karl Gustafs andra anfall mot det

*) *Nordin.* H. Järtas afskrifter. B. Skytte till Karl Gustaf den 15 Nov. 1659.

protestantiska Dannemark drog sig Cromwell än mera tillbaka och tycktes gerna se, om svenska konungens stora planer kunde blifva något nedsatta. Huru England efter Cromwells död deltog i de bekanta haager-konserterna, hafva vi redan omtalat.

KARL GUSTAFS DELNINGSFÖRSLAG.

Få konungar hafva fört så täta och mångsidiga underhandlingar, som Karl Gustaf. Icke en utan flere gånger erböd han Sverges vänskap och förbund åt ryssen, kosacken, Brandenburg, Österrike, Frankrike, Holland och England. Han var en tapper och driftig herre, i spetsen för ett ärorikt och segrande folk och för de bästa troppar i Europa, så att hans fiendskap borde fruktas, hans vänskap sökas af enhvar styrelse. Oaktadt dessa förhållanden kunde han under hela sin regering icke bekomma någon enda bundsförvandt, undantagande den obetänksamme Ragoczi och de båda nästan tvungna furstarna af Brandenburg och Holstein. Förhållandet är ganska märkvärdigt. Det kan ej gerna härledas från någon annan orsak än den, att regeringarna fruktade ombytligheten och kanske än mera äfventyrligheten af Karl Gustafs företag och derföre icke vågade hafva någonting med honom gemensamt. De ofvannämnde egenskaperna af ombyten och äfventyrlig djerfhet visa sig ingenstädes tydligare än i de många delningsförslag, hvilka konungen till höger och venster framkastade, och af hvilka vi här vilja lemna en sammandragen teckning.

Redan under året 1655 finner man några af Karl Gustaf gjorda delningsförslag. De voro dock få; ty, hänförd af sina utomordentliga framgångar, hoppades han att i det närmaste kunna åt sig sjelf bibehålla allt, som då kunde komma i fråga. Men sedan polska resningen vid slutet af nämnde år utbrustit, och de förut så ljusa förhoppningarna mörknat; från denna stund

begynte delningsförslagens egenteliga tid. Vi vilja framställa dem efter årsföljden.

År 1656. Den 7 Januari afslöt Karl Gustaf med kurfursten af Brandenburg fördraget i Königsberg, hvarigenom han åt nämnde furste gaf polskt-preussiska biskopsdömet Ermeland och lade detta jemnte hela Ost-Preussen, såsom ett län under Sverge. — I samma månad föreslog han åt Ryssland att med Sverge dela Lithauen efter en linea, dragen ungefär från östra ändan af kurländska Semgallen och i syd-sydostlig riktning nedåt föreningen af Beresina och Dnieper*). — I Februari, under det svåra tåget till Jaroslaw, erböds åt Brandenburg fyra polska woiwodskaper samt tittel af konung öfver Stor-Polen; hvaremot Brandenburg skulle åt Sverge lemna åtskilliga delar af Ost-Preussen samt ett kraftigare understöd**). — I Maj föreslogs, att Johan Kasimir skulle behålla ett stycke af Mazovien; Sverge taga West-Preussen, Cujavien, Samogitien och om möjligt Krakau; det öfriga skiftas mellan Brandenburg, Ryssland, kosackerna, Ragoczi och några polska herrar***). — I samma månad erböds åt Ragoczi för deltagande i polska kriget några kretsar i trakten kring Lemberg †). — Den 15 Juni afslutades marienburgerfördraget, hvarigenom Karl Gustaf lemnade åt kurfursten af Brandenburg de fyra polska woiwodskaperna, Posen, Kalisch, Lenciez och Siradien ††). — I Augusti månad erböds åt Ragoczi att vid en delning af Polen erhålla Ukrän och allt, som låge söder och öster om Weixeln, ända till Podlachien †††). — Litet derefter ökades anbudet med Krakau *†). — I September erböds åt kosackerna att vid en delning af Polen er-

*) Pufendorff Thaten Carl Gustafs tr. 1697, s. 195.
**) Puf. s. 169. Handl. till upplysn. af Sv. krigshist. 2: 80.
***) Puf. de reb. gest. Fred. Wilh. s. 325.
†) Puf. Karl Gust. s. 222.
††) Puf. Fred. Wilh. s. 330.
†††) Puf. Karl Gust. s. 223. Rühs s. 68.
*†) Puf. S. st. Terlons memoirer s. 16.

hålla woiwodskaperna Kiow, Tschernigow och Braclaw *). — I November föreslogs, att Ragoczi med tittel af konung öfver Ost-Polen, eller För-Polen, eller Lill-Polen, eller hur han ville kalla sig, skulle få alla länderna söder om Bugfloden **).

År 1657. I Mars föreslog konungen, att Polen borde delas mellan Sverge, Brandenburg, kosackerna och Ragoczi ***). — I April föreslogs åt kosackerna en delning, hvarvid Sverge skulle erhålla Podolien samt Lemberg och Kaminiec †). — I Maj framkastades ett förslag att dela Dannemark mellan Sverge, Holstein och Hamburg, med hvilket sistnämnde underhandlingar derom skulle öppnas ††). — I samma månad föreslogs genom Schlippenbach, att kurfursten af Brandenburg skulle åt Sverge lemna Ost-Preussen och deremot få polska West-Preussen i ersättning †††). — Ungefär vid samma tid erböd sig Karl Gustaf att åt Frankrike sälja samma West-Preussen, om det nemligen blefve väl betaldt *†). — I Juni föreslogs åt kurfursten af Brandenburg, att denne skulle understödja Sverge mot Österrike, Polen och Dannemark. Efter vunnen seger skulle Sverge taga i ersättning, Norrge, Skåne, Oldenburg och Delmenhorst; Brandenburg deremot större delen af Schlesien och några orter i Westfalen; eller om kurfursten hällre ville, kunde han genom några utbyten erhålla West-Preussen **†). — I Augusti erböds åt Cromwell förbund mot och delning af Dannemark och Westfalen. Sverge skulle dervid få Skåne, Halland, Blekingen och något af Holstein; England deremot Oldenburg, Ost-Friesland, Münster och hvad

*) Puf. Karl Gust. s. 230.
**) *S. st.* s. 226.
***) *S. st.* s. 282.
†) *S. st.* s. 304.
††) *S. st.* s. 364.
†††) Puf. Fred. Wilh. s. 371.
*†) Puf. Karl Gust. s. 336.
**†) Puf. Fred. Wilh. s. 372.

ytterligare der i trakten kunde vinnas. Om Cromwell fordrade mer, skulle sändebudet tillägga något af Pommerellen samt fästningarna Pautzke och Haupt i West-Preussen, samt en del af Nord-Jutland. Ville Cromwell i dess ställe hafva Ditmarschen, så hade Karl Gustaf ej någon ting deremot *). Enligt ett annat delningsförslag skulle hertigen af Holstein blifva konung i Dannemark; men Sverge erhålla Skåne, Halland, Blekingen, Bohuslän samt Aggerhus och Trondhjem **). — I slutet af året framkom ett nytt förslag, nemligen att dela Polen mellan Sverge, Österrike och Brandenburg ***).

År 1658. Den 7 Februari, just under tåget öfver Bälterna, föreslog Karl Gustaf åt Cromwell en delning af Dannemark, eller att åtminstone Sverge skulle bekomma Norge; England deremot Bremen samt åtskilliga handels- och tullfriheter †). — Den 2 Mars eller fem dagar efter roskilderfredens afslutande, sökte Karl Gustaf Österrikes hjelp till att bekomma Ost- eller West-Preussen eller Hinter-Pommern; hvaremot Karl Gustaf lofvade att på samma sätt befrämja Österrikes plan emot Polen. — På samma gång och i samma bref befalldes samma svenska sändebud lofva hertigen af Pfalts-Neuburg Sverges biträde till vinnande af polska kronan, såframt nämnde hertig ville derefter hjelpa Sverge till Ost-Preussen ††). — Redan i slutet af Mars förehades nya planer mot Dannemark, som det tyckes med hopp om Englands hjelp. Hertigen af Holstein skulle dervid bekomma trakten kring Svinesund och Fredrikshall samt Wardöehus, hvilket sistnämnde borde sedermera för pen-

---

*) Nye danske magazin. 3. p. 72—84.
**) Puf. Karl Gust. s. 382. Nye danske magasin 3. s. 75.
***) Raumer Geschichte Europ. 5. s. 386. Puf. Fred. Wilh. s. 404.
†) *Riksark.* Acta Histor. 1657—1660 Karl Gustaf till engelska sändebudet Meadowe, Nakschou d. 7 Febr. 1658.
††) K. Adlersparres hist saml. 5. 195, 198.

ningar inlösas till Sverge *). — I början af April framställdes till Österrike ett annat och utförligare delningsförslag. Österrike skulle nemligen erhålla Lill-Polen; Brandenburg Stor-Polen och en del af Pommerellen och Cujavien; men deremot afstå Ost-Preussen åt Sverge, hvilket sednare borde dessutom bekomma Kurland, Samogitien, West-Preussen samt en del af Cujavien och af Pommerellen; Ryssland och kosackerna finge dela Lithauen och Ukrän; de inre delarna af landet kunde skiftas mellan små, inhemska, sjelfständiga furstar. *På sådant sätt*, skrifver Karl Gustaf, *skulle tvisterna i en hast och utan så stora misstankar kunna slitas* **). — Samma dag framställde konungen i rådet ett annat förslag nemligen, att hjelpa en fransk prins till polska kronan och sedan af honom få penningar för West-Preussen ***). — I Augusti yttrade han sin önskan, att hertigen af Holstein Gottorp måtte bekomma hela Holstein och Schleswig †). — I Oktober erböd han åt den nyss till protektor utnämnde Richard Cromwell, Bremen, Verden, Island samt stora tull- och handelsfriheter; om nemligen England ville deremot hjelpa Sverge att eröfra Dannemark och Norge ††).

Så utbjöd Karl Gustaf fram och tillbaka sina grannars landskap och kronor, utan någon annan rätt dertill, utan någon annan möjlighet för verkställandet, än den svärdet kunde gifva. Svenska svärdet, fördt af Karl Gustafs arm, var visserligen då för tiden det bästa i Europa och mägtigt att utföra stora bragder; likväl tvekade något hvar på dess förmåga att genomdrifva så djerfva förslag. Dessas ombytlighet och många motsägelser väckte misstroende, och deras uppenbara våld-

---

*) *Rådsprot.* d. 29 Mars 1658.

**) K. Adlersparres hist. saml. 5. 201. Jfr *Rådsprot.* d. 4 April 1658.

***) *S. st.*

†) Puf. Karl Gust. s. 528.

††) *S. st.* s. 550.

samhet och orättvisa likaså en allmän och stark ovilja. Med undantag af de tre förutnämnda furstarna, af Siebenbürgen, Holstein och Brandenburg, finner man derföre ingen enda bland Europas regenter, som utsträckte handen för att emottaga de erbudna, rika rofven. För en mera pröfvande blick voro dessa ej heller serdeles lockande; ty vanligen kunde på dem användas den gamla liknelsen vid huden af den björn, som ännu icke blifvit skjuten. Var björnen någon gång fälld, såsom Polen 1655 och Dannemark 1658, då ville också Karl Gustaf för sig sjelf behålla hela huden odelad.

Karl Gustaf tyckes slutligen hafva insett, att dylika delningsförslag voro fåfänga; i synnerhet sedan alla andra började inse, att han, omgifven af många och mäktiga fiender, knappt kunde skydda sitt eget land, än mindre bortskänka andras. Detta är förmodligen orsaken, hvarföre under loppet af 1659 endast ett par delningsförslag blefvo af honom framkastade. Han fick deremot nu sjelf erfara det obehaget, den förödmjukelsen att se Holland, England och Frankrike uti haager-konserterna föreskrifva villkoren, huru norden skulle delas mellan honom och konung Fredrik.

Under sista året och i synnerhet under sista månaderna af Karl Gustafs lefnad tycker man sig finna spåren till en början förändring. De förra, sväfvande, ombytliga, sig sjelfva korsande och motsägande förslagerna försvinna mer och mer, och i deras ställe framskymtar planen till visserligen också en inkräktning, men denna gången mer både bestämd, naturlig, möjlig och för Sverge nyttig. Man finner nemligen flera spår, att Karl Gustaf vid denna tid förnämligast riktade sina planer mot vester. Skåne, Halland, Blekingen och Bohuslän voro redan vunna, och han sökte ytterligare bekomma Aggerhus län och så mycket som möjligt af dess omgifvande nejder. I hälsningstalet till ständerna 1660 uttalade han öppet den grundsats, *att för Sverges krig och eröfringar i Tyskland kunde aldrig något mål eller någon naturlig gräns sättas. I stället*

för ett sådant obegränsadt företag, vore det derföre bättre och mer ändamålsenligt att vända sina vapen och eröfringar mot Dannemark *). I sammanhang med denna plan gynnades Göteborg; tvänne riksdagar blefvo der hållna, flera fördelar detsamma beviljade och man talte om att dit förlägga den nya högskola, som borde upprättas för Göta rike; likaså, att till dess fördel upphäfva den stapelstads rätt, som åtskilliga af grannstäderna förut åtnjutit; till och med att Kungelf borde för samma ändamål utdömmas. Det tyckes, som Karl Gustaf ämnat Göteborg till en slags medelpunkt för det vestra norden och i synnerhet för dess handel. Vi säga med flit «det tyckes»; ty just nu inträffade konungens död, så att ingen kan med visshet säga, hvad som varit eller i längden förblifvit hans egentliga och slutliga afsigt.

TJUGONDE KAPITLET.

OM UTFÖRANDET AF REDUKTIONEN.

Den så kallade fjerdepartsräfsten blef vid 1655 års riksdag så sent företagen och afgjord, att derifrån endast en vecka återstod, innan konungen reste ut till polska kriget. Ständerna hade begärt, att han skulle genom en stadga närmare bestämma sättet för verkställigheten af den beslutade åtgerden. Sådant kunde ej medhinnas, under det konungen var qvar i Stockholm, och förhållningsbrefvet för reduktions-komissarierna är undertecknadt först den 10 Juli 1655 och det i Elfsnabben, eller just som flottan skulle afsegla till polska kriget **). Detta förhållningsbref är ganska ofullständigt och kort samt upptager endast ett halft ark. I slutet

*) *Riksark.* Rådsprot. af Arvid Gustafsson d. 14 Jan. 1660

**) *Bond.* Om kammarsaker. Karl Gustafs instruktion för reduktions-kollegium. Jfr riksskattm. G. Bondes dagbok.

deraf säges uttryckligen, *att det var blott en förberedande åtgerd, till dess kongl. maj:ts fullkomligare stadga kunde utfärdas.* Vi hafva dock ej funnit spår, att något sådant fullständigare förhållningsbref har i det vigtiga ämnet någongång blifvit utfärdadt.

Reduktionskommissarierna voro till antalet femton. Deribland märkas Knut Posse, Seved Båt, Gustaf Bonde samt kommissionens ordförande och, som man trodde, upphofsman, Herman Fleming. Dessa grepo saken an och började infordra papper och handlingar samt anställa efterräkningar. Naturligtvis uppkommo dervid en mängd obehag, svårigheter och tvifvelsmål, öfver hvilka sluteligen kommissarierna begärde konungens afgörande. Dennes svar och än mera hans uppförande i öfrigt kryssar försigtigt och undvikande mellan den allvarliga verkställighet, som kunde reta adeln, och den lama efterlåtenhet, som kunde reta ofrälsestånden. Komissarierna frågade, *om konungen ändrat tanke och ville inskränka reduktionen.* Konungen svarade: *nej! men den skall utföras med beskedlighet.* Kommissarierna frågade: *om de genast skola verkställa sina utslag?* Konungen svarade: *ja! de skola följa förhållningsbrefvet.* Men på samma gång gjorde han sjelf flera ganska vigtiga undantag från reduktionen. Tillika och slutligen förklarades, *att han ej hade tid inlåta sig i enskildheter utan öfverlemnade sådana med förtroende åt kommissarierna, hvilka han skulle beskydda mot både deras och reduktionens fiender* o. s. v.*). Längre fram förekommo och framställdes nya tvifvelsmål, på hvilka konungen gaf ett likartadt svar**).

---

*) *Bond.* Om kammarsaker. Karl Gustafs svar på 35 af kommissarierna afgifna frågopunkter. Frauenburg d. 16 Okt. 1656. *Botin* om Svensk. hem. 2. 183, omtalar en af konungen redan 1655 afgifven förklaring på kommissariernas frågor, hvilken Förf. likväl icke kunnat finna.

**) *S. st.* Herman Flemings förfrågan d. 11 och konungens svar d. 29 Maj 1658.

Kommissariernas göromål voro och förblefvo emellertid ganska oangenäma. Konungen ville hafva Stjernhjelm in bland deras antal; men denne undandrog sig från att deltaga i en så obehaglig inrättning *). G. Berg, en bland de driftigaste, klagade, att han för sin trohet och sitt nit blef hatad och förföljd **) och alla kommissarierna anföra i allmänhet samma klagomål ***). Pesten afbröt för någon tid deras göromål †), och flertalet inom rådet föreslog, att man under närvarande svåra förhållanden icke borde reta sinnena genom fjerdepartsräfstens verkställighet ††). Ett stort hinder kom äfven från konungen sjelf; dels deraf, att han icke genom eget personligt deltagande gaf åt det svåra företaget nödigt anseende och eftertryck; dels derigenom, att han sjelf tillät en mängd undantag och förläningar, som helt och hållet stridde emot reduktionsstadgans anda och bokstaf; t. ex. Torstensons och Königsmarcks grefskap samt åtskilliga Douglas förläningar †††), hvilka lågo inom så kallade omistande orter; men dock lemnades oangripna. Någon anmärkte, att unga Torstensons hus vid Norrmalms torg *†) borde till kronan indragas. *Nej*, sade konungen; *fadern har varit min läromästare i krigsskolan och sonen skall behålla sitt hus, om det också låge midt på borggården.* Den förfallna fjerdeparten efterskänktes dock åt många andra **†), kanske mindre förtjenta; och man finner

---

*) *Brah.* Misc. T. 14, s. 9.

**) *Riksark.* Bref till Karl Gustaf från fursteliga personer. G. Berg till Karl Gustaf, Stockholm den 15 Maj 1657.

***) *Bond.* Om kammarsaker. H. Flemings förfrågan hos konungen den 11 Maj 1658.

†) *S. st.*

††) *Rådsprot.* d. 26 Juni 1656.

†††) *Bond.* Om kammarsaker. H. Flemings förfrågan till konungen, den 11 Maj 1658, m. m.

*†) En del af nu varande prins Karls palats.

**†) *Rådsprot.* d. 26 Juni 1656. Jfr Riksregistraturen, d. 31 Okt., 30 Nov. 1657, d. 4, 5, 20 Maj och 4 Juni 1658, 17 Maj 1659, o. s. v.

exempel, att Karl Gustaf sjelf gifvit Norrköpings besluts-gods till allodial och det blott tio dagar efter reduktionsstadgans utgifvande *). I jemnförelse mot Kristina var han visserligen i hög grad sparsam med förläningar; likväl förekommer ett icke obetydligt antal gåfvo- eller stadfästelsebref af honom utfärdade **). Serdeles frikostig var han på förläningar inom de eröfrade landskapen, t. ex. Skåne, Preussen och Lithauen. Nästan hvilken, som begärde, erhöll gåfvobref på sådana egendomar, och 1658 inemot midsommar skänkte han åt Harald Stake ett stort gods i Ermeland, fastän svenskarna af hela Preussen då för tiden icke innehade mer än några få fästningar.

Af alla dessa anledningar blef reduktionens verksamhet mycket förlamad, nästan tillintetgjord. När allting noga öfverväges, synes det tvifvelaktigt, huruvida Karl Gustaf haft något rigtigt allvar med hela företaget. Man frestas att misstänka ett tyst förbund mellan honom och högadeln, i följe hvaraf å ena sidan den lindriga reduktionen genomdrefs och beviljades för att i någon mån tysta ofrälseståndens klagan; och å andra sidan kriget och dess gerder biföllos, för att tillfredsställa konungens eröfringslystnad och fördröja, kanske hindra verkställandet af samma reduktion äfven i dess nu beslutade lindriga skepnad.

---

*) *Bond.* Fol. 54. Karl Gustafs öppna bref för G. Bonde d. 20 Juni 1655.

**) *Riksark.* I registret öfver riksregistraturet hafva vi räknat för 1654, 2 donationer och 12 konfirmationer; för 1655 8 donationer och 81 konfirm.; 1656, 15 don., 17 konfirm.; 1657, 20 don., 16 konfirm.; 1658, 58 don., 18 konfirm.; 1659, 30 don., 1 konfirmation.

TJUGONDEFÖRSTA KAPITLET.

OM STATSHUSHÅLLNINGEN OCH RIKETS INRE STYRELSE.

I anseende till de beständiga krigen och sin egen bortovaro ur landet kunde Karl Gustaf vidtaga endast några få förbättringar i rikets inre styrelse och lagstiftning. Dessa äro snart uppräknade, nemligen: nya hofartiklar, en bestämdare ordning för tribunalet i Wismar, en ny stadga för Uppsala högskola, samt inrättningen af den nya banken.

Men af samma nyss uppräknade skäl inrotade sig en mängd missbruk, samt mycken slapphet i upprätthållandet af så väl nya som gamla förordningar. Om statens regering under konungens utrikes vistelse var ingen ting närmare stadgadt, så att det ofta syntes tämligen obestämdt, hvilka mål borde hänvisas till honom sjelf, eller hvilka som borde afgöras af de hemmavarande rådsherrarna. Dessa sednare voro ofta skingrade af mönstringar och andra sysslor, samt 1657 af pesten, så att någon gång blott en enda person föreställde hela rådet *). Protokollerna för den hemmavarande rådsafdelningen äro ofullständiga; och detta i än högre grad för den, som följde med Karl Gustaf sjelf, af hvilka man äger qvar endast några få och afbrutna utkast. Någon ordenteligt afslutad rikshufvudbok finnes ej för hela Karl Gustafs regering**).

Af ofvannämnde anledningar var Sverge försatt i ett mer eller mindre regeringslöst tillstånd. De vilda oordentligheter, som utmärkte drottning Kristinas sista tider, fortforo derföre också under Karl Gustaf; snarare ökade, än minskade. Ofta förefölle uppträden af tvister och våldsamhet mellan adeligt och borgerligt öfver-

---

*) *Rådsprot.* d. 16 Aug. 1655.
**) Se kammar-kollegii arkiv.

mod *). Värfvare och soldater tilläto sig många och grofva våldsbragder **). Fogdarna bedrefvo ostraffadt mycket underslef ***), och bönderna klagade, att Stockholms borgare begagnade oriktiga mått vid sädeshandeln †). Bönderna sjelfva vägrade ofta under våldsamheter och uppror att fullgöra de förbindelser, ståndet på riksdagarna sig lagligen åtagit ††). Osäkerheten gick så långt, att gång efter annan blefvo personer på Stockholms gator öfverfallna och mördade. Man utskickade gardessoldater till nattvakt; men dessa tilläto sig då en hop vilda bedrifter, föga bättre än dem, de borde afvärja †††). Högst sällan ser man spår, att våldsmännerna blifvit med afskräckande allvar bestraffade *†); allmänt knotades öfver de många och stora oordningarna, och vid riksdagarna 1658 och 1660 bådo ständerna enträget, att konungen sjelf måtte stanna hemma i landet. Men om detta vore omöjligt, tillade man år 1660 den önskan, *att konungen måtte i sin frånvaro tillsätta en ordentlig regering, inför hvilken folket kunde anföra sina klagomål* **†).

För egen person och uti sitt hof var Karl Gustaf ganska tarflig. Genast efter anträdet till regeringen indrog han alla de af drottning Kristina år 1653 införda nya hofsysslorna och återtog Gustaf Adolfs enklare lefnadssätt. Denna sparsamhet förslog dock föga mot de

---

*) *Rådsprot.* d. 11 Nov. 1659, d. 29 Juli och d. 11 Aug. 1657.

**) *Rådsprot.* d. 9, 12 Okt. 1655, d. 8 Juni 1657, d. 12 Mars 1659. *Prest. ark.* act. comit. 1659, 1660 d. 2 Jan. 1660.

***) *Rådsprot.* d. 17 Maj 1658.

†) *Rådsrevisions prot.* d. 7 Sept. 1659.

††) Se citaterna till nästföljande kapitel.

†††) *Rådsrevisions prot.* d. 17 Nov. 1659, och 15 Febr. 1660.

*†) *Rådsprot.* d. 24 Mars, d. 26 Nov. 1656, d. 15 Febr. 1660.

**†) *Prestestånd. arkiv.* Ståndets svar på konungens proposition den 21 April 1658. *Riddarhus arkiv.* acta om riksdagen 1660. Ständernas utlåtande den 23 Jan. 1660.

utomordenteligt stora utgifter, som fordrades för de många och fortgående krigen. Denna sistnämnde börda blef ej heller lättad af någon enda bundsförvandt, utan måste bäras af Sverge ensamt i det nu mer än någonsin utblottade tillstånd, hvari Kristina lemnade statsverket. Sällan har också svenska folket åtagit sig och burit tyngre bördor. Utom de under trettiåra kriget högt uppdrifna skatterna, utlofvade ständerna redan 1655 en serskild krigsgerd, nära dubbelt större än den, de åtogo sig för danska kriget 1644. Denna 1655 års krigsgerd blef 1657 än mera ökad, isynnerhet för adeln och preteståndet, hvilka förbundo sig, att utgöra densamma nära fördubblad. Så till ex. beviljade adeln 1656 och 1657 dubbel rusttjenst eller hundrade riksdaler årligen för hvarje häst; och derjemnte att af deras frälse underhafvande låta årligen utskrifva hvar tionde, i stället för hvar tjugonde man; allt detta oaktadt den beslutade fjerdepartsräfsten. Presterna lofvade 1655 att för hvart sextiondefjerde mantal inom deras gäll, betala två tunnor råg. Från 1656 ökades detta olika på olika tider och ställen till 12 daler silfvermynt och derjemnte 4, 6 eller 8 tunnor råg, hvarförutan kyrkoherdarna åtogo sig att två eller tre tillsammans uppsätta och underhålla knekt eller artillerihäst eller till och med ryttare. — Tyngst af allt voro dock de täta knektutskrifningarna. Sådana blefvo redan 1655 beviljade för åren 1656, 1657 och 1658; och att under dessa åren utgå efter vanlig grund. Det förslog ej; ty polska och ryska krigen under loppet af 1656 bortryckte många 1000 man och Dannemark hotade hvarje stund med anfall. Det tyckes äfven, som man under loppet af 1656 gjort dubbel utskrifning, d. v. s. tagit icke blott det för året beviljade manskapet utan äfven för det kommande året 1657; dock mot löfte, att folket skulle under detta sednare år förskonas från utskrifning*).

---

*) *Rådsprot.* d. 26 Juni 1656 och 6 Mars 1657. Jfr Stjernm. Riksdagsbeslut sid. 1271—1281.

Det sålunda utlofvade friåret 1657 kom och medförde lika, om ej större nöd. Å landskapsmötena 1657 begärde regeringen och ständerna beviljade, att 1658 års utskrifning skulle nu genast och ett år i förväg verkställas. Sålunda hade inom något öfver 1 års tid tre utskrifningar gått öfver riket, d. v. s. af tio bönder hade tre soldater blifvit uttagna till krigstjenst, och detta icke blott krono och skatte utan nu också frälsebönder, hvilka eljest undergingo endast half utskrifning i jemnförelse med de förra. — För att erhålla bifall till denna i förväg skeende utskrifning, hade man lofvat frihet för år 1658. Men frampå detta år började Karl Gustaf det nya kriget mot Dannemark, hvarföre också nytt folk behöfdes i de fallnas ställe. Allmogen från Westergötland kallades då till ett landskapsmöte i Göteborg, hvarest den i September 1658 tillät, att en för 1659 lofvad knektutskrifning skulle nu genast verkställas. Vi hafva ej kunnat utreda, huruvida äfven i de andra landskaperna skedde på samma sätt; ej heller huru det förhöll sig med 1659 års knekt-utskrifning och krigsgerder, mer än att i Finnland har man uttagit icke blott det årets utan äfven i förväg 1660 års manskap. Det ser nästan ut, som regeringen för att undvika allvarsamt och mer samladt motstånd icke ens hopkallat några ordentliga landskapsmöten, utan låtit landshöfdingarna mera enskildt underhandla med folket, om hvad som fordrades. Måhända af detta skäl finnas inga protokoll eller landskapsmötens beslut efter 1657, undantagande det i Göteborg. Emellertid återstå andra spår, att sådana underhandlingar skett, t. ex., att landshöfdingen i Westerås sökt öfvertala bönderna i Wåla härad att i krigsgerd betala två tunnor råg i stället för 2 riksdaler *), och att knekt-utskrifningar höllos 1659, dock under allmogens högljudda missnöje och till

---

*) *Rådsrevisions prot.* d. 30 Okt. 1659, jemnte dervid bifogadt bref från Knut Kurck.

och med uppror *). Man har påstått, att i Karl Gustafs fälttåg föllo 70 till 75,000 svenska krigare **). Vi känna ej uppgiftens grund; antalet synes dock icke otroligt.

Oaktadt dessa ökade utskrifningar och höjda utlagor mägtade Karl Gustaf icke bestrida de genom krigen än mera höjda utgifterna och manskapsbehofvet. Som förbemäldt är, började han att genom stora förläningar i de sist eröfrade landskapen lösa sig från åtskilliga penningeskulder. Lån upptog han öfver allt, hvar sådana kunde erhållas, och den tidens handlingar öfverflöda af bevis derpå. För att åtkomma penningar, hade han äfven åtskilliga andra förslag; t. ex. 1657, att åt Frankrike sälja sina eröfringar i West-Preussen; samma år, att mot penningehjelp göra Hamburg oberoende af Dannemark; år 1658, att åt Hamburg mot 200,000 riksdaler afstå det öfverinseende öfver stadens presterskap, som Sverge i westfaliska freden fått sig tillerkändt ***). År 1655 beslöt regeringen att från straff befria några om lurendrejeri öfverbevisade köpmän, blott de ville låna penningar till flottans behof †). År 1659 om sommaren erböd sig en onämnd person att mynta och utsprida falska, rysska penningar och med konungen dela vinsten ††).

Alla tillgångar, som sålunda medelst skatter eller lån kunde anskaffas, blefvo dock uppslukade af kriget; och hemma i Sverge var bristen redan från början och allt framgent otroligt stor. Man saknade ofta penningar till de minsta och oundgängligaste behof. Ett exempel bland många. Vid Falu kopparberg hade ett gruf-

---

*) *Rådsrevisions prot.* d. 30 Okt. och 13 Dec. 1659.

**) *Utkast till Sv. Hist. af E. M. Fant.* 4. p. 64. — Puf. Anekdoter s. 101.

***) *Rådsprot.* d. 12 Maj 1658.

†) S. st. d. 29 Nov. 1655.

††) *Bond.* Fol. om mynt och finanser. Gust. Bonde till Karl Gustaf d. 27 Aug. 1659.

fall inträffat, som man trodde, genom bergmästarens fel. För att få saken pålitligt utredd skulle två riksråd fara dit upp; men Herman Fleming anmälte, att i skattkammaren icke funnos tillräckliga medel till respenningar. Per Brahe lånade då på eget namn det erforderliga myntet, och lofvade sjelf betala det, så framt konungen icke godkände utgiften *). En mängd ämbetsmän hade icke på länge fått sina löner; och i Stockholms magistrat för året 1656 ingen enda, mer än vaktmästaren **). Kronans anseende var så fallet, att inom kort kunde regeringen alldeles icke mer få låna penningar, icke ens mot pant af silfver och juveler ***). Af brist på medel gingo soldaterna i Liffland nakna och hungriga †) och matroserna på skeppsholmen voro nära att svälta ihjel ††). — I anseende till den fullkomliga saknaden af rikshufvudböcker är det omöjligt att med visshet bestämma, huru mycket statens skulder blefvo under Karl Gustafs regering ökade. Efter vår beräkning har denna olyckliga tillväxt utgjort omkring $5\frac{1}{2}$ million daler silfvermynt †††).

---

*) *Rådsprot.* d. 20 Juli och 30 Aug. 1655.

**) *Rådsprot.* d. 7 Aug. 1656.

***) *Riksark.* Hemliga hvalfvet. L. v. der Lindes bref till Karl Gustaf d. 13 Juli 1656. *Rådsprot.* d. 4 Dec. 1655, d. 24, 25 April 1656, d. 9 Mars 1657.

†) *Brah.* Fol. 170. Gust. Ev:son Horn till Gust. Karls. Horn, d. 30 Okt. 1656.

††) *Rådsprot.* d. 6 och 27 Mars 1656, d. 16 April 1637.

†††) *Kammarkoll. arkiv. Rikshufvudboken för* 1662 (den för 1661 kunde icke finnas) uppgifver statsverkets tillstånd d. 1 Jan. 1662 på följande sätt.

Skuld.

Obetalda löner	3,352,468: 23: $9\frac{11}{20}$	
Resterande skuld	6,572,799: 26: $1\frac{1}{4}$	
Åtskill. räntor och öfverlefver.	349,409: 15: $13\frac{2}{5}$	Silfvermynt. Daler öre. p:g.
		10,274,678: 1: $\frac{1}{5}$

En annan författare uppgifver 16,050,000 d:ler silfvermynt *).

Så otillfredsställande, så sorglig var blicken på rikets inre förhållande och hushållning. Karl Gustaf, hvilken aldrig tyckes hafva med någon serdeles benägenhet omfattat dylika ämnen, gjorde det nu så mycket mindre, då de visade en så bedröflig ställning, ett så skärande afbrott mot hans lysande krigs- och eröfringsplaner. Redan 1658 berättades, att ingen fick eller tordes tala med honom om annat än krigssaker **), och under sista tiderna, att nästan *ingen vågade påminna honom om betalning af skulder, ty sådant blef aldrig välkommet* ***).

Kronans fordran.	
Restantier	2,269,568: 28: —
Således var kronans skuld d. 1 Jan. 1662	8,005,115: 4: 1/5.
Men i en kapitalräkning för år 1661 uppgifves, att under samma år betaldes skulder till ett belopp af	1,294,145: 20: —
Således tyckes skulden d. 1 Jan. 1661 hafva varit	9,299,250: 24: —
Den närmsta förut afslutade rikshufvudbok är för 1653, enligt hvilken skulden den 1 Jan. 1654 var . .	3.654.575: — —
Skilnaden eller den under tiden tillkomna skulden utgör således . .	5,644,675: 24: —

Men vi kunna ej bestämdt uppgifva, huru mycket denna skuldsumma blifvit ökad eller minskad under de 5 månader, som föregingo, och de nära 11 månader, som efterföljde Karl Gustafs regering. Jfr 10 delen, sid. 163.

*) *E. M. Fant i Utkast till Sv. Hist. 4.* s. 64. Vi ha ej kunnat finna den källa, hvarur doktor Fant hämtat denna uppgift.

**) *Nord.* oinbundn. 4:o N:o 49. Läkaren Challers bref till sin hustru. Landskrona Nov. 1658.

***) *De la Gard.* J. Ekeblad till sin fru d. 1 Febr. 1660.

TJUGONDEANDRA KAPITLET.

MISSNÖJET INOM LANDET.

De mer och mer ökade bördorna af skatter, krigsgerder och knektutskrifningar; det mer och mer rättslösa tillståndet inom fäderneslandet; de oupphörliga krigen, och sluteligen pestens härjningar; allt detta tillsammans skulle naturligtvis förorsaka mycken nöd och elände samt mycket och bittert missnöje. Sådant fanns äfven i rikt mått, men i olika rigtning inom olika samhällsklasser.

Det ofrälse motståndspartiet under drottning Kristinas regering hade sökt ställa sig bakom tronföljarens person och genom en lysande målning af hans stora egenskaper vinna allmänna tänkesättet för det regentombyte, som man på ett eller annat sätt, genom afsägelse eller omstörtning, ville framlocka eller framtvinga. Afsigten lyckades i dubbelt hänseende; och när Kristina verkligen lemnade tronen åt Karl Gustaf, blef denne af ofrälse stånden mottagen med lysande förhoppningar och öppna armar. Han, så hoppades man säkert, skulle åter införa ordning i styrelsen, sparsamhet i hushållningen, allvar och enkelhet i lefnadssättet; sluteligen och förnämligast: han skulle qväfva adelsväldet och återtaga kronogodsen till stor lättnad för andra skattdragande. Detta förtroende, dessa tänkesätt bibehöllo sig inom ofrälse stånden nästan helt och hållet orubbade under hela Karl Gustafs regering. Det är rörande men å andra sidan äfven upprörande att granska de underhandlingar, som föregingo mellan konungen och ständerna angående krigen och krigsgerderna. När Karl Gustaf, drifven af ärelystnad, ämnade angripa någon af de omgifvande staterna, började han för ständerna tala om rikets vådliga belägenhet, om grannarnas stämplingar m. m. samt att i anledning deraf fordra gerder och

utskrifningar. Ständerna svarade: med framställning af sitt utblottade tillstånd och med böner om fred; dock med förklarande af sin beredvillighet att, om krig ej kunde undvikas, bispringa det nödställda fäderneslendet. Konungen började då åter att med varma försäkringar tala om sin kärlek till freden, sina trägna bemödanden att densamma vinna, samt om grannarnas fiendtliga och oförsonliga stämplingar; sluteligen uppmanade han ständerna att, likasom deras förfäder, med mandom och beredvillighet bispringa konung och fädernesland. Ständerna togo dessa ord för goda och beviljade, hvad som fordrades; *de tilltrodde sig ej kunna bedöma statskonstens invecklade beräkningar och hvad, som kunde göras eller icke göras; de öfverlemnade med förtroende sådant åt konungens högre insigter; de tackade för hans oupphörliga bemödanden och besvär att å ena sidan vinna friden, å andra skydda fäderneslandet mot de mägtiga och bittra fienderna, hvilka förkasta alla billiga fredsförslag; de förklarade sig redebogna att efter yttersta förmåga bispringa konungen i försvaret af deras fädernesland* o. s. v. Så ungefär tillgick det, när Karl Gustaf utverkade ständernas bifall till de gerder och utskrifningar, hvarmed han, utan någon egentlig krigsorsak, angrep Polen 1655 och Dannemark 1658. Detta sakens verkliga förhållande hann dock aldrig komma till den större allmänhetens kännedom, hvilken godtroget antog, att konungen var oskyldig till krigen, och att han ej fick vara i fred för de elaka grannarna. Folkets missnöje vände sig derföre icke mot honom. Det kunde ej heller uppfinna något annat bestämdt föremål, utan yttrade sig som en bitter obelåtenhet med de många och svårt tryckande bördorna. Nästan i hvart och ett af Sverges folkrikare landskap uppstodo oroligheter till och med uppror, i synnerhet under de svåra utskrifningarna 1656 och 1657. Äran af tåget öfver Bält och roskilderfredens landvinningar qväfde visserligen knotet, men blott för en kort tid och redan 1659 finner man af samma an-

ledningar samma oro *). Men emedan ingen medelpunkt eller visst syfte fanns för alla dessa upplopp, blefvo de snart och utan möda qväfda. — Mot slutet af konungens regering började dock några af de kunnigare och mera skarpsynta att genomskåda förhållandet. En bland svenskarna den tiden varande utlänning säger, att konungen var mer älskad af soldaterna än af det egentliga folket **). I denna rigtning sväfvade missnöjet inom ofrälseständen.

I förhållande till lagliga fri- och rättigheter hade adeln åtagit sig större gerder och utskrifningar än ofrälse stånden. Adeln bar dem dock i det längsta tyst och tåligt, till och med villigt; troligen äfven derföre, att den kände, huru krigets fortsättande uppsköt den för dem oangenäma reduktionen. På slutet finnas dock spår, att äfven ridderskapet här och der började tröttna vid de ovanliga uppoffringarna. Farhågan och missnöjet hos de förnämsta ledarne af detta parti gällde likväl på samma gång äfven helt andra förhållanden. I anseende till konungens kraftfulla och sjelfrådiga lynne befarades, att han ville tillskansa sig enväldet, och dertill begagna den ära och det anseende, hvarmed Dannemarks tillämnade eröfring skulle omgifva hans person. Man omtalar till och med, huru en och annan bland de höga herrarna af denna anledning icke ogerna såg, att det sista företaget mot Dannemark misslyckades och att konungens död gjorde slut på alla dylika farhågor.

Men alla dessa missnöjen, vare sig hos frälse- eller ofrälsemännerna, vågade nästan aldrig framträda inför konungen, af fruktan för den kraftfulla och öfverlägsna personlighet, hvarmed denne beherrskade och kufvade

---

*) *Rådsprot.* d. 17 Dec. 1655, d. 6 Mars, 7, 8, 22 Aug., d. 2, 11 Sept., d. 21, 22 Okt., d. 6 Nov., d. 9 Dec. 1656, d. 6, 19, 25, 27 Mars, d. 30 Juni, d. 19, 28 Sept., 21 Okt. 1657, d. 3 Mars 1658, d. 30 Okt., d. 13 Dec. 1659.

**) *Manley* s. 112.

allt. Dessutom: lycka och olycka, vinningar och förluster, båda i ovanlig höjd, omvexlade under den korta regeringen så tätt och hastigt med hvarandra, att folket icke hann besinna sig och bilda något bestämdt omdöme öfver denna storm af olikartade tilldragelser.

TJUGONDETREDJE KAPITLET.

NORRSKA FÄLTTÅGET 1660.

Vi hafva redan omtalat det anfall, som svenskarna 1658 gjorde emot Fredrikshall; och från hvilket denna ort räknar sin uppkomst och första ryktbarhet. Försöket blef i början af 1659 förnyadt; också denna gången under ledning af Harald Stake; men det misslyckades genom såväl stadsboarnas tappra motstånd som ett inträffande töväder. — Hösten 1659 gjorde danskarna under Göran Bjelcke ett infall i Bohuslän. Men äfven detta misslyckades, så att också de i sin ordning måste, förföljda af Harald Stake, draga sig tillbaka till Fredrikshall.

Jultiden 1659 kom Karl Gustaf till Göteborg. Hans eröfringsplaner riktades vid denna tiden mer och mer mot Dannemark och Norrige, och vid fredsunderhandlingarna begärde han att af sistnämnde land bekomma Aggerhus amt m. m. För att gifva vigt åt sådana fordringar borde nämnde landskap förut eröfras. I denna afsigt sammandrog konungen utefter gränsen en här af 9000 man under Harald Stake, Gustaf Horn och Lars Kagg. Den sistnämnde med 5000 man angrep Fredrikshall i medlet af Januari 1660. En sådan styrka hade under polska kriget ofta eröfrat temligen stora och starka städer. Man hoppades derföre lätt kunna betvinga en liten, nästan öppen köping. Men här funno svenskarna ett motstånd af helt annan art. De små fästningsverken hade under förflutna året blifvit någorlunda iståndsatta och försvarades nu med verkligt hjelte-

mod af stadens såväl innevånare, som besättning. Köpmannen Peder Olsson Normand föregick nu som förut med exempel af mod och uppoffring; och borgerskapet gaf gerna åt sina försvarare både husrum och underhåll. Från den 13 Januari till den 22 Februari eller nära sex veckors tid varade den så kallade belägringen. Svenskarna hade gjort flere anfall och derjemnte ofta och häftigt beskjutit staden, äfven med glödande kulor; men allt utan framgång. Kagg försökte dels genom hot dels genom lockelser att öfvertala innevånarna till dagtingan; men fick alltid stolta och afslående svar. Till den för svenskarna olyckliga utgången torde också i någon mån hafva bidragit årstidens stränghet och ofta infallande oväder. Sluteligen hade dock måhända krigsvanan och öfvermagten segrat; men den 23 Februari blef belägringen afbruten genom underrättelse om konungens inträffade död.

TJUGONDEFJERDE KAPITLET.

RIKSDAGEN I GÖTEBORG.

Mötet var utlyst till den 15 November 1659; men konungen kom först julaftonen eller den 24 Dec. och riksdagsarbetet började ej förr än den 4 Jan. 1660.

Sedan ständernas utskott sista gången, nemligen straxt efter roskilderfreden, var församladt, hade utsigterna betydligen förändrat sig. En stor del af de fästen och länder, som Sverge då innehade, dels med vapenmagt, dels i följe af freden, hade sedan dess blifvit förlorade; fiendernas antal deremot nära fördubbladt; rikets innevånare än mera utblottade, uttröttade och missnöjda; dess gränsorter förhärjade; dess tillgångar nära tömda; och, hvad stoltheten minst väntat, dess troppar innestängda, slagna eller tillfångatagna; — och mot så många olyckor och fiender, ej ett enda stöd, ingen enda bunds-

förvandt. *Det finnes*, sade konungen sjelf, *ingen, som vill spänna sin häst tillsammans med oss* *).

Vid denna tiden slogs öfver Karl Gustaf en skådepenning, som föreställde ett upprätt stående svärd, mot hvilket sex andra voro rigtade lika som till anfall. Det skulle vara en bild af konungens okufvade mod midtibland sina sex fiender, Ryssland, Polen, Brandenburg, Österrike, Dannemark och Holland. Bilden var i så måtto sann, att konungen ännu icke öfvergifvit sina eröfringsplaner utan endast mera uteslutande rigtat dem mot Dannemark, deremot, åtminstone tills vidare åsidosättande Ryssland, Polen och Brandenburg. Ännu hoppades han kunna med svärdet i hand göra stora landvinningar; man finner detta såväl af hans föreslagna fredsvillkor, som af hans fordringar hos ständerna. För hvart och ett af åren 1660 och 1661 begärde han utskrifning af en soldat för hvar tionde frälse och hvar femte skattebonde; af borgerskapet dubbelt båtsmanshåll; af presterskapet en dragon eller en artillerihäst för hvar annan eller hvar tredje kyrkoherde; af adeln utskrifning inom de förut fria rå och rörs hemmanen; och af alla stånden betydliga krigsgerder.

De trötta ständerna blefvo vid dessa fordringar och oupphörliga krigsutsigter tämligen nedslagna, och man började göra anmärkningar. Riksrådet Karl Mörner *) bad konungen afstå från anspråken på Aggerhus län, för att så mycket lättare kunna vinna den fred, hvaraf riket var i så stort behof. Karl Gustaf blef häftigt förtörnad och utbrast: *gör ni fred bättre än jag, om ni kan! De, som äro stora i orden, sitta hemma och grisa och göra ingen ting till fäderneslandets tjenst. Jag har för länge sedan befallt rådet ordna rikets*

---

*) *Rådsprot.* d. 17 Jan. 1660.

**) *Engestr.* Utdrag ur Rosenhanes dagbok 4:o. — I De la Gardieska arkivet 12, 162 kallas han Lars Mörner. Men i rådet fanns då ingen Mörner med detta förnamn. Måhända var det någon person utom rådet.

inkomster och utgifter. Hvarföre har det icke skett? Efter dessa och dylika kraftord tystnade hvarje öppen motsägelse inom rådet. Men bland ständerna, isynnerhet de ofrälse, började man i mjugg knota öfver reduktionens uteblifvande, öfver det ovanligt långa uppskofvet mellan ordenteliga riksdagar; också öfver de ökade bördorna. Man berättade det för Karl Gustaf. *Hälsa,* sade han, *och bed de högmögende ständerna, tiga; ty jag ensam är konung, och den, som har rättighet att dömma häröfver.* Äfven detta kraftord verkade tystnad. Ständerna uttalade sin önskan efter fred, eller åtminstone att konungen måtte stadna i landet. Men Karl Gustafs anseende var så stort och kärleken till fäderneslandet så varm, att de flesta fordringarna redan blifvit af ständerna beviljade, när underhandlingarna afbrötos genom konungens inträffade sjukdom och död.

TJUGONDEFEMTE KAPITLET.

KARL GUSTAFS DÖD.

Karl Gustafs hälsa hade aldrig varit serdeles att lita på. Halsen, kort och tjock, hotade med slag; likaså kroppens tidiga och mer och mer ökade fetma. Matordningen var ej den bästa; och konungen åt både så mycket och så fort, att smältningen deraf försvårades. Redan i flere år hade han också lidit af hvarjehanda ohelsa. Blodet blef skörbjuggartadt och andedrägten besvärad af tyngd och hosta, hvarjemnte ibland om nätterna infann sig en så svår väderkolik, att konungen måste stiga upp och långa stunderna vandra fram och åter öfver kammargolfvet. För att afleda de osunda vätskorna hade han redan i flere år nyttjat fontanell på armen. Men som sjukligheten och den ovanliga fetman ständigt tilltogo, hade läkrarne redan länge förutsett, att lifstiden icke skulle blifva långvarig.

Året 1659 medförde många och kännbara motgångar; de misslyckade anfallen mot Köpenhamn och Fredrikshall; förlusten af Fyen, af Kurland, af Thorn och af flere andra west-preussiska fästen; de motbjudande, nästan hånande haager-konserterna; den mot honom sjelf mer och mer framträdande oviljan i allmänna europeiska tänkesättet; sluteligen det under riksdagen, ehuru återhållna, dock tyst kringsmygande missnöjet öfver de oupphörliga krigen och deraf växande bördorna. Karl Gustaf var en stark ande, hvilken mägtade åtminstone till en tid bära och dölja ganska svåra sorger och bekymmer. Han hade dessutom ett lynne, som icke gerna förtviflade; ett lynne, som i motgångarnas mörkaste natt uppfattade och fästade sig vid hvarje, äfven den ringaste stråle af hopp, och ur den samt ur känslan af sin egen personliga förmåga framtrollade bilden af en ny och härligare lyckans dag. Men ofvannämnde motgångar voro alltför många och alltför stora, att de icke skulle injaga allvarsamma farhågor, äfven hos en Karl Gustaf; farhågor, som, störande lugnet och sömnen, inverkade ofördelaktigt på hans redan förut vacklande helsa.

Den 11 Januari bevistade konungen Krister Bondes begrafning. Samma afton kände han en lindrig anstöt af snufva och bröstvärk. Om några dagar tillkommo feberrysningar, allmän mattighet, tryckning under bröstet, tung andedrägt, hufvudvärk, törst och en svår slemhosta. Konungen, ovan vid allvarsammare sjukdomar, ville ej hålla sig från arbete och vid säng och läkemedel, hvilken hans envishet mycket försvårade botandet. Genom åtskilliga läkemedel blef likväl sjukdomen dämpad så, att konungen den 4, 5 och 6 Februari mer och mer återställdes. Han började om igen arbeta med riksdagsärenderna och det var endast med möda man kunde afhålla honom från att gå på en annan då infallande begrafning. Den 7 företog han på fullt allvar riksdagsärenderna till öfverläggning, och det sjelfva det kinkigaste, neml. ständernas besvärspunkter. Arbe-

let varade till sent på qvällen. Natten blef svår och medförde ett nytt, ett vådligare utbrott af sjukdomen *). Den visade sig denna gången än mera elakartad, troligen genom inblandning af en i staden allmänt gängse rötfeber. Andtäppan och tryckningen öfver bröstet tilltogo så, att konungen ej mer förmådde öfver det sednare tåla den lätta bördan af ett täcke. Han klagade häftigt öfver långsamma läkare och sent färdiga medikamenter och begärde tillika att blifva åderlåten. Det skedde. Af blodets alldeles upplösta beskaffenhet insågo läkrarne genast den öfverhängande lifsfaran. Den 8 och 9 Februari tillbragte konungen för det mesta sittande i en länstol under oroliga kastningar fram och åter, utan hvila och utan lindring. Den 10 ökades de onda tecknen, förenade med en tät och besvärlig hicka. *Säg mig, om jag skall dö!* sade konungen. *Säg det uppriglig!* *ty jag har aldrig varit rädd för döden, och är det ej heller nu.* Läkarens svar måtte icke hafva varit lugnande; ty redan samma dag tillkallades själasörjaren, doktor Emporagrius. Efter dennes besök talte konungen vid sin syster, Maria Eufrosyna, om åtskilligt rörande rikets förvaltning under en möjligtvis inträffande minderårighet. Emellanåt ilade tankarna tillbaka till härarne och fältlägren. Han suckade djupt och utbrast: *Fyen, min syster; Fyens förlust blifver min död!*

Klockan mellan 5 och 6 följande morgon kom Emporagrius efter befallning tillbaka till konungen. Denne hade ännu så mycken styrka qvar, att han, ledd af drottningen och af Nils Brahe, förmådde gå in i den förstnämndes rum och der sittande på en stol, afhöra skriftermålet och sjelf göra sin syndabekännelse samt knäböjande mottaga nattvarden. Vid bekännelsen talade konungen nära en half timma oafbrutet och redigt; *erkände sina många och stora synder, serdeles i ungdomsåren; klagade ock, att han ej, som han velat,*

*) *Upps. Rosenhan-D'Albed.* saml. Fol. 6. En främmande ministers berättelse om Karl Gustafs död.

bort och saken behöft, kunnat vårda rikets inre förvaltning. Till dess försvar och bästa hade han dock aldrig sparat sig sjelf; aldrig skytt vakor eller arbete, faror eller bekymmer, hetta eller frost, hunger eller törst. Dock icke af dessa förtjenster utan af Guds barmhertighet och Kristi försoning allena kunde han hoppas nåd och salighet o. s. v.

Sjukdomen och dödstecknen ökades under dagens lopp och Karl Gustaf vidtog flere förberedande åtgerder i händelse af sitt förmodade frånfälle; isynnerhet uppmanade han drottningen och rådsherrarna att genom snar fred skaffa riket säkerhet och lugn. Den 12 Februari eller söndagen blef han än svagare, genom ökad andtäppa, hicka och en alldeles odräglig feberhetta. Konungens testamente uppsattes och han tog med ömhet afsked af gemål, son och närmaste vänner. *Låt se, min kära Stenbock*, sade han till fältmarskalken Gustaf Otto, *låt se, att du blifver lika trogen emot min son, som du varit mot mig, och öfvergif honom aldrig, så länge du lefver* *)! Amiral Bjelkenstjerna, Witte Wittesons besegrare i Öresunds slaget, kom in. Konungen räckte honom handen och sade: *farväl, min hederlige Bjelkenstjerna! Tack för hvar dag, vi varit tillsammans!* Den gamla sjöhjelten förmådde ej svara, utan vände sig bort och torkade tårarna från sina väderbitna kinder.

På eftermiddagen började konungen svettas, så att han och flere andra hoppades på förbättring; men läkarne icke så Mot natten ökades plågorna och konungen, ehuru varande i sängen, kunde ej mer ligga utan hölls i armarna af riksmarskalken Gabriel Oxenstjerna och af grefve Nils Brahe. Klockan tolf tillkännagaf läkaren, att döden nalkades. Konungen tog afsked af alla de kringstående och begärde sitt testamente att underskrifva, men mägtade ej teckna dit mer än de tre första bokstäfverna (*Car*) af sitt namn. Emporagius, som

---

*) *Palmsk.* Act. ad hist. Car. Gust. Tom. 1, p. 75.

nyss förut gått hem, blef ånyo efterskickad och kom genast. Vid dennes tröstande tilltal, utbrast konungen och sade: *Gud vare mig nådelig!* Dessa voro de sista orden. Litet derefter afled han i Oxenstjernas och Brahes armar, stilla, lugnt, nästan omärkligt. Klockan var mellan 1 och 2 på natten, mellan den 12 och 13 Februari.

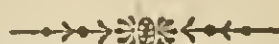
Redan före och än mera efter konungens död, utslogo på hans kropp en mängd svartblå fläckar och håret började falla af. Genast uppstod och spridde sig ett ännu fortlefvande rykte, neml. att konungen blifvit förgiftad. Denna sägen är i sig sjelf högst osannolik och öfverensstämmer icke med sjukdomens gång och yttringar. Det troliga är, att konungens första lidande var en katharral-åkomma, med hvilken sedermera förenade sig den i staden gängse smittsamma rötfebern*).

Liket fördes till Stockholm och blef i ständernas närvaro den 4 Nov. 1660 begrafvet med mera prakt och högtidlighet än någon annan svensk konung. Det nedsattes i gustavianska koret, till dess man längre fram hann uppbygga den såkallade karolinska grafven.

Vi hafva nämnt, huru allmänna sinnesstämningen i Europa blef mer och mer fiendtlig emot Karl Gustaf. Vid hans död visade sig detta tänkesätt i flere utkom-

*) Medicinalrådet m. m. herr Dan. Ekelund har på författarens begäran undersökt den framställning af sjukdomens gång och af dervid använda läkemedel, som Karl Gustafs arkiater, doktor Costerus, kort efter dödsfallet från trycket utgaf. På denna undersökning och på dess resultat har författaren grundat ofvanstående sammandragna berättelse om sjukdomens gång och behandling. Medicinalrådet Ekelund anser för säkert, att konungen icke blifvit förgiftad. Äfven professor Joh. Gust. Acrel lärer år 1786 på konung Gustaf den III:s befallning hafva undersökt förhållandet och deröfver afgifvit det utlåtande, att sjukdomstecknen icke lemnade något bevis om förgiftning.

mande, mot den aflidne rigtade skrifter af ett stundom både bittert och öfverdrifvet innehåll. I sednare tider hafva dock de flesta utrikes häfdatecknare med mera lugn och oväld återgifvit, icke blott de mörka, utan äfven de många ljusa sidorna af hans bild. För svenskarna deremot hafva de förra blifvit i allmänhet okända. Bönderna höllo sig vid den gamla tron, att konungen var deras beskyddare mot de stores öfvervåld och fällde derföre vid hans död uppriglіga tårar. De och den ojemnförligt större delen äfven af högre samhällsklasser hade under dessa tider utan offentelig granskning ingen närmare kunskap om de verkeliga orsakerna till reduktionens fördröjande samt till anfallen mot Polen 1655 och mot Dannemark 1658; än mindre kände eller kunde de bedömma kurländska företaget och de äfventyrliga delningsförslagen. De få, som visste verkeliga förhållandet, tego, af en orsak eller annan. Efter Karl Gustafs död innehades Sverges tron i 90 år af hans son, sonson, sondotter och af denna sistnämndes gemål, hvilket förhållande, och isynnerhet sonens och sonsonens stränga envälde bundo händerna på den häfdatecknare, som möjligtvis ämnat framställa en allsidig bild af konungahusets stamfader. Härtill kom slutligen den fordom hos alla folk vanliga ensidigheten att icke vilja erkänna begångna misstag och föröfvade orättvisor. På sådant sätt hafva slägten efter slägten bortgått utan att om Karl Gustaf erhålla andra underrättelser än återljuden af de sånger och loftal, hvilka å ämbetes vägnar uppstämmas vid konungars vaggor och grafvar. Dessa vunno häfdens helgd och återgåfvo för de flesta Karl Gustafs gestalt nästan utan fläckar eller fel, likasom han varit en värdig motbild till den store konung Gustaf den andre Adolf. Men hvad verlden glömmer, har häfden gömt; och ur dess skuggor framträder förr eller sednare sanningens dager.

LIBRARY
APR 19 1976
UNIVERSITY OF TORONTO

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

DL 648 F79 1838 del 11-12

Fryxell, Anders
Berattelser ur svenska historien